

KEP KOLEGIUM EDUKACJI PRAKTYCZNEJ

Humanum

Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne
Nr 4 (1)/2010

Humanum

International Socio-humanistic Studies
No. 4(1)2010

Warszawa 2010

Humanum

Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne

Rada Naukowa | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: J. E. Bp Prof. ThDr. PhDr. Stanislav Stolárik. PhD

Członkowie | Members:

Prof. PhDr. František Mihina, CSc., Dr h.c Prof. Daniel J. West Jr. PhD. FACHE, FACMPE, Dr. Otar Gerzmava, prof. dr hab. Jolanta Szempruch, prof. MUDr. Vladimír Krčméry DrSc. Dr h.c. Mult., prof. ThDr. Josef Dolista, PhD., doc. JUDr. Mária Bujňáková, CSc., doc. MUDr. Mária Mojžešová, PhD. prof. dr hab. Wanda Rusiecka, prof. dr hab. Ewgenii Bobosow, prof. h. c. prof. JUDr. Vladimír Babčák, CSc., Mons. Prof. ThDr. Ing. Anton Konečný, PhD., Prof.. ThDr. Cyril Hišem, PhD., prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc., prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc., prof. PhDr. Anna Tokárová, CSc., ks. doc. PhDr. Pavol Dancák, PhD., doc. PhDr. Nadežda Krajčová, PhD., prof. dr hab. Józef Jaroń, prof. dr hab. Valentij Vandyszew, ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch, Prof. PhDr. Viera Bacova, DrSc., Prof. Dr. Vasilij Gritsenko, prof. RNDr. René Matlovič, PhD., ks. PhDr. Jozef Dronzek, prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Recenzenci wydania | Reviewers:

ks. PhDr. Jozef Dronzek, Prof. PhDr. František Mihina, prof. dr hab. Paweł Czarnecki, ks. doc. PhDr. Pavol Dancák, PhD.doc., JUDr. Mária Bujňáková, CSc., prof. Dr hab. Jan Saran, prof. h. c. prof. JUDr. Vladimír Babčák, CSc., Prof. dr hab. Józef Jaroń.

Kolegium Redakcyjne | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Editor: prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Sekretarz redakcji / Assistant editor: mgr Michał Kotowski

Skład, opracowanie graficzne | Layout

mgr inż. Adam Polkowski
apolkowski@vp.pl

Adres redakcji i wydawcy | Publisher:

Kolegium Edukacji Praktycznej
ul. Łucka 15/6, 00-842 Warszawa

www.humanum.webd.pl, humanum@humanum.webd.pl

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgodny posiadacza praw autorskich

ISSN 1898-8431

Spis treści | Contents

Spis treści Contents	3
------------------------------	---

Filozofia | Philosophy

Stanislav Stolárik.....	9
Úvod do dejín filozofie	
Introduction to philosophy history	
Pavol Dancák.....	21
W zakresie edukacji, życia i całości	
In the range of education, life and entirety	
Paweł Czarnecki.....	33
Lifelong education in times of contemporary changes. Ethical aspects.	
Lubomír Belás	39
Kantova etika v kontexte dejín	
Kant's ethics in the context of philosophy history	
Marta Gluchmanová	51
Riešenie etických otázok v slovenskej feministickej literatúre	
The meaning of ethical questions in Slavic, feminist literature	
Juraj Žiak.....	57
Logic as Inquiry into Inquiry: Dewey's Rendering of Peirce's Logic	
Radovan Šoltés	77
Manželské povolanie v listoch apoštola Pavla	
Marital vocation according to St.Paul letters	
Eva Kušnírová	101
Z dejín divadelnej kultúry na Spiši. Všeobecná charakteristika spišského regiónu	
From the history of drama culture in the Spiš region	
Pavol Sucharek.....	113
Przyczynek do levinasowskiej k Kant v kontexte Husserlovej	
a Heideggerovej filozofie rytyki fenomenologii czasu Husserla	
Contribution to Levinas' critics of Husserl's time phenomenology	

Pedagogika | Pedagogics

Vladimír Šebeň, Daniela Vasiliková.....	123
Interest-based spare-time activities in education outside the classroom	
Iveta Šebeňová.....	131
Kształcenie i orientacja w świecie pracy	
Education and orientation in the world of work	
Katarína Šterbáková	141
The problem of the utilization of interdisciplinary relationship of physics and ecology in elementary school instruction	
The problem of the utilization of interdisciplinary relationship of physics and ecology in elementary school instruction	
Paweł Czarnecki.....	155
Ethics in educative work	

Praca socjalna | Social work

Wiesław Kowalski.....	165
Organizacje pozarządowe w polityce społecznej państwa ze szczególnym uwzględnieniem obszaru pomocy społecznej w województwie lubelskim	
Non-governmental organizations in social politics, particularly taking under consideration the field of social work in mazowieckie region	
Paweł Czarnecki.....	181
The issue of beginning and end of human life in the context of social worker's professional ethics	
Wiesław Kowalski.....	187
Praca socjalna z rodziną współczesnym wyzwaniem funkcjonowania systemu opieki zastępczej	
Social work with family as a contemporary challenge of substitute - care system functioning	
Paweł Czarnecki.....	199
Ethics in the occupation of social worker and social work	

Wiesław Kowalski.....205

Обучение социальных работников в высшей школе

Экономики и инноваций в Люблине

Workers' educaion in Higher School of Economics and Innovation in Lublin

Право | Law

Katarzyna Popik-Chorąży221

Finančné a správne nástroje ochrany vôd pred znečisteniami

(právne a porovnateľné štúdium)

Financial means and means of appeal protecting water from contamination

Anna Románová249

Зákladné práva a slobody a článok 13 ústavy v podmienkach daňového konania

Fundamental rights and liberties embodied in The Constitution of Slovak republic

Katarzyna Popik-Chorąży267

Pozwolenie wodnoprawne w prawie polskim

Water management act permission in Polish law

Miroslav Štrkolec277

Зákonnosť ako princíp (zásada) daňového konania

Lawfulness as a rule of tax proceedings

Anna Románová289

Вýznam miestnych daní pre rozpočty územnej samosprávy

The meaning of urban taxes in the process of forming spade-work budget

Dorota Lebowa.....297

Pojęcie prawne środowiska i jego ochrony

The legislative conception of enviroment and its protection

Medycyna | Medicine

Lubica Derňarová, Marián Babčák311

Fibrilácia predsiení – epidémia 21. storočia

Atrial fibrillation - an epidemic of the 21 century

Recenzje | Reviews

Michał Kotowski.....329

“Two models of “Americanization” of Jewish immigrants to New York City:

Jake and Getl.”

Peter Kyslan.....	331
Kant ponownie w Preszowie	
Dušan Hruška.....	336
Kant v kontexte Husserlovej a Heideggerovej filozofie	
<i>Sprawozdania Reports</i>	
Inocent-Mária V. Szaniszló OP, Ivana Plockicková	343
Nové formy solidarity, nová spoločnosť kongres 84. ročníka	
Sociálnych týždňov Francúzska	
Inocent-Mária Szaniszló/ Bc. Gabriela Takáčová.....	346
Zranenie, zatrpknutie a následné odpustenie ako dôležité	
fenomény na ceste duchovného rastu človeka	
Inocent-Mária V. Szaniszló OP	352
Bratskosť v pravde a ekonomická zodpovednosť v modernej dobe.	
Zhrnutie sociálnej encykliky Benedikta XVI. Caritas in veritate.	
Inocent-Mária V. Szaniszló OP	363
Sú alternatívne spôsoby liečby vhodné pre zdravie človeka?	

Filozofia
Philosophy

Stanislav Stolárik

Úvod do dejín filozofie

Cirkevné dokumenty podporujúce a usmerňujúce štúdium filozofie

Značnú pozornosť štúdiu filozofie venoval Druhý vatikánsky koncil, ktorý čerpal zo skúseností minulých rokov a doterajších článkov pápežských dokumentov. Keď sa v konštitúcii *Gaudium et Spes* zamýšľa o celkovej situácii človeka, kresťana v dnešnom svete, v deklarácii *Gravissimum educationis* (10), pojednávajúcej o kresťanskej výchove, odporúča pokračovať vo výchove a vyučovaní na školách podľa príkladu cirkevných učiteľov a najmä sv.Tomáša Akvinského. "Tým sa dosiahne, že kresťanský spôsob myslenia bude sa priam verejne, trvalo a všestranne zúčastňovať na všetkých snahách o vyšší kultúrny život a poslucháčom katolíckych univerzít sa dostane naozaj vynikajúcej vedeckej prípravy, aby boli schopní prevziať zodpovednejšie miesta v spoločnosti a byť svedkami viery vo svete" (c.d.). Dekrét o kňazskej výchove *Optatam totius*, v piatej časti s názvom "Úprava cirkevných štúdií", sa v článkoch 14 a 15 výslovne vyjadruje o filozofických štúdiách, ktoré spolu s teologickými disciplínami treba vhodnejšie rozvrhnúť a čoraz viac sprístupniť seminaristom tajomstvo Kristovo (porov. čl. 14). V článku 15 sa výslovne hovorí: "Filozofické disciplíny nech sa podávajú tak, aby viedli seminaristov predovšetkým k dôkladnému a ucelenému poznaniu človeka, sveta a Boha. Toto poznanie nech je založené na stále platnom filozofickom dedičstve, nech sa pritom berie do úvahy postupný vývoj filozofického bádania, najmä smery, ktoré majú väčší vplyv vo vlastnom národe, ako aj moderný vedecký pokrok, aby poslucháči správne pochopili súčasné zmýšľanie, a tak sa vhodne pripravili na dialóg s ľuďmi svojej doby. Dejiny filozofie nech sa podávajú tak, aby sa seminaristi oboznámili so základnými zásadami rozličných sústav a zároveň uznávali čo je v nich dokázateľne pravdivé, a boli schopní odhaliť a podvrátiť

korene omylov". Druhá časť 15. článku, ktorú možno považovať za záverečné slová, hovorí: "Nech už sám spôsob vyučovania vzbudzuje u poslucháčov lásku k dôslednému hľadaniu, skúmaniu a dokazovaniu pravdy spolu s úprimným uznaním hraníc ľudského poznania. Nech sa venuje dôkladná pozornosť vzťahom medzi filozofiou a skutočnými životnými problémami, ako aj otázkam, ktoré hýbu myšliami poslucháčov. Nech sa im pomáha pochopiť súvis medzi filozofickými otázkami a tajomstvami spásy, ktoré sa na teológii študujú vo vyššom svetle viery".

Myšlienky Koncilu, hoc ako dobre myslené, nepriniesli túžené ovocie. Nenaštala potrebná obnova filozofie a jej správny rozvoj, ale naopak, skôr bol badaateľný veľký úpadok filozofických štúdií. Preto Kongregácia pre katolícku výchovu, sa osobitným listom (*Litteras de institutione philosophica*) o vyučovaní filozofie v seminároch, zo dňa 20.1.1972, obrátila na ordinárov.

V úvode listu, odvolávajúc sa na 15. článok dekrétu *Optatam totius*, sa hovorí o obnove filozofických štúdií.

Prvá časť listu sa venuje súčasným ťažkostiam vo filozofických štúdiách. V dnešnom svete je na jednej strane veľká vzdelanosť, na druhej strane, a to znie paradoxne, sú tu veľké ťažkosti pri štúdiu filozofie. Prečo je to tak? Duchovná klíma dneška je čiastočne priaznivá i nepriaznivá pre filozofiu. Priaznivá v tom zmysle, že veľké sociálne zmeny a veľké ideologické vplyvy volajú po novom filozofickom premyslení. Nepriaznivých faktorov je viac. Pod tlakom nesmiernej záplavy informácií, sa dnešný svet prikláňa k podceneniu filozofie alebo k jej totálnemu odstráneniu. Načo predsa pridávať ďalšie myšlienky k už jestvujúcim? Dnešná kultúra sa tiež utieka k uzatvoreniu sa do seba, teda "uteká", uzatvára sa pred otázkami, ktoré transcendujú bezprostrednú skúsenosť, preto sa vyhýba filozofii, predovšetkým metafyzike. Ďalšou ťažkosťou je *technický duch*, napätie medzi *homo sapiens* a *homo faber*, medzi ľudským uvažovaním a tvorením. Celá výchova v školách je zameraná na konkrétnu prax - pragmatizmus, na materiálne dobrá, blahobyť. Vo výchove sa i naďalej podnecuje priveľký optimizmus, že *veda nám vyrieši všetky naše problémy*, pričom sa opomína výchova k osobným, mravným a duchovným hodnotám. Tomuto tlaku myslenia sa napokon podvolila i samotná filozofia, ktorá sa sústredila na otázku zjednotenia vied, stala sa metodológiou vied, čím ustúpila od svojho najvlastnejšieho poslania - hľadať najvyššie pravdy, hľadať posledný zmysel života. I filozofia zatúžila po aktuálnom úspechu a stále viac sa začleňuje do rámca pozitívnych vied. Inou ťažkosťou je náročná orientácia v jestvujúcom *filozofickom pluralizme*, a tiež vysoká *technická náročnosť čisto odbornej filozofie*. Filozofia má vypracované veľmi náročné metódy, postupy,

čisto odborný slovník, čo odrádza predovšetkým mladých ľudí, ktorí majú radšej spontánne a slobodné uvažovanie, ako fixný systém, ktorý odporúča autorita. A napokon možno spomenúť i nedostatky vo vyučovaní s používaním archaického filozofického slovníka a veľkej abstraktnosti, keď *mentalita* dnešných ľudí viac túži po obrazoch, ako po reflexii. Tak sa rodí odpor alebo nezáujem voči filozofii a úpadok filozofických štúdií v rámci cirkevného systému vyučovania. Solídna a podrobná charakteristika súčasnej situácie vo vyučovaní filozofie, obsiahnutá v prvej časti listu, by sa dala zhrnúť takto: 1/ Filozofia už nemá vlastný predmet, chcú ju nahradiť pozitívne vedy. 2/ Filozofia akoby stratila význam pre náboženstvo a osobitne pre teológiu. 3/ Moderná filozofia je nedostupná pre vysoký stupeň technicky špecializovanej reči.

V *druhej* časti listu sa hovorí o potrebe filozofie pre budúcich kňazov a ponúka riešenie, ako východisko z jestvujúcej situácie. V liste stojí:

1/ Sme presvedčení, že tieto ťažkosti sa dajú prekonať. Nemožno si dnes predstaviť výchovu k ľudskosti, a tým menej výchovu ku kňazskej službe, bez pomoci filozofie. Veď základné problémy filozofie prenikajú dnes do stredu záujmu. Len si pozrime kultúrne prejavy každého druhu. Všetky v sebe nesú filozofickú problematiku.

2/ Tieto problémy nenájdu riešenie v pozitívnych vedách. Môže ich riešiť iba filozofia, tá, ktorá transcenduje čiastočné problémy a obracia sa k celej realite. Človek stále túži dosiahnuť posledný zmysel skutočnosti a pravú hodnotu vecí. Filozofia má aj svoju nenahraditeľnú kultúrnu hodnotu.

3/ V mnohých prípadoch, v mnohých otázkach sa nemožno priamo dovolávať svetla Zjavenia. Príklady:

a/ Prilnutie k Božiemu zjaveniu, súhlas so zjavujúcim Božím slovom nie je úkon slepej viery. Žiada sa, aby sme mali motívy, prečo veríme, po latinsky *motiva credibilitatis*, a tie sú ponajviac filozofickej povahy. Tieto motívy, alebo určité predpoklady viery v logickom zmysle, sú poznanie Boha, poznanie, že človek i svet sú stvorené, že človek je slobodnou osobou. Nový zákon to všetko predpokladá. Kňaz potrebuje filozofiu, aby zabezpečil racionálnu bázu vedeckej hodnoty pre svoju osobnú vieru.

b/ Program, naznačený výrokom, ktorý sa nachádza u sv. Augustína, potom u sv. Anzelma, a preberá ho aj Prvý vatikánsky koncil - *fides quaerens intellectum*, to značí viera, ktorá hľadá svoje rozumové vyjadrenie, tento program nestratil svoju aktuálnosť. Zjavená pravda si žiada, aby veriaci o nej reflexne uvažoval, a toto reflexné, systematické uvažovanie, to je špekulatívna teológia. Reflexné, teologické uvažovanie nemožno robiť bez dostatočnej filozofickej prípravy a bez

použitia určitých filozofických príspevkov. Isteže, boli omyly v minulosti v oblasti špekulatívnej teológie, že sa priveľmi zaplietla do nereálnych problémov. Treba dnes prízvukovať primát prameňov Zjavenia. Dnes, keď máme poruke výsledky svedomitej práce našich historikov a biblistov, žiada sa, aby sme ich premysleli teologickou reflexiou, a k tomu sa žiada aj pomoc filozofie.

c/ Filozofia je nepostrádateľným terénom pre stretnutie a dialóg veriacich s neveriacimi, preto má významnú pastorálnu hodnotu. Katolícky kňaz, rehoľník, alebo laik poslaný ohlasovať evanjelium, ak má vykonávať svoju službu v pluralistickej spoločnosti, musí byť schopný vymieňať si náhľady o základných otázkach ľudskej existencie na primeranej úrovni.

d/ Konečne, všetky pastoračné orientácie, pedagogické voľby, právne normy, sociálne reformy i politické rozhodnutia obsahujú určité filozofické predpoklady a filozofické dôsledky. Vo všetkých je zahrnutá aj filozofia. Pravá filozofia môže rozhodne prispieť k správnej voľbe a k celkovej humanizácii sveta, k poľudšteniu dnešnej ľudskej spoločnosti.

V tretej časti, rozloženej do dvoch bodov, dáva Kongregácia niekoľko smerníc pre vyučovanie filozofie: V dnešných ťažkostiach každý seminár, každé vzdelávacie cirkevné stredisko nech urobí všetko, čo je v jeho možnostiach, i keď sa nedosiahne hneď ideálna dokonalosť. Po *prvé*, nech sa to urobí v organizácii vyučovania, pokiaľ ide o prípravu docentov, vyučujúcich, nech sa stretávajú s odborníkmi, ďalej treba zlepšiť didaktické metódy vo vyučovaní filozofie, treba rozšíriť a postaviť na úroveň odborné knižnice, a najmä nech sa zlepši súvislosť a spolupráca medzi filozofiou a teológiou. *Druhý* bod sa odvoláva na skúsenosť s vyučovaním filozofie, ako ju tlmočil Druhý vatikánsky koncil a následné dokumenty, a dáva nasledujúce smernice:

1/ Filozofická formácia sa nesmie obmedziť na to, aby naučila mladého seminaristu aj "filozofovať", teda určitej zručnosti, logike, narábaniu s termínmi. Istotne, majú sa aj to naučiť, to je úprimne hľadať pravdu, osvojiť si a ostríť si kritický zmysel, spoznať hranice ľudského poznania a rozumové predpoklady viery. No toto všetko nestačí! Je potrebné, aby filozofické vyučovanie dávalo platné princípy a obsahy, o ktorých môžu poslucháči uvažovať, hodnotiť ich, a postupne asimilovať. Teda filozofia nemá len propedeutickú funkciu pripraviť poslucháča v oblasti uvažovania, aby vedel uvažovať, aby spoznal prípadné hranice poznania, určité predpoklady - Nie! Musí mu dať trvale platné princípy a obsahy, podľa ktorých môže uvažovať, hodnotiť a postupne ich do seba asimilovať.

2/ Vyučovanie filozofie sa nemôže redukovať iba na zbieranie, popis skúseností, nestačí len fenomenologický popis, treba postúpiť aj ďalej k filozofickej

reflexii, ku svetlu metafyzických princípov a dospieť k tvrdeniam s objektívnou a absolútnou hodnotou. Teda neslobodno ostať len pri prvom kroku a nechať poslucháčov v neistote.

3/ Na vyučovanie filozofie v rámci cirkevného štúdia nestačí samotná história filozofie. Žiada sa postúpiť ďalej. Vyučovanie má pomáhať mladým, aby boli schopní sami zhodnotiť predložené riešenia a dospieť k súvislému pohľadu na skutočnosť.

4/ Tento súvislý a súvisiaci pohľad na skutočnosť musí byť v zhode s kresťanským Zjavením. Filozofický pluralizmus nemôže odstrániť základné jadro pravdivých tvrdení spojených so Zjavením. A v čom je to jadro? Toto jadro obsahuje: a/ Ľudské poznanie môže získať z náhodných skutočností objektívne a nutné pravdy a tak dospieť ku kritickému realizmu, ktorý je východiskom metafyziky. b/ Je možné budovať realistickú ontológiu, ktorá osvetľuje transcendentálne hodnoty a završuje sa v tvrdení, že jestvuje osobné Absolútne, že jestvuje Stvoriteľ vesmíru. c/ Je možná antropológia, ktorá zachováva duchovnosť človeka a vedie k teocentrickej etike, otvorenej do večného života i do sociálnych rozmerov človeka.

Predložené body návrhu predstavujú jadro pravdivých tvrdení, ktoré má obsahovať každé vyučovanie filozofie, čo zodpovedá 15. článku dekrétu *Optatam totius*, a naďalej zostáva v platnosti odporúčanie Cirkvi o filozofii sv. Tomáša. Toto všetko treba rozvíjať v súvislosti s osobitnými podmienkami a problémami toho - ktorého kraja, kultúry a pod., aby všetci budúci ohlasovatelia evanjelia - kňazi i laici, pridržiavajúc sa predložených smerníc, boli dobre pripravení na dialóg s dnešným svetom, ponúkajúc hodnoty kresťanského svetonázoru.

Čo je filozofia

Odpovede na položenú otázku môžu byť rôzne. Jeden pohľad vysloví kvalifikovaný filozof, iný študent filozofie, ale svoj názor na filozofiu si vytvoril i jednoduchý človek. Nekvalifikované odpovede môžu byť následovné: Filozofia je jalová špekulácia a zabíjanie času, nemá nič spoločné s bežným, konkrétnym životom, každý filozof je márnivec, reč filozofie je nezrozumiteľná ...Azda bude v týchto slovách kúsok pravdy, keď sám Hegel sa o svojej filozofii vyjadril: "Pochopil ma len jeden žiak (Marheineke), no i ten ma pochopil zle". Na druhej strane sa zas stretávame so skutočnosťou, že do "filozofovania" sa púšťa skoro každý človek. Každý hľadá odpovede na základné otázky života a diania okolo seba. Už počiatky ľudského uvažovania zaznamenávajú hľadanie na otázky o človeku, o svete a o Bohu. Toto hľadanie sa nestratilo, sprevádza ľudí každej doby. V priebehu vývoja

sa objavili a objavujú ďalšie otázky. Napr.: Otázka vzťahu k tej ktorej politickej strane, otázka štátoprávneho usporiadania, postoj k životu od okamihu počatia po prirodzenú smrť (o dôstojnosti ľudského života) ...Nikoho tieto otázky neobchádzajú! Avšak pri hľadaní odpovedí, musí človek postupovať veľmi zodpovedne. Nestačí sa len "zahrať na filozofa", ako by sa to dalo vyjadriť v situácii dvoch kolegov, ktorí pili pivo. Jeden z nich pozdvihol pohár piva do svetla, zamyslel sa a veľmi dôležito povedal: " Život je ako pohár piva". Jeho spoločník sa pozrel na pohár a opýtal sa: " Prečo je život ako pohár piva? " Dostal odpoveď: " Odkiaľ to mám vedieť, predsa nie som filozof! "

Filozofia nemôže postupovať takto nezodpovedne. Nemôže zavádzať nepodloženými tvrdeniami. Preto hľadá príčiny, a výroky podkladá argumentami. " Filozofia je veda o posledných príčinách všetkých vecí, získaná svetlom prirodzeného ľudského rozumu" (sv.Tomáš Akvinský).

Predmetom filozofie je vysvetliť prirodzeným ľudským rozumom, čo je princípom skutočnosti ako celku i jej jednotlivých častí. Metódou je racionálny argument, logicky ustanovený, ktorý sa usiluje nájsť pri bádání pravdu, princíp, príčinu. Cieľ filozofie, ako ho rozumel Aristoteles, má charakter čisto teoretický, kontemplatívny, zameriava sa výlučne na hľadanie pravdy pre ňu samu, nezávisle od praktického využitia. Z tohoto pohľadu možno rozumieť filozofiu ako: lásku k vedomosti pre ňu samu, ako čistú lásku k pravde (bez nároku na zisk). (Reale).

Niekedy sa môže stať, že niektoré filozofické názory budeme my sami považovať za príliš triviálne, ba až smiešne. Nejednen človek sa vysloví, že vie toho viac, že je múdrejší ako napríklad Aristoteles. Taký človek ale vtedy zabúda, že to všetko, "čo vie viac", nie je jeho vlastným dielom (originálnosťou), ale je to zásluha Aristotela, ako aj jeho predchodcov i nástupcov. Dnešná veda a kultúra predsa nemôže jestvovať bez dedičstva minulosti, stupňovitého a náročného rozvoja civilizácie .(Sikora). Nikto predsa nezačína, ani nezačínal úplne od nuly. Aj jednoduché a smiešné názory filozofov burcovali iných k dôslednejšiemu myslieniu, čo napomáhalo pokroku v uvažovaní. Neobávajme sa pozerat' na dejiny ľudského myslenia, dejiny filozofie, s pokorou a uznaním.

Rôznosť náhľadov

Je pravda, že v priebehu dejín filozofie malo zaangažovanie sa filozofovaním rôzne ciele. Napr.: Sv.Augustín, sv. Tomáš Akvinský sa usilovali pomocou filozofie vysvetliť náboženské pravdy. René Descartes chcel interpretovať význam a prínos rôznym objavov a vedeckých teórií. John Locke a Karol Marx filozofovali, aby dosiahli politickú zmenu organizácie spoločnosti. Mnohí šírili idey, ktoré,

podľa nich, mohli pomôcť ľudstvu. Ďalší nemali tak imponujúce zámery, jednoducho sa usilovali porozumieť vlastnosti sveta, v ktorom žili, a tiež pohľady ľudí, s ktorými sa stretali.

Z rôznosti cieľov vznikali rôzne pohľady. Vytvorené mienky i celé filozofické smery mohli si byť blízke, ale často boli aj celkom protichodné. Sv. Augustín napísal: "Jedni tvrdili, že svet je len jeden, iní, že počet svetov je nekonečný. A znova, jedni, že svet mal počiatok, druhí, že nemal. Alebo: že svet bude mať koniec, iní, že bude vždy trvať. Jedni, že všetko sa deje z vôle Božej, iní, že náhodilo a samo od seba. Jedni tvrdili, že duše sú nesmrteľné, iní, že smrteľné ... Jedni učili, že najvyššie šťastie je v tele, druhí, že v duši, zas iní, že v duši i v tele, a ešte iní vkladali do duše i tela dobrá jestvujúce mimo človeka. Jedni hlásali, že je treba vždy veriť zmyslom, druhí, že nie vždy, tretí, že nikdy" (Boží štát). Po slovách sv. Augustína, si nezorientovaný človek právom položí otázku: Ktorý filozofický smer je najspávnejší? Ktorý systém ponúka ozajstnú, pravdivú odpoveď na otázky, ktoré sa ma bytostne dotýkajú? Snažiac sa o odpoveď prichádzame s protiotázkou: Je ľahké zodpovedať nastolené otázky? Jednoduché to nie je. Lebo ponúknutú odpoveď nemožno prijať bez osobného, zodpovedného uvažovania. Je treba, aby i sám hľadajúci vynaložil potrebné úsilie a námahu.

Na jednej z amerických iuniverzít oboznámil profesor filozofie študentov s otázkou, s ktorou sa už pred dva a pol tisíc rokmi zaoberal Platón: Čo je spravodlivosť? Tak oznámil hlavnú tému semestrálnych prednášok. Zároveň oznámil témy jednotlivých prednášok k danej problematike: Ako odlišíme úkony zákonné od nezákonných? Ako môžeme povedať - sme povinný tak robiť alebo je to správne? Či spravodlivosť má oporu len na legálnych konvenciách, či jestvujú iné, oveľa základnejšie kritéria? Po úvodnej prednáške sa jeden zo študentov opýtal profesora či vôbec jestvujú odpovede na tieto otázky. Profesor odpovedal, že je niekoľko možností ako odpovedať, ale ktorá odpoveď je úplne správna, sa nedá povedať s istotou. Študenta uspokojila i táto odpoveď a spokojne odpovedal: "V poriadku, pokiaľ máme odpoveď, nemusíme myslieť". K čomu možno dodať varovne znejúce slová: "Kde zaspáva rozum, tam sa prebúdajú upíry". Nemyslieť, to je najjednoduchší postoj, nevyžadujúci námahu, čo však nemôže byť správne riešenie. Nečudo, že orientácia v množstve filozofických náhľadov potom nie je možná, čím sa samozrejme nedôjde k pravdivej odpovedi o základných otázkach jestvovania. Sv. Tomáš Akv. na otázku, prečo nie veľa ľudí dokáže rozumovo zdôvodniť jestvovanie Boha, odpovedal: "Mnohí sú postihnutí rozumovo zo svojej prirodzenosti. Iní nemajú čas, lebo sa zaoberajú všetkým iným, len nie vecami ducha. Ďalší majú čas, ale nechce sa im, sú prázdni. Iných straší náročnosť najvy-

ššej rozumovej činnosti, ktorú vyžaduje filozofia ". Človek v takom prípade sa radšej zachová ako líška v bájke. Keď nemohla dosiahnuť strapec hrozna, zvolala: " A načo, veď je kyslé! " a odišla, hoci falošne, predsa vnútorne uspokojená.

Zorientovať sa v rôznosti filozofických smerov môže napomôcť jednoduchý návod: študovať filozofiu.

Vplyv na vývoj dejín

Okrajovo sme sa dotkli názoru (1.2.), že filozofia je úplne zbytočným luxusom v živote človeka a mrhaním času, je len prázdny rozumkovaním veľmi malej skupiny ľudí, ktorá by sa mala radšej "pustiť do nejakej poriadnej roboty". Dejiny ľudstva však vyvracajú tieto náhlady. Práve dejiny potvrdili a potvrdzujú, ako filozofické uvažovania ovplyvnili a ovplyvňujú nielen život jednotlivcov a niektorých národov, ale môžeme zodpovedne tvrdiť i celého ľudstva, a to nielen v pozitívnom, ale bohužiaľ, i v negatívnom zmysle.

Vývoj myslenia západnej kultúry má dva počiatkové pramene. Kultúru židovsko-kresťanskú a grécku. Starozákonné knihy a učenie Ježiša Krista sa síce nepovažuje za čisto filozofické učenie, ale v tých časoch sa nerobil striktný rozdiel medzi teológiou a filozofiou, či medzi etikou a metafyzikou. Židovská a kresťanská doktrína o vyložene filozofickom charaktere bola základom štátneho a medzinárodného práva, ako aj morálnej reflexie západnej civilizácie. To, že sa národy často vzdialovali od spomenutých prameňov, neznamená, žeby neboli akceptované ako teoreticky správne. Grécka filozofia vytvorila základ *intelektuálnej metodológie* nielen vo filozofii, ale v takmer všetkých oblastiach vedeckého bádania. Stanovila fundamentálne idey pre systémovosť filozofie, prírodných i spoločenských vied, viedla k tomu, *ako je treba myslieť*. Príkladom je najmä Aristoteles, ktorého považujeme za otca logiky. Napísal tiež významné práce o metafyzike a etike, ale aj o mechanike, biológii, psychológii, politike, náboženstve a literatúre.

Vo vývoji nášho národa nemožno obísť cyrilometodskú tradíciu (9.st). Ovplyvnila náš náboženský, kultúrny, ale aj štátoprávny vývoj. Slováci boli začlenení do štátneho útvaru slovienov - Veľkej Moravy. Na cyrilometodskú tradíciu sa odvoláva i súčasná Ústava Slovenskej republiky. Sv.Konštantín - Cyril si svojim vzdelaním, rozhladenosťou i myslením vyslúžil prívieň - Filozof.

Z aristotelizmu vychádzal sv.Tomáš Akvinský (12.st) pri tvorbe koncepcie kresťanskej filozofie, ktorá ovplyvňuje Európu dodnes.

V 18.st. sa rozvinula vo Francúzsku, z kontenstatívnych prvkov reformácie, filozofia osvietenstva. Na čele s Voltairom a encyklopedistami sa pridržala jediné-

ho kritéria: ľudského rozumu. Vtiahla francúzsky národ do materializmu La Mettrieho, Helvétia a Holbacha, odviedla ľudí od katolíckej Cirkvi a priviedla k ateizmu, a napokon ku krvavej revolúcii. Do tohoto obdobia sú situované počiatky slobodomurárstva, v ktorom filozofia a laická morálka majú zaujať miesto Boha, Cirkvi a teológie v rodine, v štáte, i v srdciach jednotlivých ľudí.

Nemeckí filozofi 19.st., najmä Hegel, učil o neobmedzenej moci štátu a o nemeckom národe (v štátnom usporiadaní), že je Absolútnym Duchom, opravdivým "Božím kráľovstvom". Reprezentatom štátneho celku je pruský kráľ. Nemecký národ je "národ pánov" (nadradenosť rasy), iné národy sú "národami poddaných". Hegel naviazal na myšlienky Nietscheho, ktoré majú svoj počiatok ešte u Platóna. Tieto myšlienky sa stali podhubím nemeckého nacizmu (hitlerizmu) a mnohých hrôz v prvej polovici 20.st.

Karol Marx (19.st.) pretvoril heglovskú dialektiku v "dialektický materializmus". Pre jestvujúce protivenstvá (antagonizmus), ktoré nutne vyvolávajú triedny boj, nevidel možnosť spojenia napr.: medzi feudalizmom a kapitalizmom, a pod. Ideu budúceho, konečného, beztriedného spoločenstva nazval - komunizmus. Naväzujúce myšlienky V.I.Lenina (20.st) nie sú nám neznáme. Podnietili VOSR (1917) ako aj požiar "nových časov" vo veľkej časti sveta, predovšetkým vo východnej Európe. Je treba zvlášť hodnotiť dôsledky marxizmu-leninizmu v našom, ale aj celosvetovom merítku? Myslím, že by to bolo potrebné, ale zodpovednú analýzu by bolo treba previesť na viacerých úrovniach. Na úrovni : historickej, psychologickej, politickej, štatistickej, kultúrno-náboženskej, právnej a pod.

Myšlienky slobody slova a tlače majú svoj pôvod v náuke anglického filozofa J.S.Milla (19.st.). Členky feministického hnutia sa rovnako odvolávajú na Milla a na jeho manželku Harriet.

V dvadsiatych rokoch 20. st., bol to "Viedenský kruh", (logickí pozitivistí), ktorý hlásal nadradenosť vedy nad všetkými ľudskými snaženiami. Súčasnú vládu rozvinutej časti sveta sa zhodujú v názore, že v novovekom svete zohráva veda nesmierne dôležitú úlohu, lebo skrze ňu sa vytvára a dosahuje blahobyť.

Prekvapenie azda vyvolá tvrdenie, že vynálezcovia počítačov boli matematici, ktorí študovali súčasnú formálnu logiku. Binárny systém, uplatnený ako realizačná myšlienka počítača, je v podstate tým istým binárnym systémom (pravda-nepravda) vyššie spomenutého logického útvaru. Zrod a dnes už veľké rozšírenie počítačového priemyslu, stalo sa možným vďaka myslieniu matematikov, inžinierov, ale aj filozofov.

Má filozofia vplyv na reálny život? Iste. Spomenutím hoc len niektorých historických faktov z dejín filozofie a následne z toho vyplývajúcich dôsledkov, rozptýlili sme všetky pochybnosti. Azda i to môže byť jeden z pozývajúcich dôvodov k štúdiu filozofie, podľa zdôvodnenia sv.Tomáša Akvinského: "Je treba nám poznať názory minulých filozofov kvôli dvojakému úžitku: tak si najskôr prisvojíme všetko to, čo povedali dobré (a nebudeme si namýšľať, že my sme vynašli prach), a po druhé, uchránime sa od ich bludov".

Katolícka filozofia

Zvolený nadpis kapitoly môže vyvolať určité nezrovnalosti, ba až nedorozumenie. Jestvuje "čisto" katolícka filozofia?

Ak sme v predošlej kapitole (1.4.) sledovali vplyv filozofie na konkrétny život, mohli sme svoj poznávací proces viesť aj opačným smerom. Vrátiť sa k jednotlivému filozofovi, či celému filozofickému systému, a odhaliť, čo ovplyvňovalo toho ktorého filozofa (filozofov) už v počiatkoch jeho filozofovania. Neskôr zas sledovať, čo všetko vstupovalo do jeho života, a pôsobilo naň v procese vývoja myslenia.

Takto zvolený postup nás privedie do prostredia, ba až do rodiny jednotlivého predstaviteľa. Tak sa môžeme stretnúť so skutočnosťou, že to bola rodina, prostredie, geografická poloha, politická situácia, socialne zatriedenie, atď., to všetko tvorilo podhubie počiatočného myslenia. Tie isté prvky nestratili na svojej dôležitosti ani voči následnej formácii myslenia. Uvedené faktory pomáhali nadobudnutý názor upevniť, doplniť, ale i meniť, či dokonca dospieť k opačnému postoj.

Keď však filozofia je hľadaním pravdy pre ňu samu (1.2.), dovoľovali ju uvedené faktory úprimne hľadať a napokon i nájsť? Bol prirodzený ľudský rozum slobodný? A čo keď "filozofovanie" sa stalo "zárobkovou činnosťou"? Je možné sa "odosobniť" od už nadobudnutých náhľadov a úprimne hľadať pravdu pre ňu samu?

Dejiny filozofie ponúkajú (azda) prekvapujúcu odpoveď. Nepopierajú jednotlivé vplyvy, ale zároveň nespochybujú úprimné hľadanie pravdy. Svoju úlohu zohral katolicizmus (sv.Augustín, sv.Konštantín-Cyryl, sv.Albert Velký, sv.Tomáš Akvinský, Mounier, Steinová, Bochenski, Wojtyła, Tresmontant, Tischner...), východná cirkev (Solovjov), protestantská cirkev rôznych denominácií (James), judaizmus (Rosenzweig, Buber), a tiež ateizmus (Feuerbach, Nietzsche, Marx, Lenin, Sartre). Ak teda môžeme hovoriť o katolíckych mysliteľoch, môžeme hovoriť aj o katolíckej filozofii. Rozumejme však, že prívlastok "katolícka" má význam

historický a systémový (filozofia prednášaná na katolíckych školách). Je to skôr orientačný *symbol*, ktorý ju odlišuje od iných filozofických systémov. O vzťahu viery a rozumu učí Prvý Vatikánsky koncil: "Katolícka cirkev vždy zhodne uznávala a uznáva, že jestvuje dvojaký, od seba sa líšiaci poriadok poznania... v jednom poznávame prirodzeným rozumom, v druhom Božskou vierou ... Mylná nezhodnosť nastane, keď alebo dogmy viery nie sú chápané a vysvetľované podľa úmyslu Cirkvi, alebo keď nedokázané mienky sa ohlasujú ako rozumovo isté ... Viera a rozum si nielen neprotirečia, ale si navzájom pomáhajú, keď opravdivý rozum zdôvodňuje základy viery, a osvietená viera formuje náuku o Božích veciach, viera zas oslobodzuje rozum od bludov a chráni pred nimi, a tiež ho obohacuje mnohými poznatkami. Preto Cirkev nestavia prekážky rozvoju ľudského umenia a vied, ale podporuje ho rôznymi spôsobmi". Druhý Vatikánsky koncil viac hovorí o komplexnom vyučovaní na vysokých školách, avšak nakrátko sa dotkne uvažovanej témy: "... aby sa jednotlivé disciplíny pestovali podľa svojich vlastných zásad a metód, v slobode charakteristickej pre vedecké bádanie, a tak sa stále viac prehľbovalo ich poznanie a dôkladným pozorovaním nových problémov a výskumov, ktoré postupom času prichádzajú, bolo čoraz oči-vidnejšie, že viera a rozum smerujú k tej istej pravde, ako to učili cirkevní učitelia, a najmä svätý Tomáš Akvinský. Tým sa dosiahne, že kresťanský spôsob myslenia bude sa priam verejne, trvalo a všestranne zúčastňovať na všetkých snahách o vyšší kultúrny život a poslucháčom katolíckych univerzít sa dostane naozaj vynikajúcej vedeckej prípravy, aby boli schopní prevziať zodpovednejšie miesta v spoločnosti a byť svedkami viery vo svete" (Gravissimum educationis, 10). Ani tento citát nenavodzuje protirečenie vo všeobecne prijatej zásade: Filozofia je len jedna! Je výtvarom ľudského rozumu a všetci ľudia majú rozum. Filozofia je vo svojej prirodzenosti všeobecne ľudská a nijaká filozofia, nech by mala akékoľvek zafarbenie náboženské alebo národné, sa nemôže protiviť základným princípom ľudského myslenia (rozumu).

Napriek charakterizovaniu filozofie, spôsobila práve filozofia (niektoré prúdy) veľa nešťastia v živote jednotlivcov i celých národov (viď kap. 1.4.). Ako k tomu mohlo dôjsť? Pápež Lev XIII. upozornil v encyklike "Aeterni Patris" (1879), že "príčinou zla ...sú falošné princípy ... a keď blúdi rozum, v ten istý blud upadá i vôľa ...A opačne, ak ľudské myslenie je zdravé a drží sa pravdivých a základných princípov, plodí pre spoločnosť i jednotlivcov bohaté, požehnané ovocie".

Azda na tomto mieste by sme mohli posúdiť ešte raz, či filozofia môže byť katolícka? Ak grécke slovo "katholikos" znamená "všeobecný", a vo filozofii majú platiť všeobecne pravdivé, základné princípy, etymologicky by sa filozofia mohla

takto chápať. Rešpektovanie všeobecne platných princípov, by prinášalo očakávané, požehnané ovocie. Zaujímavý názor o súčasnej filozofii vyslovil poľský filozof Tischner: "Osobne som hlboko presvedčený, že súčasná filozofia - natolko, nakoľko ju poznám, je tak do hĺbky preniknutá autenticitou kresťanskej inšpirácie, ako nikdy doteraz".

Rozdelenie dejín filozofie

Dejiny filozofie sa podľa časových úsekov rozdeľujú tak, ako všeobecné dejiny, na tri obdobia: starovek, stredovek a novovek. Približné rozdelenie vyzerá nasledovne:

1. starovek od 7.st.pr.Kr. do 3.st. po Kr.
2. stredovek od 4.st. do 15.st. po Kr.
3. novovek od 15.st. po Kr. (Bochenski)

Nejedná sa o rozdelenie v striktnom slova zmysle, ani nie všetci historici filozofie ho uvádzajú rovnako. Dôvodom rôznych názorov na rozdelenie je prelínanie sa jednotlivých smerov v jednotlivých obdobiach. Napr.: Niektorí pokladajú sv. Augustína za štvrtého najväčšieho mysliteľa staroveku, ktorý však už duchom jednoznačne patrí do kresťanskej éry. Rovnako možno hovoriť aj o patristickej filozofii. V prvých dvoch storočiach stredoveku badať zreteľné prvky antickej filozofie, v 16.st. a na začiatku 17.st. (už novovek) sa objavujú stredoveké filozofické myšlienky.

Tematické rozdelenie dejín filozofie uvádza nemecký filozof Franz Rosenzweig:

1. kozmologická (starovek)
2. teologická (stredovek)
3. antropologická (novovek)

Také delenie dejín filozofie vyzdvihuje prioritu myšlienky či celého komplexu myšlienok v jednotlivéj dobe.

Summary **Introduction to philosophy history**

Key words: history, philosophy

Pavol Dancák

W zakresie edukacji, życia i całości

W dziesiętych czasach problemy wychowania i kształcenia są obciążone nowoczesnym spirytualizmem, jego atmosferą w szkolnictwie, dydaktyce i oświacie. Zmieniające się bardzo szybko od dłuższego czasu reformy szkolnictwa sprawiają, że profesjonaliści pedagogicy twierdzą iż wychowanie to „proces kształcenia” lub „technologia”. Od współczesnego szkolnictwa nie oczekuje się wychowania i kształcenia w dokładnym znaczeniu tego słowa, ale przede wszystkim dawanie takich kwalifikacji, które są potrzebne dla technokratycznego i biurokratycznego funkcjonowania społeczeństwa. Chodzi o takie kwalifikacje, które mogą być testowane, mierzone i sprawdzane. Tak rozumiany proces kształcenia nie jest przygotowaniem do życia jako takiego, do całego życia, lecz przygotowaniem tylko do pewnego jego wycinka. „W tej sytuacji zadaniem kształcących w szkole musi być próba zachowania okazji do kształcenia. Próba, by wytworzyć we wnętrzu technokratycznej i biurokratycznej szkoły obszaru dla autentycznego wychowania i kształcenia do pełnego bycia. Bez kształcenia do pełnego bycia nie jest możliwy trwały postęp cywilizacyjny. Jeżeli istnieje zapotrzebowanie na kształcenie bytowe, to «kształcenie» nie można pojmować jako instruktaż dotyczący umiejętności manipulacyjnych. Długotrwałe działanie takiego quasi-kształcenia, deklarowanego jako kształcenie dla ludzi, mogłoby doprowadzić do przemiany przysłych pokoleń w quasi-ludzi”¹.

Celem tego artykułu jest przedstawienie aktualności autentycznego wychowania w obecnych czasach. Z jednej strony wydaje się, że współcześni ludzie wyzbyli się poglądów oświeceniowych „ciągle w przód i coraz lepiej”. Z drugiej strony, przyzwyczaili się do pozycji w platońskiej jaskini i nie chcą lub nie wiedzą jak wyjść z niewoli cieni i zająć miejsce, które jest im bytowno przeznaczone. Filozo-

¹ Kratochvíl, Z.: *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann & synové, 1995, s. 156.

fia wychowania musi odwoływać się do filozofii człowieka na tyle, na ile filozoficzna koncepcja człowieka wpływa na cele i metody pedagogiki. W zależności od koncepcji filozoficznych istnieje wiele koncepcji wychowania, w konsekwencji których istnieje wiele metod pedagogicznych. Te zaś z grubsza można podzielić na liberalne i konserwatywne. Do tradycyjnych koncepcji wychowania będziemy zaliczać te, które swoimi korzeniami sięgają do antyku, aż do Platona. Akcentują one dominującą rolę nauczyciela i bezwarunkowe posłuszeństwo. Zaś koncepcje liberalne wystrzegają się ograniczania wolności ucznia i nadmiaru zakazów. Palouš bada problemy wychowania, tak jak problemy filozoficzne, chociaż nie traktuje tego jako wkład do filozofii wychowania, lecz jako „aktualne zadanie w kontekście prowadzącego do możliwej katastrofy rozwoju ludzkiej cywilizacji”².

Człowiek jest istotą, która w swoim doświadczeniu egzystencjalnym rozumie świat-kosmos jako coś uporządkowanego. Człowiek jest wydany światu, jest wystawiony na różne doświadczenia i to „wydanie światu” daje człowiekowi możliwość orientacji w bycie. W tych możliwościach zawiera się wartość człowieka i wartość ludzkości³. Historia wskazuje, że tę możliwość orientacji w bycie człowiek pozostawia często niewykorzystaną i, że niewykorzystanie tej możliwości jest dla ludzkości niebezpieczne. Odrzucenie perspektywy metafizycznej sprawia, że wszystko co pozaludzkie uznawane jest za bezwartościowe. Wtedy świat staje się często „przedmiotem badań” lub „magazynem materiałowym” do pracy. Jeśli takie podejście „jest uznane za ogólnoludzkie”⁴, to wtedy wielu ludzi musi wydawać się „mniej wartościowymi” intelektualnie, społecznie, zawodowo, rasowo, klasowo itp. Ci, którzy mniej poświęcają się tak rozumianemu wychowaniu są „mniej ludźmi”. Dlatego też pojawia się tutaj fałszywe zadanie wychowania⁵ owych „mniej ludzkich ludzi” do swego standardu. W obecnych czasach urzeczywistnia się to najczęściej poprzez jednoznaczne ukierunkowanie na praktyczny racjonalizm, na uzyskanie kwalifikacji – na rozeznanie się w owej „grze cieni”.

Pojawia się wątpliwość, czy to co dzisiaj uważamy za wychowanie jest w rzeczywistości wychowaniem? Bocheński oświadcza, że najtrudniejszym pytaniem filozofii jest podstawowe pytanie – „co to jest filozofia?” Podobnie jest z wychowaniem. Trudno jest tak zdefiniować wychowanie, by wszyscy byli zadowoleni. Paloušowi też nie chodzi o powszechną zgodę. Autentyczne wychowanie

² Palouš, R.: *Čas výchovy*. Praha: SPN, 1991, s. 1.

³ Kratochvíl, Z.: *Výchova, zřejmost, vědomí*. ... s. 169.

⁴ Kratochvíl, Z.: *Výchova, zřejmost, vědomí*. ... s. 169.

⁵ Kratochvíl, Z.: *Výchova, zřejmost, vědomí*. ... s. 170.

odsłania istotę rzeczy na różne sposoby. Natomiast kształcenie i szkolenie w trosce tylko o bieżące potrzeby jest jedynie cieniem bytowego znaczenia wychowania. „W procesie kształcenia musi znaleźć się jakaś rzeczywistość, żeby można było rozemnić się w codzienności. Rzeczywistość ta jest znowu cieniem rzeczywistości jako takiej, która jakoś odsłania się w grze cieni. Owej rzeczywistości jako takiej, dzięki której pojawiają się cienie, nie zależy na tych, którzy wysilają się by poznać grę cieni“.⁶

Pojawia się pytanie o efektywność wychowania autentycznego i nieautentycznego. Schopenhauer dziwi się, jak Neron mógł być uczniem Seneki.⁷ Wydaje się, że podobnie jak Neron podpalił Rzym, człowiek współczesny podpala świat. Palouš zwraca swój krytyczny wzrok w stronę przeszłości i szuka punktu, w którym nastąpił upadek⁸, który zmienił wychowanie autentyczne na wychowanie nieautentyczne. W oparciu o analizę osobistych i historycznych doświadczeń ludzkości podejmuje próbę odnowy wychowania. Szuka też odpowiedzi na pytania dotyczące podstawowych terminów i przesłanek wychowania. Filozofuje nad tym, co oznacza wychowanie, kto to jest nauczyciel, którego należy słuchać, co to jest posłuszeństwo, wolność, i co to jest odpowiedzialność. Jak ważne są tego typu rozważania fenomenologiczne uświadamiamy sobie wtedy, gdy widzimy, że podstawowym brakiem scjentyistycznego spojrzenia na wychowanie jest brak definicji podstawowych pojęć⁹.

Dlaczego podejmowana jest próba odnowy? Odnawiamy to, co już przez wykorzystanie zużyte, co już nie może pełnić swojego zadania, ale co jest potrzebne, by służyć owemu zadaniu. Odnowa to jest odnalezienie tego, co było kiedyś nowe, odrestaurowanie i doprowadzenie do stanu pierwotnego. Dlatego też Palouš zwraca się do czasów najdawniejszych, aż do wydarzeń w raju. Zanim odpowie na pytanie, co to jest wychowanie i jego odnowa, poszukuje punktu, w którym nastąpiło zboczenie z właściwej drogi i przewartościowanie. Palouš odrzuca jakiegokolwiek rodzaj redukcjonizmu, bowiem uważa, że naturalistyczne lub scjentyistyczne pojmowanie człowieka nie może stanowić autentycznego wychowania, gdyż brakuje w nich rozumienia człowieka jako osoby. Dlatego też musimy „zwrócić się bez uprzedzeń do pojęć pierwotnych koncepcji: greckiej i chrześcijańskiej“¹⁰.

⁶ Palouš, R.: *K filosofii výchovy*. Praha: SPN, 1991, s. 108.

⁷ Gadacz, T.: *Mysli o wychowaniu*, „Znak“ 498, Kraków 1996, s. 8.

⁸ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 13.

⁹ Kowalczyk, S.: *Wprowadzenie do filozofii J. Maritaina*, Lublin: KUL, 1992, s. 48.

¹⁰ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 55.

Wychowanie w duchu naturalistycznym dominowało w ciągu dwóch ostatnich wieków jako forma kształcenia szkolnego. Naukowo-techniczna cywilizacja domaga się nie tylko rozległego przygotowania młodzieży, ale także kształcenia się na bieżąco przez całe życie. Potrzebne są w niej nie tylko kształcenia szkolne, ale także różne szkolenia i przeszkolenia. Kształcenie tego typu Radim Palouš rozumie jako zabezpieczenie się na każdy dzień. Nie jest ono wyprowadzaniem z platońskiej jaskini, lecz ukierunkowywaniem uwagi więźniów jaskini wyłącznie na cienie i ich grę. Taki wysiłek nie jest niczym więcej niż dążeniem do „otwarcia oczu tym, którzy nie widzą”¹¹.

Dwudziesty wiek, a przede wszystkim druga jego połowa, zmienia rysy dzichości, która wpływa w jakiś sposób na kształcenie. Odsłaniane są i analizowane podstawowe założenia wychowania¹². Przez to otwierają się szanse, by kształcenie przekroczyło swój własny cień. Wychowanie jest czymś zasadniczym i bardzo ważnym dla bytu ludzkiego. Ludzkie bytowanie jest częścią bytu. Mówienie o istocie wychowania ma swoje uzasadnienie tylko wtedy, gdy istnieje przekonanie, że byt oznacza szczególną egzystencję „wspólnotową”, która jest podstawowym sensem wysiłku wychowawczego¹³. Czym jest wychowanie? Wychowaniem zajmuje się pedagogika. Często słyszy się, że przedmiotem badania pedagogiki są: wychowanie i kształcenie.

W odniesieniu do szkoły istnieje dwojaki typ celów: wychowawczy i kształcący. Celem kształcenia jest przede wszystkim przekazanie i wyegzekwowanie od ucznia wiadomości. Celem wychowania jest zaś pielęgnowanie osobowości ucznia pod względem moralnym. Słowo „naukowiec” nie oznacza człowieka moralnie dobrze postępującego, lecz posiadającego pewnego typu wiedzę. Zaś człowiek bez większego wykształcenia może stać moralnie wyżej i działać etycznie. Kształcenie raczej apeluje do rozumu, a wychowanie oddziałuje na wolną wolę. Kształcenie polega raczej na zdobywaniu wiadomości, a wychowywanie na działaniu¹⁴.

Podział na wychowanie i kształcenie nie był zawsze sprawą oczywistą, tak jak tj. obecnie. Jeszcze u Komeńskiego poznanie i działanie nie były od siebie oddzielone, ponieważ „pansoff” – człowiek wszechstronnie wychowany – wiedział nie tyle czym rzeczy są, ale raczej do czego są i jak obchodzić się z nimi. Poprawne po-

¹¹ Kratochvil Z., *Výchova, zřejmost, vědomí...*, s.14.

¹² Palouš, R.: *K filosofii výchovy...* s. 108.

¹³ Palouš, R.: *K filosofii výchovy...* s. 18.

¹⁴ Palouš, R.: *Čas výchovy...* s. 14.

znanie zawsze przekazuje tu człowiekowi wskazówki dla poprawnego działania. Dla Komeńskiego to Wola Boża, zawarta w rzeczach, kieruje działaniem człowieka. Ta koncepcja nie zna problemu autonomicznej ludzkiej woli decydującej o czynach. Przy poprawnym poznaniu człowiek zawsze wiedział co ma zrobić. Tu nie istniał odrębny przedział woli¹⁵. U Komeńskiego poznanie miało jeszcze inny sens niż w czasach nowożytnych. Francis Bacon twierdzi wprawdzie, że poznanie i ludzka moc stanowią jedność, ale pojawia się u niego nowe zadanie pedagogiczne, mianowicie, że należy pielęgnować nie tylko rozum, ale i wolę¹⁶. Przed nauczycielem stoi więc nie tylko zadanie kształcenia, ale także wychowania. Jeżeli dzisiaj w literaturze pedagogicznej mówi się o wychowaniu w szerszym znaczeniu, to jest to nawiązaniem do myśli Komeńskiego.

Komeński pojmuje wychowanie i kształcenie jako takie działanie ludzkie, dzięki któremu człowiek zmierza do największego celu, celu wszystkich celów. Jest nim sztuka, w której chodzi o odniesienie się do absolutnego porządku¹⁷. Dzisiejsze szkolnictwo przygotowuje jedynie do pracy i obywatelskiego życia. Świeckie szkoły ze swoim ukierunkowaniem praktycznym dalekie jest od celów, jakie stawiał wychowaniu Komeński. Radim Palouš włącza kształcenie w obręb wychowania i obejmuje jednym terminem: wychowanie¹⁸. Próbując zdefiniować wychowanie Palouš porównuje je ze sztuką produkcją rządzeniem, polityką, leczeniem i stopniowo je eliminuje. W książce *Czas wychowania* chodzi mu o takie opisanie wychowania, „które najbardziej odpowiada rzeczywistości, tak jak postrzegają ją współcześni pedagodzy. Wiąże się to jednak z ryzykiem, że nie będziemy mogli osiągnąć jednoznaczności, którą można byłoby osiągnąć drogą terminologicznej ugody”¹⁹.

Pedagogika stara się ująć i opisać rzeczywistość wychowania. Matka wychowuje swoje dziecko, mistrz i nauczyciel - uczniów²⁰. Szukając sensu wychowania Radim Palouš podaje przykłady instytucji społecznych takich jak: rodzina, rzemieślnicze warsztaty i szkoła. Instytucje te nie pełnią roli wychowawczej w każdej sytuacji. Rodzina, która nie ma dzieci, nie może ich wychowywać. Podobnie jest z innymi instytucjami wychowawczymi, szkołami, domami młodzieży itp. Wy-

¹⁵ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 31.

¹⁶ Palouš, R.: *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992, s. 53.

¹⁷ Palouš, R.: *Komenského Boží svět*. ... s. 53.

¹⁸ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 31.

¹⁹ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 32.

²⁰ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 49.

chowawczymi są jedynie wtedy, gdy się w nich rzeczywiście wychowuje. Powstaje tutaj pytanie, co to jest. „rzeczywistość wychowawcza“ i co uważamy za wychowawcze, a co nie. Palouš uważa, że rzeczywistości wychowawczej nie trzeba wymyślać, a jedynie ją odkryć. Człowiek zawsze znajduje się w jakiejś rzeczywistości wychowawczej, chociaż nie zawsze zdaje sobie z tego sprawę. Podobnie jak artysta może tworzyć piękne dzieła, lecz nie musi uświadamiać sobie tego, że są rzeczywiście piękne. Matka wychowując dziecko nie musi wiedzieć, co to jest wychowanie jako takie. Natomiast my wiemy, że jest tu pewna rzeczywistość, którą chcemy poznać. Wiemy też, że aby odkryć i poznać rzeczywistość wychowawczą musimy uczynić ją przedmiotem badania²¹.

W wychowaniu nie chodzi o jednorazowe działanie, lecz systematyczne działanie, którego celem jest relatywnie trwała zmiana. Pedagodzy o orientacji empirycznej definiują wychowanie jako interpersonalne działanie, które można rozumieć jako współdziałanie przyczyn i skutków. Poprzez wychowanie zmienia się międzyludzkie zachowania po to, by polepszyć cudze lub własne zachowanie. Tak więc i ci pedagodzy widzą, że wychowanie jest świadomą czynnością celową. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych grupa czeskich pedagogów i psychologów, wśród których był Radim Palouš, sformułowała następującą definicję wychowania: „wychowanie jest to ukierunkowane i systematyczne działanie jednostki (wychowawcy) na drugą jednostkę (wychowanka), które prowadzi do powstania relatywnie trwałych zmian w postępowaniu i przeżywaniu tej drugiej istoty“²². Powyższa definicja wychowania wydaje się wynikać ze współczesnej teorii i praktyki pedagogicznej, uwzględniającej nowoczesną tradycję wychowania. W swej książce *Czas wychowania* Radim Palouš wskazuje jednak na niemożliwość jej utrzymania w odniesieniu do rzeczywistości wychowawczej.

Wychowanie nie jest przygotowywaniem do pewnych tylko zadań życiowych, ale do całości życia. Patočka pisze, że „wychowanie jest wprowadzeniem człowieka do całości świata“²³. Otwarcie się na całość jest otwarciem się na ludzi i rzeczy.²⁴ W tym miejscu kończy się egocentryczna determinacja indywiduum. W tak rozumianym wychowaniu chodzi o to, by ludzie i rzeczy odnaleźli prawidłowe

²¹ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 49-50.

²² Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 53.

²³ Patočka, J.: *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové*, Praha 1964, s. 370.

²⁴ Porov. Stolárik, S.: *Život ako existenciálny pohyb vo filozofii Jana Patočku*, Košice 2000, s. 109.

miejsce w całości bytu i całkowitą odpowiedzialność²⁵, do której człowiek został powołany.

Termin „*pedagogika*“ wywodzi się z greckiego *pajdagogos* – to znaczy ten, który prowadzi dzieci. W dziele *Ku filozofii* Palouš stwierdza, że to znaczenie słowa „*pedagog*“ zawiera w sobie pewne nieścisłości. Po pierwsze: zawęża obszar wychowania tylko do początku życia człowieka. Po drugie: zaś pedagogiem w tym rozumieniu jest tylko ten, kto troszczy się o młodzież, a nie ten, kto zajmuje się teorią tej troskliwości²⁶. Palouš natomiast uważa, że terminu „*pedagog*“ można używać w dwóch znaczeniach. Z jednej strony oznacza wychowawcę, a z drugiej – naukowca, który zajmuje się pedagogiką jako teorią praktyki wychowawczej. Należy odróżniać oba znaczenia, gdyż dobry wychowawca nie musi być dobrym teoretykiem, i na odwrót.

Nie można zgodzić się na ograniczenie pedagogiki do teorii wychowania dzieci i młodzieży. Nie można tego zaakceptować zwłaszcza w tym wieku, w czasach burzliwych przemian w przebiegu jednego ludzkiego życia. Dlatego też powstała nowa dyscyplina pedagogiki: andragogika, czyli teoria wychowania i kształcenia dorosłych. Życie ludzkie nie kończy się jednak także na wieku dojrzałym. Stąd też do teorii wychowania należy przyłączyć jeszcze gerentagogikę. *Agoge* – znaczy prowadzenie, wychowanie, posłuszeństwo, sposób życia, przechodzenia i odchodzenia. *Agon* znaczy zapas, wysiłek, natomiast *agein* – wieść, ciągnąć. Wszystkie one wyznaczają obszar jakim ma zajmować się agogika, którą postuluje Palouš. Niezwykle ważnym jest tutaj greckie słowo *age* – „nużę“, „naprzód“²⁷. Agogika może zajmować się wychowaniem na dwa sposoby. Może ona poszukiwać samych fundamentów i egzystencjalnego znaczenia wychowania, ale może też troszczyć się o konkretne, aktualne cele i środki wychowawcze. Podczas gdy w pierwszym przypadku chodzi o fundamentalną agogikę²⁸, to w drugim – o praktyczną część agogiki o nastawieniu pragmatycznym.

Człowiek jako wolna istota ma prawo do tworzenia siebie samego. Wychowanie jest właśnie tworzeniem siebie, poszukiwaniem i kształtowaniem własnej tożsamości w rozmaitych sytuacjach życiowych. Wychowanie jest wprowadzeniem do tego, by człowiek mógł odkryć swoje indywidualne posłanie. Zdaniem Palouša, jest ono zawsze „pomiędzy“ przemianą a odnajdywaniem siebie samego. Wycho-

²⁵ Palouš, R.: *Česká zkušenost*. Praha: Academia 1994, s. 16.

²⁶ Palouš, R.: *K filozofii výchovy*. ... s. 16.

²⁷ Palouš, R.: *K filozofii výchovy*. ... s. 17.

²⁸ Palouš, R.: *K filozofii výchovy*. ... s. 17.

wanie nie jest jednak procesem „produktowania” zupełnie nowego człowieka. Bowiem tylko w warsztacie czy w fabryce można wyprodukować nową rzecz. Wychowanie zwraca się do wnętrza człowieka w każdej wytuacji wychowawczej. Na przykład, gdy uczeń uczy się języków klasycznych, zyskuje przez to większą świadomość własnego języka ojczystego i pozbywa się fałszywych wyobrażeń. Dla wychowania w szkole starości niezwykle ważnym jest owo zwracanie się do wnętrza człowieka i uwalnianie go do pędu życia bieżącego²⁹. W książce *Czeskie doświadczenie* autor opisuje gerontagogikę odwołując się do Komeńskiego. Podkreśla tu jej znaczenie dla przygotowania człowieka do jego życiowego posłania.

Wyrażenie „wychowanie ludzi starych” brzmić może paradoksalnie, ponieważ przyzwyczajeni jesteśmy do mówienia o wychowaniu w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Kto jest właściwie człowiek stary? Geronto-psychologowie powiadają, że podstawowym znakiem starości jest inwolucja w organach całości psychofizycznej. Nie jest to odpowiedź na powyższe pytanie, gdyż nie wiadomo kiedy zaczyna się inwolucja³⁰ i trudno ją scharakteryzować. Psychologowie, którzy odrzucają akcentowanie inwolucji, twierdzą, że człowiek stary zwyczajnie jest inny niż dorosły człowiek. Inaczej czuje, inaczej przeżywa, inaczej też się zachowuje. Jest odmienny. Nie można mówić, że jest gorszy czy lepszy, bardziej powierzchowny lub głębszy³¹. Ponieważ trudno określić kim jest stary człowiek i co to jest starość, należy szukać odpowiedzi na pytanie, jak żyć w starości.

Poglądy na temat ludzi starych zmieniały się w dziejach. Dzisiaj – podobnie jak to było u koczowniczych szczepów o wilczej moralności – uważa się ludzi starych za zbyt ciężki balast. Życie ludzkie ocenia się według sił, dzięki którym człowiek może dostarczać społeczeństwu korzyści i zachować zdolność do samowystarczalności. Za szczyt życia ludzkiego uważa się okres największej wydajności produkcyjnej człowieka. Młodość jest przygotowaniem do tego szczytowego okresu. Jest ona okresem ewolucji, a starość znów okresem inwolucji. Krywa życia podobna jest do paraboli, która na początku wznosi się i po osiągnięciu swojego punktu szczytowego w końcu opada.

²⁹ Palouš, R.: *K filosofii výchovy*. ... s. 23.

³⁰ R. Palouš stwierdza, że w psychologicznej literaturze mówi się o inwolucji się o inwolucji między 20. a 80. rokiem życia człowieka, w zależności od różnych czynników, Palouš, R.: *Česká zkušenost*. ... s. 45-46.

³¹ Palouš, R.: *Česká zkušenost*. ... s. 46.

Starość jest pojmowana jako okres dezintegracji sił życiowych, której chce się przeciwdziałać podtrzymując pewną aktywność poprzedniego okresu życia³². Nie można czynić tego za wszelką cenę bez odpowiedzialnego odniesienia się do całości bytu. Byłoby to według Palouša zasypywaniem przepaści bez dna. Nie podoła temu wielu starców. W wieku dojrzałym starali się osiągnąć pewne cele, teraz znów chcieliby starać się, aby się starać. Są to karykatury³³. W szkole starości nie chodzi o zasłonięcie otwierającej się przed człowiekiem próżni, w której przepada wszystko co dawniej wydawało się pewne³⁴. W gerontagogice chodzi raczej o rozwinięcie w człowieku jego godności, to jest zrozumienia własnej sytuacji egzystencjalnej i dostosowanie swoich potrzeb do możliwości wieku starczego.

Człowiek jest istotą, która może żyć lepiej lub gorzej. Swoim faktycznym postępowaniem wybiera pomiędzy partykularyzmem a całościowym podejściem, między odrzuceniem odpowiedzialności, gdy zamyka się tylko w swoich przyziemnych celach, a podjęciem odpowiedzialności za całe swoje życie. Każdy jego życiowy czyn staje się wydarzeniem dziejowym, bo nie ma czynów obojętnych. Całe życie człowieka musi mieć kierunek i sens, ponieważ jest przygotowaniem do tego, by utrzymać się w obliczu sądu ostatecznego. Ponieważ życie ludzkie jest dynamicznym procesem, to dopóki człowiek żyje, może zawsze jeszcze naprawić swoje wcześniejsze przewinienia. Dopóki człowiek żyje, wszystko jest jeszcze otwarte. Ta naprawa staje się szczególnie pilna w okresie starości. Gdy stazrec zauważy w swoim postępowaniu błąd postara się go usunąć. Gdy zauważy, że mu coś w tym przeszkadza, próbuje przezwyciężyć tę przeszkodę, aby jego niedostatki zmarły przed nim samym³⁵.

Koniec życia ludzkiego nie jest czymś mniej wartościowym, gdyż Palouš widzi ją nie jako opadnięcie z sił czy odpoczynek po pracy. Starość pojmuje Palouš jako ogarnięcie całości życia. W tym okresie trzeba mieć na uwadze przede wszystkim szansę naprawienia tego, co niewłaściwe i dokończenie tego, co nie dokończzone. Śmierć zaś nie jest końcem życia, lecz znakiem podporządkowania³⁶ i odpowiedzialności. Przeznaczeniem wychowania jest uwolnienie z pęt powszedniego zatroskania i fałszywego egocentryzmu. Szkoła jako schole ogarnia całe

³² Palouš, R.: *Česká zkušenost*. ... s. 49.

³³ Palouš, R.: *Česká zkušenost*. ... s. 48.

³⁴ Palouš, R.: *Česká zkušenost*. ... s. 63.

³⁵ Komenský, J. A.: *Obecné porady o nápravě věcí lidských část čtvrtá PAMPAEDIA*, zv. III, Praha 1992, s. 140.

³⁶ Palouš, R.: *Čas výchovy*. ... s. 164.

życie ludzkie i jest wglądem we własne powołanie, które jest zarazem wglądem w istotę bytowania. Bowiern odkrywam wychowywanemu, co jest bytowym przeznaczeniem ludzi, co umożliwi człowiekowi przyjęcie odpowiedzialności nie tylko za siebie, ale i za dobro tego świata³⁷.

Problemy pojawiające się w obrębie gerontagogiki nie mogą ograniczać się tylko do ludzi starych. Bowiern wiadomo, że drobna wada charakteru w młodości ma tendencję do narastania w podeszłym wieku, i to w zdeformowanej formie³⁸. Dlatego też należy baczenie przyrzeć się poprzednim etapom życia człowieka. Szkoła starości miałaby zapobiegać redukowaniu zadań gerontagogiki do jednego tylko, ostatniego okresu życia człowieka.

Palouš rozumie starość jako dojrzałość do odpowiedzialności. Greckie słowo *geraskein* oznacza nie tylko starzeć się, ale i dojrzewać. Bycie dojrzałym nie oznacza czegoś skończonego już gotowego, ale przygotowanie do czegoś, przygotowanie do pełnienia pewnych zadań. Hedonizm i stoicyzm skupiają uwagę człowieka na sobie samym. Pomijają to, co najważniejsze, o czym pisał Komeński w swojej koncepcji szkoły starości. „Ten, kto nie życzy sobie starości bezpłodnej, ciężkiej, chłodnej, napełnia swoje spichrze, magazyny mądrością, zdrowiem, siłą i innymi cnotami, na ile pozwala mu wiek i siła życia”³⁹. Palouš akcentuje napomnienie J. A. Komeńskiego, że oddawanie się życiu praktycznemu nie jest mądrością. Błędem też jest koncentrowanie się tylko na poszczególnych okresach życia i zapomnianie o całości. Trzeba mieć zawsze przed oczami całość, która przypomina o śmierci. „Od początku pamiętaj o śmierci”⁴⁰. „Żyj tak, jakbyś miał zawsze umierać, a umieraj tak, jakbyś miał zawsze żyć”⁴¹. W każdym okresie życia ludzkiego obecne są na różne sposoby starość i śmierć. „Musimy jednak wykonywać czynności, które nie prowadzą do życia wiecznego, na przykład jeść, pić, szyć itp., bez których nie można żyć. Musimy działać cieleśnie po to, abyśmy mogli poświęcić się życiu duchowemu. Niechaj ludzie uprawiają pola, zagrody i winnice. Niechaj się zajmują rzemiosłem. W jakim celu? Po to, aby ludziom nie brakowało żywności (gdyż wszelka praca człowieka jest dla ust jego, Koh 6,7). Życie ma być utrzymane po to, abyśmy w ciele uczyli się żyć – mimo ciała – aż nadejdzie czas wyj-

³⁷ Palouš, R.: *K filosofii výchovy*. ... s. 91-92.

³⁸ E. Fromm, *Psychological problems of aging*, „Journal of rehabilitation“, 32, 1966, s. 10-51.

³⁹ Komenský, J. A.: *Vševýchova*, Praha 1948, s. 221.

⁴⁰ Komenský, J. A.: *Vševýchova*..., s. 232.

⁴¹ Komenský, J. A.: *Vševýchova*..., s. 237.

ścia⁴². W wieku dojrzałym wychowanie ma usuwać przeszkody, które pojawiają się w obliczu wymagań życiowych i otwierać człowieka na takie pojmowanie świata, które odchodzi od schematycznych poglądów. Wychowanie człowieka dojrzałego ma za zadanie uchronienie go przed oddaniem się pogoni za świecką sławą sukcesem i zewnętrznym uznaniem. Starość zaś dostarcza wychowaniu szczególnych zadań. W tym okresie człowiek ma za sobą liczne doświadczenia. Poznał już pokusy życia społecznego i zdobywa się na mądry dystans, dzięki któremu możliwe jest zwrócenie się do bytowego powołania człowieka⁴³.

Komeński pisze, że człowiek mający na uwadze całość życia nie może nigdy jej w pełni zrozumieć. Nie jest w stanie zrozumieć do końca swojej sytuacji egzystencjalnej. Według Palouša odniesienie się do owej całości oznacza oddanie się wierze, nadziei i miłości⁴⁴. Komeński zaś przypomina: „Czyń wszystko, co każe Bóg, i znoś cierpienie bez szemrania, cokolwiek zsyła⁴⁵”. Słowa te odnoszą się do autentycznego wychowania jako powinności całego życia ludzkiego.

Literatúra:

1. Gadacz, T. (1996): *Mysli o wychowaniu*. Znak 498, Kraków, s. 8.
2. Kowalczyk, S. (1992): *Wprowadzenie do filozofii J. Maritaina*, Lublin, KUL.
3. Komenský, J. A. (1948): *Vševýchova. Pampaedia*. Praha: Státní nakladatelství v Praze
4. Kratochvíl, Z. (1995): *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha, Herrmann & synové.
5. Palouš, R. (1991): *Čas výchovy*, Praha, SPN.
6. Palouš, R. (1991): *K filozofii výchovy*, Praha, SPN.
7. Palouš, R. (1994): *Česká zkušenost*, Praha. Academia.
8. Palouš, R. (1992): *Komenského Boží svět*, Praha, SPN.
9. Patočka, J. (1964): *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové*, Praha.
10. Stolárik, S. (2000): *Život ako existenciálny pohyb vo filozofii Jana Patočku*. Košice.

⁴² Komenský, J. A.: *Vševýchova...*, s. 221-222.

⁴³ Palouš, R.: *K filozofii výchovy*. ... s. 91.

⁴⁴ Palouš, R.: *Česká zkušenost*. ... s. 39.

⁴⁵ Komenský, J. A.: *Vševýchova...*, s. 232.

Summary
In the range of education, life and entirety

Nowadays the problem of education is still loaded with modern spiritualism and its atmosphere in education, and didactics in education. The problem of education is not only a challenge to an abstract academic reflection, but it is actual mission of life in the context of the civilization development, which end up in the crisis. There is call for an authentic life-long education as a human effort.

Key words: Education. Man. Whole.

Paweł Czarnecki

Lifelong education in times of contemporary changes. Ethical aspects.

Basic ethical norm in lifelong education is the rule allowing every human being, regardless of age, sex, social status (including education already received), material situation etc. to use the right to learn. Accepting this rule, means that the government is obliged to give its citizens equal chances for education. The idea of lifelong education was created (theoretically and also in the sense of working for education institutions) already in the 70s. First definitions were formulated at that time (eg. UNESCO definition from 1976, OECD definition from 1996). In 1971 European Council of Cultural Cooperation¹ published a brochure encouraging to organize lifelong education. In 1995 a White Paper of Education and Training² was published. In Poland, the definition of lifelong education is formulated by act about educational system from September 7th. 1991. It states, that lifelong education, is an education taking place in schools for adults, and all extramural forms by everyone, who is not obliged to learn.

Without any doubts, in the era of deep changes of life, education system is one of the pillars of contemporary civilization. This system, obliges children and teenagers until certain age, to learn. There is no such obligation for adult people. Meanwhile, knowledge about reality, which is gained by children and teenagers during the obligatory period, soon becomes out of date. As a result, effort put in the process of teaching and learning becomes pointless. The occurring disso-

¹ The Council was appointed in 1962., as a part of The Council, Committee of Extramural Education was created.

² Polish translation: Biała Księga Kształcenia i Doskonalenia. Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa. E.Cressona, P.Flynn (editors), Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 1997.

nance between reality and knowledge gained at school, causes many negative effects, not only in the sphere of social life, but also individual (difficulties in taking part in active social life, the feeling of alienation, inability to use modern forms of communication etc.).

Trying to look at the lifelong education from the perspectives of changes taking place in modern world, we will see that it may be treated as kind of “technology”, making it easier for older generations to accustom to new living conditions. At the same time, social groups that due to self-education have no difficulties in becoming accustomed to new technologies or in refreshing specialist knowledge needed for professional work, are excluded from the lifelong education. If the lifelong education is the condition for *sine qua non* of economic progress, then this education includes only those fields, which are necessary for the individual to have a normal professional and social life. The second group of skills should be learnt in childhood and youth, and the rest of competences, such as computer skills, which were hardly accessible due to fast economic progress, should be learnt in the later period of life. It is hard to call it a lifelong education, because it is only a form of supplementary knowledge which was learnt at the school level. It seems that is government’s duty to provide older generations with various courses, which would allow such people to improve their language, computer skills etc. The main purpose of such courses would be handing over the “school knowledge” to those people, who could not learn such things in the period of obligatory education.

In times of constantly increasing specializations, two kinds of lifelong education may be marked: specialist education, focused on improving professional qualifications, and also “rounding out” education. The first kind of education, from the global point of view also significant, cannot belong to government’s duties, because the government is not able to recognize the real education needs of individual professional groups. Certain government’s support may be expected (in form of partial funding of trainings, various tax allowances etc.), yet the general organization of trainings is the task for employers and employees.

There is also third kind of education worth mentioning, namely that is continuation of obligatory education. There is no need for discussion, in which the purpose of school education is not only to learn pupils certain knowledge and skills required in later life, but also to shape them as humans. To fulfill this duty, the liberal arts are used, which are not very practical, and also majority of the

sciences (at least from certain level, where the skills of multiplying raise no doubts, calculus may cause problems in everyday life)³.

Would it be justified to expect the government to organize education, including the third most general sense? Before answering this question, it is worth paying attention to the difficulties, which come out during implementing the lifelong education project in a set of values. The anxiety seems to be justified, that wide range of educational offers met with weak interest of the society. The main reason for that was probably lack of the need of gaining knowledge, which would be useless in practice. Small minority, which feels this need, is able to satisfy it with self-education.

Additionally, even if the offer met with quite big public interest, a certain question should be answered, what kind of form would have the education with the goal of shaping a certain type of human? Except fundamental divergence, such as choice of certain "ideal" type of human to whom people would become similar due to education of adults, problems arising at the high school level would have to be solved. One of them is the problem of math's dominance over literature, occurring with discussion about compulsory nature of mathematics over literature, and creating question, if it is possible to be an educated person, not knowing mathematics, or knowing mathematics not knowing literature and philosophy. Question concerning the place, function of education, and pedagogy in contemporary world⁴. Solution accepted by all disputing sides should be found in case of cohesive organization consisting of not individual solution, not connected with one another, initiatives of lifelong education system. It can be already observed that government allows its citizens to widen their knowledge no matter how old they are. Independently of one's age, it is possible to graduate from university (it seems that the credit should be given to universities and other higher schools, which in the middle of 90's took away from students older than 25, the right to free medical care), secondary schools, use the public libraries for free, museums

³ One of the goals of educational reform in Poland which took place few years ago, was to approximate knowledge to life. It caused unexpected results in case of some subjects. For instance, biological textbook at the "basic level" became in fact medical textbook, whereas textbook at the "advanced level" was still just a biological textbook with some "dry" biological facts.

⁴ In postmodern philosophy "end of pedagogy" is even mentioned. Without any doubts, the role of a teacher should be modified (eg. Z. Bauman gives examples of replacing the role of "guide" for a role of "teacher". See. L. Witkowski, *Edukacja Wokół sporów o (po)nowoczesność*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1988, p. 285, See. S. Stolarik, *Życie jako ruch egzystencjalny w filozofii Jana Patočki*, Apostolicum, Warszawa 2009.

etc. A widespread availability of many cultural achievements would not be able without support of government. This kind of system, created by the government, meant European Council, when recommending the intensification of lifelong education, to the members of European Union. The Council debating on 23rd and 24th March, 2000 in Lisbon, decided, that before 2010 European economy is supposed to become one of “the most competing and dynamic economies of the world”. In order to achieve this goal, European economy should be based on knowledge creating “constantly increasing number of working places, much better in quality and increasing the social cohesion”. A document passed by European Council called “Lisbon Strategy” contains a list of partial goals, which have to be achieved in order to achieve the final result. One of the partial goals, is to develop an education system appropriate for the 21st. Century. That is why European Council asked member countries, Council, Commission and Council for Education, for undertaking necessary steps, in order to “determine European regulations, basic skills, which should be taught as a part of lifelong education: familiarity with computer science, foreign languages, technological culture, spirit of the enterprise and other skills useful in social life”. Also in Treaty on European Union, mentioned the need of improving quality of education as one of the conditions in achieving Union’s goals (point nr. 3). The member countries are encouraged to develop lifelong education systems with respect for local cultures and languages. Neither Treaty, nor Lisbon Strategy, do not explain, what should be understood by the term of “high quality” education. Council pays attention mainly to the need of adjusting to the still changing civilization conditions: political (foreign languages are necessary in the time of European integration and globalization), technical (“technological culture”) and also economic (development of spirit enterprise). There is a fear, that putting to much pressure on political lifelong education, aspects of education which do not have any direct correlation with effectiveness in coping with modern society conditions (deciding on issue which can be called as subjective quality of life) will be lost. It refers to well-known civilization threats⁵, which can be deepened by inappropriate, one-way organization of lifelong education system. One of the assumptions of the andragogy is to explain to children and teenagers, the importance of constant training. Con-

⁵ In Poland, Henryk Elzenberg was one of those who paid attention to this issue. Generally speaking, Elzenberg tried to prove, that science which rejects judgements from the start, is a threat to culture. See. H. Elzenberg, *Nauka i barbarzyństwo*, In: *Wartość i człowiek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, p. 232.

stant training is understood as increasing one's socio-economic usefulness, therefore, it should be assumed that this kind of attitude will strengthen due to certain kind of lifelong education.

The importance of lifelong education is also noticed in Poland. The Polish education for adults, gives the opportunity to such people, to gain education at basic, medium or high level, and also to improve their skills. Special educational institutions for adults, are created by the government, and also various national and private extramural institutions such as: Office of Employment, occupational and employers' organizations, factories and plants, trade unions, religious organizations, foundations, science institutions etc.⁶ Their goal is similar to the one of European Union, referring to lifelong education.

Assuming that lifelong education is essential condition of creating a society based on knowledge Council of Ministers, accepted in 2003 a Strategy of Lifelong Training Development until 2010. Admittedly, in case of Polish strategy, goals of lifelong education have been formulated quite vague, yet different attitudes may be noticed in Poland and European Union. In Poland, the need of society motivation is emphasized (eg. teaching unemployed how to look for a job effectively) and the change of claims attitudes, typical for PRL, into active, necessary in the era of free market.

According to the statements above, authorities at the country and international level, claim that it should be the government's duty to organize the system of lifelong education. This assumption seems to be the right solution. It is not the case of forcing adults to education but firstly, creating possibilities. An attempt of imposing by the government certain vision of reality may be a threat. Yet it is a problem concerning the whole education, not only lifelong education.

It should be also the government's duty to provide enough experts in difficult task because they will be working with intelligent people, often holding managerial positions, what forces andragogues to constant developing and improving their skills. There are some skills, which seem to be a must in andragogue's work. One of the basic abilities is the skill of discerning the changes happening around (especially in society) and adequate responding to them. This ability has a significant meaning, especially in countries in which due to transformation, changes

⁶ I. Woźniak, H. Bednarczyk, *Raport o stanie edukacji ustawicznej w Polsce w roku 2005*, MEiN, Warszawa 2005.

happen really quickly⁷. It should be remembered that education is an interaction of the human beings. As a result, we should expect different competences from a teacher of lifelong education, who will have contact only with adults, than competences of a teacher at primary or secondary level⁸.

There is also different point of view, when talking about lifelong education. A question may be asked (to what extent an individual has to self-educate in order to make oneself better for the society? (the society that gives the individual the possibility to use worldly goods). In other words, it should be settled, whether fact that we are members of society, makes us obliged to self-education. If it turned out, that an individual has not only the possibility, but also moral duty of taking care of one's development, then it would mean that the government which is subordinate to citizens' will, is at the same time obliged to provide appropriate conditions for self - education. What is more, claiming that individual is obliged to self - education during all his/her life, would lead to a conclusion, that certain forms of pressure, forcing individual to fulfilling this duty, are acceptable.

Deciding which forms of pressure would be acceptable, and which would be immoral, will be possible to say only when the need of self - education will be commonly popular among normal citizen's as well as ruling elites. A certain kind of pressure may be called the need of obtaining certain certificates stating the completion of certain trainings which would allow for a promotion or taking up a new job. For instance, in Great Britain, headmaster of school has a possibility to employ a teacher without formal qualifications if he finds that knowledge of that person is useful from the teaching point of view. There is no such law in Poland, where all teachers are forced to complete appropriate trainings and obtain certain certificates. It should be emphasized, that majority of possible reservations seems to be based on speculations concerning the future education trends of development.

⁷ Lifelong education models with professional competence training are created. Por. E. Arckens, A. Gustavi, *Kompetencje trenerów ustawicznej edukacji zawodowej*, E. Łopacińska-Kupidura „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2006, No. 4(55).

⁸ C. Kasprzak, *Rola współczesnego nauczyciela - filozoficzne implikacje problemu w kontekście andragogiki*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2006, No. 1(52), P. Dancák, *Wychowanie do wartości jako punkt wyjścia w rozwiązywaniu współczesnego kryzysu według nauczania Jana Pawła II*, In: *Wychowanie do wartości w nauczaniu Jana Pawła II*, Innovatio Press, Lublin 2009., p. 135-147.

Lubomír Belás

Kantova etika v kontexte dejín

Pri svojich úvahách o priebehu vývoja dejinnej reality a aktivity ľudského rodu Kant nepodľahol *kúzlu vznešenosti cieľa* ani „predpokladanému (hypotetickému) začiatku dejín“, ale svoje premýšľanie orientoval aj na **prítomnosť**, na aktuálny stav, v ktorom sa ľudstvo nachádzalo v jeho dobe. Tento zmysel pre *presný okamih histórie*, t.j. pre *našu prítomnosť*, ocenil aj M. Foucault², ktorého vonkoncom nemožno pokladať za *prívrženca* toho typu filozofovania, ktorého reprezentantom bol Kant.

V tomto smere má zásadný význam ôsma téza *Idey všeobecných dejín v zmysle svetoobčianskom*, v ktorej sa píše: „Dejiny ľudského rodu možno vcelku považovať za *vykonávanie skrytého plánu prírody, aby uskutočnila vnútorne a k tomu účelu i navonok dokonalé štátne zriadenie, ako jediný stav, v ktorom môže ľudstvu plne rozvinúť všetky svoje vlohy v ľudstve*“³. Túto tézu pokladá Kant za *veľmi prospešnú* – a potom záleží iba na tom – či *skúsenosť* objaví niečo z tohto pochodu prírodných úmyslov. Tento beh *skrytého plánu prírody* si vyžaduje dlhú dobu, než sa uzavrie.

Z ľudskej povahy vyplýva skutočnosť, podľa ktorej nemôžeme ostať ľahostajní ani voči najvzdialenejším epochám svojho rozvoja, pokiaľ sa len dajú s istotou očakávať. V tejto súvislosti sa Kantovi zdá, že vlastnými *rozumovými zariadením* môžeme prívodiť *tento vek*, pričom aj *najslabšia známka* toho, že sa k nemu

¹ Pri spracovaní príspevku vychádzam z Kantovej myšlienky, že mu ide o to „skúmať iba vývoj mravnosti“ v konaní a nekonaní človeka, obsiahnutej v jeho spise *Domnělý začiatok ľudských dejín*. In: I. Kant: *K večnému mieru*. Bratislava 1996, s. 76.

² M. Foucault: *Prečo študovať moc: otázka subjektu*. In: *za zrkadlom moderny*. Bratislava 1991, s. 52.

³ Kant, I.: *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle*. In: Kant, I.: *K večnému mieru*, s. 68.

blížime, je veľmi dôležitá. Z tohto konštatovania potom vyvodzuje úlohy pre štáty, čo sa týka ich *vnútornej štruktúry*, zabezpečenia *ak nie pokroku*, tak potom aspoň udržania tohto účelu prírody, a takisto aj požiadavku garancie nedotknuteľnosti slobody. Táto *občianska sloboda*, uvažuje Kant, pozvoľne postupuje. Čím ďalej, tým viac sa „ruší osobné obmedzovanie občana v jeho výkonoch, všeobecná sloboda sa dostáva náboženstvu, a tak nastáva pozvoľna, napriek vyskytujúcim sa omylom a bludom osvietenstvo ako *veľké dobro*, pričom Kant požaduje, musí dospieť až *hore, k trónom*, a ovplyvniť ich *vladárske zásady*.

S osvietenstvom spojená istá srdečná účasť súčasne Kantovo akceptovanie osvietenských požiadaviek *racionalizácie* a *liberalizácie* sociálneho života, späté so zreteľnými momentmi *sociálneho kriticizmu*, je obsiahnuté v jeho nesporne významnej práci *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* Tento „malý spis“ bol publikovaný v tom istom roku ako *Idea všeobecných dejín* a tematika je tiež podobná. Kant v nej precizuje svoju filozoficko-dejinnú koncepciu; no v porovnaní s *Ideou* zaoberá viacej prítomnosťou, analyzuje aktuálny *stav ľudského rodu*, čo sa prejavuje *prevahou* sociálno-právnych (= politických) aspektov v tomto spise; aj keď, samozrejme, *horizont budúcnosti* sa tu neobchádza.

Osvietenstvo Kant pokladá za zákonitú, „ľudskou prirodzenosťou“⁴ podmienenú epochu, ktorej základným rozmerom je prechod z nesvojprávnosti k svojprávnosti na základe používania svojho *vlastného* rozumu, bez vedenia zo strany kohokoľvek iného. Z tohto pohľadu hodnotí aj minulosť. V nej takisto nešlo vôbec o to, že by uplynulé časy protirečili *ľudskej prirodzenosti* a že by *nedospelosť človeka* bola podmienená *nedostatkom rozumu*, aj tieto *dávne doby* boli podľa Kanta *vlastným dielom človeka*. *Lenivosť* a *zbabelosť* sú príčinami toho, že veľká väčšina ľudí prírodou už oslobodených od cudzieho vedenia zostáva po celý život *nezrelou*. A preto tí druhí si ľahko osvojujú právo byť ich *poručníkmi*, a to nielen *mocenskými*, ale i *duchovnými*.

Základný moment osvietenstva spočíva podľa Kanta v rozvoji aktivity ľudského rozumu, ktorý si uvedomuje svoje právo byť *najvyšším sudcom*. Podmienkou *osvietenia verejnosti*, t.j. schopnosti používať vlastný rozum, je sloboda. Iba na jej základe možno rozširovať *ducha* hodnoty vlastnej osoby a *povolania* každého človeka myslieť samostatne. Pod slobodou Kant jednoznačne myslí právo

⁴ Kant, I.: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* In: Kant, I.: *Von den Träumen der Vernunft. Kleine Schriften zur Kunst, Philosophie, Geschichte und Politik*. Leipzig und Weimar 1979, s. 230.

svoj rozum vo všetkých prípadoch *verejne používať*. Túto *plnú slobodu* na rozdiel od *súkromného použitia rozumu*, ktoré je z hľadiska cielavedomosti a nutnosti obmedzené sociálnym *statusom* (napr. dôstojník, minister, kňaz), má iba učenc. Kant upozorňuje ďalej na úlohu panovníka. Ten má byť v prvom rade garantom slobody myslenia a tolerancie pre svojich poddaných, t.j. občanov, ktorí môžu slobodne využívať svoj rozum, a to nielen vo veciach náboženstva, ale i zákonodarstva či už pri jeho zlepšovaní, alebo pri kritike jeho *terajšieho používania*. Východiskom sociálnej transformácie u Kanta je teda sloboda myslenia, ktorá sa prejaví v slobode konania, a tá bude mať vplyv i na princípy vlády, ktorá by si vo vlastnom záujme mala uvedomiť skutočnosť, že človek je *viac ako stroj*, a tak akceptovať jeho vlastnú dôstojnosť.

Svoju dobu z tohto hľadiska Kant charakterizoval ako dobu osvietenstva, ktorá stelesňuje *sväté práva ľudstva*, nositeľom ktorých je národ, a nie panovník, ktorý iba zjednocuje *všeobecnú vôľu* národa, a je teda garantom *svätých práv ľudstva*. Zároveň si treba uvedomiť, že osvietenstvo Kant vonkoncom nechápal *úzko časovo*, t.j. iba vzhľadom k dobe, v ktorej žil, ale širšie, skôr ako zákonitý stav a súčasne postup, v ktorom treba rozširovať poznatky, zbavovať sa omylov a predsudkov a takto ďalej postupovať v osvietenstve. *Všeobecné odstúpenie* od takto poňateho osvietenstva by bolo podľa neho zločinom proti ľudskej prirodzenosti, prvotné určenie ktorej spočíva práve v tomto **pokroku**.

Kant ako filozof, pedagóg, mysliteľ bol prísny, presný, dôsledný. Typická bola pre neho bádateľská práca *na základe dôkazu*. To znamená, že každé svoje tvrdenie, koncepciu, úvahu, názor, postoj podopieral jeho *silou*. Výnimku v tomto smere netvorí ani taká filozofická problematika, akou je *pokrok ľudského rodu*. Kant sa k tomuto problému permanentne vracal, posudzoval ho a vysvetľoval. Zároveň treba uviesť, že k jej filozoficko-teoretickému zdôvodneniu potreboval tiež dôkaz. Práve z tohto dôvodu je potom zaujímavá jeho práca *Spor fakúlt*, ktorá obsahuje „obnovenú otázku“⁵ či sa ľudské pokolenie nachádza na ceste neustáleho zdokonaľovania. Tento problém, ako zdôrazňuje Kant, sa vonkoncom netýka *prírodných dejín* človeka, ale predovšetkým **dejín mravnosti**, a to celého ľudstva, ktoré je na zemi zjednotené a rozdelené do národov. Podľa neho je to otázka hlavne rozšírenia výhľadu do budúcnosti.

⁵ Kant, L: Der Streit der Fakultäten. In: Kant, L: Werkausgabe: in zwölf Bänden. (Hrsg. von Wilhelm Weischedel), Suhrkarnp, Bd. XI, Frankfurt am Main 1991, s. 351.

„Morálne“ zdôvodnenie pokroku teda určuje perspektívy „ľudskosti vôbec“ a dotýka sa jej dejinnej univerzálnej platnosti⁶. Podľa Kanta sú možné *tri* prípady, v ktorých je obsiahnutá odpoveď na túto otázku alebo, ako tu píše, *predpoveď* budúcnosti. Ľudský rod môže byť podľa jeho názoru buď na *kontinuálnom ústupe k horšiemu*, alebo *neustále postupovať k lepšiemu*; alebo po tretie, vo „večnej stagnácii na dosiahnutom stupni svojej mravnej hodnoty“. Voči všetkým trom možnostiam sa Kant stavia negatívne. Najviac súhlasu môže podľa neho vyvolať za predpokladu, že *pochabosť* je charakterom nášho rodu, tretia *predpoveď*; ktorú nazýva hypotézou abderitizmu.

Aby bola možná *prognóza pokroku*, musí jej predchádzať v skúsenosti ľudského rodu istá *danosť*. Túto veľmi dôležitú *danosť* Kant nazýva *Geschichtszeichen* (signum rememorativum, demonstrativum, prognosticon) – *dejinné znamenie*, ako istá *tendencia ľudského rodu vcelku*. Toto *znamenie dejín* zlaďuje horizonty prítomnosti a budúcnosti a môže byť aplikované do minulosti. Takto sa podľa Kanta potvrdzuje **kontinuita** dejinného procesu, ktorý je záležitosťou ľudského rodu. Podrobne sa tento problém rieši v *šiestej* časti „obnovenej otázky“, ktorá má názov *O danosti našej doby, ktorá dokazuje morálnu tendenciu ľudského rodu*. Kant tu zaujal *myšlienkový spôsob diváka* vo vzťahu k tejto dejinnej udalosti, ktorá dokladá nielen *morálny* charakter ľudského rodu, ale poukazuje i na jeho smerovanie k lepšiemu.

Touto *danosťou* dejinného významu je pre neho Francúzska revolúcia. Charakterizuje ju týmito myšlienkami: „Revolúcia duchaplného národa, ktorá v dnešných dňoch pred nami prebieha, sa môže podariť, alebo stroškotať; môže byť naplnená biedou a ukrutnými činmi do tej miery, že dobre zmýšľajúci človek, i keby ju chcel považovať za šťastnú, nemohol by nikdy pristúpiť na tento experiment s takýmito nákladmi. Táto revolúcia, tvrdím, vyvoláva v myšliach všetkých divákov (ktorí sami nie sú v tejto hre zapletení) účasť, ktorá hraničí s entuziazmom a ktorej prejavy sú spojené s nebezpečenstvom a ktorá nemôže mať inú príčinu než morálne základy v ľudskom pokolení“⁷.

Táto udalosť ovplyvnila cítenie verejnosti (ale aj Kanta) predovšetkým svojimi morálnymi, právnymi a politickými implikáciami. Kant to vyjadril tak, že *účasť*

⁶ Buhr, M. – Lehrke, W.: Ke vztahu Immanuela Kanta k Francouzské revoluci. In: Filosofický časopis XXXVII, 1989, č.3, s. 344.

⁷ Kant, I.: Streit..., s. 358.

na tejto udalosti je *pravým entuziazmom*, smerujúcim k *ideálnemu, čisto morálnemu*, ktoré svoj prejav nachádza v *pojme práva*.

Badateľná je tu potom tendencia poukazujúca na to, že u Kanta začínajú vystupovať do popredia predovšetkým **morálno-právne (= politické)** problémy. Možno to doložiť jeho názormi na otázku prirodzeného práva národa na konštituovanie občianskej zriadenia, na jeho účelnosť a *morálne dobro* *pojmem práva* je ostro postavený proti *pojmu cti* starej výbojnej šľachty). Ďalej sa veľmi výrazne venuje problematike *spôsobu vlády*, ktorú by si mal podľa neho zvoliť ľud sám podľa všeobecných právnych princípov založených na slobode človeka.

Kant zdôrazňuje dejinný význam revolúcie myšlienkou, že je to taký fenomén ľudských dejín, na ktorý sa **viac nemôže zabúdať**, lebo odkryla v ľudskej povahe vlohy a schopnosti k lepšiemu. Jej fundamentálny význam vidí v tom, že spája v ľudskom rode podľa vnútorných právnych princípov **prírodu** a **slobodu**. Táto *udalosť* je príliš úzko spojená so záujmami ľudstva a ovplyvňuje svet vo všetkých jeho súčiastiach skonštatoval. Táto *dejinná danosť* mu verifikovala *možnosť pokroku* ľudstva, na báze jej zhodnotenia pristúpil k filozofickej predpovedi osudov ľudského rodu. V tejto súvislosti poznamenal, že ľudský rod sa vždy nachádza na postupe k lepšiemu a že tomu tak bude i naďalej...

Význam Kantovej filozoficko-dejinnnej interpretácie revolúcie *duchaplného národa* pre jeho model pokroku možno vidieť predovšetkým v tom, že nie je založená iba na svedectve faktického vedenia a skúsenosti, ale že vychádza z *komplexného celku* dejinných, právnych a gnozeologických predstáv. Preto sa v nej a v určeníach, ktoré sú jej základnými komponentmi (ako *príroda, sloboda, mier, moralita, právo, ľud, ľudstvo, záujem, dejiny, pokrok*), spája **historicko-empirický vzťah** k skutočnosti s **normatívnosťou filozoficko-humanistických ideí**⁸.

Kantovo riešenie problému možnosti pokroku, vedené *na základe dôkazu*, snaha verifikovať dejinnú prognózu, toto všetko sa spätne prejavilo na celej *budove* jeho filozofie dejín. Ide tu o istú zmenu či posun naznačený hlavne výsledkami jeho úvah vedených z pozície analýzy *prítomného stavu ľudstva*. Túto dôležitú tendenciu možno charakterizovať ako „prechod od morálno-praktického k právno-praktickému rozumu“⁹. Túto skutočnosť treba precizovať: *ťažisko* jeho filozoficko-dejinnnej koncepcie sa pozvoľna presúva k „užším“ otázkam, ktoré nie

⁸ Buhr, M. – Lehrke, W.: Ke vztahu Immanuela Kanta k Francouzské revoluci. s. 346.

⁹ Riedel, M.: Verstehen oder Erklären? Zur Theorie und Geschichte der hermeneutischen Wissenschaften. Stuttgart 1978, s. 212.

vždy v plnej miere korešpondujú s obsahom **programového spisu** *Idea všeobecných dejín*. Jednoducho a pritom veľmi výstižne vyjadril tento dôležitý moment K. Weyand. Podľa neho tu nejde o *novú koncepciu*, ale predovšetkým o to, že Kant k už dosiahnutej *budove filozofie dejín* pripojil *malé prístavby*, ktoré síce „môžu meniť, či dokonca rušiť obraz starej fasády“, ale ktoré nie sú v stave dať jej „novú podobu“¹⁰, t.j. tento *posun* vonkoncom neznamená vytvorenie zásadne novej filozofie dejín.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť skutočnosť, že základný étos Kantovej filozofie dejín úzko prepojenej s problémom slobody človeka zostáva, len je *videný* v inej perspektíve. Ide mu totiž o *zmierenie* základných princípov *praktického rozumu* princípmi vyplývajúcimi zo zvláštnosti ľudskej skúsenosti. Kant chce dokázať použiteľnosť idey *praktického rozumu* na dejinný proces. Filozofia dejín sa takto stáva *kapitolou aplikovanej praktickej filozofie*. Do centra pozornosti sa dostáva genéza každej *všeobecnej vôle* ako jednotlivej vôle presahujúcej jednoty a priori zjednotených všetkých vôli v čase, pričom táto jednota leží v základe pojmu rozumu a na ňom založených sociálnych inštitúciách.

Východisko tvorí princíp autonómie praktického rozumu a ním postulovanej slobody človeka, ktorá predstavuje podstatnú charakteristiku ľudského bytia, špecificky *ľudskú mohutnosť* s dejinným charakterom. Táto *mohutnosť* nie je založená na vonkajších určeníach, jej pôvod je síce problémový, môžeme ju však pochopiť na základe jej *prejavov* v konaní človeka.

Slobodu ako *ľudskú hodnotu* začína Kant postupne spájať s určitými sociálnymi inštitúciami, ktoré sa budujú na základe *rozumnej jednoty všetkých vôli* – t.j. štátu, práva, občianskej spoločnosti, politickej moci, pri súčasnom akcentovaní občana, jeho práv a povinností. Meradlom tohto posudzovania sa stalo základné vymedzenie kategorického imperatívu: „Konaj tak, aby maxima tvojej vôle mohla vždy byť zároveň princípom všeobecného zákonodarstva“¹¹. V tejto abstraktno-etickej formulácii Kant *zvýrazňuje* problém občianskej rovnosti, samostatnosti, zákonnosti, slobody každého člena society. Garantom slobody mu je štát ako právna (= politická) a sociálna inštitúcia. Keď Kant riešil problém slobody človeka, nadväzoval – či už kriticky, alebo do istej miery akceptujúco – na názory takých mysliteľov, akými boli T. Hobbes a predovšetkým J. J. Rousseau.

¹⁰ Weyand, K.: Kants Geschichtsphilosophie. Ihre Entwicklung und ihr Verhältnis zur Aufklärung. Köln am Rhein 1964, s. 171.

¹¹ Kant, I.: Kritika praktického rozumu. Bratislava 1990, s. 52.

Slobodu umiestňuje do rôznych sfér. *Vnútoraná sloboda* alebo *sloboda ducha* je spojená s autonómiou praktického rozumu a s jeho *vlastným zákonodarstvom*, s *vnútorným určením* každého človeka, s tým, že *človek je účelom osebe* a v tomto určení pramení jeho dôstojnosť ako osoby a zároveň i príslušníka ľudstva.

Vonkajšia sloboda alebo *občianska sloboda* nadobudla u Kanta formu *politickéj slobody* úzko spojenej s právom. V tomto prípade vychádza z toho, že človek je časťou istého spoločenstva, ktoré Kant nazýva občianskou spoločnosťou, a táto má *zmluvný* charakter¹². Práve princíp uzatvorenia tejto *zmluvy* – *constitucionis civilis* – ju odlišuje od iných dohôrov. Účelom takéhoto zjednotenia mnohých osôb do *občianskeho stavu* je „*právo* ľudí nachádzajúcich sa pod *verejnými donucujúcimi zákonmi*, ktorými je možné určiť každému to, čo je jeho, a zabezpečiť to pred nárokom každého druhého“. Verejné právo celkom vychádza „z pojmu *slobody*“. Právo ďalej Kant definuje ako *obmedzenie slobody každého* pod podmienkou súhlasu so *slobodou všetkých*, pretože to je možné podľa všeobecného zákona, pričom verejné právo je súhrn *vonkajších zákonov*, prostredníctvom ktorých je tento súhlas možný. *Občiansky stav* je vzťahom *slobodných ľudí*, ktorí sú podriadení *donucovacím zákonom*, pretože to vyžaduje sám rozum, a to čistý rozum stanovujúci zákony a priori, ktorý neberie do úvahy žiaden **empirický účel**. *Občiansky stav* ako stav jednoznačne *právny* je podľa Kanta budovaný na týchto princípoch a priori: 1. na *slobode* každého člena society ako *človeka*; 2. na *rovnosti* všetkých členov ako *poddaných*; 3. na *samostatnosti* každého člena spoločenstva ako *občana*¹³. Podľa Kanta tieto princípy nie sú iba zákonmi, ktoré vydáva štát, ale sú to princípy, na základe ktorých v súlade s princípmi čistého rozumu tvoriacimi verejné občianske právo je štát možný.

Slobodu určuje Kant ako princíp touto formulou: „Nikto ma nemôže nútiť byť šťastným tak, ako on chce (tak, ako si on predstavuje blaho iných ľudí), ale každý môže svoju blaženosť hľadať na ceste, ktorá sa jemu samému zdá správnou, ak len tým nepoškodzuje slobodu iných, ktorí sa usilujú o podobný cieľ – o slobodu, ktorá je podľa nejakého všeobecného zákona v súlade so slobodou všetkých (t.j. s ich právom hľadať šťastie)“¹⁴.

¹² Kant, I: Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. In: Kant, I: Werkausgabe: in zwölf Bänden. (Hrsg. von Wilhelm Weischedel), Suhrkamp, Bd. XI., Frankfurt am Main 1991, s. 143.

¹³ Tamtiež, s. 145.

¹⁴ Tamtiež.

Kant, akcentujúc princíp slobody, odmieta *otcovskú vládu* (*imperium patema-*le), pretože o všetkom, čo je dobré či zlé, o tom, ako *musia* byť ľudia šťastní, rozhoduje niekto iný. To je podľa neho „najväčší *despotizmus*“. Proti takémuto typu vlády stavia *vlasteneckú vládu* (*imperium patrioticum*), ktorú chápe ako *materské lono* či *otcovskú pôdu*, odkiaľ každý vyšiel a kde vyrástol. Preto je potom nevyhnutné toto *právne spoločenstvo* chrániť prostredníctvom *všeobecnej vôle*.

Rovnosť ako druhý princíp chápe výslovne v *právnom* vzťahu, pričom uznáva *nerovnosť* v majetku, fyzickú i duchovnú. Formula vyplývajúca z rovnosti požaduje, aby každý mal možnosť dosiahnuť ľubovoľný stupeň na sociálnom rebríčku, a to jedine na základe svojho talentu, usilovnosti a šťastia. Tomuto nemôže zabrániť ani jeden *spolupoddaný* – ani vďaka svojim dedičným prerogatívam¹⁵, a tak nemôže iného a jeho potomstvo držať na nižšom stupni.

Posledným princípom je **samostatnosť** občana ako *spoluzákonodarcu*. To potom predpokladá, že občan okrem prirodzených vlastností (nie je dieťaťom ani ženou) je si vlastným pánom („sein eigener Herr (sui iuris) sei“), má **vlastníctvo**, ktoré mu poskytuje prostriedky na živobytie, a všetko, čo potrebuje, môže získať *predajom* toho, čo mu patrí, lebo občan nemá *slúžiť* nikomu inému okrem spoločnosti.

Kant svoje úvahy o umiestnení slobody uzatvára takto: „V každej spoločnosti je nevyhnutná poslušnosť voči mechanizmu štátneho usporiadania podľa donucovacích zákonov (týkajúcich sa celku), ale zároveň je nevyhnutný aj **duch slobody**, pretože o tom, čo sa týka všeobecných ľudských povinností, sa chce každý rozum presvedčiť, že toto donucovanie je legálne, lebo inak by sa dostal do protikladu sám so sebou“¹⁶.

K problematike slobody sa Kant vrátil ešte v prvej časti svojej práce *Metafyzika mravov*, v ktorej ju riešil v súvislosti s prirodzenými právami človeka a v tomto zmysle ju charakterizoval ako „pôvodné právo každého človeka určené silou jeho príslušnosti k ľudskému rodu“¹⁷. Uvedená problematika sa potom rieši v **súkromnom práve**, kým **verejné právo** sa zaoberá *občianskym právom* človeka.

Prechod od „morálno-praktického“ k „právno-praktickému rozumu“ v rámci Kantovej filozoficko-dejnej koncepcie znamená, že do popredia v nej začínajú vystupovať otázky vzťahu morálky a práva (= politiky), pričom **právo** je zd-

¹⁵ Tamtiež, s. 147.

¹⁶ Tamtiež, s. 163.

¹⁷ Kant, I: *Metaphysik der Sitten*. In: Kant, I.: *Werkausgabe in zwölf Bänden*. (Hrsg. von Wilhelm Weischedel), Suhrkarnp, Bd. VIII, Frankfurt am Main 1991, s. 345.

ôvodňované morálkou, t.j. Z hľadiska *všeobecného zákona* na báze slobody každého. Zmysel tohto *dejinného vykročenia* morálky výstižne vyjadrila M. Thomová takto: „Morálna filozofia ako veda o pojme záväznosti ľudského konania spočíva na rozumových princípoch a je svojou kritickou korekciou etických predstáv zameraná na reformu práva a štátnych pomerov. Umelé, neprirodzené (pretože nerozumné) donútenie sa musí prekonať, aby vznikol iný priestor pre iný druh prinútenia a moci, a to uvedomelou sebadisciplínou ľudí v rámci občianskej spoločnosti“¹⁸.

Kantove právo-praktické úvahy sú spojené s problematikou dosiahnutia *občianskej spoločnosti*, čo on sám pokladal za najväčší problém ľudského rodu. Zložitost' utvárania občianskej spoločnosti je podmienená spoločenským antagonizmom, t. j. *nedružnou družnosťou* ľudí. Zmyslom Kantových úvah je, opierajúc sa o isté praktické zásady, ukázať, ako je možné premeniť spoločnosť „zladenú z **patologického** donútenia v jediný morálny celok“¹⁹. Ako to ale dosiahnuť? Akým spôsobom treba zlomiť zvieraciu náklonnosť človeka a podriaadiť ho *všeobecne platnej vôli*? Spravodlivá *občianska jednota*, v ktorej majú ľudské sklony najlepši účinok, bude raz v budúcnosti nastolená. J. Kneller²⁰ pripomína *zaujímavú metaforu* – ohrady, ktorú je potrebné skúmať do detailov. Lebo postupný proces utvárania spoločnosti zakladajúci sa na morálnej civilizácii človeka je zložitý a rozporný. To si uvedomil i Kant, keď uviedol, že na to sú potrebné „*správne pojmy* o prírode možného zriadenia“, ďalej *vycvičená skúsenosť* ale „predovšetkým **dobrá vôľa** pripravená ju prijať“²¹. Kant v tomto smere zdôrazňuje teda **dobrú vôľu**, predstavuje dôležitý pojem jeho praktickej filozofie. Jej úlohou je korigovať vplyv *darov prírody* a *darov Štasteny* na myseľ, a tým i na celý princíp konania, a urobiť ho obecnou užitočnosťou²².

Dobrá vôľa je spojená s praktickým rozumom, ktorý predstavuje jej vzpruhu. pri posudzovaní hodnoty nášho konania zaujíma vždy prvé miesto a je podmienkou všetkého ostatného. Kant zároveň upozorňuje na pojem *povinnosti*, ktorý

¹⁸ Thomová, M.: Ideologie a teorie poznání. Ke vzniku kriticismu a transcendentalismu Immanuela Kanta. Praha 1986, s. 118.

¹⁹ Kant, I.: *Idea...*, s. 61.

²⁰ J. Kneller: Introducing Kantian Social Theory. In: *Autonomy and Community. Readings in Contemporary Kantian Social Philosophy*. Edited by Jane Kneller – Sidney Axinn. State University of New York Press 1998, s. 7.

²¹ Kant, I.: *Idea...*, s. 64.

²² Kant, I: *Základy metafyziky mravů*. II. vyd. Praha 1990, s. 57.

obsahuje pojem dobrej vôle“. V rámci úvah o postupnom konštituovaní sa *občianskej spoločnosti* pojem dobrej vôle signifikuje Kantov dôraz na aplikáciu *praktického rozumu* v sociálnom živote ľudí, ktorou sa postupne korigujú naše *zmyslové sklony*, *naša zmyslová príroda*, a takto sa postupne na báze *praktického rozumu* vytvárajú predpoklady pre konštituovanie takého typu spoločnosti, ktorý by sme Kantovými slovami mohli nazvať **jediným morálnym celkom**. Zložitosti utvárania tohto morálneho spoločenstva naznačil E. Andreanský. Jedným z najzaujímavejších problémov je v tomto kontexte adekvátne určenie vzťahu morálky a náboženstva. Ide totiž aj o to, že Kantove filozoficko-náboženské úvahy majú aj sociálny rozmer, čo sa nakoniec odráža a i v chápaní tzv. etického spoločenstva. V tejto súvislosti konštatuje: „Konceptia etického spoločenstva nápadne pripomína istú formu organizovaného náboženstva, resp. cirkvi. Kant sa nazdával, že je nemožné, aby ľudia sformovali čisté etické spoločenstvo naraz a bezprostredne. K tomu sa musia v priebehu dejín prepracovať cez tzv. ekleziastické (cirkevné) viery, ktoré sa postupne pretransformujú až do pravej etickej komunity prostredníctvom dlhého procesu zmien, osvety, vzdelávania a reforiem. A práve myšlienka pokroku, mravného zdokonalenia a spoločenskej realizácie slobodných indivíduí naznačuje silnú previazanosť Kantovej filozofie náboženstva so sociálnou filozofiou a filozofiou dejín“²³. A ako dodáva E. Andreanský aj *s filozofiou budúcnosti*. Utvorenie etického spoločenstva, konštatuje M. Ruffing, si vyžaduje, že „ľudia musia mať možnosť spoznať ideu rozumu takéhoto spoločenstva, aby mohli voči nej spoznať svoju vlastnú povinnosť zákonodarstva etického spoločenstva. Na to sú podľa Kanta ľudia schopní qua rozum, lebo môžu spoznať *prírodné zákony* cirkvi, pretože tieto zodpovedajú morálno-praktickým ideám rozumu, koniec koncov jeho vlastnému zákonu, kategorickému imperatívu“²⁴.

Pojem *praktického*, prípadne *praktickej idey* vystihuje teda dimenziu podľa princípov rozumu usporiadanej *spoločenskej totality* ako výsledku konania indivíduí, ktoré je záväzné voči celku Každé konanie nadobúda hodnotu až vtedy, keď sa vzťahuje k celku, ktorý pre každé indivíduum predstavuje *materské lono*. Každý človek je teda zaviazaný *sociálnemu* (morálno-právnemu) celku na jednej

²³ Andreanský, E.: Sociálno-etický rozmer Kantovej filozofie náboženstva In: Sociálno-politická, etická, kultúrno-civilizačná a humanistická relevantnosť Kantovej filozofickej iniciatívy. Ed. L. Belás. Prešov 2006, s. 130.

²⁴ Ruffing, M.: Komunita, všeobecný zmysel a neviditeľná cirkev u Kanta. In: Človek-dejiny-kultúra III. (Eds. L. Belás – E. Andreanský). Prešov 2009, s. 153–154.

strane a na druhej strane svojmu vlastnému účelu, hodnotíte svojej ľudskej osobnosti. Kant to sformuloval takto: „Človek je síce dosť nesvätý, ale *ľudstvo* v jeho osobe mu musí byť sväté“.

Formovanie *občianskej spoločnosti* je realizované základe pojmu **rozumu**, ktorý plní funkciu **organizovania** spoločnosti, je teda garantom prekonania *empirických určení vôle*, ktoré sú *subjektívne* a vedú k nie zjednoteniu ľudí, ale naopak ich rozdeľujú a ohrozujú *status celku*. Takto Kant akcentuje *celospoločenskú* dimenziu a určuje *apodikticky isté rozumové zákonodarstvo*, ktoré by vyjadrovalo „všeobecnú vôľu“ ako *ideál zhody* spoločensky pôsobiacich ľudí. *Zákonodarstvom rozumu* konštruovaná občianska spoločnosť súčasne predpokladá isté *obmedzenie slobody* jednotlivca a požaduje istú *záväznosť*, ktoré však nemôžu byť určované nátlakom zvonku, ale tu ide o *vnútorné* sebaobmedzenie, sebaopodriadenie, ktoré je v súlade s princípom *autonómie vôle*. Toto stanovisko Kant objasňuje tým, že človek je „podriadený *len svojmu vlastnému*, a napriek tomu *všeobecnému zákonodarstvu* a že je iba zaviazaný, aby konal primerane svojej vlastnej, ale podľa účelu prírody všeobecnej zákonodarnej vôle. Ide tu o *donútenie* a sebaopodriadenie sa *svojmu zákonu* na základe *vlastnej vôle*.

Kant považuje úctu k princípu ľudstva a každej rozumnej podstaty za najvyššiu obmedzujúcu podmienku slobody konania každého človeka. Sformuloval to do tejto podoby *praktického imperatívu*: „*Konaj tak, aby si používal ľudstvo tak vo svojej osobe, ako i v osobe každého druhého vždy zároveň ako účel a nikdy iba ako prostriedok*“. *Užívanie slobody* na báze princípu autonómie vôle, ktorý je morálnym zákonom, znamená vždy sebaobmedzenie, sebaopodriadenie sa istému donúteniu, ktoré má potom **etický** i **právny** aspekt. Spoločenskú záväznosť etických názorov Kanta dokladá už uvedená formulácia *praktického imperatívu* ako platného (apodiktického) *priказu rozumu*, ktorá vedie k snahe vytýčiť *spoločensky platný princíp*, ktorý je zameraný na spoločnosť ako istý typ *ľudskej reality*.

Summary

Kant's ethics in the context of philosophy history

Key words: Kant's ethics, philosophy of history

Marta Gluchmanová

Riešenie etických otázok v slovenskej feministickej literatúre

Slovenské feministické spisovateľky nie sú iba autorkami v rovine zmyslovej obraznosti, ale reflektujú aj vnútorný zážitok. Podnety, ktoré prichádzajú zvonku sa snažia spracovať vo svojom vnútri.

Farkašová v próze Unikajúci portrét sa zamýšľa nad nazeraním na svet inými očami a nad vzťahom ľudí k iným a k sebe samému. Pod znovuzrozením má na mysli, že človek by mal začať odznovu hoci už vlastne aj od nového opakovaného začiatku a nemal by sa strmhľav vrhať do všetkého, ale poučený vystríhať sa chýb, keď už získal tolko skúseností. Mal by v sebe čosi zmeniť, skúsiť to inak, mal by sa poušilovať urobiť niečo so svojim doterajším životom, aj keď niekedy s trochu smutným a trochu radostným, či priemerným v dobre i zle. V tejto súvislosti konštatuje: „...prečo by mal človek veriť, že práve jeho pohľad by mal byť najsprávnejší, jeho pravda najpravdivejšia, jeho bolesť a radosť najväčšími možnými, aké sa vôbec môžu vyskytnúť. Vystúp zo seba, hovorí si v duchu a opatrne prenáša váhu tela z pravej nohy na ľavú. Kresťanské prikázanie o láske k blížnemu by vlastne malo platiť obrátene, kritériom vzťahu k sebe by sa mal stať vzťah k druhému: miluj seba tak, ako miluješ iných, blízkych, bližších alebo aj vzdialenejších. Človek by mal k takému niečomu aspoň smerovať. Ako k jednému zo svojich ideálov, cieľov” (Farkašová, 1989, s. 96). V dnešnom uponáhľanom svete človek potrebuje „vypnúť”, aby mohol načerpať síl a energie do ďalších „stresujúcich” dní. Preto autorka odporúča ľuďom „...oslobodiť sa od náhlivosti, nezmyselných pretekov s časom, od chaosu a nepokoja vyvolaného strachom, že to, na čom mi najviac záleží, nestihnem, uvoľniť sa z večného kŕča a napätia medzi tým, čo je, a predstavami o tom, čo by malo byť, oslobodiť sa od malých, nedôležitých vecí, ktoré mu pohlcujú tolko energie, v ktorých sa tak veľmi opotrebuje a v ktorých niekedy aj zbytočne odumiera jeho nadšenie a jeho

sila, zbaviť sa v sebe zlého, odohnať pokušenie márnosti, závidia a zloby, prv než sa stihne premeniť na čin, slovo, myšlienku, byť viac otvorený voči druhým, voči svetu. Je však vôbec možné chcieť takú premenu?” (Farkašová, 1989, s. 54). Životná skúsenosť privádza mnohých ľudí k zmene až vtedy, keď sami zažijú nejaké vlastné utrpenie, stratu, postihne ich nešťastie, odchod najbližších, či choroba. Ľudia si veľakrát nevedia ceniť to najdrahšie čo majú, zdravie, za čo mnohí by neváhali podstúpiť čokoľvek pre jeho navrátenie. Žiaľ v mnohých prípadoch je už neskoro. Chorí ľudia zmýšľajú ináč, často aj múdrejšie, ako dokumentuje aj Fedorova matka v próze Deň za dňom: „Fedor je v niektorých ohľadoch múdrejší, chápujúcejší ako ja, ako my ostatní, čo ak stavy jeho mysle sú vo väčšej zhode s prírodou ako stavy našich myslí, večne čosi projektujúcich, túžiacich po ovládaní, podrobení, čo ak my „normálni” sme falošnou deformovanou vetvou evolúcie; všetko je predsa aj otázkou pohľadu, záleží na perspektíve, na cieľoch, ktoré ju určujú, stačí iba zmeniť pohľad, vnímať cieľ úplne inak” (Farkašová, 1997, s. 18).

O dobrých aj zlých stránkach ľudského života, ako aj o otázkach, ktoré sa netýkali bežného života sa dozvedáme v ďalšej časti spomínanej prózy, keď autorka si vypočuje životnú filozofiu rodičov a tvrdí, že „...nikdy sa neškriepili o náboženstve, hoci každý bol inej viery, ale tú obaja vnímali najmä cez jej etické ideály; ani o národnosti, s ktorou to bolo v otcovom prípade trochu zložitejšie, nehádali sa nikdy o peniaze, aj keď ich bývalo v dome málo, ich spory, nech to znie akokoľvek čudne, sa dotýkali sveta a jeho podstaty, otec, technický úradník a mama zdravotná sestra, obaja ponorení do svojich obyčajných, priemerných životov s neraz malichernými starosťami, sa nemohli dohodnúť na usporiadaní vesmíru, predovšetkým tej jeho ľudskej časti. O tom, či je človeku daný vopred cieľ, či je pravda vždy aj morálna, či dobro so zlom môžu vytvárať rovnováhu” (Farkašová, 1989, s. 159).

Juráňová prostredníctvom Kláry, ktorá v túžbe vymaniť sa z hektického, chaotického sveta, vstupuje do mníšskeho radu, okrem iného aj preto, lebo sa chcela oslobodiť od každodenných činností, neušetrila kritiky ani doteraz tabuizované skutočnosti. Podľa niektorých kritikov nemala „vykričať svetu“ fakty, ktoré v spomínanom diele za ňu vyslovuje Klára; tá ani ako rehoľná sestra nie je fanatickou svojho životného rozhodnutia, o čom svedčí konštatovanie: „Klára vie veľmi dobre, že biskupský úrad je miesto z tohto sveta a nie z Kráľovstva Božieho. Nič Božie sa tu nedeje. Jedného farára preložia na kopanice, lebo je primúdry, iného premiestnia na dobrú faru v centre, lebo sa biskupovi zavďačil. Ďalší farár má dieťa, no prehovárajú ho, aby to ututlal, nevystúpil z kňazského stavu

a neoženil sa, nech nekompromituje cirkev” (Juráňová, 2006, s. 124). „Starostlivosť” farárov o životy tehotných žien podáva aj Bodnárová v práci *Insomnia*, kde asi pätnásťročná dievča hovorí o mame, keď si chcela dať odobrať dieťa, že „to on...akýsi farár ju prehovoril. Navravel jej, že to, čo sa stalo, je vždy zázrak. A že ak si nechá môjho bračeka vypichnúť z brucha, bude to, ako keby jej samej vypichli oči. Ako keby sa navždy pre ňu stratilo svetlo” (Bodnárová, 2005, s. 53).

Pre autorky je zaujímavá najmä ľudská, konkrétne ženská každodennosť, o ktorej som sa už zmienila a s ktorou sa stretávame v diele *Deň za dňom*: „...varím, upratujem byt, periem, zašívam alebo žehlím bielizeň, vraciam sa už zase k svojim roztrúseným, poroztrácaným, potrhaným myšlienkam, predstavujem si už zase, čo mohlo byť iné; tieto moje nesúvislé myšlienky...” (Farkašová, 1997, s. 33). Pri svojej každodennosti sústreďujú sa aj na opisy patriarchálnych pomerov v spoločnosti. Využívajú iróniu, ktorá nie je namierená na jednotlivých mužov, aj keď myslia aj na jej dôsledky. Nejde tu v podstate o zosmiešňovanie, ale skôr o domyslenie dôsledkov prejavovaných postojov druhého pohlavia. Takéto názory žiaľ ešte pretrvávajú v niektorých rodinách aj dodnes. Napríklad Juráňová v novele *Orodovnice* spomína problematiku okolo svadby, keď Elena bola trochu zmätená, lebo „... jej rodičia sú zahanbení, pretože zastávali názor, že svadbu má vystrojiť nevestina rodina. Cítili sa ponížení všetkým tým prepychom, ktorý si nemohli dovoliť zaplatiť. „Budeš musieť byť veľmi vďačná”, hovorila jej mama a mala slzy na krajíčku” (Juráňová, 2006, s. 168). Žemberová konštatuje, že v texte *Iba baba* Juráňová ponúkla príbeh, v ktorom sa voči pôvodnému či adaptovanému textu posunuli téma i situácie protagonistiek z rozprávkového sveta *O malej morskej víle*, *O Palculienke*, *O Ruženke Šípkovej* či *O dvanástich mesiačikoch*, ale i tých ostatných, do neromantického, nerozprávkového, egoistického, dravého a prvoplánového videnia veľkého sveta a drsných príležitostí mladého dievčaťa v ňom. Karikatúra má svoje organizačné zákonitosti, schválnosť, hoci vtipná, sa tiež rýchlo vyčerpá a zostáva trpkosť z vedenia i videnia literárnej skutočnosti, možno aj z jej rozohrania v neliterárnom prostredí. Krutosť, drsnosť, zlo, škaredosť, arogancia, sebeckosť, manipulácia, násilie a všeličo iné z „vypracovaného“ arzenálu nepriateľskej komunikácie spoločenstva žien i mužov rozohrala Juráňová pre svoju dievčenskú protagonistku *Sojku* ako trpké divadlo sveta, v ktorom sú roly rodovo i „zvykovo“ rozdane tak, že už si niet kde, či ako vyberať ani iné texty, ani iné kostýmy či nevšedné riešenia, pritom reč o rezignácii na „vžitú“ skutočnosť nezaznie, lebo naďalej platiť: „Tak to na svete chodí, s tým sa nič nedá robiť“ (Žemberová, 2005, s. 107).

V Juráňovej rozprávkach ide o voľbu textov, ktoré popri príbehu opakovane sprostredkúvali aj istú tradíciu - tradovanú podobu, či dokonca model partnerského vzťahu, v rámci ktorého zastával dominantnú úlohu muž. Úsmevnejšie sa aj na dané problémy pozerá v texte Iba baba, keď Palculienke vysvetľujú, „Keď sa vydáš, musíš sa venovať mužovi a deťom, aby sa oni mohli venovať tomu, čo ich baví. Ak sa nevydáš, môžeš sa venovať tomu, čo ťa baví. (...) A tak sa nerozhodla nijako a čelila chrústom (...), pričom sa mnohému naučila. Ktovie však, načo jej to bolo” (Juráňová, 1999, s. 70). V Juráňovej prózach sa zvolené rozprávky stávajú rámcom sebareflexie, resp. seba projekcie ženských postáv. Cieľom preto azda ani nie je tak tlmočenie individuálnej, ako skôr predostretie opakovanej ženskej skúsenosti. Prostredníctvom rozprávky autorka poukázala na životnú realitu. Podobne s hlukom, ironickým gestom, groteskou a úsmevným tónom podáva aj ďalšie známe konštatovania okolo výdaja dievčat: „...len sa nevydávaj, lebo dopadneš ako ja (...) Nejedz tolko, lebo budeš tučná a nevydáš sa (...) Keď budeš príliš vysoká, nenájdeš si chlapca” a podobne (Juráňová, 1999, s. 34). Juráňová pociťuje potrebu vyhraniť sa proti „zdedenému“ mužsko-ženskému rozvrhnutiu úloh v ňom, zaujíma polemické stanovisko. Charakter jej textu je potom odlišný, smerovaný výrazne ironicko-kriticky. Na nerovnaký prístup k mužom a ženám poukazuje aj známymi frázami o usmievaní či mračením sa: „Muži, keď sú zamračení, tak uvažujú a treba im dať pokoj, aby sa mohli sústrediť na problémy sveta. Ženy, keď sa mračia, tak ich treba potešiť alebo im prikázať, aby sa usmievali” (Juráňová, 1999, s. 36). S výrazným feministickým rukopisom v Orodovniciach nadväzuje na svoje predchádzajúce knihy, pričom ostáva verná téme rodovo diferencovanej identity, ale aj kritickými postojmi voči ešte stále v mnohých aspektoch pretrvávajúcej rodovej nerovnosti a nespravodlivosti. O ženách píše, že sú „orodovnice”, stále o čosi prosia, modlia sa za niekoho, ako píše vo svojej novele: „Ženy sú orodovnice. Alebo kradnú mužov iným ženám, alebo sú krkom, čo hýbe hlavou, hoci my dve veľmi dobre vieme, že je ľahšie pohnúť čimkoľvek iným než takou hlavou. (...) Bola aj matka orodovnicou?” (Juráňová, 2006, s. 205). Ženy všade sa dožadujú blaha pre svojich mužov a sú preto ochotné byť namáhaným svalom a hýbať ich krkom. No ak by chceli, nemusia sa u nikoho prihovárať za svojich mužov, ale môžu hovoriť jedna k druhej. Avšak Juráňová sa v Orodovniciach ženám ani za ženy neprihovára, jednoducho k nim aj k „ich” mužom hovorí. Podarilo sa jej teda vytvoriť profily žien psychologicky presvedčivé, prenikavé svojou hĺbkovou dôkladnosťou, ženy v strednom a staršom veku už stratili všetky ilúzie aj o mužoch, nehoria však feministickým nadšením a skôr než vášne nimi zmietajú racionálne úvahy. Autorka rozprestrela

celé spektrum etických otázok, ktoré sa dotýkajú našej nedávnej minulosti, ale aj aktuálnej prítomnosti (otázky politickej manipulácie, karierizmu, účelovej dvojitvárnosti v politických postojoch, pretvárkou alebo účelovej dezinterpretácie skutočnosti, no aj paradoxnej, vcelku pokojnej koexistencie, ba aj vzájomnej podpory dvoch protirečivých postojov vnútri rodiny a podobne. Je to motív tesne spätý s našou historickou skúsenosťou a dodnes je aktuálny, no za ťažiskovú možno pokladať predsa tému ženskej identity v rodine a spoločnosti.

Konštatujem teda, že filozofická tvorba Farkašovej je najmä v skúmaní, umeleckého rozmeru poznania v kontexte všetkých duchovno-praktických činností človeka, v protiklade s vedeckou a filozofickou racionalitou. Problematika odkryvania vzťahov medzi literatúrou a filozofiou je v jej tvorbe evidentná. Juráňová prózu zámerne realizovala aj na pozadí príbehov kedysi ústne tradovaných, najmä rozprávky. Jej úsilie smeruje ku kritike až k odmietnutiu nevyhovujúcej podoby sveta, pričom text tento zámer argumentačne podporuje. Identifikovať možno rétorický charakter Juráňovej prózy, text sa obracia navonok, na jeho prijímateľa/-ku. Bodnárovej autorská stratégia sa doplnila o racionálnu citovú a mravnú hodnotu, o ktorú má zmysel bojovať aj so sebou. Autorka vníma svet, ktorý popri nej prechádza, ako priestor, kde sa rozvíjajú a preplietajú myšlienky, obrazy a súvislosti.

V závere teda konštatujem, že prudko rozvíjajúca sa spoločnosť a život moderného človeka v nej čoraz častejšie núti každého jedinca zamýšľať sa nad kvalitou ľudskej existencie, riešiť problémy a formovať etické normy, ktoré by napomáhali usmerňovať ľudské konanie.

Literatúra:

1. Bodnárová J.: *Insomnia*. Bratislava, Aspekt, 2005.
2. Farkašová E.: *Deň za dňom*. Liptovský Mikuláš, Transcius, 1997
3. Farkašová, E.: *Etudy o bolesti a iné eseje*. Bratislava, Spolok slovenských spisovateľov, 1998.
4. Juráňová, J.: *Iba baba*. Bratislava, Aspekt, 1999.
5. Juráňová, J.: *Ježibaby z Novej Baby*. Bratislava, Aspekt, 2006.
6. Juráňová, J.: *Orodovnice*. Bratislava, Aspekt, 2006.
7. Žemberová, V.: *Z vývinu slovenskej autorskej rozprávky (Od tradície po postmoderný výraz)*. In: *Významové a výrazové premeny v umení 20. storočia*. Prešov, FFPU, 2005, s. 689-699.

Summary

The meaning of ethical questions in Slavic, feminist literature

Today we can see the sharp development of our society as well as people who are the members of their society. Each individual has to meditate about the quality of human life, to solve problems and to create the ethical norms for regulation of human action.

Keywords: Ethical and moral issues, literature, society.

Juraj Žiak

***Logic as Inquiry into Inquiry:
Dewey's Rendering of Peirce's Logic***

"I can not close without inquiring whether recourse to Peirce would not have a most beneficial influence in contemporary discussion."

John Dewey, 1916

This article presents the issue of philosophical methodology and the notion of logic as inquiry into inquiry. It concentrates on the way how these issues were treated in philosophies of two of the most prominent figures of classical pragmatism – Charles Sanders Peirce (1839-1914) and John Dewey (1859-1952). Dewey's postulation of *logic as inquiry into inquiry* underwent long development, and it is bound with the notion of *empirical denotative method*. The issue of philosophical methodology and logic in "middle" and "late" Dewey is also – more or less openly – connected with his elaboration and re-articulation of Peirce's ideas. Even though Dewey does not venture into phenomenology himself, he elaborates on connection between consciousness, cognition, perception, and logic, and aids some of his conclusions with Peirce's. There are, however, some voices according to which Dewey's reading of Peirce does not alter his philosophical interests at all. On the other hand, most of the articles showing that there is influence of Peirce upon Dewey claim that there was dramatic discontinuity of Dewey's work during his midcareer, connected with his reading of Peirce.¹ This article is in opposition to such claims and proposes that Dewey's

¹ Such is for example the debate between Stanic, Russell (2002) and Prawat. According to Prawat Dewey underwent dramatic midcareer change in his philosophy and that change is according to him connected with Peirce's metaphysics. Stanic and Russel present arguments that refute Prawat's two-part thesis. Prawat back-ups his claim by comparing the notion of inductionism of

life-long exposition of his ideas was very continuous, and that he incorporated his knowledge of Peirce into his conception.

The article simultaneously presents explication of Dewey's reading of Peirce as it went from 1.) exposition of Peirce's thought with the idea of rescuing it from misinterpretation (*The Pragmatism of Peirce* (1916); Peirce's Theory of Quality (1935)); through 2.) "free rendering of Peirce's ideas" (What are Universals? (1936); Peirce's Theory of Linguistic Signs, Thought, and Meaning (1938)); 3.) arriving at platform of fundamental use of Peirce's principle of continuity and guiding principles in logic, as he did in *Logic. The theory of Inquiry* (1938). Grounding work of this article, in which Dewey presents his empirical method, which is crucial for the correct exposition of his articles devoted to Peirce is *Experience and Nature*, 2.nd edition (1925).

Logic as natural history of thought

The relationship between Dewey and Peirce during their lives was based on high mutual esteem. However, their views on fundamental issues of philosophy were not alike. In the well known review of Dewey's *Studies in Logical Theory* in a letter to Dewey – which was, as it seems, never sent – Peirce comments on Dewey's attempt to treat logic as the natural history of thought: "I do not think anything like a natural history can answer the terrible need that I see of checking the awful waste of thought, of time, of energy, going on, in consequence of men's not understanding the theory of inference" (CP 8.239). Peirce's project is, on the other hand, after the exposition of principles within the theory of inference, by means of which we can understand inference itself. One of the reasons Peirce holds his position is the well known scholastic distinction between *logica utens* and *logica docens*, between ability to conclude, and ability to reason. Peirce explains in the *Century Dictionary* that *logicus utens* means "he who draws conclusions" while *logicus docens* means he who frames demonstrations. Peirce distinguishes between *logica utens* and *logica docens* to show that the ability to think and to draw conclusions is common for man, while the ability to show how certain conclusions in inference were arrived at is still not very mastered field of human capacities. Logic is thus viewed as normative science and the idea of self-

the 1910 and 1933 versions of *How We Think*, and shows that its re-articulation was connected with Dewey's reading of Peirce.

control is crucial in this respect. In a letter to Dewey Peirce writes: "Now just as Moral Conduct is Self-controlled conduct so Logical Thought is Moral, or Self-controlled, thought" (CP 8.240). In this letter to Dewey Peirce is with a feel of "very deep respect and sympathy **projecting upon the horizon**, where distance gets magnified indefinitely, the **direction** of your standpoint as viewed from mine" (8.241). There is a passage following, in which Peirce explicitly states his position:

"There are three sciences according to me to which Logic ought to appeal for principles, because they do not depend upon Logic. They are Mathematics, Phenomenology, and Ethics. There are several sciences to which logicians often make appeal by arguments which would be circular if they rose to the degree of correctness necessary to that kind of fallacy. They are Metaphysical Philosophy, Psychology, Linguistics ... History, etc." (CP 8.242).

As is well known, Dewey's naturalistic generic approach to logic was never really based on psychologism. Rather, Dewey made use of his psychological principle, according to which all knowledge is dependent on consciousness. Peirce, explicitly showing that psychology cannot be considered as science providing principles for logical theory, mistakenly connects Dewey's idea of generic approach to logic with psychologism. However, Peirce's ideas which substitute psychologism are analyzed in order to affirm that the point of psychological principle is in following proposal: **logic, with its peculiar questions, is connected with issues of consciousness, perception, cognition, and its object.**² In other words, the issues which logic postulates transcend borders of logic itself. The thing is that one must be very careful in deciding to which department of science he shall go to back-up his logical theories. Peirce expresses this and thus closes his letter to Dewey: "What you had a right to say was that for certain logical problems the entire development of cognition and along with it that of its object become pertinent, and therefore should be taken into account." (CP 8.244).³

² In fact, Peirce even took some of most important issues of philosophy of mind from psychological perspective. See: CP 2.141, CP 7.418

³ In *PSYCHOLOGICAL TRUTHS NEEDED IN LOGIC* Peirce writes: "Reasoning is performed by the mind. Hence, the logician must not be entirely neglectful of the science of mind. This science, more than any other, is embarrassed by metaphysical puzzles. The attempt to avoid these only leads to careless and noxious solutions of them. What are the observed facts of psychology? They

However, in this article we want to show that it seems that on the horizon, “where distance gets magnified indefinitely,” the two directions get closer to each other.

*Psychological Standpoint*⁴

Dewey’s first published essay on Peirce from December 1916 “*The Pragmatism of Peirce*” reflected upon basic aspects of Peirce’s pragmatism and pragmatism. Dewey foretells which aspect of Peirce’s philosophy will be of most fruitful use in years to come, though he will explicitly return to the issue later in years 1935-1938. According to Dewey we all should adopt view articulated by Peirce, according to which:

“our epistemological difficulties arise from an attempt to define the “real” as something given prior to reflective inquiry instead of as that which reflective inquiry is forced to reach and to which when it is reached belief can stably cling” (MW 10).

This idea had been, however, proposed by Dewey earlier, but in different context. In his 1886 essay *Psychological Standpoint* Dewey expressed that certain element in knowledge which is necessary for knowledge is considered by the observer to be an element that has “existence prior to or apart from knowledge” (EW 1:125). This is according to Dewey crucial epistemological mistake. Also Shook points out that Dewey criticized Locke, Berkeley and Hume for abandoning *psychological standpoint*, according to which “all knowledge is relative: it is always relative to, or dependent on, consciousness” (Shook, 2000, 47). Principle of psychological standpoint should acknowledge us that in the flow of experience **sensations become entities**. This *transformation*, to name it like that, has according to Dewey one crucial aspect. Those so-called entities do not have their reality as entities before recognized as entities. Dewey points there to our tendency – the tendency of human mind – to consider objects which appear in thought to be existent before they actually appeared in thought. What was before, and what our mind retrospectively recognizes as entity, the familiar object of knowledge, previously was sensation.

are the behavior of men, especially what they **say**, together with our observation of what takes place within us, termed **introspection**” (CP 7.418).

⁴ Basic platform for Dewey’s exposition of so called „psychological standpoint“ is year 1886, when he wrote “Studies in Logical Theory,” “The Psychological Standpoint,” “Psychology as Philosophical Method“ and a volume „Psychology.“

“*The dependence of our knowledge upon sensation – or rather that knowledge is nothing but sensations as related to each other – is not denied. What is denied is the correctedness of the procedure which, discovering a certain element in knowledge to be necessary for knowledge, therefore concludes that this element has an existence prior to or apart from knowledge*” (EW 1:125) or (Dewey, In Shook, 2000, 48).

This tendency of *psychological standpoint* Dewey put to work almost unchanged in 1925 *Experience and Nature*, where he claims that objects of knowledge fully depend on experience, and that once derived from experience, they should be put back to experience and not to be mistaken as objects of primary subject-matter. This is crucial fact of Dewey's so-called *psychological standpoint* as applied to *empirical denotative method of experience*, though he is not eager to name it by this term at all in later writings. However, Dewey incorporates this idea into his notion of *empirical denotative method* from 1925. In doing justice to what is termed here *psychological standpoint, empirical denotative method*:

“*points out when and where and how things of the designated description have been arrived at. It places before others a map of the road that has been travelled; they may accordingly, if they will, re-travel the road to inspect the landscape for themselves. Thus the findings of one may be rectified and extended by the findings of others...*” (Dewey, 1958, 29).

It can be seen that Dewey here expresses the importance of the field of study, which Peirce projected under the label of *logica docens*. The map that can be re-travelled does not stand for the history of thought which can be re-travelled, but for the road leading to *designated description*. The ability to draw a map of our thinking is linked with the notion of controlled methodological inquiry, not with the history of its recognition! Obviously, the task is connected also with issues of how thoughts emerged in mind at all; that means the issue is connected with element of consciousness and perception. Dewey's statement from his *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action* shows his general conception of process, which is in current issue in question fundamental. Dewey asserts that nature is “*something to be modified, to be intentionally controlled. It is material to act upon so as to transform it into new objects which better answer our needs. Nature as it exists at any particular time is a challenge, rather than a completion; it provides possible starting points and opportunities rather than final ends*” (LW 4, 80-81). It is this so-called *transformation* which characterizes Dewey's interest in logic, and is as well connecting point with Peirce.

Denotation and Empirical Method

We have showed that for Peirce the basic criteria is that logic is not based on psychology, even though logic postulates issues usually treated as psychological, or epistemological. Dewey is not as much explicit about the connection of logic and psychology in reference to origin of logical principles, but he is clear as to the connection between issues of logic and epistemology. In earlier written *Studies in Logical Theory* (1903) Dewey is convinced that ***pure logic***, or – as some call it, “epistemology” - “should define knowledge as the proper relation between universally valid forms of thought and real objects” (Shook, p. 189). Later in 1938 Dewey states that general problems which he treats are usually labeled epistemological, and that epistemological problems, which are more or less artificial, disappear when subject-matter of science is presented in terms of “logical conditions set by the requirements of controlled inquiry” (Dewey, 1938, 465). In “middle” and “late” Dewey epistemological context is included in the issue of logic of inquiry. This standpoint is connected with Dewey’s life-long exposition of the notion of experience, whose analysis includes man’s experiences as well as world’s existences.⁵ The drive towards logic as self-controlled inquiry, or to say it with Peirce, self-controlled thought, is manifested. But what kind of process is it, which inquirer should control by means of logic? The best way how to illustrate the issue in question in its complexity is to look at Dewey’s methodology of inquiry from second edition of *Experience and Nature* (Dewey, 1958, 4a, second edition). Dewey describes the process of *transformation* as inquiry in which *inquirer translates observations, so that observed coexistences are non-observed*. These non-observed references to previous experience of certain observation are *inferred sequences* (ibid). For better illustration of the process we will deal with in next pages, we provide following exposition of empirical denotative method.

⁵ Shook (2004, 731-740) shows that Dewey did not postulate a dichotomy between nature of experience and existence, and so there are not two kinds of inquiries, just one.

Empirical denotative method should proceed as follows:

ORIGINAL MATERIAL OF **PRIMARY EXPERIENCE** (so-called "phenomenal" realm)

(*empirical method* begins here and takes this to be starting point of philosophical thought)

INFERENTIAL SEQUENCES contribute on creating of NON-OBSERVED COEXISTENCES and on conceptions and theoretical postulations – **SECONDARY REFLEXIVE PRODUCT**

„Somewhere“ in this process the **SPLIT BETWEEN OBJECT AND SUBJECT, MENTAL OPERATIONS AND NATURE** is created

THEORIES and INFERENCES are about to be tested via **EXPERIMENT** (secondary reflexive product is put back to realm of experience)

The point is to give satisfactory description of the process in which by means of inference, the inquirer is able to *transform* material of primary experience into objects of knowledge, in other words, turn events into terms. This enables man to predict things that will happen, or reconstruct those that are long gone from the field of experience. Empirical method in scientific inquiry should demonstrate not only the emergence of knowledge out of experience, but also its denotative affirmation by means of experiments. That, which is inferred, is reproduced in experiment (Dewey, 1958, 4a).

But is it possible to solve the question of "how an outer world can affect an inner mind; how the acts of mind can reach out and lay hold of objects defined in antithesis to them?" (Dewey, 1958, 10). Dewey answers that we don't even have to come into problem like this once we adopted empirical method. So, what is it about empirical method that will avoid such problems and describe complicated processes of attaining knowledge? It is realization that ***experience and nature are not different things***. What results from this realization is the fact, that there is but one original material (Dewey, 1958, 6 -10), and it is neither thought, nor mat-

ter themselves, as idealists and materialist argue, but *primary experience*. “The first and perhaps the greatest difference made in philosophy by adoption respectively of empirical or non-empirical method is, thus, the difference made in what is selected as original material” (Dewey, 1958, 10).

Empirical denotative method further presupposes, that the fullness of primary experience covers all, mental operations as well as nature with its variety of things. Only through secondary reflection we come to distinction between our inner thought and outer world. Original material of primary experience, „phenomenal,“ is therefore not just a mere appearance, mere impression (Dewey, 1958, 7). It is fully upon the empirical method to find out “*how and why the whole is distinguished into subject and object, nature and mental operations*” (Dewey, 1958, 8). Dewey shows that it is upon guided ***selective emphasis*** to choose certain aspects, certain traits of experience, by which we can explain and understand certain aspects or traits of nature. “Selective emphasis, choice, is inevitable whenever reflection occurs. This is not an evil. Deception comes only when the presence and operation of choice is concealed, disguised, denied” (Dewey, 1958, 29). Therefore every sound methodology should be concerned with *selective emphasis*, make it more significant, and less arbitrary (Dewey, 1958, 30). This, briefly described, is the process, which should be mastered by logical self-control. In this respect the idea of self-control in the process of making logical inferences is important for Dewey as much as it was for Peirce.

Elements of Consciousness and Mind

We have showed so far that the issue of consciousness is linked via notion of self-control with the issue of methodology of inquiry.⁶ What we are now interested in is the exposition of *different aspects or levels in the process of experience* and – to say it with Peirce – “*the different features of the phenomena of consciousness*”. However, both philosophers – relatively independently of each other – depicted *the image of human spectrum of mental states as ordered from immediate feeling of a quality to most general habits buried at lowest thresholds of mind*. The idea that exactly “deepest seated” habits are mostly active in our consciousness, even if we are absolutely not aware of them, is fundamental presupposition of

⁶ As to the fact that consciousness denoted two different events – namely, feeling and awareness, the former being “certain qualities in their immediate apparency” without any relation to some meaning, the latter being “meaning actually perceived (Dewey, 1958, 298) – we cannot analyze it into detail. Yet, it is important to note that fact.

their philosophies, and it casts many problems on the element of self-control. Principles by which “*the different features of the phenomena of consciousness*” are guided in the formations of habits, and which support their validity and range will become crucial linking point objectified in the notion of *guiding principles of inference*, in which the thought of Peirce and Dewey meets. The notion of *guiding or leading principles* of inferences substitutes the need for postulation of – however paradoxically this may sound – *unconscious self-control*.

Immediate consciousness

Both Peirce and Dewey held that there is *immediate consciousness*, which is, however, not immediate kind of knowledge.⁷ The fact that it is not any sort of immediate knowledge is showed by Dewey by the assertion that “It is impossible to tell what *immediate consciousness* is ... ; it is something had, not communicated and known” (Experience and Nature, 307). Peirce, in a similar manner, stresses the fact that there is no individuality nor generality of quality in immediate consciousness and that immediate consciousness makes “no distinction of any kind, whether between subject and object, or of the parts of the object” (CP 6.373).

Immediate consciousness is that element of consciousness which is as close to *original material of primary experience* as it could be. Omitting the exposition of other elements of consciousness⁸ which are not inevitable as to our purpose in this article, we are searching for that element, which is as far from immediacy of experience as possible. We find this element in conception of habit.

Habit and guiding principles

As to the description of creation of habit, both Peirce⁹ and Dewey described it as a process of reformation of belief connected with notions of irrational feelings,

⁷ This issue is among most discussed in current debate between interpreter camps of Peirce's thought. It is being analysed via Peirce's notions of *immediate object* and *immediate interpretant*. See: Randsdell (2007), Short (2007), Liszka (2007).

⁸ For Dewey's exposition of this issue see: Dewey, Experience and Nature 1929 (1958), 14, 329-330, 311, 303, 306. Peirce's exposition of this issue is more complex and differentiated. For basic orientation see: CP 5.47; CP 5.283; CP 5.462; CP 6.18; CP 6.373; CP 6.375; CP 7.551.

⁹ For Peirce, habit is caused by nervous associations as effects of attention of consciousness (CP 5.297). Habit is certain habit of expectation, which leads our thought and our actions.

fatigue, shock, and unusual situations.¹⁰ Of special importance in this issue are following quotations. They denote the point of our interest in this article and present the issue in which Dewey was openly influenced by Peirce. The formulations of logical principles of inquiries, or as Dewey will call them together with Peirce, *guiding or leading principles of inference*, is of primary interest for Dewey's reading of Peirce, and it is connected with the notion of habit.

*"The particular habit of mind which governs this or that inference may be formulated in a proposition whose truth depends on the validity of the inferences which the habit determines; and such a formula is called a **guiding principle** of inference"* (Peirce, CP 5.367).¹¹

"If there are such habits as are necessary to conduct every successful inferential inquiry, then the formulations that express them will be logical principles of all inquiries. In this statement successful means operative in a manner that tends in the long run, or in continuity of inquiry" (Dewey, Logic, 1938, 13).

Dewey and Peirce both make use of the idea that consciousness is not just an upper layer of man's thought and mind. Therefore it is crucial for both of them to study processes which are not vivid in consciousness, but which affect what consciousness selects and recognizes. These so called *guiding principles* are principles working on the basis of habit, and habit – as both Peirce and Dewey had it – is usually at the uttermost depth of mind or thought. We are hardly conscious or aware of it. As will be seen in next paragraphs, it is the notion of habit and *guiding principles*, which stimulate Dewey's interest in Peirce's principle of continuity. But one fact must be noted: for both thinkers the claim that logic should be devoted only, or predominantly to processes not conscious, is invalid. Dewey himself cited Peirce to point out this fact: "What I could never admit [is] that logic is primarily conversant with unexpressed thought and only secondarily with language" (CP 2.461 or Peirce IN Dewey, LW 15, 149). Thus we made the common ground for the description of the issues, in which Dewey openly admits his indebtedness to Peirce.

¹⁰ For closer analysis see (Dewey, Logic, 1938, 13) and (CP 5.297), (CP 8.270, Philosophy of Mind, Consciousness).

¹¹ „Suppose, for example, that we observe that a rotating disk of copper quickly comes to rest when placed between the poles of a magnet, and we infer that this will happen with every disk of copper. *The guiding principle* is, that what is true of one piece of copper is true of another. Such a guiding principle with regard to copper would be much safer than with regard to many other substances -- brass, for example“ (CP 5.367).

“Two-sidedness” of consciousness

This section provides a closer look at the core of the process of epistemological *transformation* which we all undergo in experience: the split between object and subject, mental operations and nature, inner and outer. Our “double-barreled” world which we inhabit – as Dewey said it together with William James – contains subject and object in unanalyzed totality. So in fact there is but one world, in which things and thought are products of one and the same experience, but “they refer to products discriminated by reflection out of primary experience” (Dewey, 1958, 8). In his later writings Dewey finds this principle not only in the work of William James, but in the work of Ch. S. Peirce, who provided more general consequences of this fact in respect to the methodology of inquiry. One of Peirce's expositions of this principle states as follows: “*Experience gives us at once a direct consciousness of something inward and an equally direct consciousness of something outward. In fact, these two are one and the same consciousness. They are inseparable*” (CP 7.531).¹²

Dewey values Peirce for recognizing crucial position of empirical method, which he himself conceived in 1925, and characterized its primary task as to “do justice to this inclusive integrity of experience” (Dewey, 1958, 9). Integrity of experience is for Dewey primary as to the process of knowing. Only *empirical denotative method* does not start with “reflexive product as if it was primary, as if it was originally given” (Dewey, 1958, 9). Dewey's philosophy favors Peirce's position in this issue. In several articles on Peirce, he shows that it has important bearings on the conception of Peirce's phenomenology as well as semiotics, and philosophy of mind, which he finds “important to rescue” from misinterpretation “by reference to Peirce's own writings” (LW 15, 141), because he believes “that in the present state of logical theory Peirce has a great deal to say” (LW 15, 152). He shows in Peirce's Theory of Linguistic Signs, Thought, and Meaning in 1938 that:

¹² There are more passages where Peirce exposes his idea with even greater emphasis on the element of consciousness and habit: “To my apprehension, **consciousness** may be defined as that congeries of non-relative predicates, varying greatly in quality and in intensity, which are symptomatic of the interaction of the **outer world** -- ... -- and of the **inner world**, apparently derived from the outer, and amenable to direct effort of various kinds with feeble reactions; **the interaction of these two worlds chiefly consisting of a direct action of the outer world upon the inner and an indirect action of the inner world upon the outer through the operation of habits**” (CP 5.493, italics added).

“Perception of „internal“ and „external“ worlds is a matter of one and the same event – the event to which, in recent psychology, the name „sensori-motor“ is applied. And while Peirce uses the word „internal“ to express organism’s part in this two-sided affair, it is equally true that the organism’s side is „external“ to that of the part of envioning conditions in the common transaction“ (LW 15, 147).

As Dewey further acknowledges his readers (and readers of Peirce) in his interpretative essay *Peirce’s Theory of Linguistic Signs, Thought, and Meaning*, he favors Peirce for showing that „the names *Self, Mind, Knowing Subject, Person* as users of signs “apply to „particular sort of natural existence, or thing, which can be *known* only through and by means of best knowledge we have of other things, physical, biological, and socio-cultural“. (LW15, s.152)¹³ The *transformation* of primary experience into object of knowledge, which refers to something distinct from the self, is based on the function of language:

“When communication occurs, all natural events are subject to reconsideration and revision; they are re-adapted to meet the requirements of conversation, whether it be public discourse or that preliminary discourse termed thinking. Events turn into objects, things with a meaning” (Dewey, 1958, 139).

It is thus showed that Dewey puts all sorts of various processes – processes usually scattered along disciplines as philosophy of mind, epistemology, or metaphysics – under one issue: ***the issue of events turning into objects***, or, to put it in other words, we are now talking about the process in which material of nature is transformed to objects of our epistemic needs, as we have noted at the end of section 1 of this article. It is the issue of *the constitution of meaning out of primary subject-matter – experience*. As Hickman (Hickman, 1994) puts it, event is a situation which is certain qualitative experience. Now feeling arising in this situation is vague, and the point of inquiry is to make it more determinate.

Transformation and method

Thus we arrive at Dewey’s definition of ***inquiry***: “Inquiry is the controlled or directed *transformation* of an indeterminate situation into one that is so determinate in its constituent distinctions and relations as to convert the elements of the original situation into a unified whole” (Dewey, 1938, 104-105). Methodology of inquiry becomes for Dewey the issue of uttermost importance, such as it was for

¹³ This naturalistic reading of Peirce is very interesting. In current Peircean scholarship there are some attempts to interpret Peirce in naturalistic terms, and they gained a lot of sympathies. See for example Short’s *Peirce’s Theory of Signs*, 2007.

Peirce!¹⁴ According to Dewey a *method* is "all reason which is itself reasoned ..."(Dewey, 1958, 435). Now in order to understand fully how the process of empirical method functions, Dewey proposes (Dewey, 1958, 1a-39) that inquirers themselves should make the process of attaining knowledge object of reflection itself. In the terms of *empirical denotative method*, inquirers should *test in experiments not only secondary reflexive products, but also inferential sequences themselves*.

This advance in the methodology of inquiry is of very high importance. Dewey writes: „*There can be no doubt that the long period of human arrest at a low level of culture was largely the result of failure to select human being and his acts as special kind of object*“ (Dewey, 1958, 13). Objects of our knowledge – whether mental or physical – contain in themselves the road which leads from subject-matter primary experience to conceptualized objects of knowledge. Thus, it is inevitable to make the habitual and the unconscious process of attaining objects of knowledge itself the object of self-controlled conscious inquiry.

But how can the process be directly observed while it itself proceeds? If we want to make it an object of inquiry, we have to realize that: "We primarily observe things, not observations. But the act of observation may be inquired into and form a subject of study and become thereby a refined object"(Dewey, 1958, 12). But only abstracted and such distinguished attitudes (for ex. thinking, reasoning, purposing etc.) can be withdrawn as (*refined*) objects from the subject-matter of primary experience.

Inquiry as the subject of inquiry itself

We have showed that logic as theory of controlled inquiry does not back-up its principles in the results of science of psychology, but ventures into issues connected with notions of consciousness and perception, whose scope of reference extends to realms of phenomenology, philosophy of mind, etc. For many, the

¹⁴ Peirce incorporated the study of methodology of inquiry into one of the most important branches of architectonic division of sciences. So called Methodetics is third part of Logic, and it studies how to conduct an inquiry. Its aim is to provide "principles of the production of valuable courses of research and exposition" ('A Syllabus of Certain Topics of Logic', EP 2:272, 1903), "definition and division of terms," and "formation of systems of propositions" (Carnegie Application (L75), HP 2:1035, 1902). According to Charles Morris „John Dewey, for instance, in his *Logic: The Theory of Inquiry* argues for the interpretation of logic as the "theory of inquiry," a discipline which would be similar to what Peirce regarded as "speculative rhetoric" and included within logic" (Morris, 1946, 273).

notion that logic does not study the actual thought processes from psychological point of view means that logic is not conceived as inquiry into inquiry itself. Shook (Shook, p. 214), for example, claims that “Peirce was a staunch proponent of anti-psychologism in logic, rejecting that logician must study the actual thought processes of human beings”. From this perspective it would seem that Peirce abandoned the idea of logic as inquiry into inquiry as well. Such is the opinion of Shook, according to whom Dewey alone was devoted to the idea of “improving the effectiveness of reasoning procedures” (ibid) by making inquiry the subject of inquiry itself. However, we would like to show that this idea is misleading. We start by pointing at the fact that Dewey himself relates his thought in this issue directly and especially to Peirce:

“The readers who are acquainted with the logical writings of Peirce will note my great indebtedness to him in the general position taken. As far as I am aware, he was the first writer on logic to make inquiry and its methods the primary and ultimate source of logical subject-matter“ (Dewey, 1938, 9).

Dewey is certainly right in this matter. It should be clear now that Dewey himself finds in Peirce great motivation in respect to the issue of logic as inquiry into inquiry. Influenced by Peirce, Dewey was led by the idea, which he attributed to Peirce as well: “...by taking advantage of the laws of perception, we can ascertain by reasoning how things really are...” (MW 10).

Continuity of Inquiry and Fallibilism

Unlike in his *Studies in Logical Theory* Dewey pays in *Logic, The Theory of Inquiry* attention to the question of **genesis** of *logical principles (guiding principles)* on one hand, and the question of their **validity** on the other. As Goudge (Goudge, 1950, 128-129) in his *The Thought of C.S. Peirce* shows, Peirce was usually scrupulous in separating these two different aspects, and it was connected with the assertion, that: „normative principles cannot be obtained from a purely historical discipline. It follows that logic as the science of valid inference must never be confused with a genetic survey of thought“ (ibid). It can be seen that the distinction between two aspects of *guiding principles* is connected with the reformulation of Dewey’s project of logic as natural history of thought which he underwent in *Logic. The Theory of Inquiry* from 1938. Dewey develops certain modifications of his previous theory. As he explains: „attention is called particularly to the *principle of continuity* of inquiry, a principle whose importance, as far as I am aware, only Peirce has previously noted“ (Dewey, 1938, iii). „Identification of reflective thought with objective inquiry“ pursuing „empirical account

of logical forms“ is enabled – claims Dewey – only by means of Peirce's principle of continuity, when applied to methodology of inquiry.¹⁵ Dewey is, however, not explicit in showing how far his knowledge of Peirce's principle of continuity went, and whether he was acquainted with his *Guess at the Riddle* – crucial work as to the issue of application of principle of continuity in different scientific fields and their methodologies. However, examination of Logic and other essays preceding it shows that what he took from Peirce in respect to principle of continuity was predominantly Peirce's conception of *fallibilism of scientific inquiry*.¹⁶

In first part of his book: *The Problem of Logical Subject-Matter* Dewey develops exposition of methodological attitude hereafter applied in Peirce's doubt-belief terms. „If inquiry begins in doubt“ writes Dewey, “it terminates in the institution of conditions which remove need for doubt“ (Dewey, 1938, 7). However, ambiguity of the term belief which Peirce used – namely, possible reference to outcome of inquiry as a *settled objective state of affairs* on one hand, or mental state as personal preference, on the other, led Dewey to propose term „warranted assertability“. This revision of Peircean terminology was itself inspired by Peirce's conception. Reference to CP 5. p 376 made by Dewey himself shows us that it was conception of fallibilism, according to which „we ought to construct our theories... by leaving the room for modifications which cannot be foreseen“. Thus, „warranted assertability“ should be used in order to pervade Peirce's principle of fallibilism: “The use of the term that designates a potentiality rather than an actuality involves recognition that all special conclusions of special inquiries are parts

¹⁵ Peirce's conception of continuity underwent several crucial revisions, and of those few limited assertion which can be taken as generally representative of this conception, we can provide following: “it will be found everywhere that the idea of continuity is a powerful aid to the formation of true and fruitful conceptions. By means of it, the greatest differences are broken down and resolved into differences of degree, and the incessant application of it is of the greatest value in broadening our conceptions. I propose to make a great use of this idea“ (CP II. 646). As Havenel further shows, it was certain *continuity of consciousness* which was articulated in the same year by Peirce, and later, in his “*A Guess at the Riddle*” written in 1887–1888 there came “the idea that continuity corresponds to thirdness, that triads are essential not only in logic, but in every department of philosophy and in scientific methodology, in order to bring into relation isolated cases, to try to make reality intelligible“(Havenel, 2008, 96).

¹⁶ „The principle of continuity is the idea of fallibilism objectified. For fallibilism is the doctrine that our knowledge is never absolute but always swims, as it were, in a continuum of uncertainty and of indeterminacy“ (CP 1.171, Summer 1893).

of an enterprise that is continually renewed, or is a going concern“ (Dewey, 1938, 9).

In *Logic* Dewey develops his interest in Peirce’s conception of *guiding principles* which he showed in essay *Peirce’s Theory of Quality* and postulates fundamental question *concerning the origin and use of primary logical principles* (Dewey, 1938, 12) with the conclusion, that: „Validity of the principles is determined by the coherency of the consequences produced by the habits they articulate“ (Dewey, 1938, 13). It is thus manifested that Dewey recognized the difference between asserting an origin of principles of inquiry and asserting their validity, and separated them methodologically in 1938 *Logic*. Validity is measured by consequent, not by the antecedent. It consists in general consequences, *in futuro*. This tendency can be recognized even earlier in 1936 essay for *Journal of Philosophy* *What are Universals?* Here, preparing the ground for his *Logic* Dewey writes: “The point of view here expressed is clearly operational. Moreover, it implies that selection of directive principles and their validation and invalidation is controlled by the *consequences* the operations yield when they are performed” (Dewey, 1936, LW 11, 108). Also Peirce’s idea of *guiding principles* is according to Dewey operational, and there is no reason why not to accept Dewey’s interpretation.¹⁷ Dewey based his “operational interpretation” of Peirce’s principles on – as he calls it – “free rendering” of Peirce’s ideas, according to whom *guiding principles* are conscious habits active in inferences, which “in their recurrences produce consequences that are stable” (Dewey, 1936: LW 11, 107). Operational view treats *leading principles* as hypotheses presupposing the consequences to which the use of operations in question will lead *in the long run*. Dewey makes use of this *Peircean* idea to show in the end that “the question of relation of method to material is a *long run* issue. For in what has been called the experiential continuum of inquiry, methods are self-rectifying so that the conclusions they yield are *cumulatively* determined” (Dewey, 1938, 470). Dewey further adopts Peirce’s terminology to show, that the distinction between material dealt with in the inquiry, and general principle of that inquiry is itself the ***difference between matter and form*** (Dewey, 1938, 13). He develops his arguments throughout the book to conclude near the end that:

¹⁷ Dewey even showed that there is a connection between idea of distinction between origin and validity of guiding principles on one hand, and its character of being operational, on the other, even though, as Dewey claims: “C.S. Peirce did not employ the operational terminology” (LW 11, 107).

“Taken in connection with Peirce's theory of leading or guiding principles of inquiry, the implications of these passages are that the formal element is provided by method. The relation of form and matter is that of the connections of methods with the existential material instituted and ordered by methods” (Dewey, 1938, 470).

Final Statements

In order to find methods for representing reality, to find how the process of *transformation* from nature to object of knowledge proceeds, *logic as inquiry into inquiry* should substitute epistemology, and back-up its results by study of laws of consciousness and perception. This issue substitutes metaphysics with in-depth analysis of experience. However, as Shook (Shook, 2004, 731) points out, Dewey offers metaphysic to those who need one. *Metaphysic of experience* is based on his *empirical naturalism*, whose methodology we have here described. The crucial task of metaphysics, which is for Dewey ***the study of generic traits of experience*** of all kinds, which are facilities and constraints, is supplemented and supported with the primary task of *logic as inquiry into inquiry*. To generalize, this article showed that Dewey made use of Peirce's conception of fallibilism based on the notion of continuity of inquiry as applied onto logical issues. The concept of *leading or guiding principles* – connected with postulation of fallibilism – marks widest field of Dewey's interest in Peirce, and serves as building block of his logic as theory of inquiry. It is demonstrated that Dewey presents the notion of *guiding principles* in which unconscious preferences are brought into the light of recognition, and operations of mind, which are usually unperceived, become visible objects of inquiry. Dewey's exposition, interpretation, defense, and use of Peirce leads to *postulation of method as formal element*. To finish with, it is domain of those two great proponents of pragmatism to relate nature and experience with the idea of continuity while using language as a constituent of thought. One of the consequence of their conception of mind they share is the refusal of commonly accepted notion of their times that events contain meanings in themselves.

Bibliography

1. DEWEY, John. (2008): *The Early Works of John Dewey, Volume 4*. Southern Illinois University Press; p. 19 – 36.
2. DEWEY, John. (2008): *The Middle Works of John Dewey, Volume 10*. Southern Illinois University Press.
3. Dewey, John. (1929): *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action*. New York: Minton, Balch & Company. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=900147>.
4. DEWEY, John. (2008): *The Late Works of John Dewey, Volume 11*. Southern Illinois University Press; 1st edition (2008), p. 86 – 94; 95 – 104; 105 – 114.
5. DEWEY, John. (1938): *The Late Works of John Dewey, Volume 15*. Southern Illinois University Press; 1st edition (2008), p. 27 – 33; 141 – 152; .
6. DEWEY, J. (1938): *Logic. The Theory of Inquiry*. New York, HENRY HOLT AND.
7. DEWEY, John. (1965): *The Influence of Darwin on Philosophy: And Other Essays in Contemporary Thought*. 1st ed. Bloomington, IN: H. Holt and Company. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=53235520>.
8. DEWEY, John. (1958): *Experience and Nature* (2nd edition). Dover Publications; Enlarged.
9. GOUDGE, Thomas A. (1950): *The Thought of C.S. Peirce*. Toronto: University of Toronto Press. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=4843585>.
10. HAVENEL, J. (2008): *Peirce's Clarifications of Continuity* In TRANSACTIONS OF THE CHARLES S. PEIRCE SOCIETY. Vol. 44, No. 1.
11. HICKMAN, Larry A. (1992): *John Dewey's Pragmatic Technology*. Indianapolis, Indiana University Press.
12. HICKMAN, Larry A. (1994) *John Dewey: Philosopher of Technology*. Free Inquiry, Fall, 41. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001709774>.
13. HOOKWAY, Christopher. (2002): *Truth, Rationality, and Pragmatism: Themes from Peirce*. Oxford: Clarendon Press. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=110000179>.
14. KEGELEY, Jaquelyn Ann K. (2006) *Oppenheim, Frank. Reverences for the Relations of Life: Re-imagining Pragmatism Via Josiah Royce's Interac-*

- tions with Peirce, James, and Dewey. *The Review of Metaphysics* 59, no. 4: 894+. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5016224982>.
15. KETNER, K. L., PEIRCE CH. S. (1998): *His Glassy Essence: Autobiography of Charles Sanders Peirce*. Vanderbilt University Press.
 16. MARGOLIS, Joseph. (2002): *Reinventing Pragmatism: American Philosophy at the End of the Twentieth Century*. Ithaca, NY: Cornell University Press. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=106482621>.
 17. MYERS, T.W; PAPPAS, G. F. (2004): Dewey's Metaphysics: A Response to Richard Gale In *TRANSACTIONS OF THE CHARLES S. PEIRCE SOCIETY*. Vol. XL, No. 4. P. 679 – 700.
 18. MEAD, G. H. (1930): The Philosophies of Royce, James and Dewey in their American Setting. In: *International Journal of Ethics* 40, s. 211-231. <http://www.brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs2/papers/MEAD_1930c.html>.
 19. MOORE, M. E. (2007): The Genesis of Peircean Continuum In *TRANSACTIONS OF THE CHARLES S. PEIRCE SOCIETY*. Vol. 43, No. 3.
 20. MURPHY, J. P. (1990): *Pragmatism: From Peirce to Davidson*. Boulder, Westview Press. <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=59431778>>.
 21. NISSEN, L. (1966): *John Dewey's Theory of Inquiry and Truth*. Hague, MOUTON and Co.
 22. NLANDU, T (2004): On Habit and Consciousness: A Peircean Critique of William James's Conception of Habit. In *Streams of William James*, vol.6, issue 3.
 23. PARKER, K. A. (1998): *The Continuity of Peirce's Thought*. Vanderbilt University Press .
 24. PEIRCE, CH. S. (1931 – 58): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. vols. 1-8. Hartshorne Ch; Weiss P. (ed.) Cambridge, Harvard University Press.
 25. PEIRCE, Charles Sanders; Dewey, John. (1998) *Philosophical Essays*. Ed. Morris Raphael Cohen. Lincoln, NE: University of Nebraska Press. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=98307451>.
 26. SAVAGE, Daniel M. (2002) *John Dewey's Liberalism: Individual, Community, and Self-Development*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=105230865>.
 27. SHOOK, John R. (2000): *Dewey's Empirical Theory of Knowledge and Reality*. Nashville, Vanderbilt University Press.

28. SHOOK, John R. (2004): *Dewey's Empirical Naturalism and Pragmatic Metaphysics In TRANSACTIONS OF THE CHARLES S. PEIRCE SOCIETY*. VOL. XL, No.4, p. 731 – 742.
29. SHORT, T. L. (2007): *Peirce's Theory of Signs*. Cambridge University Press, New York.
30. TILES, J. E. (1990) *Dewey*. London: Routledge. <http://www.questia.com/PM.qst?avo&d=103346036>.
31. WHITE, Morton G. (1943): *The Origin of Dewey's Instrumentalism*. New York: Columbia University Press. <http://www.questia.com/PM.qst?ao&d=55064120>.

Radovan Šoltés

Manželské povolanie v listoch apoštola Pavla

Inštitúcia manželstva prechádzala v židovsko-kresťanskej tradícii viacerými zmenami. Tento vývoj bol do značnej miery ovplyvnený chápaním a interpretáciou biblických textov v sociálno-kultúrnom kontexte danej spoločnosti. Pochopenie hodnoty manželstva súvisí s hlbším nahliadnutím do Božieho zjavenia, ktoré zároveň odhaľuje hodnotu a dôstojnosť muža a ženy. Teologickým prínosom je najmä dielo apoštola Pavla, predovšetkým *Prvý list Korintanom* a *List Efezanom*, ktoré mali dominantný vplyv na novozákonný vývoj teológie manželstva.

1. Dejinné okolnosti v Pavlovej teológii manželstva

Náuka apoštola Pavla o manželstve sa vytvárala v návaznosti na starozákonnú biblickú tradíciu a aplikáciou novozákonného Kristovho posolstva do historicko-sociálneho prostredia prvých kresťanských spoločenstiev. Pre vtedajšie chápanie vzťahu medzi mužom a ženou bola pomerne revolučným krokom, vzhľadom k novému pohľadu na dôstojnosť a osobu človeka – predovšetkým ženy. Tento pohľad naplnil to, k čomu smeroval Starý zákon a stal sa pre kresťanov cestou a morálnym kritériom vzájomných vzťahov.

1.1 Starozákonné chápanie manželstva v čase apoštola Pavla

Začiatky manželstva ako posvätnéj ustanovizne siahajú do počiatkov starozákonnej tradície. Dôležitý vplyv majú kňazský (P) a jahvistický (J) prameň textov knihy Genezis.

1. Muž a žena sú stvorení na Boží obraz a obom je rovnako priznávané ľudské bytie, hodnota a dôstojnosť. (Gn 1,27) – prameň P

2. Muž a žena sú predstavení ako rovnocenní partneri, ktorí sa majú vzájomne dopĺňať. (Gn 2,18. 21-24) – prameň J

Autor P kladie dôraz na blízkosť Boha, ktorého činnosť poznávali Hebreji najskôr vo svojich dejinách. Je to manifestácia Božej dobroty a lásky.¹ Muž a žena majú na nej podiel svojou podobnosťou Bohu v spoločnom ovládaní zeme a v pokračovaní stvoriteľského diela. (Gn 1,28) „Plodnosť sa tu javí ako sám cieľ pohlavnosti, ktorá je sama v sebe čímisi výborným, ako aj celé stvorenie (Gn 1,31). Takto sa potvrdzuje Boží ideál manželskej ustanovizne, prv ako hriech pokazil ľudské pokolenie.“²

Jahvistický text Genézy nám dáva ešte podrobnejšiu informáciu o spolupatričnosti muža a ženy. 23. verš obsahuje slovnú hračku medzi výrazmi *'ish* – muž a *'issah* – žena.³ Slová majú rovnaký koreň, čím je vyjadrená rovnocennosť, nie však rovnaká identita muža a ženy. Tu sa otvára priestor pre ich vzájomné dopĺňanie. *'Ish* je hebrejské slovo, ktoré vyjadruje zrelosť muža, ovládajúceho seba samého pre dobro iných.⁴ Je to zaujímavá idea vo svete, v ktorom sa žena považovala za nižšiu od muža alebo za jeho vlastníctvo. Autor ukazuje, že žena nie je na nižšom stupni a nie je vecou, ktorú muž môže používať podľa ľubovôle. Práve naopak „žena, „telo z jeho tela“ (Gn 2,23), t. j. jemu rovná a veľmi blízka, je mu daná Bohom ako „pomoc“ (Gn 2,18), a tak predstavuje Boha, od ktorého prichádza pomoc.“⁵

Samotný verš Gn 2,18 („*Potom Pán, Boh, povedal: Nie je dobré byť človeku samému. Urobím mu pomoc, ktorá mu bude podobná.*“) zjavuje hlboký vzťah medzi mužom a ženou a naznačuje podstatu ženskosti – byť pre druhého, od ktorej sa bude muž vo svojich dejinách neustále učiť. Verš nepoukazuje len na význam ľudskej komunikácie, ale vyjadruje skutočnosť, že muž a žena dosiahnu plnosť svojho vlastného *ja* len v stretnutí sa so svojim partnerom.

Paradoxne, napriek životu v raji s Bohom, muž by ostal podľa Božieho slova v osamotení proti viacemu sa prirodzenosti, keby nebol dostal partnerku, ktorá ho z jeho samoty môže vyslobodiť.⁶ V knihe Genézy môžeme vidieť dvojaké prežívanie samoty zo strany človeka. Ide o samotu, ktorá súvisí s hriechom, ktorý

¹ Porov. KYSELICA, J.: *Študijný materiál k úvodu do Pentateuchu*. Bratislava: Dobrá kniha, 1996, s. 50.

² DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990, s. 538.

³ Porov. *Komentáre a marginálie Jeruzalemskej Biblie k Pentateuchu*. Bratislava: Dobrá kniha, 1998, s. 34.

⁴ Porov. PABLE, M.W.: *Duša muža*. Trnava: Dobrá kniha, 2002, s. 85.

⁵ *Katechizmus Katolíckej cirkvi, 1605*. Trnava: SSV, 1998, s. 406.

⁶ Porov. SCHMAUS, M.: *Sviatosť*. Rím: Slov. ústav sv. Cyrila a Metoda, 1981, s. 369.

uzatvára a izoluje človeka od druhých ľudí a aj od Boha (porov. Gn 3,8) a o samotu, ktorá má existenciálny rozmer a poukazuje na interpersonálne zameranie muža a ženy. Samota, ktorú prežíva Adam pred stvorením Evy odhaľuje práve tento aspekt ľudského bytia. Muž a žena sú stvorení pre jednotu, ktorá zahŕňa telo aj dušu. Skrze tento vzťah sú pozvaní plnšie prežívať spoločensť s Bohom. Do tohoto kontextu patrí aj téza Karla Rahnera o jednote lásky k Bohu a lásky k blížnemu, alebo dialogická filozofia Martina Bubera, či predstava Emanuela Levinasa, že človek je vstupnou bránou do transcendentna.⁷

Pre teológiu manželstva v Starom zákone majú zároveň význam texty, v ktorých je manželstvo používané ako obraz a podobenstvo pre vzťah Boha k svojmu ľudu (porov Oz 1 – 3; Jer 2; 3; 30; 31; Iz 54; Ez 16; 23). Manželstvo má pred očami Jahveho platnosť zmluvy, ktorá bola uzatvorená natrvalo (Prís 2,17; Mal 2,14).⁸ Napriek takto uvedenému vzťahu sa manželstvo spočiatku javí ako produktívne a ekonomické spoločensť, pre ktoré je charakteristický silný patriarchát, v ktorom sa na ženu neraz pozerá zo zorného uhla majetku.

Zmyslom a prvoradou hodnotou manželstva je mať veľa detí, ktoré sú znakom požehnaní. Potomstvo malo niesť rodinné meno, zväčšoval sa tak vplyv rodiny a zároveň sa v nádeji príchodu očakávaného Mesiáša šírili Boží ľud. To prirodzene viedlo k praxi polygamie. „Jahvistický autor, ktorého ideálom bola monogamia (porov. Gn 2,18-24), pranieruje túto prax, keď jej pôvod pripisuje iniciatíve barbarského Lamecha v Gn 4,19.“⁹

Aj keď sa kladie dôraz na osobné spoločensť muža a ženy (Gn 24,67; Prís 5,15-20; 18,22), muž má prednostné práva aj k mimomanželskej sexualite, ktorá bola „ospravedlňovaná“ starosťou mať potomstvo. Bezdetná žena mohla manželovi dovoliť, aby mal deti od jej otrokyne, ako to bolo napr. v prípade Sary a Abraháma (Gn 16) či Ráchel a Jakuba (Gn 30,1-8). Túto prax poznali i v Mezopotámii (napr. Chammurabiho zákoník, §§ 144-147).¹⁰ „I keď sa vyčítajú mužovi pohlavné priestupky proti manželstvu (Prís 2,16; 5,1-23; Mal 2,14-16), nikdy sa neodsudzujú tak prísne ako chyby ženy.“¹¹ „Mužovi formálne nič nezakazovalo, aby mal pomer so slobodnými ženami alebo s prostitútkami. Postupne

⁷ Porov. MIKLUŠČÁK, P.: *Teológia sviatostí I*. Spišské Podhradie: CMBF UK, 1995, s. 8.

⁸ Porov. MIKLUŠČÁK, P.: *Teológia sviatostí II*. Spišské Podhradie: CMBF UK, 1996, s. 62.

⁹ DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 539.

¹⁰ Porov. *Nový biblický slovník*. Praha: Návrat domů, 1996, s. 580.

¹¹ SCHMAUS, M.: *Sviatosti*, s. 372.

sa však presadzuje vernosť a čím viac sa šlo k monogamii, tým sa zakazuje cudzoložstvo aj mužovi (porov. Job 31,9; Sir 9,5.8.9; 41,22n).¹²

Za Ježišových čias sa už vo všeobecnosti presadila požiadavka jednoženstva, ale aj napriek tomu bolo možné verejne prepustiť manželku a učiteľa Zákona, predovšetkým rabínskej školy *hillel* a školy *šammaj*, budú diskutovať, aké príčiny môžu rozvod oprávniť (porov. Mt 19,3).¹³

1.2. Historický kontext Pavlových listov Korinťanom a Efezanom

Židovské spoločenstvo v novozákonných časoch bolo pomerne dobre pripravené na prijatie evanjeliového posolstva vzhľadom k teologicko-biblickej tradícii a formujúcemu sa mravnému životu. Väčšie problémy nastali pri misijnej činnosti okolitým národom, ktoré boli ovplyvnené pohanským kultom s neraz narušenou morálkou.

Prvý list Korinťanom je snahou riešiť tieto problémy, ktoré sa dotýkajú spôsobu života nových kresťanských spoločenstiev. Kresťanské spoločenstvo v Korinte bolo založené pravdepodobne v zime r. 50/51 apoštolom Pavlom. Korint bol hlavným mestom rímskej provincie Achájsko (v Grécku). Keďže bolo prístavným mestom, stalo sa dôležitým politickým, kultúrnym a obchodným strediskom. Až dve tretiny obyvateľstva tvorili otroci a po náboženskej stránke prevládal pohanský synkretizmus a orientálne kulty. Bola tu však aj početná židovská skupina so synagógou.¹⁴

S rozkvitajúcim sa obchodom a rastúcim blahobytom sa rozmáhal neviazaný život a úpadok mravov. „V staroveku jestvoval zaujímavý a skôr neprekladateľný rečový zvrät – *žiť po korintsky*. Toto slovo neznamenal nič iné ako obyčajnú nemravnosť.“¹⁵

V tejto sociálno-kultúrnej situácii prvotné kresťanské spoločenstvo bolo postavené pred vysporiadanie sa so zaužívaným spôsobom života a aplikáciou novozákonnej zvesti. Pretože sa spoločenstvo rozdelilo na dve skupiny s liberálnymi a na druhej strane rigoróznymi náhľadmi, boli nútení obrátiť sa na apoštola. Pre-

¹² DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 541.

¹³ Porov. DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 540.

¹⁴ Porov. HERIBAN, J.: *Průručný lexikón biblických vied*. Rím: Slov. ústav sv. Cyrila a Metoda, 1992, s. 606-607.

¹⁵ TRUTWIN, W; MAGA, J.: *Otváral nám písma*. Spišské Podhradie: Kňazský seminár J. Vojtašáka, 1993, s. 479.

to má Prvý list Korinťanom charakter riešenia konkrétnych problémov, ktoré sa v kresťanskej obci vyskytli.

„Pavol rieši situáciu rozumným spôsobom. Obidvom smerom ukáže nadradenosť svojho posolstva. V princípe dáva slobodu všade tam, kde to viera dovoľuje. Nesúhlasí však tam, kde to uráža ľudskú dôstojnosť.“¹⁶ V otázke manželstva poukazuje na nevyhnutnosť mravného života, vychádzajúc z monogamie a manželskej vernosti. Na druhej strane ho bráni pred „náboženskými rojkami, ktorí ho z falošne pochopenej slobody odmietajú a askétmi, ktorí si myslia, že sa ho musia z náboženských dôvodov zriecť.“¹⁷

List Efezanom patrí do skupiny Pavlových listov z väzenia. Je písaný v pokojnejšom historickom kontexte, ako to bolo v prípade korintskej kresťanskej obce. Efez, slávne grécke mesto, r. 133 pr. Kr. dokonca hlavným mestom rímskej provincie Ázia, bolo podobne ako Korint významným hospodárskym a kultúrnym strediskom. Aj tu panoval veľký blahobyť, orientálna a grécka nemravnosť, podporovaná známym kultom efezskej bohyně Artemidy (Diany). Napriek týmto okolnostiam sa v miestnej kresťanskej obci nevyskytli také problémy ako u Korinťanov. Podľa všetkého v Efeze bola kresťanská obec lepšie organizovaná ako v iných prvokresťanských spoločenstvách.¹⁸

„Cieľom listu je priviesť čitateľov k lepšiemu poznaniu Božieho plánu spásy v Kristovi poukázaním na to, že Božie prisľúbenia sa uskutočnili začlenením poľhanov do nového Božieho ľudu, čiže Cirkvi.“¹⁹

Je veľmi pravdepodobné, že adresátom listu nie je len cirkev v Efeze. Väčšina súčasných biblistov pokladá tento list za okružný. Pavol mal k efezskému spoločenstvu osobný a srdečný vzťah, pretože tam pracoval takmer tri roky. Preto prekvapuje neosobný charakter listu. „Proti jeho zvyku nie je v liste žiadna narážka na jeho pôsobenie v Efeze, žiadny pozdrav a odkaz ako v ostatných listoch z väzenia. Preto sa zdá pravdepodobnejšie, že list bol určený ako encyklika väčšej skupine maloázijských cirkví, medzi ktorými efezská Cirkev zaujímala popredné postavenie.“²⁰ List má všeobecnejší charakter a náuka o manželstve je predstavená pozitívnejšie a dôkladnejšie ako v Prvom liste Korinťanom.

¹⁶ TRUTWIN, W; MAGA, J.: *Otváral nám písma*, s. 480.

¹⁷ TRUTWIN, W; MAGA, J.: *Otváral nám písma*, s. 480.

¹⁸ Porov. HERIBAN, J.: *Príručný lexikón biblických vied*, s. 332-333.

¹⁹ HERIBAN, J.: *Príručný lexikón biblických vied*, s. 334.

²⁰ MERELL, J.: *Listy apoštola Pavla z väzení – preklad a výklad listu k Efezanům a Kolosanům*. Praha: Česká katolícká Charita, 1976, s. 2.

2 Hodnota a nerozlučiteľnosť manželstva v Prvom liste Korintánom

2.1 Problém mravnosti

Koncepcia listu je odpoveďou na predložené problémy a otázky, preto aj v oblasti manželstva Pavol vychádza z miestneho morálneho kontextu a snaží sa objasniť hodnotu manželstva tak, aby bolo prijateľné ako pre skupinu „askétov“, tak aj „slobodne“ zmýšľajúcich. Pavol sa drží morálne ladeného štýlu so snahou jasne poukázať na fakty, aby náhodou nevzniklo nedorozumenie pri interpretácii jeho slov.

Skôr, než začína preberať samotný manželský stav, reaguje na isté nemravné problémy, ktoré sa v spoločenstve vyskytovali. V 1 Kor 5,1-5 poukazuje na problém krvismilstva: „*Ba počuť aj o smilstve medzi vami, a o takom smilstve, o akom ani medzi pohanmi nepočuť, aby mal niekto manželku svojho otca.*“ (5,1) Aj keď nie je celkom jasné, o aký pomer presne išlo, „najpravdepodobnejšie je, že nejaký muž z obce žil so svojou nevlastnou matkou po rozvoze alebo po smrti otca. *Žena otca* – označuje v Starom zákone nevlastnú matku (porov. Lv 18,8; Dt 27,20).“²¹ Pavol považuje za nepochopiteľné, že obec trpí takéto spôsoby a navrhuje vylúčiť dotyčného z kresťanskej obce (5,13) a cituje formulu exkomunikácie z Dt 13,6; 17,7.

Ďalej poukazuje na liberálne názory (6,12-20), ktoré niektorí korintskí hlásatelia absolútnej slobody propagovali. Pravdepodobne považovali prostitúciu za niečo normálne a vytvorili si pre to aj vlastnú teologickú konštrukciu, postavenú na prekrútených výrokocho samotného Pavla.²² Pavol na to reaguje v 12. verši poukázaním na podstatu slobody, ktorá je v protiklade k otroctvu: „*Všetko smiem.*» *Ale ja sa ničím nedám zotročiť.*“ (6,12) Otroctvo má v tomto kontexte náboženský význam. Je vyjadrením skúsenosti vyslobodeného Izraela, ktorý keď sa stal neverný Jahvem, znovu upadol do otroctva (Sdc 3,7n; Neh 9,35n). Hriech a otroctvo idú vždy ruka v ruke. Hriech oddeľuje človeka od Boha a v konečnom dôsledku rozbíja aj vzájomné vzťahy. „*Slobodno všetko.*» *Ale nie všetko buduje. Nech nik nehľadá vlastné záujmy, ale záujmy iného.*“ (1 Kor 10,23-24) „*Draho ste boli vykúpení. Oslavujte teda Boha vo svojom tele.*“ (6,20) Skutočne slobodným je ten, kto je slobodný od svojich nezriadených náklonností a ľubovôle, od seba samého, pre Boha a druhých ľudí. Jediné Kristus bol schopný

²¹ ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintánům*. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladateľství, 1999, s. 54.

²² Porov. ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintánům*, s. 63.

rozbiť otroctvo, pretože on bol jediný, nad ktorým knieža tohoto sveta nemá nijakú moc (porov. Jn 14,30).²³

Pavol obracia pozornosť každého na vlastnú hodnotu a hodnotu toho druhého. Človek je povolaný k väčšej plnosti, ako k takej, ktorú môže dosiahnuť uspokojením sexuálneho pudu (6,13). Zdôrazňuje nový duchovný, nielen zmyslový rozmer. Preto rieši problém neviazanej sexuality aj tým, že poukazuje na jej transcendentný charakter: „Alebo neviete, že ten, kto sa spája s neviestkou, je s ňou jedno telo?“ (6,16) „Pri pohlavnom styku sa človek druhému daruje celý. Partneri sa jeden druhému otvárajú v hĺbke svojej osoby. Sexualita je podľa textu Gn 2,24, o ktorý sa Pavol opiera, darom láskavého Tvorcu. Jej cieľom je hlboké spoločenstvo dvoch ľudí podľa Božej vôle.“²⁴ Preto aj vzťah s neviestkou zasahuje človeka v hĺbke jeho osoby. Neviazaný život v konečnom dôsledku rozbíja jeho schopnosť milovať a môže viesť ku skľučujúcej neslobode, ktorá neraz vedie k sexuálnej zvrátenosti a odlúčenosti od Boha (porov. Rim 1,26-32).

„Každé špiritualizovanie je apoštolovi cudzie. No erotická láska, t.j. láska náruživá, k sebe strhujúca, kloniaca sa k násiliu, musí sa dať stvárať láskou *agapé*, t.j. láskou, ktorá sa dáva a obetuje, slúži milovanej osobe bez toho, žeby sa pritom musela stratiť vrúcnosť alebo vášeň manželskej lásky. Podľa Pavla táto premena erosu na *agapé* alebo skôr preniknutie erosu láskou *agapé* je celoživotnou úlohou.“²⁵

Pavol tak dáva telesnému rozmeru manželského vzťahu ako aj telesnosti osoby vôbec novú kvalitu: „...*vaše telo je chrámom Ducha Svätého, ktorý je vo vás...*“ (6,19) V tomto ako aj podobne v 17. verši 3. kapitoly „používa termín (*naos*), ktorý označuje svätyňu, to znamená najvnútornejšiu časť chrámu, v ktorej sídli božstvo.“²⁶ Prítomnosť Ducha Svätého v človeku teda nezasahuje iba ľudského ducha, ale aj telo, čím je posvätená celá ľudská bytosť.

Oslavovať Boha v tele (v. 20) znamená zároveň otvoriť sa tomuto Duchu, ktorý v nás pôsobí a vplýva na naše vzťahy tým, že nás očisťuje a uschopňuje milovať. Tento život s Duchom nemôže potom nezahrnúť aj telesný rozmer manželskej lásky.

²³ Porov. DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 806-807.

²⁴ ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintanům*, s. 64-65.

²⁵ SCHMAUS, M.: *Sviatosti*, s. 393.

²⁶ GALOT, J.: *Duch Svätý – Duch spoločenstva*. Trnava: Dobrá kniha, 1999, s. 252.

Pavol tým odmieta tendencie nepriateľstva k telu a zároveň usmerňuje voľnomyšlienkarov, že zneužívanie druhého človeka, aj keby to bolo k čomukoľvek, je s kresťanstvom nezlučiteľné.²⁷

2.2 Hodnota manželstva (7,1-7)

Na rozdiel od časti 6,12-20 Pavol v 7. kapitole zastáva k manželstvu prísny, akoby až nepriateľský postoj. Dôvodom bolo napätie medzi už spomenutými náboženskými skupinami. „Pavol doslova cituje pozíciu, ktorú niektorí v Korinte obhajujú a ktorá je tam predmetom mnohých sporov:“²⁸ „Dobré je, keď sa muž nedotýka ženy.“ (7,1) Pavol nechce vyvolávať väčšie napätie a preto sa snaží poukázať na prirodzenú realitu života človeka, ktorý túži po druhom. „Ale vzhľadom na nebezpečenstvo smilstva nech má každý svoju ženu a každá nech má svojho muža.“ (7,2) Túto túžbu bude neskôr dôkladnejšie rozvíjať v otázke povolania (7,17-24).

Dôležitou časťou sú verše 3 – 5. Aj keď formulácia 3. verša („Muž nech plní povinnosť voči manželke a podobne aj manželka voči mužovi.“) hovorí o vzájomnej povinnosti manželov, čo v dnešnom spoločenskom chápaní môže vyznieť ako obmedzenie vlastnej slobody, ide o oveľa hlbší kontext, vyjadrený najmä v Liste Efezanom 5,21-33.

Žena a muž tvoria jednotu (Gn 2,24), ktorá je obrazom jednoty Boha (Gn 1,27). A tak rozmer povinnosti je skôr prejavom darujúcej sa vzájomnej lásky. Pavol pripisuje obom manželom rovnaké práva (7,4), čo v tom čase vôbec nebolo samozrejmosťou: „Žena nemá moc nad svojím telom, ale muž; podobne ani muž nemá moc nad svojím telom, ale žena.“ Môžeme to dokonca považovať za akýsi revolučný krok, ktorým „prekonáva patriarchálne chápanie, ktoré bolo všade v jeho okolí samozrejme. Žiada, aby manželia mysleli a jednali vždy z pozície toho druhého a nie zo svojej vlastnej.“²⁹

Muž je *darom* pre ženu a žena pre muža. Tento posun v chápaní práv muža a ženy u Pavla má korene v evanjeliovom poslanstve. Ježiš dáva za podmienku účasti na nebeskom kráľovstve prelomenie vzájomnej nadradenosti jedného nad druhým, čo prezentuje na povýšení a akceptovaní, v tom čase, viac-menej bezprávneho dieťaťa (porov. Mt 18,1-5; Mk 9,42-47; Lk 9,46-48). „Tajomstvo

²⁷ Porov. ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintánům*, s. 65.

²⁸ ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintánům*, s. 66.

²⁹ ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintánům*, s. 66.

pravej veľkosti je v tom, že sa človek má *stať maličkým* ako dieťa (Mt 18,14): to je pravá poniženosť, bez ktorej sa nemôžeme stať synmi nebeského Otca.³⁰

Vzájomné rešpektovanie a úcta manželov platí ako na duchovnej, tak aj na telesnej rovine: „*Neodopierajte si jeden druhému, iba ak na čas so vzájomným súhlasom, aby ste sa mohli venovať modlitbe.*“ (7,5). V žiadnom prípade nesmie jeden partner vnucovať askézu druhému.

2.3. Nerozlučnosť manželstva (7,10-11)

Zdá sa, že korintskí askéti propagovali i rozlúčenie doterajších manželstiev. Podľa židovského práva mohol podnet k rozvodu vzniknúť iba od muža, ale podľa práva gréckeho aj od ženy. Preto sa Pavol obracia na oboch a tým znova vyjadruje ich rovnoprávnosť.³¹ Pavol sa stavia proti rozvodu, no nehovorí za seba, ale odvoláva sa priamo na autoritu Krista: „...*prikazujem, ani nie ja, ale Pán, aby manželka neodchádzala od muža.*“ (7,10; porov. 7,12)

Zákaz rozvodu vzhľadom k jednote manželstva sa opiera o samotné pôsobenie Krista. Aj keď v jeho čase sa rozvod praktizoval, odvolávajúci sa na Dt 24,1-4³², Ježiš vyhlásil nerozlučnosť manželstva (porov. Mk 10,2-12; Mt 19,1-9; Lk 16,18). „Ježiš tak jednoznačne odmieta interpretáciu zákona a poukazuje na pôvodný úmysel Boha, podľa ktorého má mať jednota partnerov trvalý charakter. Rozlúčenie manželov preto odporuje Božej vôli.“³³ Vracia tým žene jej prvotnú slobodu a dôstojnosť.³⁴ „Výnimka prípadu smilstva (Mt 5,32; 19,9)³⁵ pravdepo-

³⁰ DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 211.

³¹ Porov. ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintánům*, s. 67-68.

³² Krátko pred dobou Ježiša Krista dôvody rozvodu interpretovala Šammajova škola len ako neveru, zatiaľ čo Hillelova škola ho rozšírila na všetko, čo bolo manželovi protivné. *Nový biblický slovník*, s. 582.

³³ MIKLUŠČÁK, P.: *Teológia sviatostí II.*, s. 63.

³⁴ Podľa židovského práva sa žena proti rozluke nemohla vzoprieť. LIMBECK, M.: *Malý stuttgartský komentár, 1: Evangelium sv. Matouše*. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladateľstvá, 1996, s. 77.

³⁵ Smilstvo sa všeobecne chápe ako cudzoložstvo. Podobne sa i správanie národa ako Jahveho manželky označuje za smilstvo (Jer 3,8; Ez 23,45) a cudzoložstvo (Jer 3,2n; Ez 23,43). V Sir 23,23 sa o nevernej žene hovorí, že scudzoložila v smilstve.

Dôvod, prečo Marek a Lukáš vynechali dodatok „*okrem prípadu smilstva*“, je možné hľadať v tom, že žiadny Žid, Riman alebo Grék nikdy nepochyboval, že na základe cudzoložstva môže dôjsť k rozvodu, a evanjelisti to brali ako samozrejmosť. [Z toho istého dôvodu bol aj Jozefov záujem prepustiť Máriu z manželstva, pretože ju nechcel vydať k ukameňovaniu. Porov. Mt

dobne nemieni ospravedlňovať rozvod; bezpochyby sa týka prepustenia nezákonnej manželky alebo rozvodu, po ktorom sa nesmie uzavrieť nijaké iné manželstvo.³⁶ Podobne to interpretuje aj Pavol v 11. verši: „...a ak by odišla, nech ostane nevydatá, alebo nech sa zmieri so svojím mužom...“ To platí aj pre mužskú stránku.

Pri vtedajšej rozvodovej praxi a patriarchálnom pohľade na manželstvo, Ježišove slová podľa Matúšovho evanjelia (Mt 19,10n), učeníkov dosť vystrašili. „Musieli byť o to viac dotknutí, keď nepočuli len slová o nerozlučiteľnosti manželstva, ale aj tie, ktoré manželskú vernosť zakotvili priamo v jej koreni: „Každý, kto na ženu hľadá žiadostivo, už s ňou cudzoložil vo svojom srdci.“ (Mt 5,28)³⁷ Ježišovi ide o pochopenie podstaty vzťahu, v ktorom vzájomná výlučnosť sa neviaže len na telesný rozmer vernosti manželov, ale je postavená predovšetkým na pochopení vnútornej hodnoty manželstva a na uvedomení si hodnoty daru toho druhého pre mňa. Vzťah sa preto, obrazne povedané, stáva pre manželov *oltárom*, na ktorom sa obetujú sebe navzájom (porov. Ef 5,21-33).

Manželská nerozlučnosť vychádza zo samotnej podstaty vzťahu muža a ženy. Po smrti jednej stránky je však druhá slobodná (1 Kor 7,39), pretože manželstvo, aj keď ide o posvätný zväzok, nie je posledným cieľom života manželov – ním má byť len Boh (porov. Rim 7,2-3).

2.3.1 Pavlovske privilegium (7,12-16)

V tejto časti sa Pavol vyjadruje k problému rozdielneho náboženstva manželov. Pravdepodobne reaguje na stanovisko rigorózne založených Korintanov, ktorí sa dožadovali rozlúčenia zmiešaného manželstva s poukazaním na to, že pohanský partner poškvrňuje kresťanského.³⁸

Pavol najprv zdôrazňuje, v kontexte rovnoprávneho vzťahu, nerozlučiteľnosť manželstva z hľadiska prirodzenej podstaty (7,12-13). Zaujíma však opačné stanovisko k názoru o poškvrňovaní manželov a poukazuje na misijnú úlohu pokrstenej stránky voči nepoškvrnenej (porov. 7,14).³⁹

1,18n] Podobne Pavol v Rim 7,1-3 pri zmienke o židovskom a rímskom zákone vynecháva možnosť rozvodu pre cudzoložstvo, ktorú tieto zákony majú. *Nový biblický slovník*, s. 582.

³⁶ DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 542.

³⁷ SCHMAUS, M.: *Sviatosti*, s. 405.

³⁸ Porov. ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintanům*, s. 68.

³⁹ Porov. HERIBAN, J.: *Průručný lexikón biblických vied*, 1992, s. 798.

V 15. verši sa zaoberá prípadom, keď si pohanský partner po pokrstení druhej stránky, praje zrušenie manželstva. „Pavol tu ukazuje veľkú toleranciu a široké srdce: rešpektuje slobodu pohanského partnera. Na ňom spočíva rozhodnutie, či chce pokračovať v manželstve alebo nie. V tom druhom prípade má kresťanský partner slobodu uzatvoriť nové manželstvo.“⁴⁰ Avšak len bez ujmy na svojej viere. Tak to predkladá aj dnešné cirkevné právo.⁴¹ Obaja sa môžu rozísť v pokoji, lebo spoločenstvo s Bohom má transcendentný charakter, ktorý prevyšuje právny vzťah (porov. 7,15-16). Pavol sa tu prejavuje ako pastier, ktorému leží na srdci nielen večná spása, ale aj pozemské blaho dotýčajúcich ľudí.

2.4. Povolanie (7,17-24)

Pavol principiálne dopĺňa to, čo doposiaľ povedal. Nesústreďuje sa len na otázku manželského stavu, ale odpovedá aj na iné problémy týkajúce sa židokresťanov a otrokov.

Dôležitý je jeho postoj slobody k jednotlivým stavom, v ktorých kresťania prežívajú svoju vieru. „V 1 Kor 12 – 14 rozvinie túto zásadu obrazom o tele a jeho častiach (porov. 12,11) a vyzve obec, aby rešpektovala rozdiely v uskutočňovaní kresťanstva. Boh volá každého ináč (porov. Rim 12,3).“⁴²

Rehabilituje hodnotu manželského stavu, ktorá bola zo strany „horlivých“ kresťanov ohrozená. Podceňovanie tohoto povolania v dejinách vytvorilo „čisto vecne orientované chápanie manželstva, čo prevládalo v kresťanstve ešte aj v čase osvietenstva. Podstata manželstva bola videná v zmluve, ktorej cieľ bol presne definovaný: splodenie a výchova potomstva, vzájomná opora manželov a usporiadané uspokojenie pohlavného pudu. Tento oficiálny pohľad katolíckej Cirkvi pretrval až do Druhého vatikánskeho koncilu.“⁴³

Pavol pri povolaní nerozoberá vecnú cieľovosť stavu, ale poukazuje na pôvodcu každého povolania – Boha (7,17.24). Každé povolanie dostáva posvätný charakter, pretože sa stáva pre kresťana cestou k Bohu. Aj keď si apoštol praje, aby všetci žili tak ako on (porov. 7,7), keďže to nie je vec vlastného rozhodnutia, ale

⁴⁰ ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintanům*, s. 69.

⁴¹ Tzv. *Privilegium Paulinum*, ktoré umožňuje pokrstenej stránke uzatvoriť nové manželstvo, ak je viera prekážkou pre pokračovanie pôvodného manželstva, pretože nepokrstená stránka ju odmieta rešpektovať (porov. CIC, Kán. 1143 – 1147).

⁴² ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korintanům*, s. 69.

⁴³ MIKLUŠČÁK, P.: *Teológia sviatostí II.*, s. 61.

vyvolenia, má si každý vybrať taký stav, aký mu dáva Boh. On je iniciátor povolania a preto každý *túži* tak, ako dostal od Pána.

Samotné povolanie nie je ešte zárukou vlastného posvätenia, ale spôsob, akým sa prežíva (1 Kor 7,19; Rim 2,28-29). Povolanie k manželstvu je darom od Boha (1 Kor 7,7), čo poukazuje na jeho teocentrický charakter. Preto znižovanie hodnoty manželstva je znakom nepochopenia Božej iniciatívy.

2.4.1 Dar panenstva a o vdovách (7,25-40)

V časti 7,25-38 je viditeľné, že Pavol má ešte stále na zreteli konkrétne otázky z korintskej obce týkajúce sa stavu panenstva. „Niektorí prehnane horliví kresťania v Korinte zrejme zastávali názor, že je hriech oženiť sa (popríklad vydať – odtiaľ formulácia vo v. 28).“⁴⁴

Pavol zastáva názor, že panenstvo je lepšie. Nejde pri tom o pohrdanie manželstvom. Vo veršoch 25 – 28 jeho uprednostňovanie panenstva nevychádza z možnosti zdržanlivosti, ako vo verši 7,8, ale je založené na dvoch motívoch:

– eschatologický: vzhľadom k očakávaniu blízkeho konca „...čas je krátky...“ (7,29-31)

– myšlienka služby pre misionárske úlohy: motív slobody od starostí tohoto sveta pre pastoračné ciele (7,32-35).⁴⁵

Pavol ponecháva v rozhodnutí sa pre manželstvo slobodu a nerobí záväzný predpis. Na druhej strane proti rigoróznym prúdom výslovne nariaďuje, že nemajú rozlučovať existujúce manželstvá (7,27). V eschatologickom motíve vychádza aj zo skúsenosti politických ťažkostí a možnosti prenasledovania. Slobodnému je vtedy ľahšie znášať utrpenia pre vieru, ako keď je svedkom utrpenia svojich najbližších – manželky a detí.

„Zdá sa, že sám Pavol cíti, že jeho vyhranený spôsob vyjadrovania sa je možné pochopiť falošne. Preto výslovne zdôrazňuje, že nechce svojich čitateľov spútať zákonom, že pre nich chce len to najlepšie, chce im pomôcť, aby s vytrvalosťou a vernosťou mohli slúžiť Pánovi a neboli od ničoho odvádzaní.“⁴⁶ „No toto hovorím na váš prospech, nie aby som na vás hodil slučku, ale aby ste sa čestne a nerušene pripúťali k Pánovi.“ (7,35)

Panenstvo pre Boha u Pavla vychádza ešte z jedného motívu, ako plnšieho prežívania svadobného tajomstva medzi Kristom a Cirkvou, na ktorom má účasť

⁴⁴ ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korinťanům*, s. 71.

⁴⁵ Porov. MIKLUŠČÁK, P.: *Teológia sviatostí II.*, s. 64.

⁴⁶ ORTKEMPER, F. J.: *Malý stuttgartský komentár, 7: První list Korinťanům*, s. 74.

každý kresťan už svojím krstom (2 Kor 11,2). V tejto perspektíve si Pavol želá, aby „...aj tí, čo majú ženy, boli, akoby ich nemali.“(7,29), a aby sa vdovy znovu nevydávali (7,8.40). V 40. verši predkladá vdovám ideál, ktorý v poslednej etape ich života sa zhrňuje v modlitbe, čistote a láske (porov. 1 Tim 5,5-10)⁴⁷. Avšak nerobí z toho zákon, ale je to jeho rada. Uvedomuje si, že v tejto oblasti, či už slobodní alebo vdovy majú plnú slobodu rozhodnutia (7,39). Nakoniec to všetko závisí od Pána, ktorý udeľuje dary povolania (porov. 7,7).

Pavlova sloboda je vyjadrením lásky, ktorá musí stáť nad všetkými názormi a smermi. Nie je náhodou, že sa „hymnus na lásku“ (1 Kor 13) nachádza práve v liste, ktorý je určený rozvadenému veľkomestu.⁴⁸

3. Veľkosť manželstva v Liste Efezanom

V Prvom liste Korinťanom Pavol nepredkladá systematické učenie o manželstve, ale reaguje na problémy a otázky. Jeho postoj je potrebné vnímať v rámci celej starozákonnej biblickej tradície. Dôkladnejšie je obsiahnutá Pavlova náuka o manželstve práve v Liste Efezanom.

Celý text 5,21-33 v najširšom kontexte súvisí s obsahom celého listu, v ktorom Pavol hovorí o veľkosti Cirkvi. Preto časť vzťahujúcu sa na manželstvo je potrebné chápať nielen ako výpoveď o vzájomnom vzťahu muža a ženy, ale aj ako vyjadrenie vzťahu kresťana s Cirkvou a Cirkvi s Kristom, na ktorom má manželský stav účasť, a v ktorom spočíva jeho sviatosťná podstata.

3.1. Podriadenosť ženy (5,21-24)

V dnešnom vnímaní rovnoprávnosti muža a ženy by Pavlovo vyjadrenie o podriadenosti ženy (5,22.24) mohlo vyznieť ako podpora patriarchálneho vládnutia v kruhu rodiny. Dokonca v porovnaní s jeho vyjadrením v 1 Kor 7,3-5 sa navonok javí až ako akési protirečenie. Paralelný text môžeme nájsť v Liste Kolosanom 3,18 a podobné vyjadrenia v 1 Kor 11,3 a 1 Tim 2,11-13. Je preto dôležité pochopiť ako a v akom kontexte Pavol pojem *podriadenosti* chápe.

V gréckom texte Nového zákona verše o podriadenosti 5, 22-24 naväzujú na verš 21, kde Pavol poukazuje na podstatu podriadenosti: „...*podriaďte sa jedni druhým v bázni pred Kristom*“(5,21). Táto *bázeň* vyjadruje základný postoj kresťana v *pokore a úctivosti* navzájom a pred Bohom (porov. 1 Pt 5,5; Prís 3,34). Pokora vedie kresťana a manžela k múdrosti, v ktorej „*chápe a hľadá Pánovu vô-*

⁴⁷ Porov. DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 1362.

⁴⁸ Porov. TRUTWIN, W; MAGA, J.: *Otváral nám písma*, s. 481.

lu“ (porov. 5,5,10; 5,18). Poznať Božiu vôľu má byť jednou zo základných schopností kresťana – vedieť rozlišovať medzi dobrom a zlom (porov. Rim 12,2), medzi skutkami svetla a tmy (5,11; Kol 1,10).

To znamená, že v nadriadenosti manžela nad manželkou nemá miesto despotické správanie sa. Takýto postoj, dovtedy do značnej miery praktizovaný, je ovocím hriechu, ktorého najväčším následkom bola strata dôverného vzťahu s Bohom (Gn 3,16).⁴⁹ Preto Pavol kladie v manželskom vzťahu na prvé miesto Krista ako hlavu. V tejto línii: *Kristus – muž – žena* je manželova nadriadenosť prejavom služby (porov. 1 Kor 11,3). Ježiš sám často upozorňoval apoštolov, aby nekonali z pozície sily a prevahy nad druhými: „*Lebo Syn človeka neprišiel, aby sa dal obsluhovať, ale aby slúžil a položil svoj život ako výkupné za mnohých.*“ (Mk 10,45)

„Manželstvo medzi ženou a mužom je tu postavené na základ nadprirodzený. Nikde nie je dôstojnosť ženy tak chránená ako v zákone Kristovom.“⁵⁰ Nadriadenosť „hlavy“ nespočíva v moci, ale je zárukou funkčnosti celého organizmu manželstva a Cirkvi. Podriadenosť Cirkvi voči zachraňujúcemu Kristovi určuje pomer ženy voči mužovi. Touto podriadenosťou Cirkev na Kristovi buduje a v jednote s ním nachádza svoje naplnenie (Ef 1,22; 4,15n).⁵¹ Funkcia ženy je funkciou Cirkvi. Má milovať muža a mať ho v úcte (5,33) ako kresťan Krista. Aj pre ňu platí tá istá slúžiaca láska ako pre muža. „Muž a žena vo dvojici objavujú plnosť života a slobody, akú by nikdy neboli dosiahli, keby zotrvali vo vzťahoch založených na moci.“⁵²

3.2. Manželská láska (5,25-27)

Pavol v ďalšej časti poukazuje na spôsob uskutočňovania vzťahu medzi mužom a ženou v analógii Krista a Cirkvi. Kľúčovým miestom textu o manželstve je 25. verš, ktorý završuje a vysvetľuje predchádzajúci text o podriadenosti ženy a od ktorého Pavol ďalej rozvíja sviatosťný charakter manželského zväzku.

Muž, ktorý sa stáva „hlavou“ sa stotožňuje s Kristom predovšetkým v poslaní: „*Muži, milujte manželky, ako aj Kristus miluje Cirkev a seba samého vydal za*

⁴⁹ Porov. *Komentáre a marginálie Jeruzalemskej Biblie k Pentateuchu*, s. 35.

⁵⁰ MERELL, J.: *Listy apoštola Pavla z väzenia – preklad a výklad listu k Efezanúm a Kolosanúm*, s. 76.

⁵¹ HOPPE, R.: *Malý stuttgartský komentár, 10: List Efezanúm, List Kolosanúm*. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladateľstvá, 2000, s. 67.

⁵² BLAQUIÉROVA, G.: *Milost' byť ženou*. Bratislava: Serafín, 2000, s. 26.

ňu...“(5,25)⁵³ Stotožnenie sa s Kristom súvisí s textom o postoji každého kresťana, ktorý Pavol zdôrazňuje na začiatku 5. kapitoly: „*Napodobňujte Boha ako milované deti...*“(5,1) Toto *napodobňovanie* Boha sa prejavuje v skutkoch lásky, o ktorých Pavol konkrétne hovorí v predchádzajúcom texte (4,25-30) ako o skutkoch nového života a pokračuje v 5. kapitole. Text nadväzuje na širší evanjeliový kontext, v ktorom Kristus poukazuje na podstatu jednoty a podobnosti s Bohom – nezištnej sebadarujúcej lásky (porov. Mt 5,44-48). Pavol túto lásku prezentuje na samotnom Kristovi, ktorý sa vydal za nás ako *dar a obeta* Bohu (porov. 5,2). Na ňom sa láska prejavila v plnosti.

Sebaobetovanie sa Krista za Cirkev, aby ju očistil kúpeľom vody a slovom (porov. 5,25-26), poukazuje na starozákonný text o Pánovom Služobníkovi, ktorý má poslanie zhromaždiť ľud Izraela (Iz 49,5n) a učiť ho (Iz 42,4; 50,4-10). Pomenovanie *Služobník Boží* znamená v Biblii čestný titul. Jahve dáva titul *môj služobník* tomu, koho povoláva k spolupráci na svojom zámere. Kristus sa tak stáva poslaným Služobníkom, aby svojím utrpením a obetovaním splnil zámer Jahveho (Iz 53,4n.10) – ospravedliviť hriešnikov všetkých národov (Iz 53,11).⁵⁴

Ospravedlivenie alebo očistenie sa uskutočňuje tak sebaobetovaním, ako aj slovom, na ktoré čakajú všetky národy (porov. Iz 42,4). Slovo Pánovho Služobníka ako slovo Božie je neoddeliteľne spojené s činom. „Nie je iba zrozumiteľným posolstvom určeným pre ľudí. Je dynamickou realitou, mocou, ktorá neomylnne dosahuje od Boha určené účinky.“⁵⁵ Slovo Krista sa stáva konkrétnou láskou, ktorá položí život za druhého (porov. Jn 15,13), ktorá posilňuje (porov. Iz 50,4) a dáva nádej a zmysel života (porov. Mt 4,4). Toto slovo lásky nemôže nechať Cirkev bez odpovede, ale ju mení a uschopňuje milovať tou istou láskou.

S naliehavosťou už nie je možné prehliadnuť, že sa vzťah Krista a Cirkvi prenáša na mužovo správanie k žene. Muž má byť podobný *Služobníkovi Božiemu*, ktorého láska má rozmer nezištného daru a obety (porov. 5,2). Pavol používa na označenie lásky pojem *agapé* – *agapáo*, ktorý nie je vyjadrením citového zamilovania sa do druhého človeka, čo sa v gréčtine vyjadruje slovesom *phileo* – mať rád, ľúbiť. Obe slovesá sa do slovenčiny prekladajú slovom *milovať*, avšak *agapáo* vyjadruje milovanie kvôli tomu druhému, nie kvôli vlastnému

⁵³ Paralelný text: Kol 3,19

⁵⁴ Porov. DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 1155-1157.

⁵⁵ DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 1142.

úžitku alebo uspokojeniu. Ide teda o lásku nezištnú, dobroprajnú, nepremožiteľnú nijakým zlom a lásku všestrannú (porov. 1 Kor 13).⁵⁶ S týmto termínom sa stretávame aj v Kristovej reči v evanjeliách, napr.: Mt 5,44; Lk 6,27n; Jn 13,34-35. K takejto láske, ktorá hľadá druhého kvôli nemu samému, sú povolani manželia.

3.2.1 Obraz manželskej lásky v láske Boha k Izraelu

Bude osožné na chvíľu sa zastaviť pri starozákonnom obraze manželstva medzi Jahvem a jeho ľudom, ktorý nebol Pavlovi neznámy. Pavol bol dobre oboznámený s touto analógiou, objavujúcou sa najmä v prorockých knihách Ozeáša, Jeremiáša, Deutero-Izaiáša a Ezechiela, ktorú aplikuje na vzťah Krista a Cirkvi. Vzťah Jahveho k Izraelu zároveň odhaľuje veľkosť a hodnotu manželskej lásky.

Evidentne je táto láska predstavená v prvých troch kapitolách Knihy proroka Ozeáša, kde Jahveho láska k neveste t.j. Izraelu je nielen spravodlivá, ale predovšetkým milosrdná, odpúšťajúca a úplná. „*Vtedy si ťa navždy zasnúbim, za spravodlivosť a právo si ťa zasnúbim, za veľkodušnosť a za súcit, zasnúbim si ťa za vernosť, takže poznáš Pána.*“ (Oz 2,21-22) To znamená, že manžel nemiluje svoju nevestu kvôli „zisku“, ale nezištne pre jej vlastnú hodnotu – *agapé*.

„*Zasnúbim si ťa za...*“ je formula vyjadrujúca svadobné veno ženícha (porov. 2 Sam 3,14; o platení za nevestu porov. Dt 22,29). Pán platí novou cenou. Venom nie sú materiálne veci, ale osobné postoje a prejavy. Prvé dva výrazy vyjadrujú legálny aspekt: „*spravodlivosť a právo*“; ďalšie dva aspekt nežnosti: „*veľkodušnosť a súcit*“; piaty zdôrazňuje stabilitu: „*vernosť*“ bude dôvodom, že manželstvo bude trvať navždy. Ide len o postoje zo strany ženícha, alebo aj nevesta sa bude vyznačovať rovnakými postojmi? Nuž z toho, že tieto dispozície dostane do vena je zrejme, že budú aj jej kvalitami.⁵⁷

Sám Boh – iniciátor lásky – vstupuje do vzťahu ako partner, čím je analogicky naznačená istá obojstranná rovnocennosť a zodpovednosť partnerov, pretože srdce ľudu bude premenené pre tvorivý, *milujúci dialóg*, ako to vyjadril prorok Jeremiáš: „*Veď Pán stvorí čosi nové na zemi: žena obklúči muža.*“ (Jer 31,22) Izrael si privinie Jahveho, lebo bude mať nové srdce a bude poznať Pána (porov. Jer 31,33-34; Ez 36,26-28).

⁵⁶ Porov. HERIBAN, J.: *Apoštol Pavol v službe evanjelia*. Bratislava: Vyd. DON BOSCO, 1995, s. 245-247.

⁵⁷ RINDOŠ, J.: *Proroci – Neví'im*. (Študijné texty), Bratislava: TF TU, 2001-2002, s. 60.

Dialogický vzťah si vyžaduje vernosť a iniciatívu z oboch strán. Človek je však veľmi nestály a preto je láska možná iba kvôli tomu, že jej garantom je sám Boh, ktorý jej ostáva verný a z toho dôvodu odpúšťa a očisťuje človeka – svoju nevestu: „Keď aj urobím s tebou, ako si robila ty, keď si opovrhla prísahou a zrušila zmluvu: potom sa rozepamätám na svoju zmluvu s tebou v dňoch tvojej mladosti a uzavriem s tebou večnú zmluvu.“ (Ez 16,59-60)

V tomto kontexte Kristus, realizuje proroctvá o novej zmluve, pripravuje Cirkev (porov. Ef 5,27) a uschopňuje manželov pre lásku, ktorá bude motivovaná z ich vnútra, pretože v srdciach budú mať vpísané Božie slovo (porov Jer 31,33).

Vzťah Jahve – Izrael, Kristus – Cirkev a muž – žena je vyjadrením jednej a tej istej lásky. Muž a žena sú pozvaní k rovnakému milujúcemu dialógu, v ktorom objavujú svoju vlastnú hodnotu a stávajú sa darom jeden pre druhého. „Je príznačné, že manželstvo v Novom zákone symbolizuje tajomné spojenie Krista s Cirkvou a že aj sám Ježiš sa prirovnáva k ženíchovi (porov. Mk 2,19-20).“⁵⁸

3.2.2 Byť jedným telom (5,28-31)

Pavol analogicky rozoberá manželský stav a vzťah Krista s Cirkvou. „Tak sú aj muži povinní milovať svoje manželky ako vlastné telá.“ (5,28) V tomto verši láska k sebe nie je ani tak odôvodnením lásky k žene, ako skôr „prípravou na verš 29, prípadne na verš 31, ktorý zdôvodňuje jednotu ľudskej spoločnosti teologicky.“⁵⁹ Táto jednota spoločnosti – Cirkvi je postavená na Kristovej iniciatíve, ktorý ju živí a opatruje (v. 29). Pomer Krista k Cirkvi potom Pavol nevzťahuje na pomer muža a ženy, ale na vzťah každého jedného kresťana ku Kristovi. My všetci, muž i žena sme údmi tela živeneho Kristom (v. 30) – Cirkvi (porov. Ef 4,25; 1,23; 1 Kor 6,15; 12,22-27; Rim 12,5).⁶⁰

Pavol používa pre náš pojem „telo“ dva výrazy *sarx* (v. 29. 31) a *sóma* (v. 28. 30). Termín *sarx* je označením pre celého človeka po telesnej i duševnej stránke ako pomíňajúce, ohraničené a slabé stvorenie. Vyjadruje aj prirodzenú telesnosť človeka (doslovný preklad „mäso“) a často je obrazným pojmom, ktorý je tesne spojený s hriechnosťou človeka.

⁵⁸ HERIBAN, J.: Úvod do Knihy proroka Ozeáša. In: *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Rím: Slov. ústav sv. Cyrila a Metoda, 1995, s. 1873.

⁵⁹ HOPPE, R.: *Malý stuttgartský komentár, 10: List Efezanúm, List Kolosanúm*, s. 69.

⁶⁰ Porov. HOPPE, R.: *Malý stuttgartský komentár, 10: List Efezanúm, List Kolosanúm*, s. 69.

Pojem *sóma* je skôr označenie pre ľudskú osobnosť, ľudskú bytosť ako celok. Tento pojem Pavol používa najmä pre vyjadrenie jednoty Cirkvi a Krista, keď hovorí o jeho tajomnom tele (*soma*).⁶¹

Týmto Pavol vyjadruje vo verši 28 a 30 Kristovu prítomnosť v Cirkvi tým, že ju tvorí, drží a dáva život pre „slabé“ telo – *sarka* (v. 29). A telesnou (*sarx*) jednotou muža a ženy (5,31 – Gn 2,24) vyjadruje jednotu Krista a spoločenstva veriacich. Táto jednota sa musí dotknúť nášho tela, srdca i mysle, čo sa prejaví v skutkoch „nového života“ (porov. Ef 4,25–5,20). Tak ako Ježiš, aj muž má podľa jeho vzoru svoju ženu živiť a starať sa o ňu. Táto starostlivosť sa prejavuje účasťou na kňazskom, prorockom a kráľovskom úrade Krista.⁶² Celostná sebadarujúca sa láska muža a ženy vyzdvihuje manželstvo z čisto profánneho horizontu a tým vyjadruje jeho sviatostný charakter.

3.3. Sviatostný rozmer manželstva (5,31-33)

Na záver Pavol naväzujúc na text Gn 2,24, na manželskej jednote muža a ženy, vysvetľuje, že manželstvo má účasť na tajomstve Krista a Cirkvi a aj ono samo je tajomstvom.

Toto tajomstvo – *mysterion* – znamená v Novom zákone „zjavenie a uskutočnenie spásneho Božieho rozhodnutia. Toto rozhodnutie urobil Boh od večnosti, stalo sa zjavným a účinným v Ježišovi Kristovi a ďalej sa zjavuje a uskutočňuje skrze Cirkev (Ef 3; Kol 1). Pojmom *mysterion* je vyjadrená v podstate celá ekonómia spásy, ktorá je zameraná na uskutočnenie Božieho kráľovstva, v ktorom bude dokonale uskutočnená jednota medzi Bohom a ľuďmi ako aj ľuďmi navzájom.“⁶³ Cirkev ako *mysterion* (porov. Ef 3,4-6; 5,32) je takto sviatosťou Boha, skrze ktorú Kristus ako jej ženích v jednote sa dáva všetkým jej členom a skrze nich celému svetu.

Keďže manželstvo má účasť na tajomstve Krista a Cirkvi, aj ono je sviatosťou, ktorá sa dá pochopiť len v rámci sviatostnosti celej Cirkvi. Manželia svojím spolunažívaním sú obrazom sviatostného vzťahu Krista a Cirkvi a navzájom si po-

⁶¹ Porov. NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník*. Praha: Kalich, Česká biblická společnost, 1992, s. 1090-1092.

⁶² Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu I.: *Lumen gentium*, 34 – 36. Trnava: SSV, 1993, s. 110-113.

⁶³ MIKLUŠČÁK, P.: *Teológia sviatostí I.*, s. 17.

máhajú k svätosti,⁶⁴ pretože Kristus stále spásonosne účinkuje a je prítomný v manželoch spôsobom, ktorý zodpovedá ich spoločnému životu.⁶⁵

Podriadenie sa Cirkvi Kristovi a Kristova vykupujúca láska k Cirkvi sú pre manželov živým pravidlom, ktoré majú uskutočňovať „Ale aj vy, každý jeden nech miluje svoju manželku ako seba samého. A manželka nech si ctí muža.“(5,33); a budú to môcť, pretože milosť vykúpenia zasahuje samú ich lásku a tak aj sexualita manželov sa transcenduje do svätej reality, ktorá ju premieňa.⁶⁶

Táto ekleziologická dimenzia „umožňuje vidieť v texte Ef 5,21-32 veľké vnútorné priblíženie sa pojmu *mysterion* a kresťanského manželstva, neskôr identifikovaného ako sviatosť⁶⁷: v manželstve sú muž a žena vtiahnutí do tajomstva (*mysterion*) vzťahu Krista a Cirkvi. Napokon možno dodať, že ešte hlbšie je človek vtiahnutý do tajomstva Krista skrze krst a Eucharistiu.“⁶⁸

3.4. Deti a rodičia (6,1-4)

V prvých štyroch veršoch šiestej kapitoly Pavol rozoberá otázku výchovy detí a správnych rodinných vzťahov. Podobne ako vo verši 5,21 aj tu oslovuje najprv slabšiu stránku (6,1). Aj tu uplatňuje hierarchické členenie postavené v prvom rade na Bohu, ktorý jediný je zárukou vzájomnej úcty a rešpektu: „*Deti poslúchajte svojich rodičov v Pánovi, lebo je to spravodlivé.*“ (6,1) Opiera sa pritom o starozákonné texty Ex 20,12 a Dt 5,16.

„Na dieťa sa v antickej spoločnosti nepozera ako na samostatného človeka, ale ako na tvora, ktorého je nutné vzdelávať a formovať (porov. Sir 30,1-13) a ktorého poslušnosť sa predpokladá ako niečo samozrejmé.“⁶⁹ Pavol však túto poslušnosť posúva z iba autoritatívnej roviny do vyššej náboženskej roviny, keď poukazuje, že poslušnosť v Pánovi je *spravodlivá*. To znamená, že pramení z bezúhonnosti a lásky k Stvoriteľovi a jeho prikázaniam (porov. Kol 3,20), čo má za následok účasť na Božej milosti,⁷⁰ ktorá sa prejaví aj v konkrétnom dobre,

⁶⁴ Porov. Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu I.: *Lumen gentium*, 11. Trnava: SSV, 1993, s. 77.

⁶⁵ Porov. SCHMAUS, M.: *Sviatosť*, s. 377-378.

⁶⁶ Porov. DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 543.

⁶⁷ Inak žiadny zo siedmich „spásnych znakov“, ktoré boli neskôr nazvané sviatosťami, nie je v Novej zmluve označený ako *mysterion*.

⁶⁸ KAREL V.: *Základná náuka o sviatosťiach*. (Študijné texty), Bratislava: TF TU, 2002, s. 24.

⁶⁹ HOPPE, R.: *Malý stuttgartský komentár, 10: List Efezanům, List Kolosanům*, s. 122-123.

⁷⁰ Porov. DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 1202.

ktorého skúsenosť bude mať človek už v tomto živote, na čo Pavol poukazuje v 3. verši (porov. Dt 5,16).

Ďalej sa obracia na otcov, ktorí boli prví zodpovední za výchovu detí, aby si uvedomili nielen svoju moc, ale aj zodpovednosť a povinnosti voči deťom. „A vy, otcovia, neдрáždite svoje deti k hnevu, ale vychovávajúte ich prísne a napomínajte v Pánovi.“(6,4) „Zmysel textu nespočíva len v tom, že výchova nesmie viesť k malomyselnosti detí (porov. Kol 3,21), ale že má deti viesť k hlbšiemu pohľadu na veci. Všetkého je Pán posledným orientačným bodom, ktorý udáva cieľ výchovy.“⁷¹

Aj dieťa má svoje práva, pretože je tiež súčasťou Kristovho tela, ktoré má svoju dôstojnosť a jedinečnosť (porov. 1 Kor 12,22-24) a pre svoju slabosť potrebuje ochranu. „Už v Starom zákone sa dieťa pre svoju slabosť a prirodzenú nedokonalosť predstavuje ako privilegovaný Boží tvor. Sám Pán je ochrancom siroty a obhajcom jeho práv (Ex 22,21n; Iz 1,17; Ž 68,6).“⁷²

4. Plodnosť manželstva v Prvom liste Timotejovi (2,13-15)

V závere tejto analýzy sa zastavíme pri hodnote plodnosti ako jednej z dôležitých prvkov manželstva, ktorej však Pavol priamo v listoch venuje veľmi málo miesta. Zmienku nachádzame iba v *Prvom liste Timotejovi*, kde rieši miestne názorové nezhody ohľadom manželstva podobným spôsobom ako v *Prvom liste Korintianom*.

V 1 Tim zdôrazňuje podriadenosť ženy voči mužovi ⁷³ vychádzajúc z biblickej udalosti stvorenia: „Žena nech sa učí v tichosti a úplnej podriadenosti. Učiť žene nedovoľujem, ani vládnuť nad mužom, ale nech je tichá. Veď prvý bol stvorený Adam, až potom Eva. A nie Adam bol zvedený, ale žena sa dala zviest' a padla do hriechu. Ale spasí sa rodením detí, ak vytrvajú vo viere a láske, v posväcovaní a v triezvosti.“(1 Tim 2,13-15). Pozri 5,14.

„Predložené dôkazy sa nám javia ako zvláštne a ťažko praktizovateľné. Neporozumieme im ani tak na základe textu Písma, ako skôr na základe sociálneho prostredia, ktoré obklopovalo rané kresťanstvo.“⁷⁴

⁷¹ HOPPE, R.: *Malý stuttgartský komentár, 10: List Efezanúm, List Kolosanúm*, s. 70.

⁷² DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 209-210.

⁷³ Porov. 1 Kor 14,34-35 / 1 Tim 2,11-12

⁷⁴ BORSE, U.: *Malý stuttgartský komentár, 13: První a Druhý list Timotejovi, List Titovi*. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladateľství, 2001, s. 36.

Takéto vyjadrenie sa zdá akoby návratom k predchádzajúcemu starozákonnému chápaniu, pre ktoré je plodnosť prvoradou hodnotou manželstva a v tomto prípade u Pavla aj ako podmienka spásy. Celý list je však zostavený ako odpoveď na rôzne bludné názory a na tomto mieste sa Pavol zrejme vyjadruje proti tým, ktorí zavrhovali manželstvo. Taktiež je potrebné vychádzať z kontextu, v ktorom rieši postavenie a správanie sa mužov a žien v miestnom cirkevnom spoločenstve.

Doslovná interpretácia neobstojí aj kvôli tomu, že v iných listoch ohľadom manželstva takéto vyjadrenia nenájdeme a v tomto prípade by sa takáto interpretácia protivila dôstojnosti ženy, čo Pavol jednoznačne odmieta. Podriadenosť ženy zdôvodňuje biblicky (porov. 1 Kor 11,7-9), ale tieto rozdiely nie sú dôležité, lebo obaja pochádzajú od Boha: „*Pravda, v Pánovi nie je ani žena bez muža ani muž bez ženy, lebo ako je žena z muža, tak je aj muž skrze ženu a všetko je z Boha.*“ (1 Kor 11,11-12)

Výrok 15. verša musíme chápať v celom kontexte Pavlovej teológie a Nového zákona, kde plodnosť dostáva nový rozmer a je povýšená do novej reality. Obmedzenie manželstva na výlučne ekonomicko – vecnú rovinu vedie aj k poníženiu hodnoty plodnosti a dôstojnosti samotnej ženy, ktorá by spĺňala úlohu len akéhosi nástroja. Plodnosť je daná človeku ako dar a výlučne pre ženu bude trvalým Božím dobrodením. V Novom zákone dostáva kristologický a ekleziologický charakter, v ktorom „nové postavenie manželov v Cirkvi sa prejavuje v tom, že sú povolaní pripravovať Kristovmu telu nové údy.“⁷⁵

Sám Ježiš „nepovažoval za vhodné opakovať príkaz knihy Genezis o povinnosti plodnosti; pretrhol zväzky so židovskou tradíciou, ktorá jedného dňa vykrikuje: „*neplodiť potomstvo značí preliať ľudskú krv*“; Ježiš naopak povzbudzoval k dobrovoľnej neplodnosti (Mt 19,12); ba ešte viac, zjavil zmysel samotnej plodnosti.⁷⁶ Dáva jej nový duchovný rozmer, ktorý prezentuje aj pri udalosti, keď istá žena spontánne vyzdvihuje Máriino materstvo. Vtedy celej uchvátenej zjavuje hlboký zmysel materského povolania výrokom: „*Ešte blaženejší sú tí, čo počúvajú Božie slovo a zachovávajú ho.*“ (Lk 11,27). A na otázku kto je moja matka či bratia odpovedá: „*Každý, kto plní vôľu môjho otca, ktorý je na nebesiach.*“ (Mt 12,48-49)

Plodnosť je tak úzko prepojená v konkrétnom každodennom živote s Bohom a pre Boha, čo Pavol prezentuje napr. ako ovocie Ducha (Gal 5,16 - 6,10), či ovocie svetla (Ef 5,1-20). Tento rozmer plodnosti je základným východiskom, na

⁷⁵ SCHMAUS, M.: *Sviatosti*, s. 392.

⁷⁶ Porov. DUFOUR, X. L. et al.: *Slovník biblickej teológie*, s. 581-582.

ktorý poukazuje aj Ján Pavol II.: „Plodnosť manželskej lásky sa však neobmedzuje len na plodenie detí, i keby bola chápaná v jej vlastnom ľudskom rozmere: rozširuje sa a obohacuje všetkými tými plodmi mravného, duchovného a nadprirodzeného života, ktoré otec a matka na základe svojho povolania majú odovzdať deťom a skrze ne Cirkvi a svetu.“⁷⁷

Samotné plodenie detí zostáva aj naďalej cieľom manželstva „spolu s nerozlučiteľnosťou manželstva a bezpodmienečnou vernosťou manželov ako prirodzený následok manželskej lásky a tým manželstva, a nie obrátene ako jej základ a východisko alebo celkom ako jej prvý a najvyšší cieľ.“⁷⁸ V tomto zmysle môžu viesť plnohodnotný kresťanský i ľudský manželský život aj tie manželské páry, ktoré nemôžu mať deti. „Ich manželstvo môže vynikať plodnosťou lásky, pohostinnosťou a obetavosťou.“⁷⁹

Preto termín „*spasí sa rodením detí*“ v celkovom kontexte neznižuje dôstojnosť ženy, ale poukazuje najmä na jej otvorenosť voči Božej vôli a povolaniu materstva, v ktorom má prinášať plody ako pravá ratolesť na viniči (porov. Mt 15,28); *vytrvalo vo viere a láske*, ktoré vedú k spásu. Tá istá výzva platí v rovnakej miere aj pre muža.

5. Pavlov prínos pre súčasné chápanie manželského vzťahu

Pavlova náuka o manželstve je postavená na posolstve samotného Krista, ktorý tomuto vzťahu vracia pôvodnú dôstojnosť (porov. Mk 10,5-6) a dáva mu nový náboženský význam. V tomto kontexte Pavol v *Prvom liste Korinťanom* a *Liste Efezanom* poukazuje na neudržateľnosť praktizovaného patriarchátu vo vzťahu muža a ženy. Nárokovanie si na patriarchát je nepochopením Kristovho posolstva a zmýšľania (porov. Flp 2,5-8).

Tento pohľad potvrdila Cirkev v dokumentoch Druhého vatikánskeho koncilu, keď hovorí, že: „*Jednota manželstva, Pánom potvrdená, viditeľne vysvitá aj z rovnakej osobnej dôstojnosti ženy a muža, ktorú treba uznávať vo vzájomnej a úplnej láske.*“⁸⁰ (porov. aj GS 48; LG 35; AA 11) Rovnaká dôstojnosť neruší určitú hierarchiu. Môžeme povedať, že patriarchát je premenený, keď už nie muž, ale Kristus je hlavou všetkých. V tomto chápaní sú si manželia ako rovnocenní,

⁷⁷ JÁN PAVOL II.: *Familiaris consortio*, 28. Trnava: SSV, 1993, s. 56.

⁷⁸ ŠRAJER, J.: *Nové pojetí manželství*. In: *Teologické texty*. Praha, 1/2003, XIV. ročník, s. 18.

⁷⁹ *Katechizmus Katolíckej cirkvi*, 1654, s. 418.

⁸⁰ Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu I.: *Gaudium et spes*, 49. Trnava: SSV, 1993, s. 284.

tak aj vzájomne podriadení. V tomto kontexte nadriadenosť nie je prejavom moci, ale služby v *úcte a láske*.

Muž a žena sú povolani, aby vzájomnou oporou a obohatením dosahovali zrelú plnosť vlastnej osoby. „Podľa C. G. Junga nie sme úplným človekom, kým sa „*nevydáme na cestu k druhej strane našej osobnosti*“; a tak ženy potrebujú rozvinúť určité mužské vlastnosti, aby sa stali úplnejšou osobnosťou, a muži zasa ženské. V tejto vzájomnej potrebe sa definujú vo svojej mužnosti a ženskosti.“⁸¹

To sa prejavuje v ich jedinečnom poslaní, ktoré vyplýva z kristocentrického zamerania. Úloha muža je úlohou Krista, ktorý sa neveste (Cirkvi) dáva sebadarujúcou láskou, a tou istou láskou je realizovaná úloha ženy, ktorá hľadá (porov. Gn 3,16) a dáva sa svojmu ženíchovi (Kristovi) (porov. Zjv 22,17; 19,7; 21,9; LG 6). Poslanie muža a ženy v dnešnej rodine už nemôže byť definované na *výkone* ako tomu bolo ešte v nedávnej minulosti. Muž aj žena majú dnes, v kultúrnej a vyspelej spoločnosti, stále viac rovnaké možnosti nezávislosti, starostlivosti o rodinu, práce atď. V niektorých prípadoch sa ich výkonné úlohy dokonca „*menia*“, keď napr. muž ostáva s malým dieťaťom na „*materskej dovolenke*“, pretože manželka má v práci lepší príjem pre zabezpečenie rodiny.

Tradičná definícia mužskosti a ženskosti je konfrontovaná s novými podmienkami, čo evokuje otázky po podstate poslania manželstva, ktoré svojou hodnotou presahuje iba výkonnú funkciu. Preto je Pavol dnes o to viac aktuálny, lebo jeho koncepcia sa opiera o duchovnú realitu, podľa ktorej je poslaním muža predovšetkým realizovať kňazskú úlohu v rodine. Tá sa prejavuje starostlivosťou o duchovné sprevádzanie manželky a detí. Potom žena chránená duchovnou oporou muža „*plodí*“ a udržuje vieru a pokoj vzájomnej rodinnej lásky.

Podstatu manželstva nevytvárajú sami manželia, ale je im darovaná ako povolanie, v ktorom sa cez vzájomné približovanie srdc, približujú k Bohu. Manželov neviaže len psychologické porozumenie a naplnenie, ale láska Krista a Cirkvi.⁸²

Aby mohli túto milosť (lásku) prežiť naplno, musia sa pričiniť vlastným úsilím. Jednoducho povedané – byť podľa potreby ochotní vzdať sa aj vlastného pohodlia, vôle alebo záujmov, aby posilnili manželské puto. Nájst' ochotu prenechať časť svojej autonómie v prospech budovania manželského zväzku. Byť si navzájom *darom* a uskutočňovať *agapé* (porov. GS 49).

⁸¹ PABLE, M.W.: *Duša muža*, s. 88.

⁸² Porov. SCHMAUS, M.: *Sviatosti*, s. 415.

Milovať je skutočne riskantné, ale je to riziko opravdivej slobody, ktorú nám dal Boh, aby sme povedali „áno“ láske. Sloboda je elán, vzájomné darovanie a prijatie. Nikdy to nie je odmietnutie a uzavretie sa do seba.⁸³

Takýto vzťah sa môže podľa Pavla rozvíjať len na hlbokom vzťahu k Bohu, ktorý je centrom manželského a vôbec kresťanského života. Láska manželov môže rásť vtedy, keď budú obaja počúvať Božie slovo a hľadať jeho vôľu v modlitbe a pravde (porov. LG 42). To je prvé a najdôležitejšie kritérium pre plné prežívanie manželského povolania a pravdivú odpoveď na svoje osobné povolanie k spásu.

Záver

Aj keď už prešlo od Pavlových čias dvadsať storočí, stále má čo jeho poslanstvo o manželstve povedať súčasnému človeku. Veď pohľad na manželstvo ako na osobné spoločenstvo života a lásky sa začal výraznejšie presadzovať v Cirkvi až v čase Druhého vatikánskeho koncilu.⁸⁴

Žiaľ ešte aj v súčasnosti sa môžeme neraz stretnúť s jednostrannými doslovnými interpretáciami Pavlovej nauky o manželstve, v patriarchálnom alebo ekonomicko-vecnom duchu, ktoré sú spôsobené vytrhnutím myšlienkového poslania z historického a biblického kontextu.⁸⁵ Je preto dôležité reflektovať miestne pomery a konkrétne kultúrno – spoločenské okolnosti, v ktorých Pavol píše. Preto si jeho texty, ako aj celé Sväté písmo, vyžadujú zodpovedný prístup v aktualizácii poslania. To neznamená relativizovanie Slova, ale naopak je vyjadrením vernosti pôvodnej dynamike textu, pre vnímanie živého Božieho slova v nových súvislostiach a konkrétnych situáciách života Božieho ľudu.⁸⁶

Summary

Marital vocation according to St. Paul letters

Key words: St. Paul letters, marital vocation

⁸³ Porov. BLAQUIÉROVÁ, G.: *Odvaha žít lásku*. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladateľství, 2000, s. 106.

⁸⁴ Pozri: ŠRAJER, J.: *Nové pojetí manželství*. In: *Teologické texty*. Praha, 1/2003, XIV. ročník, s. 17-19.

⁸⁵ Porov. DANCÁK, P.: *Pravda a láska ako základ kultúry*. In: *Theologos: teologická revue GTF PU v Prešove*. Prešov: GTF PU, 2008, roč 10, č. 2, s. 159 - 167.

⁸⁶ Porov. Pápežská biblická komisia: *Interpretácia Biblie v Cirkvi*. Spišská Kapitula: Kňazský seminár biskupa J. Vojtašáka, 1995, s. 119-120.

Eva Kušnírová

Z dejín divadelnej kultúry na Spiši. Všeobecná charakteristika spišského regiónu

1. Jedným zo svojráznych regiónov Slovenska je Spiš. Vyznačuje sa neobyčajne pestrou prírodou, geografickou členitosťou terénu, z demografického hľadiska národnostne, etnicky i sociálne rôznorodým obyvateľstvom. Oblasť Spiša je rovnako bohatá na významné historické udalosti, ktoré boli dôležité pre vývin Slovenska, ale aj Poľska či Uhorska. Bohatá kultúra patrí medzi ďalšiu charakteristickú črtu spišského regiónu. O ňom sa bez zveličenia dá tvrdiť, že je klenotnicou historických a umeleckých pamiatok.

Nezanedbateľným atribútom Spiša je aj tradícia školstva z hľadiska vzdelávaco-didaktického. Príznačné pre túto oblasť je pôsobenie jednak špeciálnych odborných škôl (pedagogicky i teologicky orientovaných), ale aj jazykovo odlišných škôl (máme na mysli školy s nemeckým vyučovacím jazykom, prípadne s jazykom poľským). Táto skutočnosť súvisí s faktom, že divadelné umenie malo svoju realizačnú plochu často v školskom prostredí (hoci umelecká úroveň týchto produkcií mohla byť relatívna).

Jadro územia Spiša je z geograficko-morfologického hľadiska členité. V týchto súvislostiach môžeme spomenúť napr. Hornadskú kotlinu, Levočské vrchy, dominantu Branisko, Volovské vrchy, rieku Hnilec, ale i Slovenský raj, teda geografické jednotky s pozoruhodnými prírodnými osobitosťami. Geografické siločiarly tohto regiónu môžeme pomocne vyznačiť historicky bližším určením – pojmom „Spišská stolica“, ktorá susedila v 18. storočí na severe s Poľskom, na západe s Liptovom, na juhu s Gemerom – Malohontom, na juhovýchode s Abovom a Turňou a na východe so Šarišom. Túto topografickú určenosť môže doplniť ešte severozápadné ohraničenie Tatrami, na severe s Dunajcom až po Šariš, na juhu Spišským rudohorím a Levočskými vrchmi, spolu s Braniskom na východe Slovenska.

Ako nemenej svojrázne geografické dominanty sú aj spišské mestá, ktoré vznikli neraz ako výsledok rozličných historických rozhodnutí dobových panovníkov, ktorí sa podieľali na ich vzniku a ďalšom vývine. Možno spomenúť napr. Spoločenstvo spišských Sasov; z tohto spoločenstva sa v 13. storočí vymanila Levoča a Kežmarok, ktoré sa stali slobodnými kráľovskými mestami, Spolok 24 spišských miest, ktorý sa rozpadol na Zväz 11 spišských miest a Zväz 13 spišských miest (Spišská Nová Ves, Spišské Vlachy, Spišské Podhradie, Poprad, Veľká Spišská Sobota, Stráže, Matejovce, Spišská Belá, Vrbov, Lubica, Ruskinovce, Tvarožná), ktoré boli v zálohe Poľska. Tieto mestá (v súčasnosti niektoré obce) boli samostatnými územnými celkami, podliehali najvyšším krajiniským úradom a mali charakter výsadných území. Uvedené konštatovanie je pre nás relevantné, pretože je viac než pravdepodobné, že sa v nich intenzívne rozvíjala aj osobitá mestská kultúra, vrátane divadelnej.

Zaujímavým je aj fakt, že cez územie Spiša prechádzali dve dôležité obchodné cesty. Najevidentnejšie je to na trase do Poľska, ktorá viedla cez Levoču. Súčasne je zrejmé, že okrem jej obchodného významu mala aj význam kultúrny, reprezentovala tiež transfer umeleckých a kultúrnych hodnôt v oboch smeroch. Samozrejme, že svoje opodstatnenie mala aj cesta vedúca z východu na západ popri významných hradoch, napr. Spišský hrad, ktorý bol dôležitým administratívnym centrom do 16. storočia.

1.1 Pri charakteristike Spiša bude treba rovnako konštatovať, že jeho vzdelávacími kultúrnymi centrami boli od stredoveku také mesta, akými sú Levoča, Spišská Nová Ves, Kežmarok, Gelnica, Podolinec, Spišská Stará Ves, Spišská Sobota, Spišské Podhradie, Poprad, Lubica, Stará Lubovňa atď. Uvedené vyjadrenie je relevantné aj preto, lebo predmet práce – výskum divadelnej kultúry na Spiši – bude zrejme primárne súvisieť s aktivitami miest, prípadne kultúrnych centier, v ktorých divadelná produkcia mala svojich latentných tvorcov i divákov. Spomenutá skutočnosť by sa dala dokumentovať veľmi presne na divadelnej kultúre takého mesta, akým bola Levoča v 19. storočí, pretože na tamjšom lýceu divadlo hrávali jeho žiaci a samozrejme, že malo svoju divácku rezonanciu tak medzi študentmi tejto školy, ako aj v pestrej mestskej societe Levoče.

V podobných súvislostiach by sme mohli uvažovať aj o divadelnej činnosti v takom špeciálnom vzdelávacom zariadení, akým bolo teologické semenisko v

Spišskej Kapitule.¹ Informácie, ktoré uvádza M. Cesnaková-Michalcová v *Kapitolách z dejín slovenského divadla*, signalizujú, že divadlo v miestnom nárečí bolo uvádzané v 15. a 16. storočí. „Jezuitské školské predstavenia sa hrali v Kláštore pod Znievom, v Humennom, neskoršie v Trnave, Bratislave, Komárne, Trenčíne, Košiciach, v Spišskej Kapitule, v Skalici, Levoči, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Rožňave, Prešove, Pezinku a v Liptovskom Sv. Mikuláši.“²

Neskoršie, v roku 1648, sa konalo v Spišskej Kapitule slovenské divadelné predstavenie (slavonica comoedia) *Apollo vrátený nebu, alebo Sv. Štefan mučeník* (Apollo coelis redditus seu S. Stephanus Protomartyr, Levoča 1648),³ upravené rektorom školy Pavlom Šuhajom. V roku 1655 v Spišskej Kapitule hra v ľudovom jazyku (idiomate vulgari), na Veľkú noc 1655 hra *O Kristovi, večnému otcovi obeťovanom*, roku 1663 slovenské hry (slavonicae actiunculae), roku 1664 dve hry „in lingua Pannonica“ (v panónskej, t. j. slovenskej reči) a v roku 1665 hra *Jozef zachraňujúci od hladu Egypt*.⁴

Doplňujúce informácie o jezuitských hrách odohraných v Spišskej Kapitule a Levoči, ktoré M. Cesnaková-Michalcová v *Kapitolách* neuvádza, nachádzame v príspevku Štefanie Polákovej *Z análov jezuitského školského divadla na Slovensku*.

V 16. storočí okrem Spišskej Kapituly a Levoče sa stretávame s prvými správami o divadelných predstaveniach aj v Kežmarku (pašiová hra 1523, vianočná hra 1585, trojkráľová 1587). Rovnako treba spomenúť informáciu dlhoročného riaditeľa spišskonovoveského profesionálneho divadla Miroslava Košického a jeho odkaz na budapeštiansky archív, kde by sa podkladový materiál o uvádzaní divadla na Spiši už v 15. storočí mal nachádzať.

¹ „Za podpory grófa Štefana Csákyho, ktorý sa v roku 1638 stal pánom Spišského hradu, mohli jezuiti v Spišskej Kapitule začať v školskom roku 1647/48 svoju školskú činnosť.“ Poláková, Š.: *Z análov jezuitského školského divadla na Slovensku*. In: Zborník Slovenského národného múzea, roč. 89, história 35, 1995, s. 113.

² Cesnaková-Michalcová, M.: *Divadlo v období refeudalizácie*. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 94.

³ K tejto hre bol vydaný v Levoči aj program. V hre vystúpili aj dvaja synovia Štefana Csákyho, a to Štefan a Ladislav. Poláková, Š.: *Z análov jezuitského školského divadla na Slovensku*. In: Zborník Slovenského národného múzea, roč. 89, história 35, 1995, s. 113.

⁴ Cesnaková-Michalcová, M.: *Divadlo v období refeudalizácie*. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 95.

STAV SKÚMANÉHO PREDMETU

1. Ucelená monografia o divadelnom živote na Spiši zatiaľ v kontexte slovenskej teatrológie absentuje. K tejto problematike existujú iba čiastkové štúdie, ktoré nám môžu v budúcnosti poslúžiť pri kompletizácii obrazu o divadelnom dianí na Spiši v kontinuite zhruba od 14. storočia po súčasnosť. Väčšinou sa o divadle na Spiši uvažovalo v súvislosti s vydávaním historických monografií jednotlivých miest, kde v komplexe charakteristickej mestskej kultúry sa fragmentárne prezentovalo aj divadlo. Typickým príkladom sú už spomínané monografie o Levoči a Spišskej Novej Vsi. Napríklad v knihe od J. Kuruca *Spišská Nová Ves 1998*, vydaná pri príležitosti 730. výročia prvej písomnej správy o meste, sa uvádza táto strohá informácia o divadelných hrách a dišputách v kapitole Školstvo: „V polovici 14. storočia mala Spišská Nová Ves farsko-mestskú školu.⁵ Bola to prvá a najstaršia škola v meste. Udržiavateľom školy bola spočiatku fara, neskôr, koncom storočia, sa ním stalo mesto. Základom školskej výučby bolo čítanie, písanie, počtovanie a spev. Za vyšší stupeň sa považovalo sedem slobodných umení: gramatika, dialektika – logika, rétorika, aritmetika, geometria, hudba a astronómia. Súčasťou výučby bolo aj oboznamovanie sa so štýlom, veršovaním a koncipovaním úradných písomností. Keď farsko-mestská škola prešla celkom do správy mesta, mestský magistrát podporoval školu značnou sumou. Získaval významných pedagógov, vlastnými orgánmi na čele s mestským farárom – scholarchát – kontroloval učebnú látku, schvaľoval školské predpisy a riešil sporné záležitosti učiteľov, žiakov a rodičov. Do vyučovania sa zavádzali pedagogické náhľady a školská prax vtedajšej doby. Dôležitú didaktickú úlohu mali aj školské divadelné hry a dišputy.“⁶

Citovaný prameň je charakteristický pre odbornú literatúru pedagogickej proveniencie. Na jednu úroveň sa kladie dialóg, ako forma utvrdzovania učiva (typickým je dialóg učiteľa a žiaka, teda učiteľa, ktorý sa pýta a žiak odpovedá, prípadne učiteľ ho v dialógu dopĺňa) a súčasne sa aj na tomto pozadí vnímajú školské hry, ktoré primárne neboli určené pre estetické vnímanie a neplnili teda estetickú funkciu, ale utilitárnu, výchovno-vzdelávaciu úlohu (zdokonalenie sa v jazyku: v kolektívite prejavy, kde sa individualita musí podriadiť kolektívu,

⁵ Najstaršou školou v Spišskej Novej Vsi bola mestská latinská škola, ktorá jestvovala už v 14. stor., ako na to poukazujú zápisy v mestskej knihe z prvej polovice 14. storočia. Vojtáš, M.: *Spišská Nová Ves*, 1957, s. 121.

⁶ Kuruc, J.: *Spišská Nová Ves 1998*, vydaná pri príležitosti 730. výročia prvej písomnej správy o meste. *Spišská Nová Ves*, 1998, s. 32.

v pestovaní vôľových vlastností „herca“ – schopnosť zvládnuť komunikáciu s divákom dvojhodinového až trojhodinového predstavenia atď.).

Na tomto informačnom zdroji je zároveň príznačné jeho pomerne nepresné časové určenie. Údaj sa viaže na oblasť školstva z polovice 14. storočia, no nemožno z neho určiť presný čas, kedy sa školské divadelné hry hrali. Keby sa boli bývali hrali v 14. storočí, bola by to naozaj informácia prelomová, pretože školské hry sú u nás príznačne predovšetkým pre obdobie humanizmu a renesancie, o čom svedčia aj výskumy slovenských teatroológov.⁷

Ďalší informačný zdroj, ktorý sa fragmentárne zmieňuje o divadle predstavujú dvojzväzkové *Dejiny Levoče*. Potvrdzujú nami už konštatovaný fakt: divadelnú problematiku analyzujú iba okrajovo a prinášajú buď už známe informácie o histórii divadla v Levoči, publikované napr. v reprezentatívnych teatrologických prácach, trebárs v akademických *Kapitolách z dejín slovenského divadla*, no obdobie pred 18. storočím je zmapované minimálne. Je pochopiteľné, že dejinám slovenského divadla v 20. storočí, prípadne najnovším dejinám (po roku 1945) – vzhľadom na dostupnosť prameňov a informácií – venujú však zvýšenú pozornosť. (napr. I. Chalupický v *Dejinách Levoče II.*)⁸

Usilujúc sa o „komplexný“ obraz určitých historických výsledkov divadelných dejín, osobitým informačným zdrojom sú v nami skúmanej oblasti tak spomienkové práce umeleckých tvorcov či administratívnych pracovníkov profesionálnych divadiel, ako aj historické informácie, ktoré preberajú z iných historiografických prác, pričom sa presnejšie neuvádza ich zdroj. Stakouto interpretáciou sa stretávame v reminiscenciách Andreja Chmelka, ktorý zrejme prebral už citované informácie o jezuitskom divadle z akademických *Kapitol*, zo štúdie M. Cesnakovej-Michalcovej.

Jezuitské školské predstavenia sa hrávali okrem Košíc aj v iných mestách východného Slovenska, najmä v Rožňave, Prešove, Humennom, Levoči a v Spišskej Kapitule, ktorá vošla do histórie aj slovenskými divadelnými predstaveniami. V roku 1648 bolo uvedené v Spišskej Kapitule divadelné predstavenie *Apollo vrátený nebu, alebo Sv. Štefan mučeník*; roku 1655 *O Kristovi, večnému otcovi obe-*

⁷ Pozri o tom príspevky M. Cesnakovej-Michalcovej, L. Čavojského a ďalších slovenských teatroológov.

⁸ Chalupický, I.: *Dejiny Levoče II.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 203 – 205, s. 476 – 483.

tovanom a Jozef zachraňujúci od hladu Egypt, ako aj iné dnes neznáme hry.⁹ Je logické, že o slovenskom divadle do 19. storočia nemôžeme od A. Chmelka očakávať exaktné teatrologické informácie, no jeho spomienky s radom faktografických informácií o divadelnom vývine na Slovensku v medzivojnovom i povojnovom období 20. storočia majú svoju informačnú nosnosť i význam, pretože je jedným z tých, ktorý patrí k tvorcom tohto vývinu. V spomínaných *Dejinách Levoče II.* množstvo jeho informácií využíva historik I. Chalupecký pre rekonštrukciu vývinu divadla po roku 1945. Ako uvádza: „najaktívnejším z nich bol Divadelný odbor Matice Slovenskej v Levoči, ktorý uviedol napr. hru Ekvinokcia, alebo Stodolov Čaj u pána senátora. Divadelný súbor mala aj Živena (Ženský zákon), Okresná osvetová rada (Službohonci, Biela nemoc, Rusí ľudia, Cesta mr. Perkinsa), Samovzdelávajúci krúžok J. Francisciho pri Štátnom gymnáziu v Levoči (Zvonov Tanec nad plačom, Moliérov Zdravý nemocný), Zväz slovenskej mládeže (Radoměrská, Svetlo jeho očí), učiteľský ústav a iní. V roku 1952 vznikla dokonca scéna mladých pri Jednotnom roľníckom družstve v Levoči, ktorá Gajdošovou hrou Mlyny získala veľký úspech a prebojovala sa medzi najkvalitnejšie slovenské ochotnícke súbory.“¹⁰

1.1 Teatralogický výskum divadla na Spiši v období pred 19. storočím – aj prostredníctvom čiastkových sond – akoby v súčasnosti ustal. Zrkadlia to *Kapitoly z dejín slovenského divadla* (rok vydania 1967), ktoré prinášajú, vlastne ako jediné, sumu informácií zásadného významu potvrdzujúceho divadelnú tvorbu v tomto regióne pred rokom 1800. Teatrologický výskum teda za ostatných štyridsať rokov smerom k spomínanej divadelnej kultúre Spiša kontinuálne nepokračoval.

2. Pokusom o systematické spracovanie divadelnej kultúry na Spiši pred rokom 1848 sa prezentoval v ostatnom čase známy slovenský dramaturg, divadelný teoretik i kritik Anton Kret. Ako rodený Spišiak sa o to pokúsil vo svojej štúdií *Od počiatku po meruôsmo roky* (Fakty a problémy súvisiace s prípravou ucelených dejín divadla regiónu). „Predzvestou, ak už nie divadelného, potom určite „pódiového“ povedomia Spišiakov je kremnický záznam o podujatí známeho bystrického pedagóga Jána Duchoňa, na verejné podujatie, ktorého (Gymnasmata oratoria) r. 1636 sa pozvánky tlačili u Vavrince Breuera v Levoči.“¹¹ Autor z väč-

⁹ Chmelko, A.: *Divadlo na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 11.

¹⁰ Chalupecký, I.: *Dejiny Levoče II.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 476.

¹¹ Kret, A.: *Divadlo na Spiši*. Slovenské divadlo, roč. 54, č. 2, 2006, s. 345.

šinou už známych – aj nami citovaných – prameňov vytvára panorámu vývinu divadla v spomínanom regióne v naznačených časových siločiarach.

Nóvum jeho prístupu spočíva v tom, že sa v časovej chronológii pokúša o historický „atlas“ divadelných podujatí na Spiši, pričom sa nesústreďuje iba na najväčšie mestá Spiša, akými sú Levoča, Kežmarok či Spišská Nová Ves. V jeho štúdií nachádzame aj správy o divadle v Podolinci: „Dôkazom toho, že išlo o širšiu a nie iba školskú aktivitu, sú nálezy rukopisov aj tlačou vydaných hier od jezuitských a neskôr aj piaristických, ale aj svetských autorov v Trnave, v Brezne, alebo na Spiši v Podolinci, kde poľsky píšuci profesor miestneho kolégia a prekladateľ Peter Krasuski vydal r. 1766 *Tragoediae sacra versus Patrio in Collegio Podoliniensi*.“¹²

Kret ďalej uvádza, že Podolinec bol najstarším strediskom piaristov na území dnešného Slovenska. Do roku 1782 patril k poľskej, potom k uhorskej provincii. V roku 1642 tu založil gróf Lubomirski piaristické kolégium,¹³ vďaka činnosti, ktorého sa Podolinec stal strediskom osvetovej činnosti na Spiši. V roku 1668 tu po latincky uviedli oslavnú hru *Najstaršia loď domu Opalińskovcov* a v roku 1701 dielo *Zázrak celého sveta* v latinčine. V Podolinci sa hrávalo aj po poľsky.¹⁴ Zachoval sa rukopis hry *Virtus amore et timore fortior* (Cnosť nad lásku a bázeň silnejšia) z roku 1756. Niektoré pramene tvrdia, že v Podolinci v 18. storočí uviedli Voltairovu tragédiu *Mérope* a *Alzira*, obe v poľštine.¹⁵

¹² Tamtiež, s. 345.

¹³ V roku 1643 založili nižšie piaristické gymnázium s konviktom (výchovný ústav so spoločným bývaním a stravou). Na začiatku boli otvorené len dve triedy, a to prvá tzv. schola legendi a druhá trieda schola gramaticae. V tejto druhej triede sa učilo osvojovanie latinského jazyka, čítanie, písanie, správne vyslovovanie a tiež gramatika. V roku 1646 otvorili triedu syntax, tu sa učila latinčina a súbežne sa čítali a prekladali latinskí klasici. V roku 1648 sa otvorila trieda poetiky, tu sa prednášali základy básnictva na základe čítania klasikov. Najvyššou triedou stredného vzdelania bola rétorika, ktorú otvorili v roku 1651. Základnou ideou piaristov podľa Lubomirského bola rekatolizácia Spiša. Havran, J.: Dejiny piaristického kolégia v Podolinci. In: Kollár, P. P.: *Návrat k Prameňom. Zborník štúdií k 350. výročiu príchodu piaristov na Slovensko*. Prievidza: TEXTM, 1992, s. 52 – 53.

Pri kolégiu v Podolinci bol aj spolok nazvaný Oratórium. Aj jeho členovia organizovali dva razy ročne tzv. mystériá. Chalupecký, I.: *K počiatkom divadla na Spiši*. In: Kret, A. (Ed.): *Spišské divadlo Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves: Polypress, 2006, s. 15.

¹⁴ Veľký význam malo tunajšie pôsobenie významného poľského kultúrneho činiteľa Stanislava Konarského. Na jeho počesť sa zachovali tzv. panagyrika, v ktorých sú mu venované básne, ale aj divadelné hry. Tamtiež, s. 15.

¹⁵ Kret, A.: *Divadlo na Spiši*. Slovenské divadlo, roč. 54, č. 2, 2006, s. 346.

Školské predstavenia a školské divadlo boli súčasťou vyučovania. V nich si študenti precvičovali latinčinu a iné jazyky. Študenti neskôr začiatkom 19. storočia začali hrať z ochoty, pre zábavu a pobavenie iných. Tento fakt naznačuje začiatok vzniku ochotníckeho divadla na Slovensku (1830). O spoločnej existencii oboch študentského aj ochotníckeho divadla na Spiši dosvedčuje informácia, ktorú uvádza Ladislav Čavojský vo svojej knihe *Slovenské ochotnícke divadlo 1839 – 1980*: „Rozdiely medzi školským a ochotníckym divadlom nezaniikli naraz, zo dňa na deň. Nielen do revolúcie, ale i po nej nájdeme veľa miest a družín, kde školské divadlo s ochotníckym, v rôznych oblastiach raz menej, raz viac, prepletalo a dopĺňalo, popieralo len zriedka. Najvýznamnejším príkladom tejto koexistencie obidvoch princípov je študentské divadlo v Levoči, ktoré sa z predstavenia na predstavenie menilo zo školského na ochotnícke, zo súkromného na verejné, z jazykovo zmiešaného (študenti sa chceli pocvičiť vo viacerých rečiach: v češtine, nemčine, maďarčine, chorváčtine) na čisto slovenské.“¹⁶ V týchto súvislostiach treba spomenúť aj levočské lýceum, vytvorené z evanjelického gymnázia zriadeného roku 1544, ktoré svoj vrchol rozvoja dosiahlo v 30. a 40. rokoch 19. storočia, keď sa za pôsobenia M. Hlaváčka stalo druhým strediskom slovenského národného úsilia.

Významnou kapitolou v dejinách slovenského predrevolučného ochotníckeho divadla v Levoči bolo v roku 1845 založenie Jednoty mládeže slovenskej Jankom Franciscim, ktorej činnosť mala dve formy: teoretickú (prednášky z histórie, filozofie, psychológie, estetiky, učenie sa jazykov) a praktickú (recitovanie, spev, hudba a najmä divadlo). Ako uvádza A. Kret vo svojej štúdiu podrobnosti o repertoári, o autoroch a hercoch Súkromného divadla slovenských ochotníkov v Levoči prináša *Dejepis súkromného divadla slovenských ochotníkov v Levoči* písaný Štefanom Mandelíkom. „Bolo to pri počiatku Veľkého rujňa 1845 – tak začína Štefan Mandelík *Dejepis súkromného divadla slovenských ochotníkov v Levoči* – keď sme sa daktorí údovia Jednoty slovenskej u veľacteného pána hlavného správcu zhromaždili, aby sme sa poradili o záležitostiach našej Jednoty. Medzi inými návrhmi, akoby sme činnosť mládeže čo najlepšie vyvíňovali, podaný bol i ten, aby sme súkromné divadelné zábavy usporiadali.“¹⁷ Revolučné roky 1848 a 1849

¹⁶ Čavojský, L.: Vznik ochotníctva. In: Čavojský L. – Štefko, V.: *Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980*. Bratislava: Obzor, 1983, s. 16 – 17.

¹⁷ Hleba, E.: *Divadlo v Levoči*. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 14.

spôsobili ukončenie tak významného obdobia štúrovcov a ich divadelného pohybu na Spiši, a to predznamenal útlm ochotníckej divadelnej činnosti v regióne.

V súvislosti s pôsobením štúrovcov a ich divadelnou činnosťou v Levoči sa tejto problematike s fragmentárnymi citáciami z Dejov Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848 a zábavníkov Život, Holubica a Považie venuje aj Edmund Hleba vo svojej knihe *Divadlo v Levoči*. V levočskom zábavníku Život sa súbežne s divadelnými predstaveniami Jednoty objavujú aj kritiky o nich a sporadické úvahy o výkonoch hercov, výber hry, ale aj záujem študentskej a mestskej pospolitosti o divadlo. Okrem už spomínaného štúrovského divadla sa v knihe E. Hlebu čiastočne dozvedáme informácie naznačujúce aj rozvoj divadelného života po revolúcii 1848/49, po roku 1939, bábkového divadla a divadelných a kultúrno-literárnych podujatí škôl v Levoči.

V prvej polovici 19. storočia v Levoči, ale aj v ďalších mestách Spiša (Spišskej Novej Vsi, Spišskom Podhradí, Spišských Vlachoch, Kežmarku, Poprade, Spišskej Sobote a Smolníku) sa začali rozmáhať aj divadelné predstavenia nemeckých a maďarských divadelných spoločností, ktoré niekoľko desaťročí medzi sebou súperili. Súperenie týchto divadelných spoločností malo samozrejme politické pozadie, a to ovplyvňovalo úspech alebo neúspech u publika. Ako sa ukázalo, spočiatku to boli nemecké spoločnosti, ktoré mali prevahu, ale od dvadsiatych rokov 19. storočia prichádzali maďarské divadelné spoločnosti.

Z dostupných prameňov spomenieme iba niektoré nemecké a maďarské kočovné spoločnosti pôsobiace na Spiši začiatkom 19. storočia. Boli to napr. spoločnosti B. Göttersdordfovej, F. J. Bullu, K. F. Steinharda, E. Wolfa, F. X. Hüllmera, ale tiež maďarské divadelné spoločnosti, ako napríklad F. Körössyho, A. Bokodiho, P. Kissa, M. Kúnhegyiho, I. Halmaiho a iných. Príchodom maďarských divadelných spoločností už divadlo nebolo cieľom, ale skôr významným prostriedkom maďarizácie. Tieto divadelné spoločnosti uspokojovali predovšetkým kultúrne potreby nemeckého aj maďarského obyvateľstva, ktoré žilo na Slovensku, no a slovenským ochotníkom pomáhalo nazrieť do tajov hereckého i scénického umenia.

V miestopisnom súpise inonárodných divadelných spoločností v knihe *Premeny divadla* M. Cesnaková-Michalcová uvádza chronologický zoznam maďarských a nemeckých divadelných spoločností pôsobiacich aj v jednotlivých mestách na Spiši (pozri Gelnica, s. 159; Kežmarok, s. 163 – 163; Levoča, s. 177 – 181; Podoli-

nec, s. 197; Poprad, s. 198; Smolník, s. 212; Spišská Nová Ves, s. 213 – 215; Spišská Sobota, Spišská Stará Ves, Spišské Podhradie, s. 215).¹⁸

Okrem Levoče sa už na začiatku 19. storočia stretávame s mimoriadnou divadelnou kultúrou aj na juhu Spiša v banskom mestečku Smolník, v spišskovoveskom okrese. V súvislosti s divadelnými budovami je potrebné poukázať – v intenciách ďalšej štúdie M. Cesnakovej-Michalovej – aj na skutočnosť, že na prelome 18. a 19. storočia na území Slovenska mala divadelnú budovu iba Bratislava (od roku 1776) a Košice (od roku 1790) a v tejto súvislosti je zrejmy fakt, že v Smolníku bola tiež divadelná budova, ktorá existovala ešte pred rokom 1806. „V smolnickej obecnej kronike čítame: V protokole 227 Mag. z 19. augusta 1806 sa uvádza, že sa pre Jeho Kráľovskú Výsosť palatína arcikniežata Jozefa usporiadali veľké slávnosti. Na jeho počtu pomenovali dom za komorským grófstvom, ktorý už teraz slúžil ako divadelná budova, Palatínskym divadlom. Uvedený údaj jasne hovorí, že divadelná budova v Smolníku jestvovala už pred rokom 1806 a že ju v spomenutom roku iba pomenovali na Palatínske divadlo.“¹⁹ Ako ďalej M. Cesnaková-Michalcová uvádza v štúdiu *Divadlo v Smolníku na Spiši*,²⁰ banskí inžinieri a úradníci si zorganizovali ochotnícky divadelný spolok podľa nemeckého vzoru. Vytvorili prosperujúcu divadelnú spoločnosť v čase, keď ostatné mestá na Slovensku prišli do styku s divadelným umením iba veľmi sporadicky.

Ďalšou „štáciou“ pre nemecké a maďarské divadelné spoločnosti v 19. storočí sa stala aj Spišská Nová Ves. V roku 1897 mestské zastupiteľstvo na svojom zasadnutí schválilo návrh postaviť budovu pre divadlo a redutu. Divadlo otvorili v októbri 1902. „Oslavovali ho ako „chrám krásy, dobra a pravdy“, ako „chrám Thálie“, v ktorej budú kňazskú službu vykonávať umelci, ale aj ako jeden z prostriedkov šírenia a cibrenia maďarského jazyka.“²¹ Do roku 1918 tu hrávali maďarské divadelné spoločnosti a potom sa tu hralo iba príležitostne.

Po ukončení štúrovského ochotníckeho divadelného pôsobenia, akoby slovenské ochotnícke divadlo na Spiši ustalo a nadviazalo na túto tradíciu až po vzniku Československej republiky roku 1918. Problematike rozvoja ochotníckeho divadla na Spiši v medzivojnovom období sa čiastočne venuje aj Peter Zmatlo vo svojej dizertačnej práci *Kultúrny a spoločenský život Spiša v medzivojnovom období*.

¹⁸ Cesnaková-Michalcová, M.: *Premeny divadla*. Bratislava: Veda, 1981.

¹⁹ Cesnaková-Michalcová, M.: *Premeny divadla*. Bratislava: Veda, 1981, s. 71.

²⁰ Cesnaková-Michalcová, M.: *Z divadelnej minulosti na Slovensku*. Bratislava: Divadelný ústav, 2004.

²¹ Chalupický, I.: *Reduta v Spišskej Novej Vsi*. Spišská Nová Ves: Varia, 2002, s. 6.

obí. Práca je orientovaná historicky: „Po roku 1918 v poprevratových a v 20. rokoch nastáva na Spiši kvantitatívny rozmach ochotníckeho divadla, a to aj u slovenského vidieckeho obyvateľstva, no rozvoj slovenského ochotníckeho divadla nebol taký rýchly, ako v iných slovenských regiónoch (napr. v Turci a v Liptove). Aj v samotnom spišskom regióne boli rozdiely v intenzite a rozvoji ochotníckeho divadla – najviac sa rozvíjalo v okrese Spišská Nová Ves, Levoča, Kežmarok, menej v okresoch Poprad či Gelnica.“²²

V závere podkapitoly sa vrátim už k spomínanej štúdii A. Kreta, ktorý vo svojom časovo-historickom „atlase“ vývoja divadla na Spiši okrem školského, ochotníckeho, ale aj inonárodného divadla poukazuje na tradície ľudového divadla a na prácu spišského folkloristu a filmára Martina Slivku. Ten sa vo svojej knihe *Vianočné hry v Spišskej Magure* zaoberá vznikom, vývojom folklórneho artefaktu, akým sú vianočné hry: „V ľudovej kultúre tohto regiónu zaujíma osobitné miesto ľudové divadlo s pozoruhodnou šírkou svojich tém a podôb. Divadelné a dramatické prvky umocňujú bohatý piesňový a rozprávkový folklór, nachádzame ich v rezíduách mágie, zvykoslovia a hier. Najvýznamnejšou zložkou ľudového divadla v Spišskej Magure sú vianočné hry. Svojou tematickou šírkou stoja na poprednom mieste i v celoslovenských reláciách, lebo tak veľké množstvo tematicky rôznorodých hier na tak malej geografickej ploche sa nevyskytuje v žiadnom inom regióne Slovenska.“²³ V práci autor prezentuje rad konkrétnych etnografických osobitostí fenoménu vianočná hra, pričom komparáciou jednotlivých lokálnych verzií týchto hier určuje stabilné i variantné podoby prototextu spomínaného žánru.

Slivkova práca teda dokumentuje aj typovú a žánrovú pestrosť divadla na Spiši. Jeho analýzy vianočných hier to plasticky dokumentujú.

Literatúra:

1. CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. – NOSKOVIČ A. – ČAVOJSKÝ L. – LEHUTA E.: *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967.
2. CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M.: *Premeny divadla*. Bratislava: Veda, 1981.
3. CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M.: *Z divadelnej minulosti na Slovensku*. Bratislava: Divadelný ústav, 2004.

²² Zmatlo, P.: *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období*. Bratislava: Chronos, 2005, s. 241.

²³ Slivka, M. – Slivková, O.: *Vianočné hry v Spišskej Magure*. Bratislava: TÁLIA-press, 1994, s. 9.

4. ČAVOJSKÝ L. – ŠTEFKO, V.: *Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980*. Bratislava: Obzor, 1983.
5. HAVRAN, J.: *Dejiny piaristického kolégia v Podolinci*. In: Kollár, P. P.: *Návrat k Prameňom*. Zborník štúdií k 350. výročiu príchodu piaristov na Slovensko. Prievidza: TEXTM, 1992, s. 52 – 53.
6. HLEBA, E.: *Divadlo v Levoči*. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Matice slovenskej, 1995.
7. CHALUPECKÝ, I.: *Dejiny Levoče II*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975.
8. CHALUPECKÝ, I.: *Reduta v Spišskej Novej Vsi*. Spišská Nová Ves: Varia, 2002.
9. CHMELKO, A.: *Divadlo na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971.
10. KRET, A.: *Divadlo na Spiši*. Slovenské divadlo, roč. 54, č. 2, 2006, s. 345.
11. KRET, A. (Ed.): *Spišské divadlo Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves: Polypress, 2006.
12. KURUC, J.: *Spišská Nová Ves 1998, vydaná pri príležitosti 730. výročia prvej písomnej správy o meste*. Spišská Nová Ves, 1998.
13. POLÁKOVÁ, Š.: *Z análov jezuitského školského divadla na Slovensku*. In: Zborník Slovenského národného múzea, roč. 89, história 35, 1995, s. 113.
14. SLIVKA, M. – SLIVKOVÁ, O.: *Vianočné hry v Spišskej Magure*. Bratislava: TÁLIA-press, 1994.
15. VOJTÁŠ, M.: *Spišská Nová Ves*, 1957.
16. ZMATLO, P.: *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období*. Bratislava: Chronos, 2005.

Summary

From the history of drama culture in the Spiš region

In this contribution, we deal with the problems of the drama culture in the Spiš region from the historical point of view. We try to outline complex picture of certain historical results from the history of drama, from the 14th century to present times, through reinterpretation of several works of experts (theatrolgist, art creators, office workers of professional theatres as well as the information from the historical works), which deal with mentioned problems, at least partly.

Key words: student drama, drama culture, school drama, other nation's theatre company

Pavol Sucharek

***Przyczynek do levinasowskiej k Kant v kontexte
Husserlovej a Heideggerovej filozofie rytyki
fenomenologii czasu Husserla***

Prezentovaný príspevok sa zaoberá niektorými dôležitými prvkami Levinasovej filozofie, resp. fenomenológie času. Ide nám hlavne o pochopenie a pomenovanie najdôležitejších výhrad, ktoré autor *Inaczey niż być* adresoval tvorcovi jednej z najoriginálnejších koncepcií času Edmundovi Husserlovi. Príspevok je súčasťou širšej problematiky pertraktovania času u Levinasa v kontexte súčasného francúzskeho myslenia, ktorou sa zaoberáme už niekoľko rokov.¹

Téma času, časovosti zaujímala v Levinasovom myslení vždy centrálné miesto. Toto tvrdenie potvrdzuje vo svojom predhovore autor *Od existencie k tomu, kto existuje*, keď hovorí o časovosti ako o vzťahu k druhému v zmysle pohybu smerom k Dobru a k Bohu.² Už táto kniha naznačuje úzke významové prepojenie medzi budúcnosťou a „iným“.³ Levinas tu analyzuje budúcnosť vo svojej heterogenite vo vzťahu k prítomnosti; ako absolútnu novosť, ktorá nie je neredukovateľná na projekciu, anticipáciu, ba ani na Bergsonov tvorivý elán, pretože všetky tieto modality podľa Levinasa uvádzajú budúcnosť do synchronie

¹ Pozri našu dizertačnú prácu *Levinas a problém času. Prevrátenie pohľadu na čas optikou etiky vo filozofii Emmanuela Levinasa*. Bratislava: TFTU 2008 alebo *Turniketom Levinasovho času*, in: *Filozofia* 8/2006, s. 642-658.

² Por. LEVINAS, *Existence a ten, kdo existuje*, s. 11

³ „Zmysel budúcnosti nespočíva v návrate do prítomnosti, kontinuite ale v inakosti okamihu, inakosti možného začiatku, inej šanci pre prítomnosť. (...) Taký je zmysel času nie ako determinovaného nekonečna okamihov, ale ako samého nekonečna, stáleho znovu začínania v definitívnom.“ In: Lingis, A.: *Translator's Introduction to Existence and Existents*. Dordrecht / Boston / London: Kluwer Academic Publisher 1988.

s prítomnosťou. Vo všetkých teóriách času (napr. Bergson, Heidegger, Sartre) je výsadné postavenie budúcnosti vždy len zle ukryvanou adhéziou alebo príslušnosťou k pojmu prítomnosti, pričom skutočná transcendencia budúcnosti sa v konečnom dôsledku ukazuje ako nemožná.

Nechceme sa na tomto mieste púšťať do obširných analýz Levinasovej kritiky dovtedajších koncepcií času, ale vo vzťahu k Bergsonovej teórii *élan vital*, ktorá predstavuje trvanie ako tvorbu nového musíme urobiť dve poznámky. Po prvé podľa Levinasa vidí Bergson zmysel času čisto v budúcnosti, zrode absolútne nového. V diele *Bóg, smierť i čas* píše: „Według Bergsona trwanie to wolność na przyszłość. Przyszłość jest otwarta; można zatem zakwestionować definitywność przeszłości, której w każdej chwili nadaje się nowy sens”.⁴ Ako sa však vo vzťahu k Husserlovej koncepcii vnútročasového vnímania pokúsime ukázať, Levinas za prvotnú dimenziu času považuje minulosť. A po druhé Levinasovi veľmi prekáža Bergsonova predstava budúcnosti ako narastajúcej kontinuity vnemov⁵ – „snehovej gule”, ku ktorej sa kotúľaním pripája stále väčšie a väčšie množstvo snehu – predstava, ktorú Bergson používa ako analógiu pre kontinuitu vnímania.⁶ Čas sa však u Levinasa ukazuje práve ako diskontinuita, ktorá predstavuje zlom, ruptúru, začiatok nového okamihu: „Minulé sa v každom okamihu opakuje z nového bodu, ktorý je novým spôsobom, ktorý nemôže skompromitovať žiadna kontinuita ako je tá, ktorá stále zatažuje Bergsonove trvanie.”⁷ Bergsonovské iné teda nie je Levinasove iné, aj keby sa tak na prvý pohľad mohlo zdať.

Až po knihu *Totalita a nekonečno*, v ktorej budúcnosť označovala ono „ešte nie“, ktoré subjektivite ponechávalo čas existovať pre druhého vo svojom vzdorovaní smrti, uvažoval Levinas o čase zakaždým cez okľuku plodnosti, ktorá poskytovala pôvodnú paradigmatu temporality v zmysle (dis-)kontinuálneho znova začínania v dejinách.

Obdobie *Inak ako byť alebo za hranicami esencie*⁸ časové analýzy charakterizuje problematika minulosti a téma nepamätateľného (*l'immémorial*), na ktoré sa vzť-

⁴ LEVINAS, E.: *Bóg, smierť i czas*, s. 116

⁵ Viac: MORGAN, M. L.: *Discovering Levinas*. Cambridge University Press 2007, hlavne kapitola *Time, Messianism, and Diachrony*, s. 208-227.

⁶ Por. LEWELYN, J.: *Genealogy of Ethics*. London: Routledge 1995, s. 122

⁷ LEVINAS, E.: *Totalita a nekonečno*. Praha: Oikoymenth 1997, s. 249.

⁸ Toto obdobie začína Levinasovým článkom *Stopa Iného* (LEVINAS, E.: *La Trace de l'Autre*, in: „Tijdschrift vor Filosofie“, 25/1963, s. 605-623. Pretlač in: EDE, s. 187-202), v ktorom sa objavuje nová problematika napamätateľnej minulosti ako aj nové pojmy („Boh“, „tretí“, „onosť“ atď.), ktoré odtiaľto rozvíja Levinas až po svoje posledné knihy.

ahuje blízkosť, v analýze ktorej už Levinas prekračuje rovinu popisnej fenomenológie plodnosti a rozpoznáva v čase vlastnú zápletku blízkosti Iného, ktorý nemá svoje miesto v nejakej skúsenosti, ale ktorý je predpokladom a definíciou pôvodnej roviny každej skúsenosti. Vstup času na túto „novú transcendentálnu úroveň“⁹ približovania sa k druhému vysvetľuje ako je napríklad možný vzťah medzi časom a jazykom vôbec. „To, že je jazyk zaštepnený najneviditeľnejšou diferenciou času, že jeho prehovor vybočuje z jeho vypovedania, že korelácia nie je prísna (už narušujú jednotu apercpcie, a v dôsledku toho aj možnosti skúsenosti) – bezpochyby situuje jazyk mimo všetkého empirického, ktoré sa vyčerpáva v prítomnosti a jej absencii.“¹⁰ Vlastne na tejto „novej transcendentálnej úrovni“ je treba uchopiť spojitosť medzi jazykom a časom, ktorú Levinas vyjadruje výrazom Prehovoru (*Dire*).

V *Inak ako byť* približuje Levinas čas z dvoch hľadísk; z hľadiska vedomia a blízkosti. Vo vedomí sa čas dáva ako pripamätovateľný (*remémorable*) a opäť dosiahnuteľný (*récupérable*) v prítomnosti skrz retenciu a protenciu alebo anticipáciu. Minulosť tu má napríklad zmysel iba *qua* spomienka, to znamená ako minulosť, ktorá je „ešte stále tu“ (*encore là*) ako zadržaná minulosť v prítomnosti nového intencionálneho zážitku. Vedomie ako vždy reprezentujúce vtlačá času vlastný rytmus, ktorý je rytmom synchronie, súčasnosti a zhromažďovania toho, čo je rozptýlené v prítomnosti.¹¹

Zaiste, samotné vedomie je temporalizáciou, časovaním, avšak temporalizuje sa jedine v rytme súvislého prúdu, ktorého kadencia je určená prítomnosťou. Vedomie je v tomto zmysle časom pretože je vedomím času: „vedomie času je časom vedomia“.¹² *Ak by teda – ako je tomu u Husserla – bolo vedomie pôvodom a určením všetkého zmyslu, pojem času by sa vyčerpával v reminiscencii, opätovnom stretnutí (retrouvailles) Toho Istého s Tým Istým v podivnej „diastáze identi-*

⁹ FERON, E.: *De l'idée de transcendance à la question du langage. L'itinéraire philosophique de Levinas*. Grenoble : J. Millon 1992, s. 145.

¹⁰ LEVINAS, E.: *Noms propres*, s. 71: „Que langage soit greffé sur la différence la plus invisible du temps, que son dire soit déboîté de son dit, que la corrélation ne soit pas rigoureuse (rompant déjà l'unité de l'aperception et, par conséquent, déjà les possibilités de l'expérience), situe certainement le langage à part de tout l'empirique qui s'épuise en présence et en défait de présence.“

¹¹ Por. LEVINAS, E.: *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, s. 179, 210, 220.

¹² LEVINAS, E.: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, s. 154: „(...) la conscience du temps est le temps de la conscience.“

ty“.¹³ Avšak v blízkosti „je časová doba tiež tým, čo je nenávratné, čo sa vzpiera simultánnosti prítomnosti, čo je neprezentovateľné, nepamätateľné, pre-historické. Pred syntézami aprehenzie a rozpoznávania sa podľa Levinasa uskutočňuje absolútne pasívna „syntéza“ starnutia. Týmto spôsobom sa vlastne „deje“ čas. To, čo je nepamätateľné nie je účinkom oslabenej pamäti, neschopnosti prekročiť veľké intervaly času alebo vzkriesiť príliš vzdialenú minulosť. Je to nemožnosť zhromaždiť časové rozptýlenie v prítomnosti – neprekonateľná diachrónia času transcendentujúca Vypovedané.“¹⁴

Na základe blízkosti môžeme potom čas dešifrovať ako čiru pasivitu časovej doby (*laps du temps*), ako starnutie a stratu času bez možnosti návratu.¹⁵ Zmyslom tejto trpezlivosti je Prehovor, v ktorom sa subjektivita subjektu – „to jest zraniteľnosť, vystavenosť na utrpenie, citlivosť, pasívnosť pasívnejšia než všetka pasivita, nenávratný čas, neobsiadnuteľná diachrónia trpezlivosti“¹⁶ – podľa Levinasových slov „vystavuje na vyjadrenie“,¹⁷ ktoré je oblasťou reči, preto nasledujúce analýzy času nemôžu túto rovinu prehliadnuť.

Levinasovmu mysleniu je zrejme nemožné dobre porozumieť bez toho, aby sme zároveň nerozumeli aj Husserlovej fenomenológii.¹⁸ Napokon, na posledných stranách *Inak ako byť* sa Levinas k svojmu dlhu voči Husserlovi otvorene priznáva.¹⁹ Avšak, napriek tomu, že rozpoznáva dôležitosť fenomenologickej

¹³ POZRI LEVINAS, E.: *AUTREMENT*, s. 52-53.

¹⁴ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 66: „Car ce laps de temps, c'est aussi de l'irrécupérable, du réfractaire à la simultanéité du présent, de l'irreprésentable, de l'immémorial, du pré-historique. Avant les synthèses d'appréhension et de reconnaissance, s'accomplit la « synthèse » absolument passive du vieillissement. C'est par là que le temps se passe. L'immémorial n'est pas l'effet d'une faiblesse de mémoire, d'une incapacité de franchir les grands intervalles du temps, de ressusciter de trop profonds passés. C'est l'impossibilité pour la dispersion du temps de se rassembler en présent – la diachronie insurmontable du temps, un au-delà du Dit.“

¹⁵ Možno treba hovoriť o trpezlivosti, čirom deficite a spotrebe času v zmysle, aký tomuto výrazu prisúdil Bataille, keď kladie spotrebu do opozície voči sfére užitočnosti a výroby, produkcie. Pozri BATAILLE, G.: *La Part maudite*. Paris: Éditions de Minuit, 1967.

¹⁶ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 85: „La subjectivité du sujet, c'est la vulnérabilité, exposition à l'affection, sensibilité, passivité plus passive que toute passivité, temps irrécupérable, dia-chronie in-assemblable de la patience...“

¹⁷ LEVINAS, E.: *AUTREMENT*, s. 85.

¹⁸ JĘDRASZEWSKI, M.: *Wobec innego. Relacje międzyzpodmio-towe w filozofii Emmanuela Levinasa*, s. 176.

¹⁹ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 280: „Nos analyses revendiquent l'esprit de la philosophie husserlienne dont la lettre a été le rappel à notre époque de la phénoménologie permanente rendue à son rang de méthode de toute philosophie.“

metódy pre filozofiu, odvažuje sa Levinas zároveň fenomenológii prekročiť a to preto, že podľa neho „javenie sa bytia nie je konečnou legitimizáciou subjektivity a v tomto ohľade sa táto práca púšťa do riskantného dobrodružstva odohrávajúceho sa za hranicami fenomenológii“.²⁰

Ak chceme sledovať stopy tohto prekročenia husserlovskej fenomenológii spolu s jej vnútro časovými analýzami vedomia vedúce smerom k skutočnému času, zastavme sa pri Husserlovom chápaní času.

Keď sa Husserl približuje k záhade času ako toho, čo je konštituujuce ako aj konštituované originárnym vedomím,²¹ hovorí o časovej zhode „vnemu a vnímaného“.²² Levinas ide za túto „zjavnosť bytia“ (*monstration de l'être*)²³ a naznačuje pasivitu, ktorá je údajne pasívnejšia než táto husserlovská časová zhoda aktivity a pasivity.

Husserl vysvetľuje, že to, čo spája originárnu pasivitu a spontánnosť vo vedomí seba sa uskutočňuje ako vnútorné časové vedomie. To, čo je prítomné („teraz“ ako „zdrojový bod“)²⁴ je pôvodnou impresiou, vďaka ktorej podlieha vedomie neustálej modifikácii. Vedomie sa odohráva v nepretržitej zmene; neustále sa vytvára nové „teraz“, ktoré je už retencionálne modifikované, čo vytvára nepretržité kontinuum retencií.²⁵ Vďaka retencii (primárnej spomienke) sa vo vedomí vytvára prúd (tok) a to, čo je zmyslové sa na spôsob trvania „živej prítomnosti“ dáva v protencii, ktorá mieri k budúcnosti.²⁶ Počiatkom vedomia je teda prítomnosť. Jeho vytrysknutie je aktivitou v pasivite, pretože sa odohráva na spôsob re-prízy, opätovného prevzatia alebo iterácie toho, čo mu predchádzalo. Medzi

²⁰ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 281: „Mais l'apparoir de l'être n'est pas l'ultime légitimation de la subjectivité – c'est en cela que le présent travail, s'aventure au-delà de la phénoménologie.“

²¹ Pozri HUSSERL, E.: *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, prel. V. Špalek, W. Hansel, Praha: SPN 1970. Pozri tiež zreteľne a stručne spracovanú tematiku časového vedomia in: BERNET, R.; KERN, I.; MARBACH, E.: *Úvod do myšlení Edumnda Husserla*, Praha, OIKOYMENH 2004, s. 115-128.

²² Pozri hlavne Príloha V (k § 34). *Súčasnosť vnemu a vnímaného*. In: HUSSERL, E.: *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Praha: SPN 1970, s. 110-112.

²³ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 44, 110.

²⁴ HUSSERL, E.: *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, s. 34.

²⁵ HUSSERL, E.: *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, s. 35: „(...) tým spôsobom, že každý neskorší bod je retenciou pre predchádzajúci.“

²⁶ HUSSERL, E.: *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, s. 55: „Aby sme porozumeli zaradeniu tejto konštituovanej zážitkovej jednoty „spomienka“ do jednotného zážitkového prúdu, je nutné vziať do úvahy nasledujúce: každá spomienka obsahuje očakávajúcu intenciu, ktorej naplnenie vedie k prítomnosti.“ (Rozšírený formát sa v origináli nenachádza).

týmto opätovným (v ktorom sa pasívnym spôsobom zhromažďujú a zjednocujú pôvodné dáta) a prevzatím (v ktorom sa aktívne konštituuje vnútorné vedomie času, aké sa artikuluje v prítomnosti) môžeme vidieť odstup alebo trhlinu, určitú a-chronickú medzeru.²⁷

Podľa Faesslera „Levinas Husserlovi vyčíta práve túto možnosť opätovného prevzatia, dosiahnutia tejto doby / medzery (*laps*), ktorá sa deje prekrývaním vnemu a vnímaného, pasivity a aktivity, záblesku vedomia a fázového posunu zmyslového v pôvodnej impresii.“²⁸ Podľa Levinasa má však táto doba / medzera fázového posunu svoj význam ako stopa. Signalizuje stratu času, ktorý už nie je oným „ešte-nie“ otvorenosti subjektu (ako tomu bolo v *Totalite a nekonečne*), ale ktorý je minulý predtým, než sa bytie stane súčasťou temporálneho pohybu; táto stopa je akoby pred-pôvodom transcendujúcim čas, nedosiahnuteľnou diachróniou. Ako stopa a pasivita je tento čas znakom zachovania času poza čas, len s tým rozdielom, že už je nepamätný (*immémorial*) a ukrytý pred každou reprezentáciou. V ňom však začína sloboda druhého; vyvstáva v jeho stope ako v stope niekoho Transcendentného, na základe čoho sa potom môže diať čas v utrpení starnutia a aktivity subjektu. Podľa Levinasa teda táto doba / medzera, z ktorej tryská vedomie dejúce sa ako pohyb temporalizácie, ako časovanie, nemôže byť opätovne dosiahnutá.²⁹

V opozícii tematizujúcemu subjektu to znamená odchod alebo ústup, ktorý je vpísaný v samotnom dávaní sa času skrz to, čo je iné než bytie. Táto doba / medzera moduluje samotnú modalitu transcendencie, ktorá nemá svoj začiatok vo

²⁷ Základom je teda myšlienka, že všetko, čo je dané, čo sa javí ako časové, je konštituované vo vedomí. Z tohto dôvodu „vedomie, ktoré predchádza každej konštitúcii“, je poslednej inštancii konštituujujúce a nie je súhrnom časových zážitkov, samo osebe nemôže byť časové. (Por. BERNET, R.; KERN, I.; MARBACH, E.: *Úvod do myšlení Edumnda Husserla*, s. 122).

²⁸ FAESSLER, M.: *L'intrigue du Tout-Autre. Dieu dans la pensée de Levinas*, in: „Les Cahiers de le nuit surveillé“, 3/1984, s. 124: „Levinas reproche à Husserl de récupérer ce laps en faisant se recouvrir dans l'impression originaire, perçu et perception, passivité et activité, luisance de la conscience et dépahsage du sensible.“

²⁹ V stručnosti by sme mohli Levinasovu kritiku husserlovej koncepcie času zhrnúť do troch bodov: (1) pri-vlastnenie prítomnosti vecí a osôb (2) subjektívna posibilizácia prítomnosti a budúcnosti a (3) znovunadobudnutie minulosti – citujúc nasledujúcu senetenciu *Inak ako byť*; AE, s. 209: „Subjekt by takto – vyrovnávajúc (*redresserait*) časovú disparitu v prítomnosti – vlastnil moc re-representovania v kvázi aktívnom zmysle tohto slova. Práve na tomto Derrida zakladá svoju „kritiku metafyziky prítomnosti“. Por. BERNET, R.: *Levinas's critique of Husserl*. In: CRITCHLEY, S.; BERNASCONI, R. (edit.): *The Cambridge Companion to Levinas*. Cambridge: Cambridge University Press 2002, s. 89.

veciach a keď sa kladie do vedomia len zahladzuje svoje stopy; nemá svoj pôvod ani vo vlastní ale naopak, v exoduse zo svojej vlastnej stopy. Stopa je v tomto zmysle iba slovo. Privádza nás však k blížnemu, v tvári ktorého žiari Nekonečno.³⁰

Ak sa podľa Levinasa treba odvážiť „transcendovať fenomenológiu“,³¹ tak potom preto, že vlastný zámer fenomenológie o radikálnosť a novosť pohľadu je stále vedený z hľadiska fenomenality, javenia. Keďže sa tento prechod „poza fenomenológiu“ snaží priblížiť k tomu, čo sa vymyká tematizácii, syntéze alebo synchronizácii, musí dať fenomenologický popis prednosť etickej inštancii. Paradox, na ktorý tu narážame, nesúvisí s provizórnou nedostatočnosťou fenomenologickej metódy, ale so samotnou podstatou fenomenológie, ktorá je ako taká neoddeliteľná od ontológie a hermeneutiky; paradox o ktorý tu ide je paradoxom každej ontológie a každej hermeneutiky, ktoré narážajú na etiku nekonečnej zodpovednosti.

Totíž práve na základe skúsenosti noumenálneho je filozofia schopná nemyslieť viac transcendenciu ako vedenie, myslí si Levinas.³² Táto skúsenosť je skúsenosťou „bezprostrednosti (...) v zápletke, ktorá vykračuje za hranice apercepcie seba; v zápletke, v ktorej som zviazaný s inými skôr než s vlastným telom“. ³³ To je zrejmy posun oproti husserlvskej idei bezprostrednosti.³⁴ Táto opozícia je koniec koncov radikálna, pretože bezprostrednosť je tu ponímaná nielen ako „expozícia zmyslu vo vzťahu k intuícii“³⁵ ale aj ako samotná skúsenosť vlastného tela. *Modusy láskania (tendresse)*,³⁶ blízkosti, zodpovednosti a zraniteľnosti³⁷ pr ezrádzajú inú bezprostrednosť ako je bezprostrednosť intuície. Levinasova feno-

³⁰ LEVINAS, E.: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, s. 202: „(La Trace) Elle nous dirige vers le prochain, dans le visage duquel luit l'Infini.“

³¹ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 281.

³² LEVINAS, E.: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, s. 226: „C'est à l'expérience du noumène que la philosophie devra de pouvoir ne plus penser la transcendance comme savoir.“

³³ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 123: „Immédiateté (...) dans une intrigue plus large que l'aperception de soi; d'une intrigue où je suis noué aux autres avant d'être noué à mon corps.“

³⁴ HUSSERL, E.: *Erste Philosophie 1923-1924. Zweiter Teil: Theorie der phänomenologischen Reduktion* (BÖHM, R., edit.), in: E. Husserl, *Gesammelte Werke*, „Husserliana“, Den Haag: M. Nijhoff 1959, zv. VIII, s. 61: „Mon corps est le seul sur lequel je perçois, de manière absolument immédiate, l'incarnation d'une vie psychique.“

³⁵ LEVINAS, E.: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, s. 229.

³⁶ LEVINAS, E.: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, s. 229.

³⁷ LEVINAS, E.: *Autrement*, s. 111, 120, 142.

menológia sa premieňa na etiku v tom zmysle, že je skúsenosťou noumenálneho a nie skúsenosťou fenoménu a jeho objektivity.³⁸ Jediné táto „skúsenosť“ môže prekonať solipsizmus, ktorému čelil Husserl a ktorý už Husserl nemohol redukovat’.

Tekst powstał w ramach projektu grantowego „Intersubjektivita – metodické aspekty a štruktúry v globálnej situácii“ VEGA n. 2/0168/08.

Summary

Contribution to livines' critics of husserl's time phenomenology

The presented paper briefly delimitates the main ideas of Levinas' criticism of Husserl's concept of time. According to Levinas, time in Husserl's comprehension is something like a product of the consciousness. In the consciousness is the time becoming a remembrance (remémorable) and then it is recaptured (récupérable) through the retention and protention or anticipation in present. Levinas believes that time is structured in completely different way; basically it is unreachable and untouchable as it is not an achievement of being (conatus essendi) but it is the transcendence of oneself, one's spacing, distance from being. It is not simply as the subject is experiencing time but it is more as the subject, a continuance of time and it flows in the stream of time. Subject as is understood by Levinas is the one who interfere the course of the time, "the possibility of new beginnings".

Key words: Temporality - Transcendence - Trace - Consciousness - Diachrony - Past

³⁸ MINANI, P.: *L'autre dans la pensée d'Emmanuel Levinas*. Romae: Pontifica Universitas Urbaniana 1989, s. 53.

Pedagogika
Pedagogics

Vladimír Šebeň, Daniela Vasiliková

Interest-based spare-time activities in education outside the classroom

Currently, there has been a constant increase not only in the significance of formal, but also of non-formal education and teaching. Interest-based spare-time activities provided in spare-time activity school centres, in spare time centres or in other spare-time groups on schools create possibilities for pupils to actively utilize their leisure time. The mission of these institutions is to create conditions for a rational utilization of spare time for pupils outside classroom activities, provide for a means of physical and mental regeneration, development of their interests, creativity and talents. The activities that provide for the mentioned are either regular, occasional or may take place during holidays.

Leisure time and leisure-time education

Leisure time is becoming a social phenomenon of today and is a significant modifier in the development of society. Nonetheless, there is a major disagreement among the opinions of specialists as to what leisure time is. The French sociologist J. Dumazedier (1915-2002) is an often-quoted persona, who characterizes leisure time (in Manniová, J. 1995/1996, p. 13, author's translation) as "a sum of activities a person may perform to their liking for the purpose of resting or enjoying themselves or willingly partake in social life or develop their free creative ability, when they are free from all work, family or society-related ties." Leisure time understood in this manner creates room for rest, enjoyment and personal development. When analyzing the term leisure time, it is important to take into account the socio-historical point of view and explain all additional terms in this context, for example – human labour, labour time, free man and other attributes having an impact on the explication of the term leisure time. In the past, leisure time was not a natural part of the life of people. An important change to have influenced the temporal composition of man's life is the increase

of temporal resources for leisure time due to a decrease in time assigned to labour of adults and the abolishing of child labour, an increase in the overall leisure time of the whole population as well as the accumulation of leisure time to cities, the population of which is constantly increasing due to urbanization as well as due to an overall growth in population. Pedagogy of leisure time reacts also to the current social changes described as global, and in recent years, it has been profiling itself as an applied interdisciplinary science in the field of theory and practice. Hofbauer, B (2004, p. 18) understands pedagogy of leisure time as follows:

- education in free time, whereas it stresses the voluntary participation in spare-time activities;
- education by means of spare-time activities, which develop not only individual interests of the participant, relaxation and resting activities, but also the acting of the participant among other people (in a group of peers or in a closed group of people with a common interest, voluntary work, etc.); the activities in this area may reach beyond its framework, e.g. if individual interests are combined with the choice of a future career, public service work, etc;
- education towards leisure time, education towards a sensible utilization of spare time.

In the field of education and instruction, children and youths are one of the most important target groups for the understanding of the utilization of leisure time. In this respect, Kratochvílová, E. (2007a, p, 17) specifies the scope of leisure time pedagogy as the problem of instruction and education-related activities of children and studying youths, aimed at a sensible utilization of leisure time, the creation of appropriate conditions for the forming and development of their personality (especially the development of interests, skills, creativity, other traits and individual predispositions. The tasks of leisure time pedagogy are very current, especially in connection with the entry of the Slovak Republic into the European Union. Kratochvílová, E. (2007b) points to the documents and materials of the European Council, which deal with the significance of life-long learning. The memorandum of life-long learning from 2000 gives three equal forms - formal, non-formal and non-institutionalized education - within which life-long learning takes place. The author puts leisure time education of children and youths into non-formal education and teaching, which contains the contents of outside-of-classroom education as well as education in leisure time in schools and outside them. In connection with the implementation of the contents of non-formal education, it is necessary to find new approaches and forms of education, to apply

the rule of voluntarism, to avoid formalism by these activities and to devote enough time to preparation of persons, who will be working in education.

Interest-based spare time activity – important in education towards spare time

Interest-based activities belong to the group of spare-time activities of children, youths as well as adults. Kratochvílová, E. (2004, p. 195, author's translation) characterizes interest-based spare time activity as “an activity aimed at the satisfaction of individual needs, interests and affections. It is important in uncovering, expressing and development of skills and talents, for the formation of abilities (especially creative abilities), the formation of skills and habits, for the acquisition, improvement and application of knowledge, information and practical experience from various areas, for the formation and an overall development of ones personality, its active way of life.”

Interest based spare-time activity is also a type of practical activity, which is initiated in the interests of an individual. It requires an active approach and acts back at the formation of interests and the whole personality. The authors Boroš, J. – Ondříšková, E. – Živčková, E (2003) state that if man realizes his respective interest-based activities of his personality with good results, this changes the value judgments, opinions, positions and interaction of persons and groups towards this man as a subject. From the point of view of an individual, interest-based activity has the form of a goal-oriented activity, by means of which they steer towards the satisfying of individual needs, interests and affections.

In education within family, in schools, in education facilities, there exists room for creating conditions for the development of interests by means of interest-based spare-time activities, for the expression of latent interests or suppression of inappropriate, harmful interests of individuals and society. Kratochvílová, E. (2004) sees the importance of interest-based activities in that they: - make it possible to choose an activity based on ones own interests; - make it possible for older and younger children to meet; - enlarge the area of labour-related activities; - teach how to organize one's work and free time; - provide more opportunities for individual and creative work; - add to the connection of school and life.

A special importance of interest-based activities lies in them being an important means for creating an active way of life and a meaningful utilization of leisure time, not only in childhood and adolescence as an important means of education, but also in adulthood, as a means of self-education and an active way of life.

Interest-based activities as typical leisure-time activities have some specific traits in leisure time education. A pedagogical worker who organizes interest-based activities, needs to understand that the choice of an interest-based activity from the side of the child, pupil, youth or adult is realized on the basis of their respective interest. That is why interest-based activities must not take the form of classroom education. In these meetings, the natural activity of the participants needs to be respected and all activities need to be organized in a more free manner, a larger variety of forms and approaches needs to be utilized for the purpose of education. If the educator organizes these activities in school, interest-based activities must not be mistaken for after-school teaching, neither for repetition of materials and information from compulsory, optional and additional school subjects.

The topical range of interest-based activities may vary through the most diverse areas and fields.

In our pedagogical endeavor to research the area of interest-based activities, the basis of the research lies in the continuity of these activities and particular school subjects. As to their contents, interest-based activities may then be categorized into: - humanities-related interest-based activities, - aesthetic interest-based activities, - crafts interest-based activities, - natural scientific interest-based activities, - sports and tourism. Currently, these areas may be extended for an additional category; that of IT.

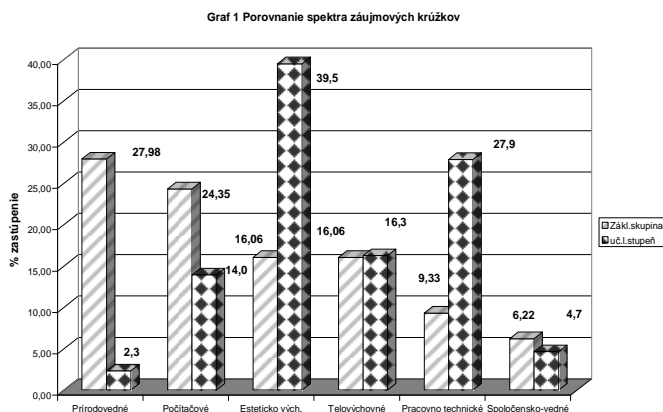
Interest-based spare-time activities of pupils in the conditions of current elementary schools

To create optimal conditions for the realization of after-school activities of pupils, to support their spare-time activities in school clubs and after-school centres, is a basic strategic point in the battle against unwanted pupil activities. A sensible utilization of spare time, a development of skills of the children under specialist supervision of club leaders and respecting the choices of the pupils is the best possible guarantee that not only will the interest-based activities bring joy to both parties, but also that they will enrich and widen a creative cooperation. Schools specifically support the development of attractive interest-based activities of pupils outside of school and that is why at the beginning of the school year, they already have prepared a wide array of choices for interest-based activities and clubs. Nonetheless, an effective development of club activities in schools is conditioned by, among others, qualified and specialized work of club leaders and attractive and interesting activities. The intentions of establishing the current

state of affairs in the field of organizing and realizing spare-time activities for pupils on elementary schools of the Prešov and Košice regions are described in Šebeň, V. – Šebeňová, I. (2007). Moreover, it was also covered in Šebeňová, I. (2008a). Interest-based activities were divided according to their contents to: humanistic (traditions, patriotism, etc.); crafts; natural scientific (relating to the subjects of Physics, Biology, Chemistry, mathematics, Environmental studies, etc.); IT, aesthetics (arts, music, literary-dramatic) and physical education (sports, tourism).

The results of the analysis of the findings of the survey performed in 2006-2007 have been published in Šebeňová, I. (2007a). In the survey, in which 187 respondents had been involved, all being elementary school teachers at schools of the Prešov and Košice regions, the author came to a set of conclusions. One of them is a significant heterogeneity of the spectrum of areas covered by interest-based clubs established in elementary schools. The subject disproportions are shown in picture 1 graph 1.

From the 193 clubs in question, the largest measure of activity is exercised by 28% of the natural-scientific clubs. The large number of natural-scientific clubs is determined by the number of respondents specializing in teaching natural-scientific subjects in 5th-9th grade. The survey has shown a significant number of clubs aimed at IT-related activities (24,4%). Aesthetic and sports clubs share an equal percentual rating. A rating of almost 10% was recorded for crafts-centered clubs.

Picture 1 Graph 1 *Interest-based centres spectrum*

The application of factors from regional education in schools is realized via song and dance contests. The respondents had listed such activities among aes-

thetic activities. The author had listed clubs providing crafts-related activities to the group of crafts clubs. Still, only 3.6% of the respondents had stated that there is a crafts-related club at their school, to familiarize pupils with traditional folk production. Taking into account the fact that since 1997, there exists the possibility to strengthen the educational position of schools by means of applying elements of regional education, I. Šebeňová considers the established facts as inappropriate support for the development of knowledge of traditional values of everyday life. An interest in the development and extension of the folk crafts club had been shown by 60% of the respondents. They suggest providing the pupils with a large variety of skills and knowledge, ranging from pottery, embroidery and wood-carving to tinkery.

Reestablishing folk crafts in selected areas of production of folk culture makes it possible to connect those methods and forms in education, which would trigger not only knowledge from a specialist subject area, but would also make it possible, by means of creating products with their own hands, usually based on the pupil's own interests and fantasy, to conceptualize the need to realize the demand on oneself the creation of such piece requires. The history of some crafts activities with work instructions for selected crafts with the possibility of their application at elementary schools is elaborated in Šebeňová, I. (2007b).

The significance of interest-based education activities at elementary schools and a wide array of offered activities is important for a sensible and target-oriented utilization of free time of children and youths. It stimulates the pupil to take part in such an activity which brings about new experience, new knowledge and practices, but mainly, meets their interests. The teachers who partake in the organization of these activities may profit from the activities of pupils outside of school in that they get to know the pupils better, know their personalities and learn how to satisfy their interests and curiosity. For schools, such organized activities are a good chance to present the creative potential of their students and pedagogical staff in their area.

Interest-based activities in the area of crafts have manifold contents. They may be aimed at model-building, specializing in work with paper and its history or combining several practical techniques with natural and technical materials. Experimental activities belong to the most preferred and most popular ones among pupils of younger school age. The abovementioned survey included teachers of 1st to 4th grades of elementary schools. The analysis of their answers suggests a lack of appropriate methodological materials, which would provide enough room for the development of experimental activities of pupils in interest-based clubs. This

has been treated by Šebeňová, I. (2008b). This work is aimed at the functioning of clubs functioning on elementary schools. The work offers teachers, besides theoretical information connected to the realization of interest-based activities, a set of methodological suggestions for such activities, aimed at the topics of: Work with waste materials; Wind and wind energy. The proposed suggestions for activities enable the teachers to fill the crafts-related and experimental activities with sensible contents for the whole school year. The problem of elaborating the topic Wind and wind energy was dealt with in Šebeňová, I. – Valičková, K. (2008).

Conclusion

In the conclusion of this paper, it is necessary to stress the significance of a target-oriented and thoughtful realization of spare-time activities of younger school age children. Interest-based activities of pupils are an important factor which has significant influence on their personality, emotional and social properties, conscience and skills. In many cases, they influence the relationship of the pupil towards a specific subject and make them more interested in participating in it. That is why they require constant attention. The paper was created owing to the project Kega: 3/7083/09 Widening, modernization and updating of education competences of pedagogical personnel.

Bibliographic references

1. BOROŠ, Július – ONDRIŠKOVÁ, Edita – ŽIVČICOVÁ, Eva. 2003. *Psychológia*. Bratislava: Iris, 2003. 268 pp. ISBN 80-88778-87-5.
2. HOFBAUER, Břetislav. 2004. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004. 173 pp. ISBN 80-7178-927-5.
3. KRATOCHVÍLOVÁ, Emília. 2004. *Pedagogika voľného času*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004. 308 pp. ISBN 80-223-1930-9.
4. KRATOCHVÍLOVÁ, Emília. 2007a. Pedagogika voľného času v teórii a v praxi. In *Pedagogika voľného času – teória a prax: Zborník vedeckej konferencie konanej v dňoch 25.-26. októbra 2007 v Trnave*. Trnava: PF TU, 2007. pp. 16-25. ISBN 978-80-8081-171-5.
5. Available online: <<http://pdfweb.truni.sk/konferencie/pvctp/zbornikpvc.pdf>>
6. KRATOCHVÍLOVÁ, Emília. 2007b. Voľný čas a výchova vo voľnom čase v premenách doby. In *Výchova, škola, spoločnosť – minulosť a súčasnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského Pedagogická fakulta, 2007. pp. 469-477. ISBN 978-80-223-2295-9.

7. MANNIOVÁ, Jolana. 1995/1996. Voľný čas a výchovné pôsobenie na žiaka. In *Pedagogické rozhľady*, Vol. 4, No. 2, 1995/1996, pp. 13-16. ISSN 1335-0404.
8. ŠEBEŇOVÁ, I. 2007a. Učiteľ a záujmová činnosť žiakov 1. stupňa základnej školy. In *Technické vzdelávanie v procese zmien*. Banská Bystrica : Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, 2007. pp. 92-98. ISBN 978-80-8083-530-9.
9. ŠEBEŇOVÁ, I. 2007b. *Remeselné činnosti v mimoškolských formách práce*. Prešov: PU Pedagogická fakulta, 2007. 77 pp. ISBN 978-80-8068-709-0.
10. ŠEBEŇOVÁ, I. – ŠEBEŇ, V. 2007. K záujmovej krúžkovej činnosti na základných školách. In *Problematika voľného času detí a mládeže*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, pp. 94-106. ISBN 978-80-8068-643-7.
11. ŠEBEŇOVÁ, I. 2008a. Záujmová krúžková činnosť na 1. stupni základnej školy. In *Człowiek w procesie wychowania. Współczesne dylematy pedagogiki*. Lublin : Wyzsza Szkoła Ekonomii i Innowacji, 2008, pp. 119-123. ISBN 978-83-925024-7-0.
12. ŠEBEŇOVÁ, I. 2008b. Skupinová záujmová činnosť na 1. stupni základnej školy. In *Skupinové záujmové činnosti v programoch a námetoch*. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 2008 pp. 289-445. ISBN 978-80-8068-873-8.
13. ŠEBEŇOVÁ, I. – VALIČKOVÁ, K. 2008. Rozvíjanie technickej činnosti žiakov v téme Vietor a veterná energia. In *Technické vzdelávanie ako súčasť všeobecného vzdelávania*. Banská Bystrica : Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, 2008. pp. 290–295. ISBN 978-80-8083-721-1.

Summary

Interest-based spare-time activities in education outside the classroom

In the paper, the authors analyze the problem of utilizing spare time of pupils in terms of practicing interest-based activities outside the classroom. The paper presents selected results of surveys which have been registered in the field of outside-of-classroom interest-based activities.

Key words: Interest-based Activity. Pupil Spare Time. Survey.

Iveta Šebeňová

Kształcenie i orientacja w świecie pracy

Artykuł zajmuje się formowaniem kluczowych kompetencji uczniów, potrzebą ogólnej oraz fachowej wiedzy przy orientacji w świecie pracy. Skupia się na celach oraz treści kształcenia technicznego w zakresie kształcenia Człowiek i świat pracy z akcentem na pierwotny poziom szkoły podstawowej. Zwraca uwagę na możliwości nieformalnego kształcenia oraz rozwijanie zainteresowania dziedziną techniczną.

Słowa kluczowe:

kształcenie ogólne, kształcenie techniczne, kompetencje, czynność zainteresowań, kształcenie w zakresie Człowiek i świat pracy

Wstęp

W społeczeństwie zdefiniowanym jako "edukacyjne" muszą się ludzie kształcić, aby dostosować się do szybkich zmian. Proporcjonalność intelektualnych oraz manualnych aktywności zgodnie z nowym pojmowaniem rozwoju osobowości zostaje problemem otwartym. Przypuszcza się, że najlepszym przygotowaniem dla niepewnego rynku pracy w przyszłości jest powszechne wykształcenie dla wszystkich. Tworzy podstawę dla dalszej kwalifikacji oraz re kwalifikacji.

Trendy w ogólnym oraz technicznym kształceniu

Kształcenie obecnie przechodzi ogromnym rozwojem. Mówi się o uczącym społeczeństwie, w którym nie tylko obowiązkowe kształcenie szkolne, ale według M. Goga (2005, s. 586) „także wszystkie dalsze nabierają ciągle dużą wagę dla życia ludzi.“ Pewna miara kształcenia jest potrzebna na spełnienie codziennych obowiązków, dlatego kształcenie ma mieć w życiu osobnika swoje należyte miejsce. Dać odpowiedź na pytanie: „Jaki stopień wykształcenia potrzebny jest na to, aby człowiek zarobił sobie w życiu na utrzymanie?“ jest obecnie bardzo skompli-

kowane i niejednoznaczne. Wykształcenie, które młody człowiek otrzyma w szkole, powinno go przygotować na to, aby w życiu osiągał sukces, był szczęśliwy i spełnił swoje ambicje. Ważna staje się umiejętność rozwiązywać problemy, odpowiednio osądzać sytuacje i ponosić odpowiedzialność za swoje decyzje.

Na dziesiętszych młodych ludzi wpływają różne procesy globalizacji. Globalizacja formuje nowy kształt społeczeństwa, transformuje nowy kształt pracy i ponadto zwiększa potrzebę zdolności ludzi wykorzystywać nowe technologie, zintensyfikować walkę konkurencyjną produktów na rynkach światowych. M. Velšić (2001, s. 1) mówi, że „*System kształcenia powinien reagować na zmiany w społeczeństwie oraz na potrzebę nowej wiedzy i zdolności z nich wynikających. Działający system kształcenia odgrywa ważną rolę w procesie zmiany społecznej. Umożliwia bowiem mobilizację ekonomiczną i społeczną, czyli możliwość wyboru indywidualnych strategii życiowych.*”

Podstawowym programowym dokumentem, według którego zostaje realizowana transformacja szkolnictwa w Republice Słowackiej jest projekt Milenium – Narodowy program wychowania i kształcenia na Słowacji na najbliższe 15 aż 20 lat (www. minedu.sk). Według niniejszego dokumentu zostaje jednym z głównych celów kształcenia na wszystkich rodzajach i poziomach naszych szkół formowanie kluczowych kompetencji uczniów oraz studentów. Niniejszy cel odbierają jako priorytetowy także przodujące gospodarczo kraje skupione w Unii Europejskiej. Pomimo zgody opinii na poważność formowania kompetencji kluczowych w nieustannie zmieniającym się świecie, nie dochodzi przy wniosku kluczowych kompetencji do jednoznacznych wyników. Wspólnym wysiłkiem jest zamiast spełnienia wymogów kwalifikacyjnych pewnego całonocnego zatrudnienia, które się w szybkim tempie innowacji zmieniają ew. zanikają, zdefiniować wciąż aktualniejsze całonocne zatrudnienie – tj. zdolność zatrudnić się i odnosić sukcesy w różnych warunkach i sytuacjach na rynku pracy. Dlatego w krajach przodujących świata jak pisze I. Turek (2005, s. 111) jest wysiłkiem znaleźć, zdefiniować i w ludziach rozwijać takie kompetencje (sprawności, zdolności, wiedzę oraz podejście), które „*są wykorzystywalne w większości w zawodach, które umożliwią osobnikowi pełnić całą masę pozycji oraz funkcji zawodowych, wykonywać różne zawody i umożliwią osobnikowi pomyślnie sprostać szybkim zmianom w pracy, w życiu osobistym i społecznym.*”

Kompetencje kluczowe mają służyć do rozwiązywania licznych oraz rozmaitych problemów, w różnych kontekstach, w celu osiągnięcia licznych celów, mają znaleźć zastosowanie nie tylko w różnych zawodach, ale także w różnych zakresach ludzkiej czynności: w szkole, w pracy, w życiu osobistym i społecznym. Za

ważne dla rozwoju kluczowych kompetencji oraz uzyskanie ogólnej, naukowej i społecznej wiedzy oraz zdolności M. Vargova uważa (2008) połączenie instytucji kształcących z trendami w świecie pracy.

Na obszar dla stwarzania kompetencji w nowych warunkach rynku pracy wpływa także kształcenie techniczne. Z wielu autorów, którzy zajmują się uzasadnieniem technicznego kształcenia na szkołach podstawowych i średnich w Republice Słowackiej podajemy M. Kožuchová (2001), T. Kozíka – J. Pavelku – J. Mištinu (2004) a J. Depešová (2008). Kształcenie techniczne realizuje się na szkołach podstawowych za pośrednictwem zajęcia nauczanie pracy i nauczanie techniki, na szkołach średnich nauczanie techniki realizuje się podczas fachowych zajęć technicznych. Według realizowanych zmian w związku z uchwaleniem Ustawy nr. 245/2008 Dz. U. o wychowaniu i kształceniu (ustawa szkolna) oraz o zmianie i uzupełnieniu niektórych ustaw są zajęcia nauczające nauczanie pracy i nauczanie techniki w krajowym programie edukacyjnym ISCED 1, ISCED 2 włączone do zakresu kształcenia Człowiek i świat pracy. Podstawy technicznego kształcenia formują się już w wieku przedszkolnym. Możliwość nawiązania poprzez aktywną czynność uczniów młodszego wieku szkolnego do rozwijania perceptualno-motorycznego, kognitywnego i społeczno-emocjonalnego zakresu, stwarzają standardy kształcące krajowego programu edukacyjnego ISCED 0 dla wyprzedzającego pierwotne kształcenie, przede wszystkim w tematycznych zakresach Ja jestem w tematycznym zakresie Ludzie (www.minedu.sk).

Cel i treść kształcenia technicznego w zakresie kształcenia Człowiek i świat pracy

Cel i treść kształcenia technicznego po zastosowaniu ważnej przebudowy treści w 1990 roku opierają się przede wszystkim na:

1. integracji progresywnych elementów obecnego stanu poznania w nauce i technice;
2. stwarzaniu obszaru dla pedagogów, aby mogli prowadzić uczniów do konstruktywnego myślenia;
3. kompetencji nauczyć uczniów samodzielnej i odpowiedzialnej pracy i zdolności podporządkować się pracy w zespole.

W obecnym krajowym programie edukacyjnym ISCED 1 dla pierwotnego stopnia kształcenia jest zajęcia kształcenia Nauczanie pracy w 4 klasie szkoły podstawowej włączone do zakresu kształcenia Człowiek i świat pracy. Zakres kształcenia Człowiek i świat pracy obejmuje szeroką gamę czynności roboczych i technologii, prowadzi uczniów do uzyskania podstawowych umiejętności

w różnych zakresach ludzkiej czynności i przyczynia się do wytwarzania życiowej i zawodowej orientacji uczniów. Koncepcja zakresu kształcenia Człowiek i świat pracy opiera się na konkretnych sytuacjach życiowych, w których uczniowie wchodzi w bezpośredni kontakt z ludzką czynnością i techniką w jej rozmaitych postaciach i szerszych spoistościach. Skupia się na praktyczne nawyki pracy i uzupełnia całe podstawowe kształcenie o ważny element niezbędny do realizowania się człowieka w kolejnym życiu i społeczeństwie. Tym odróżnia się od pozostałych zakresów kształcenia i jest im pewną przeciwwagą. Opiera się na kreatywnej współpracy uczniów.

Treścią zajęcia edukacyjnego Nauczanie pracy w 4 klasie szkoły podstawowej są tematyczne zespoły skupione na: kreatywnym wykorzystaniu materiałów technicznych, podstawy konstruowania, wyżywieniu i przygotowaniu żywności, opiece nad środowiskiem, tradycje ludowe oraz rzemiosła.

W pierwotnym kształceniu się w dużej mierze wykorzystuje integrację pomiędzy poszczególnymi zajęciami edukacyjnymi. Nowy krajowy program kształcenia stwarza możliwość wprowadzenia zajęcia Nauczanie pracy jako zajęcia fakultatywnego już od 1 klasy szkoły podstawowej do obszaru Szkolnego programu edukacyjnego. Od początku nauczania akcent daje się na pracę zespołową przed frontálną pracą uczniów. Właśnie praca zespołowa wykorzystuje się przy rozwiązywaniu różnych problemów technicznych w życiu codziennym. Uczniowie mają się nauczyć wzajemnie komunikować w zespole, wspólnie pracować, wiedzieć zastosować swoją opinię przy rozwiązywaniu technicznego problemu, uczyć się od innych i ponosić odpowiedzialność za pracę całego zespołu.

Kształcenie w zakresie Człowiek i świat pracy (www.minedu.sk) dąży do stwarzania i rozwijania kluczowych kompetencji uczniów tym, że prowadzi uczniów:

- do pozytywnego stosunku do pracy,
- do odpowiedzialności za jakość swoich i wspólnych wyników pracy,
- do osvajania sobie podstawowych zręczności pracy i nawyków z różnych zakresów pracy,
- do organizacji i planowania pracy, wykorzystywania odpowiednich narzędzi, przyrządów i pomocy przy pracy i w życiu codziennym,
- do wytrwałości i systematyczności przy pełnieniu zadanych zadań,
- do zastosowania kreatywności i własnych pomysłów podczas czynności roboczej,
- do wkładania wysiłku na osiągnięcie wysokiej jakości wyniku,
- do autentycznego a obiektywnego poznania okolicznego świata,

- do potrzebnej wiary w siebie, nowej pozycji i wartości w stosunku do pracy człowieka, techniki i środowiska,
- do pojmowania pracy i czynności roboczej jako okazji do realizacji siebie, kształcenia siebie i rozwijania przedsiębiorczego myślenia,
- do orientacji w różnych dziedzinach ludzkiej czynności, formach fizycznej a psychicznej pracy i przyswajaniu sobie potrzebnej wiedzy i zdolności ważnych dla możliwości realizacji, dla opcji własnego zawodowego kierunku oraz dla dalszej życiowej i zawodowej orientacji,
- do zdolności zachowywać się bezpiecznie w transporcie i na komunikacjach i do respektowania wartości environmentalnych oraz pojmowania przetwarzania materiałów i produktów.

Z pracą i czynnością roboczą jest wężko związany wybór zawodu. Uczniowie od pierwotnego stopnia szkoły podstawowej uzyskują przegląd o różnych zakresach ludzkiej czynności, o różnych formach pracy fizycznej i psychicznej oraz oswajają sobie wiedzę i zręczności, które w dalszych klasach szkoły podstawowej mogą zastosować przy wyborze własnego zawodu oraz przy wyborze kierunku zawodowego. Temat wyboru zawodu jest obecnie aktualny nie tylko dla pedagogów, ale także dla pracowników urzędu pracy, pracowników przedstawiających projekty na udoskonalenie kandydatów ubiegających się o pracę, lub pracowników różnych organizacji, którzy zajmują się problemami wyboru zawodu młodych ludzi oraz zidentyfikowaniem zawodów wymaganych przez rynek pracy. Informacje związane z wyborem zawodu przekazują na szkołach nie tylko pracownicy wychowawczy, ale także pedagodowie na poszczególnych zajęciach lub kierownik w różnych kółkach zainteresowań.

Między zakresy problemów, które rozwiązuje się obecnie należy klasyfikacja zawodów dla doradztwa zawodowego oraz pośrednictwo pracy. Za najbardziej wykorzystywaną pomoc według źródła internetowego Centrala pracy, spraw społecznych i rodziny Republiki Słowackiej (www.istp.sk) podaje się program, który wybiera klienta a wolne miejsce- posadę na podstawie licznych kryteriów, np. poziom osiągniętego wykształcenia, region, oczekiwane wynagrodzenie, chęć pracować po zmianach a inne. Obecnie postępuje się według zasady przy klasyfikowaniu zatrudnienia według klasyfikacji Posunięcia Urzędu Statystycznego Republiki Słowackiej Dz. U. nr. 16/2001(www.zbierka.sk).

Posunięcia podaje zasady, które powinno się wykorzystywać przy klasyfikowaniu zawodów do klasyfikacji zawodów. Między najważniejsze należą reguły o stopniu wykształcenia oraz specjalizacja wykształcenia.

Nieformalne kształcenie w zakresie techniki

Cele i treść kształcenia technicznego możemy realizować jak w kształceniu formalnym (formal learning), tak w kształceniu nieformalnym (non formal learning). Uznawanie osiągniętych wyników w kształceniu technicznym jest legislacyjnie pokryte w formalnym kształceniu, przy czym kształcenie nieformalne nieniejszą możliwość nie oferuje. Kształcenie nieformalne nie wyklucza jednak możliwości być pożytecznym podczas dalszego zapewniania jakości kształcenia uczniów i studentów. Indywidualne podejście pedagoga do uczniów, zastosowanie metod problemowego nauczania oraz czasowa powiązanie na czterdziestopięciominutowe trwanie zajęcia może wspierać zainteresowanie uczniów i studentów o czynność techniczną.

W kształceniu nieformalnym treść i cele kształcenia technicznego przeobrażają się do roboczo-technicznych czynności zainteresowań. Roboczo-techniczne czynności zainteresowań napomagają systematycznemu udoskonaleniu zręczności manualnych, wzbogacają wiedzę oraz doświadczenia techniczne jak i umożliwiają aplikację niniejszych doświadczeń w praktyce. Czynność zainteresowań w zakresie roboczo-technicznym ma różną treść. Może zostać skupiona na: – pracę z różnym materiałem przyrodniczym i technicznym; – pracę z klockami, prace konstrukcyjne; – prace montażowe i demontażowe; – prace modelarskie; – przygotowanie pokarmów; – czynności związane z wychowaniem o ruchomości związane z technologiami informacyjno-komunikacyjnymi – zapoznanie się z różnymi zawodami.

Za pośrednictwem wielostronnej czynności pogłębia się zainteresowanie uczniów o kreatywną pracę, o odpowiedni udział w rozwiązywaniu obecnych problemów wiedzy i techniki. Również lepiej rozumieją znaczenie fachowej kwalifikacji w czasie szybkiego rozwoju nauki i techniki. Roboczo-techniczne czynności zainteresowań powinny wspierać naturalne pragnienie uczniów po aktywnym zastosowaniu ich w dziedzinie techniki, rozwijać ich techniczne myślenie oraz wyobraźnię.

Podczas organizacji a prowadzenia czynności zainteresowań ma niezastąpione miejsce prowadzący (I. Šebeňová, 2008). Prowadzącym kółka zainteresowań nie musi być zawsze tylko nauczyciel z odpowiednim wykształceniem pedagogicznym. W przypadku prowadzących kółka zainteresowań z wykształceniem pedagogicznym, są według naszego zdania stworzone lepsze wstępne założenia dla pomyślniej realizacji czynności w kółku zainteresowań. Nierzadko spotykamy się z przypadkami, kiedy czynność zainteresowań pomyślnie realizują prowadzący

kółek, którzy nie mają wykształcenie pedagogiczne oraz odpowiednie kluczowe kompetencje nie nabyli podczas studiów. Często właśnie niniejsi prowadzący kółka zainteresowań osiągają ze swoimi uczniami niezwykle sukcesy. W większości brak swojej wiedzy pedagogicznej kompensują poprzez inne pozytywne właściwości osobowości (zainteresowanie, inicjatywa, kreatywność) a w szczególności poprzez fachową wiedzę. Ważnym przypuszczeniem sukcesowego wpływu prowadzącego kółko zainteresowań jest oprócz fachowej wiedzy, pozytywnego stosunku do nieniejszej czynności, jak i do dzieci, także umiejętność komunikować z uczestnikami kółka, umiejętność tłumaczyć swoją opinię i idee. Do kluczowych kompetencji, ważnych dla kwalifikowanego prowadzenia kółka zainteresowań, należą kompetencje fachowo-przedmiotowe, psychodydaktyczne, komunikatywne, organizacyjno-prowadzące, diagnostyczne oraz interwencyjne.

Nie mniej ważna umiejętność pedagogów do zrozumienia stosunków pomiędzy poszczególnymi dziedzinami. Do tego, żeby zrozumieć stosunki pomiędzy wychowaniem platycznym, sztuką i techniką jako nauką pisze A. Sedlakova (2009), że należy *„widzieć powiązanie pomiędzy wszystkimi zakresami życia, a ponadto, zawsze uświadamiać sobie, że aktualna edukacja nie może być bez wizualnego podobieństwa pośrednictwa kontekstów i treści do niniejszych zjawisk – za pośrednictwem ilustracji – na teraz, naukowej. Podobną zasadę można znaleźć w recepcji i interpretacji ilustracji artystycznej jako wysiłek w zrozumieniu literatury artystycznej dla dzieci – przede wszystkim jej treści i przekazu.“*

Przestrzeń realizacji czynności zainteresowania jest korzystna dla zastosowania myśli autorskich pedagoga, który potrafi ułożyć plan spotkań czynności zainteresowań, zaproponować metody i formy spotkań tak, aby poparł aktywność ucznia oraz kooperacyjne czynności. Aby pedagog osiągnął cel potrzebuje oswoić sobie takie kompetencje jak umiejętność aplikacji elementów projektowego nauczania, umiejętność formułacji, sposobów zadawania i rozwiązywania zadań problemowych, umiejętność przygotowywać oraz projektować dydaktycznie sytuacje dla zastosowania gier edukacyjnych.

Zakończenie

Przy obecnym szybkim podnoszeniu się wiedzy pedagogowie nie mogą przekazywać wszystkie doświadczenia, zręczności oraz wartości, które młodzi ludzie potrzebują dla swojej dalszej integracji do społeczeństwa oddzielnie. Informacje o świecie pracy uzyskamy z różnych źródeł: z mediów, z informacji od rodziców lub znajomych, z własnego doświadczenia, od fachowców w poradniach pedagogiczno-psychologicznych oraz z zaleceń doradcy wychowawczego działającego na

szkole. Decydowanie o zawodzie, o wyborze szkoły średniej, o znalezieniu zastosowania w świecie pracy- to nietatwe zadania, które czekają rodziców i uczniów. Każda decyzja wymaga sporo informacji wysokiej jakości z różnych źródeł, dlatego potrzebne jest obserwować zmiany w świecie pracy oraz aktualnie je włączać w treść kształcenia.

Bibliografia

1. GOGA, Milan. 2005. K niektorým aspektom vzdelávania ako významného faktora Európskej integrácie. In *Kvalita života a rovnosť príležitosti – z aspektu vzdelávania dospelých a sociálnej práce* [online]. Preszow: Wydział Filozoficzny uniwersytetu w Preszowie, 2005. s. 585-591. [cit. 2010-01-05]. Dostępne w internecie: <<http://www.ff.unipo.sk/kvdsp/download/Zbrnk/ZbrnkKZaRP2005Prsv.pdf>>
2. DEPEŠOVÁ, Jana. 2008. Špecifiká technického vzdelávania. In *Technické vzdelávanie ako súčasť všeobecného vzdelávania*. Bańska Bystrzyca: FPV UMB, 2008. s. 33-37. ISBN 978-80-8083-721-1.
3. KOZÍK, T. – PAVELKA, J. – MIŠTINA, J. 2004. Technická výchova v Slovenskej republike v kontexte vzdelávania v krajinách Európskej únie. In *Technické vzdelávanie ako súčasť všeobecného vzdelávania*. Bańska Bystrzyca: FPV UMB, 2004. s. 46-47. ISBN 80-8083-040-1.
4. KOŽUCHOVÁ, Mária. 2001. Teórie učenia a ich uplatnenie v technickom vzdelávaní. In *Technické vzdelávanie ako súčasť všeobecného vzdelávania*. Bańska Bystrzyca: FPV UMB, 2001. s.78-82. ISBN 80-8055-559-1.
5. SEDLÁKOVÁ, Alena. 2009. Výtvarná výchova, vedecká ilustrácia a umenie techniky v modernizácii súčasných edukačných kompetencií pedagogických pracovníkov. In *Technické vzdelávanie ako súčasť všeobecného vzdelávania*. Bańska Bystrzyca: FPV UMB, 2009. s. 434-439. ISBN 978-80-8083-878-2.
6. *Štátny vzdelávací program ISCED 1 – primárne vzdelávanie*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2008. 34 s. [online]. [cit. 2010-01-08]. Dostepne w internecie: <<http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2319>>
7. *Štátny vzdelávací program ISCED 2 – nižšie sekundárne vzdelávanie*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2008. 34 s. [online]. [cit. 2010-01-10]. Dostepne w internecie:< <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2319>>

8. ŠEBEŇOVÁ, Iveta. 2008. *Vybrané kapitoly z pracovno-technických záujmových činností*. Preszow: PF PU, 2008. 62 s. ISBN 978-80-8068-901-8.
9. TUREK, Ivan. 2005. Globalizácia a jej vplyv na inováciu technického vzdelávania. In *InEduTech*. Preszow: FHPV PU, 2005. s. 110-122. ISBN 80-8068-361-1.
10. VARGOVÁ, Mária. 2008. Vzdelanie a úspešnosť absolventov škôl na trhu práce. In *Technické vzdelávanie ako súčasť všeobecného vzdelávania*. Bańska Bystrzyca: FPV UMB, 2008. s. 338-341. ISBN 978-80-8083-721-1.
11. VELŠIC, Marián. 2001. *Spoločnosť a vzdelávanie* [online]. [cit. 2010-01-05], s. 1-15. Dostupne w internecie:
<http://www.governance.sk/assets/files/publikacie_nsvp_kapitola1.pdf>

Artykuł powstał za pomocy projektu KEGA 3/7083/09 „Poszerzanie, modernizacja oraz aktualizacja kompetencji edukacyjnych pracowników pedagogicznych“.

Summary

Education and orientation in the world of work

Key words: general education, technical education, competence, the action of interest, education in the field of Human and professional work

Katarína Šterbáková

The problem of the utilization of interdisciplinary relationship of physics and ecology in elementary school instruction

Introduction

Pollution endangers significantly the existence of man. Its cause is the lack of direct ecology education and culture, the basis for which is education in Physics. Information technologies (IT) are one of the phenomena of this age, as they partake, by means of their attractiveness, explicitness and respecting of individual needs of pupils, on the stimulation, motivation, making more attractive, effective and humane the process of education.

Multimedia, as a progressive didactic means, transcend the line between education and enjoyment and improve the professionalism of the teacher as well as their popularity among the pupils FAZEKAŠOVÁ, PORÁČOVÁ et al. (2000).

When analyzing course books for Physics for elementary schools during the course of this research, it has been established that they contain little ecological factors and that is why the attention was focused on several possibilities how to include physical-ecological factors in the instruction of Physics and their connection with Logical bases of prof. Birčák, set for the instruction of Physics in grades 6 to 9 at elementary schools. It was necessary to conduct an analysis of the utilization of interdisciplinary relationships of these two subjects and point to the importance of notable ecological facts which are connected with everyday life and which we do not normally even realize.

The reader may acquaint themselves in more detail with the logical bases of prof. Birčák, which are created in CorelDraw and which strictly rely on the valid course books of Physics for grades 6 to 9 for elementary schools MACHÁČEK

(2001), JANOVIČ et al. (2001), in BIRČÁK – SENAJ (1997) and in BIRČÁK – ŠEBEŇ (2009). Logical bases play an important role in the organization of pupil activities in class, in their management, when checking pupil work and results. As the file list of logical bases for Physics does not represent a closed system but, quite on the contrary, is a set of mobile blocks created in a way that pupils may with the help of the teacher create their ideas from natural sciences in a way that the teacher can make the presented topic more precise and effective, the cooperation with prof. Birčák led to the idea to amend the logical bases so that they can be modernized, updated and amended for ecological topical items (e.g. The Atmosphere, Energy) in the form of presentations utilizing IT.

To raise motivation and interest in pupils for natural sciences, Physics classes have been implanted with eco-physical topics using IT and multimedia and a file of models for such instruction has been created.

The “eco-physical lists” have also been created in electronic form, in the form of PowerPoint presentations, which can aid the teacher to make Physics and Ecology classes more effective and up to date.

The importance of ecology education

Ecology education consists of a knowledge component and an education component, i.e. it consists not only of a sum of information but also of a feeling of responsibility, a creative and free personality and its active citizen approach to ecological problems. PTÁKOVÁ – BIRČÁK (2001).

The best means of motivation within ecology education is the realization of the importance of the preservation of nature in a reasonable state, as problems which mankind faces got to a stage where, when we continue to overlook them, natural catastrophes, epidemics and social cataclysms will appear with a higher frequency and we will also face the destruction of forests, extinction of animal life and, at last, of man.

The “ecologization” of school education is a compulsory acquisition of ecological principles in all aspects of life and teachers of particular subjects need to be ecologically-aware and educated themselves to such a degree, as to be able to apply the new knowledge into anthropobiosystems. That is why we have set as our goal the creation of materials for teachers from this area of science, so that they will be able to further create ecology awareness in students, relying on science, art and philosophy.

It should be the task of every school to provide such education of students, as to teach them to act in a way not to interfere in a negative way with nature and society and to find their place in society and not to turn against it.

Ecology education in physics

A vital contribution to making Physics classes more effective may also be ecology education in Physics, which may aid students in creating a better relationship with physics. On the other hand, Physics is the cornerstone of ecology education, as it is a science dealing with nature, with its structure, its mechanisms and laws that govern its functioning. Physics in ecology is aimed at a rational seeking of new devices, machines, transport, energy and technology to protect the environment and secure favorable conditions for the life of generations to come. Enriching the subject of Physics by ecological topics may increase the effectiveness of instruction and form better and more precise ideas about physics as a science, especially in terms of the solving of global ecological problems.

The implementation of ecology topics into the instruction of physics

It may be said that it is the task of Physics instruction, not only at elementary schools but also at secondary schools, to provide the pupils with knowledge and skills, which would enable them to correctly understand and explain phenomena, ongoings and laws of the real world. Knowledge which is important for the creation of a physical and natural-scientific picture of the world, together with knowledge from other natural sciences. Emphasis is put on the development of cognitive abilities of students, where they have room for self-realization, a possibility to acquire new information with a share of their own cognitive labour and use information in situations they get into in nature, society and everyday life.

The following part presents a sample lesson from the prepared set of model classes, following the logical bases from Physics, which were implanted eco-physical items, using IT and multimedia. By the creation of a multimedia version of selected topics from logical bases lists, we wanted to enrich Physics with ecology topics, cooperating with selected topics. As the logical bases for Physics are meant for elementary schools, we did not edit the source materials in any way but, as was mentioned before, we created standalone “eco-physical lists”. In the bases signals, we looked up interdisciplinary relationships between Physics and Ecology and those eco-physical terms were used in the eco-lists, which may cre-

ate another, standalone, part of bases signals with an eco-physical target, in the form of presentations.

In the instruction plans, the elementary instruction topics dealing with Energy are placed in such a way, that each and every student should be familiarized with them, in the number of classes set by the instruction plans, but on a different level. It is the task of the teacher (subject commission) to propose a realistic number of classes for thematic topics or topics as such, or to assess possible changes to the proposed structure of the topics and its scheduling in terms of school grades. The teacher decides on the selection and presentation of physical phenomena, on specific contents of theoretical exercises etc.

The class models utilizing multimedia

Topic: ENERGY

Grade: 9th grade, elementary school

Thematic whole: Energy in nature, technology and society.

Class topic: Energy sources.

Class type: basic-type class, utilizing multimedia.

Methodology used: Motivation dialogue, frontal revision, explanation, description, explication using multimedia, fixation dialogue.

Aids: interactive whiteboard, course books, logical bases, computer.

Education goals:

- explain where bodies get their energy from, on what the energy requirement of
- man depends,
- amend information for other types of energy,
- work with computer and multimedia as a tool for acquiring information,
- stress interdisciplinary relationships between Physics and Ecology,
- stress the use of energy

Familiarizing pupils with the new topic:

- α) utilized aids: “Logical bases, Physics 9”

Pic.1. Logical bases for Physics list – Sources of energy

4.7 ZDROJE ENERGIE
 Odkiaľ majú telesá energiu! (zdroj)

U Aké dráhy energie možno získať z padajúcej vody?
 U Odkiaľ majú človek, pes, kôň ... energia.

POTRAVA → potravinový reťazec → zdroj života na Zemi
 PALIVÁ → reťazec premien → zdroj energie
 (uhlie, ropa, plyn)

SLNKO zdroj energie

Získavanie mechanickej energie na úkor "svalovej energie":
 . zdvíhanie telesa v gravitačnom poli } konáme mechanicke práce
 . napínanie tetivy luku
 . vzdalovanie dvoch magnetov

U Vypočítaj energetickú hodnotu ražňak.
 podľa tabuliek: maslo 10 g - 300 kJ
 párky 100 g - 1 050 kJ
 chlieb pšeničný 25 g - 240 kJ

VŠEOBECNÝ ZÁKON ZACHOVANIA ENERGIE (ZZE)

• Celková hodnota energia vo vesmíre je stála.
 • Energia ani nevzniká, ani nezaniká, len sa premieňa z jedného druhu na iný.

Energia človekom prijatá za 1 deň ~ od veku . hmotnosti . prostredia . práce

Za deň? kJ: . deti 3 - 7 ročné 7 000 kJ
 . 11 - 15 rokov 13 000 kJ
 . dospelí 10 000 - 17 000 kJ

POZOR! obsah stravy: bielkoviny, tuky, sacharidy, minerály, vitamíny a voda v istom pomere

J. R. Mayer (1814 - 1878) objavil ZZE J. P. Joule (1818 - 1889) overil ZZE H. Helmholtz (1821 - 1894) zosúbebnil

Source: BIRČÁK, J.- SENAJ, J.: *Logické opory. Fyzika 9. ManaCon, Prešov 1999.*

Class structure:

Organization part: Inform students about the class structure.

Orientation revision:

- What is energy and what is its unit?
- Which bodies have kinetic (movement) energy and based on what do we assess its value and how do we compute it?
- How do we note down potential (stationary) energy and how do we compute it?
- What does the law of conservation of energy say?
- What force acts on a moving body in a substantial environment?
- How is a change if internal energy established?

In the sample presentation of the topic: Sources of energy, from the topic whole of ENERGY (set for 9th grade), we were building on the Logical bases, Physics 9 and after their analysis, we added interdisciplinary relationships between Physics and Ecology into lists 15, 16, 17 and 20.

Pic.2. Logical bases for Physics list –Energy

Surce: BIRČÁK, J.-ŠEBEŇ, V.: SME v škole. XIII. pracovný zošit denníka SME 2/2009 pre žiakov 9.ročníka ZŠ.

The description of the eco-lists for the topic ENERGY: presentation 1 – the contents of the eco-list is connected to the topics 4.3, 4.7, 4.14, 4.15 from the logical bases.

Presentation titles page. The following are the presentation slides, covering:

- 1.presentation slide deals with energy.
- 2.presentation slide deals with types of energy; uncovers 3 more eco-lists, discussing the particular types.

3.presentation slide contains sources of energy (i.e. what/who may be a source);

4.slide expresses the division of energy sources into renewable and non-renewable.

5.presentation slide deals with energy transformations, with the fact that the contents remains the same.

1. slide defines the general of conservation of energy.

Pic.3. Presentation slide contains sources of energy.

Utilization of energy: illumination, heating or cooling of houses, powering of cars and machines; the use of energy also brings some problems with pollution and it causes changes to many parts of the environment.

Division of sources into:

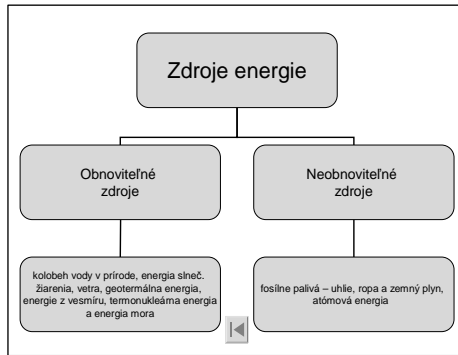
1.renewable sources

(solar energy, wind energy, geothermal energy, ...)

2.non-renewable sources

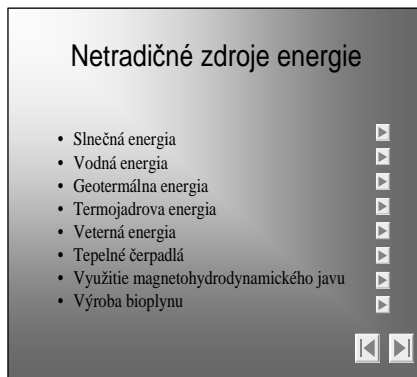
(nuclear energy, fossil fuels)

Pic.4. Presentation slide contains renewable sources and non-renewable sources of energy.

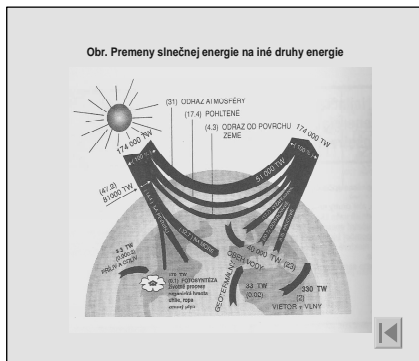

Non-traditional energy sources.
(description of particular energy sources)
Where do bodies take their energy from?

Pic.5. Presentation slide contains Non-traditional energy sources.

Pic.6. Presentation slide contains deals with energy transformations.

Pic.7. Presentation slide contains deals transformations of energy.

PREMENY ENERGIE

- Energia je nezničiteľná. Pri premene energie z jedného druhu na iný sa energia nestráca, ani jej nepribúda.
- Vzájomná premena polohovej a pohybovej energie.

Opiš ako sa menia E_p a E_k

polohová energia	1. lopta pada v gravitačnom poli Zeme
voda padá	2. svetelná raketa letí nahor
	3. voda tečie v bystrine
	4. voda preteká kanálom na koleso turbíny
	5.
6.	6.
7.	7.
pohybová energia	8.

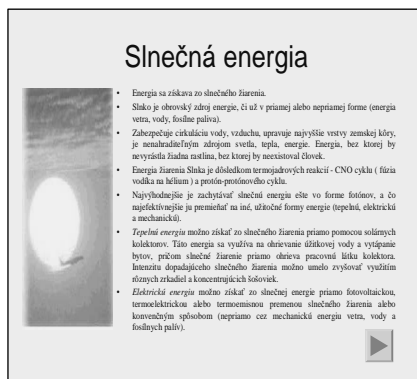
Pic.8. Presentation slide contains defines the general of conservation of energy

VŠEOBECNÝ ZÁKON ZACHOVANIA ENERGIE (ZZE)

- Celková hodnota energie vo vesmíre je stála.
- Energia ani nevzniká, ani nezaniká, len sa premieňa z jedného druhu na iný.

Experiment: Solar energy

Pic.9. Presentation slide contains Solar energy.

Example of one non-traditional energy source: Solar energy.

The energy requirement of a human depends on their age, weight, environment they live in and works in and especially on the type of work.

Pic.10. Logical bases for Physics list 20 – Other sources of energy

List 20

INÉ ZDROJE ENERGIE

4.14 SLNKO AKO ZDROJ ENERGIE

Slnko

termonukleárna reakcia
H – He

ultrafialové žiarenie

viditeľné svetlo

infračervené žiarenie

.fotosyntéza

.slnecná konštanta
8,45 J/(cm² · min)

.fosilné palivá
(uhlie, ropa, plyn)

Energia vysielaná Slnkom k Zemi:
podmienka života
.časť sa odrazi od atmosféry (30 %)
.časť pohrieva atmosféru (20 %)
.ohrev kontinentov, morí (50 %)

4.15 NETRADIČNÉ ZDROJE ENERGIE

Jadrová energetika: za a proti
Energia fosilných palív: za a proti
Východisko: využívanie obnoviteľných zdrojov
(slnecná, vodná, veterná, geotermálna energia)

SLNČNÁ ENERGIA (solárna)
Slnecná energia sa premieňa na elektricitú: vznik napätia (fotokatódy, drôtice, hodiny)
Ohrev vody

ENERGIA PRÚDIACEJ VODY
.vodné elektrárne - hydroelektrárne
vodné dielo GABČIKOVO
3,16 miliárd kWh/rok
(ekologicky čistý zdroj energie)
.malé vodné elektrárne
.energia morského prílivu a odlivu
(prvá - Francúzsko ústie Rance)

ENERGIA PRÚDIACEHO VZDUCHU
Veterné mlyny (55 kW) - Holandsko, 300 veterných dní
+ životné prostredie
- nebezpečenstvo pre vtáky

GEOTERMÁLNA ENERGIA
teplota (t) Zeme - na 100 m t o 3 °C
zo Zeme - horúca voda, para
.vykurovanie, výroba elektrickej energie
Podunajská nížina - vry 2 000m, t = 94 °C
Bešeňová - termálne kúpaliská, skleník
Island - horúce gejzíry

4.16 ČÍSLA O ENERGIÍ NÁS VARUJÚ

Zásoby fosilných palív nie sú nevyčerpatelné!

Rok	Spotreba fosil. palív	Známe zásoby
1960	1 100 000 000 ton	41 000 000 000 ton
1990	3 000 000 000 ton	142 000 000 000 ton

•Každý zásah do prírody s cieľom získať nové zdroje energie znižuje kvalitu životného prostredia nás, ale aj tých, ktorí prídu po nás.

Poznaj fyzikálne procesy v prírode a technike.
FYZIKA AKO VEDA O ZÁCHRANE PRÍRODY

VO SVETE

biomasa 17 %
zemný plyn 27 %
uhlie 37 %
jadrové palivo 12 %
voda 7 %
ropa 2 %

NA SLOVENSKU

uhlie 48 %
jadrové palivo 14 %
voda 18 %
biomasa 10 %
alternatívne zdroje 2 %

Podiel energetických zdrojov na výrobe elektrickej energie:

Surce: BIRČÁK, J.- SENAJ, J.: Logické opory. Fyzika 9. ManaCon, Prešov 1999.

Applet:

<http://science.uniserve.edu.au/school/curric/stage6/phys/physapplets.html>

<http://jersey.uoregon.edu/vlab/>

Pic.11. Presentation of applet contains Electromagnetic Spectrum.

Conclusion

A part of the survival strategy in a world, which is becoming dangerous for man, is environmental education, multimedia, IT, the place of which in academic practice is irreplaceable and firmly grounded, just as stated, among others, in CIMERMANOVÁ (2001), in DEGRO – KIREŠ – ONDEROVÁ (2001). The inappropriate directing of education of the young generation, which is sometimes given an inappropriate example by us, adults, whereby we give precedence to other values than the values of life, should be directed towards the right values.

The building of an emotional relationship to the environment that surrounds us, be it in relation to nature, to the world, to people and to oneself, needs to be begun at an early age. Pupils may by means of multimedia better understand the given topic. It is possible to ask the pupils to explain the facts presented by means of multimedia in their own way. At home, they can work with the given problem on a standardized multimedia platform in more detail.

Acknowledgment: *This paper was written within the project KEGA 3/7083/09 of the Ministry of Education of the Slovak Republic: Extension, modernization and updating of educational competences of pedagogical staff.*

BIBLIOGRAPHY

1. BIRČÁK, J.: Fyzika v logických oporách alebo Ako naučiť fyziku každého žiaka. ManaCon, Prešov 1997.
2. BIRČÁK, J.- SENAJ, J.: Logické opory. Fyzika 7. ManaCon, Prešov 1997.
3. BIRČÁK, J.: Ako naučiť fyziku každého žiaka. Fyzikálne vzdelávanie dnes a po roku 2000 = Physical Education Today and After 2000. In: Zborník: medzinárodná vedecká konferencia, Katedra fyziky FHPV PU, Prešov 1998. ISBN 80-88885-31-0. - pp. 67-70.
4. BIRČÁK, J.- ŠEBEŇ, V.: SME v škole. XIII. pracovný zošit denníka SME 2/2009 pre žiakov 9.ročníka ZŠ. Fyzika - Energia v prírode, technike a spoločnosti. Vydavateľstvo Petit Press a.s., Bratislava 2009.
5. CIMERMANOVÁ, I.: Používanie multimédií vo vyučovaní, In: XXIII. Didmatech 2000, FHPV PU Prešov, Prešov, 2001. s. 114-118, ISBN 80-8068-006-X
6. DEGRO, J., KIREŠ, M., ONDEROVÁ, L.: Environmentálne vzdelávanie vo fyzike, UPJŠ, Košice, 2001.
7. FAZEKAŠOVÁ, D., PORÁČOVÁ, J. a kol.: Multimédia a počítačom podporovaná výučba ekológie, FHPV PU, Prešov, 2000, ISBN 80-8068-020-5
8. MACHÁČEK, M.: Fyzika pre základné školy 9. 1.diel a 2.diel, SPN, Bratislava, 2001, ISBN 80-08-03043-7
9. JANOVIČ, J., CHALUPKOVÁ, A., LAPITKOVÁ, V.: Fyzika pre 9. ročník základnej školy, SPN, Bratislava, 2000, ISBN 80-08-03044-5
10. PTÁKOVÁ, M. - BIRČÁK, J.: Ekologizácia školskej fyziky. Fyzika v kontexte kultúry (Physics in the context of culture) In: Zborník: medzinárodná vedecko-odborná konferencia, Prešov, 2001. ISBN 80-8068-082-5. - S. 63-66.

Summary

The problem of the utilization of interdisciplinary relationship of physics and ecology in elementary school instruction

The paper presents a view on one specific form of instruction – Physics and Ecology at elementary schools, supported by multimedia and IT. The author, based on experience with such instruction and feedback from the pedagogical public, has created within a KEGA project, a file of eco-lists for Elementary

school pupils, which draws from logical bases from Physics and a sample of such is presented in the article.

Key words: KEGA Project. Physics. Ecology. Interdisciplinary Relationships. Logical Bases. IT in Instruction. Energy

Paweł Czarnecki

Ethics in educative work

Pedagogics, ipso facto educator's ethics, is not, in spite of common opinion, only important area to specialists. Everyone comes under educative influences, moreover, most of us becomes parents, which means that also become educators as themselves. One can argue that "parents' ethics" should not be separated from ethics in general. Pedagogical books differentiate also "institutional" and "non-institutional" pedagogics. The first one takes place between a tutor and a pupil.

This article is devoted to the "institutional" pedagogics. The key question in this area is the one that refers to the direction of human's progress. This question can be understood doubly: either as the question for the theory of education and growth, or as the question for final target of education, or an humanity ideal¹. In this general model of mankind has been enclosed the moral ideal as well as the particular point of view².

The educational ideal in democratic systems has never been framed precisely, therefore it has not been possible to act similarly towards pupils. Education is always addressed to particular pupils and a particular tutor. Its nature is a relation between two subjects, so we can say that in this case there is created the scope for dialogue (in anthropological language).

According to many authors this dialogue should become basic and fundamental form of educational influence (interaction). J. Tarnowski describes dialogue as

¹ A. Mróz, *Psychoterapia wobec zagadnienia sensu rozwoju człowieka*, w: *Etyka, psychologia, psychoterapia*, ed.. A. Margasińskiego i D. Probućkiej, Kraków 2004, s. 176, See. S. Stolárik, *Życie jako ruch egzystencjalny w filozofii Jana Patočki*, Apostolicum, Warszawa 2009.

² Accepting a particular human philosophy seems to be the crucial point of each pedagogical system. "the crucial point of decent pedagogics – as lectured John Paul II – must be the real truth about human being, accepting his dignity and his transcendental vocation". *L'Osservatore Romano* 2002, No 5.

the meeting of two subjects, which leads to mutual enrichment³. A. Skowronek points that the open attitude towards dialogue with person is mostly the ethical attitude. It requires responsibility, tolerance, honesty and openness⁴. It can be also said that to tutor this attitude means the skill of trusting to pupil that he is able to behave according to what he has been told by his tutor.

Remarks made above seem to be proper, however they do not describe the essence of the relation, that exceeds “meeting of two equal subjects”. In many situations tutor does not realize the meaning of proper education and pupil becomes to him an object. This kind of attitude is connected to paternalistic style of education and can cause in pupils mind belief that the measure of good and evil is the adulation or deprecation made by authority or public opinion. As the process of education progresses this point of view becomes naturally weaker, because the pupil becomes more autonomic and self-independent⁵.

Next issue is the question for the moral right of tutor to intervention into pupil's growth, and decision making of who the pupil will become in future. It should be considered in what tutor should be good. Certainly, tutor should not be good in these areas that is good politician, businessman, doctor or even teacher. It is not possible to examine tutor's results on faith of questionnaire, because ‘the result’ is always another human being. Therefore Socrates' words who advised to improve in a particular area by training (“if you want to be good at something and be a good man, just try to be factually good”⁶) refer to tutor in limited range. Tutor can not “try hard and exercise ardently” on his pupil.

Then, are there any moral circumstances authorizing tutor to supervise growth of other human being? Some ethics theorists believe that educative work should be mutual reaching of a particular target. This point of view says that not only pupil but also tutor falls within educative process and that tutor is obliged to improve himself, as well as his pupil is. According to A. Skreczko, education should arouse pupil's will of self-behavior⁷, therefore tutor should be a paragon to his

³ J. Tarnowski, *Dialog dylematyczny wobec wyzwań postmodernizmu*, w: *Nowe konteksty (dla edukacji alternatywnej XXI wieku)*, ed. B. Śliwerskiego, Kraków 2001, p. 58 and further.

⁴ See: A. Skowronek, *Ku pedagogii dialogu*, „Pedagogika Christiana”, 1997, nr 1, p. 63.

⁵ Jan Legowicz claimed that the relation „subject –object” should finally step out the place of the relation „object-subject”. See: J. Legowicz, *O nauczycielu. Filozofia nauczania i wychowania*, Warszawa 1975, p. 7.

⁶ Ksenofont, *Wspomnienia o Sokratesie*, Bytom 1967, p. 39.

⁷ See: A. Skreczko, *Samowychowanie*, w: „Czas Miłosierdzia” 2003, No. 12.

pupil. L. Witkowski points that “ it’s the most difficult to fight for self-appreciation by yourself”⁸.

Also pope John Paul II in the speech delivered in 2002 during 25th General Meeting of St. Francisco Salezy Society that took place in Vatican underlined importance of the personal example of tutor: “Try to be tutors that lead youth to sanctity, practicing this original pedagogy of joy and cheerful sanctity, that distinguishes you. Let’s be opened and caring, in all situations act in order to youth looking at your life, would ask a question: Do you want to be saint?”⁹. Also Roman Ingarden pointed that good tutor should be able to connect his words to personal moral attitude¹⁰.

The ideal of tutor tending with his pupil to mutual target enable to avoid temptation of turning educative work into moralization and the collection of unrealistic postulates that are imposed to pupils. Therefore the most important in tutor’s profession is vocation¹¹. Karl Popper asked for effective manner of educational reform in Austria answered that the condition of successful reform is resignation of tutors without vocation.

Other issue related to educative work is a field of tutor’s duties. French scientist M. Philippe, points out, that the field of education should be all aspects of human’s existence which causes a lot of conflicts in educational process. The encyclical of the pope Pius XI “Divini illius magistri” repeated presented above point of view. The Pope maintains that education is not the work of one person, but whole society, however the most important role should belong to family, before the Church and the state¹². John Paul II in turn, during the symposium “Challenges of the education”, said that “ education must be understood as work for complete growth of human being, shaping of moral awareness that will enable recognize good and conduct properly¹³”.

⁸ L. Witkowski, *Edukacja i humanistyka*, Warszawa 2000, p. 61.

⁹ „L'Osservatore Romano” 2002, No. 5, P. Dancák, *Wychowanie do wartości jako punkt wyjścia w rozwiązywaniu współczesnego kryzysu według nauczania Jana Pawła II*, In: *Wychowanie do wartości w nauczaniu Jana Pawła II*, Innovatio Press, Lublin 2009., p. 135-147.

¹⁰ See: R. Ingarden, *Listy o edukacji*, in: „Forum Oświatowe” 1998, No. 2(10).

¹¹ See: J. Merthaus, *Professional pedagogical life*, London 2001.

¹² It should be mentioned that Pius XI considers as harmful for the youth’s growth e.g. “system of coeducation”.

¹³ L'Osservatore Romano 2004, No 11 – 12.

This ideal solution is only theory and it is too general to become the fund of educative work. The most important in all these issues is the example of good tutor who is able to shape young personality.

Tutor shapes not only personality of the young person, but he also shapes his future conducts. Therefore many social reformers put significant attention to youth's education because they had seen in education efficient way of changing the social reality. The scope and efficiency of education as the method of social reforms becomes however problematic when we realize that growth does not exist in social and cultural blank, but it takes place in a particular environment that has significant influence on youth's personality.

French philosopher, Maurice Philippe, underlines that most ethical problem faced by tutors and teachers arise from different expectations from education. Tutor must face contradictory expectations that comes from society, state, parents, employers and pupils. The fundamental dilemma linked to these expectations is necessity of choice making and finding the compromise between fulfilling of these expectations and preparing young person to become adult as a moral and fully shaped human being. It often causes internal conflict between internal and external virtues¹⁴.

On the other hand, it should be remembered, that most of these mentioned conflicts come from wider range of freedom nowadays. This freedom concerns not only values, rules and opinions, but also possibilities of conversion, emigration or profession change¹⁵. It seems that the significant sign of our times is not only possibility, but necessity of independent choice. That's why tutor's rule is to solve problems and conflicts, what requires autonomic decision making.

Considering this issue, one very important question appears: what about acceptability of coercion and punishment? Most of tutors seem to claim, that penalties are indispensable part of education, but they should have rational purpose and target. Penalties can not be meted out freely, they should be adequate and fair. Tutor should respect pupil's dignity and freedom¹⁶. Replacing authentic edu-

¹⁴ M. Philippe, *Moralne wybory nauczycieli. Etyka i pedagogika*, Warszawa 2003, p. 7 and further.

¹⁵ See: J. Kolarzowski, *W stronę etycznoprawnej Konstytucji Świata. Powszechna Deklaracja praw Człowieka i Powszechne Pakty Praw Człowieka jako etap na drodze do uniwersalnej aksjologicznie ludzkości*, in: *Czy jest możliwa etyka uniwersalna? Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej*, ed. J. Sekuły, Siedlce 1994.

¹⁶ See: M. Wojewoda, *Autorytet nauczyciela*, w: „Wychowawca” 2003, No. 5.

cation by “educational drill” that destroys ability to use the freedom and create habit of irrational and mindless decision making.

One of the brand of education is rehabilitation (penology). This brand is full of ethical dilemmas closely linked to psychotherapy¹⁷. It derives from the fact, that rehabilitation refers to people with social pathologies and psychological disorders. In this situation psychotherapy becomes the most important (very often the only one) way of rehabilitation (e.g. in curing habits).

There are two approaches to rehabilitation. First one regards penology as up-setting necessity that brings back to society aggrieved people often called negatively “scums” or “wastes”. According to these approach pathological individuals are made to get better not for themselves but for society, who needs to manage to deal with this kind of people. This approach had dominated in the first half of 20th century. Modern psychology appreciate totally different approach. According to this approach rehabilitation is fully dedicated to affected individuals and they try to get better for themselves. This approach respect human’s dignity and believes in “dormant and blocked talents of these people that in favourable conditions they can be awoken”. And this task belongs to tutors¹⁸.

However, is it always tutors’ or pedagogues’ task? The answer is yes, when tutor must correct faults made previously by other tutors. Moreover, according to J. Legowicz, also whole social groups or even whole society can be deprived at some point and tutor must consider this situation. Legowicz refers to social egoism as the one of this kind of depravation among polish society¹⁹.

Tutor can not effectively enforce his educative program when it is against his personal point of view or ideology. This remark is significant, because some politicians expect from educational institutions that they will become an “extended arm “ of the authority that implements “universal values”. Because of this reason Kazimierz Twardowski demanded absolute ban of political agitation at schools²⁰.

However, it is not possible to avoid or fight all conflicts, because, according to W. Lukaszewski, “each culture is also the system of pressure directing human

¹⁷ The professional it is described as „Rehabilitation ethics”. See: W. Kaczyńska, *O etyce służb społecznych*, Warszawa 1998.

¹⁸ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*, Warszawa 1996, p. 9.

¹⁹ J. Legowicz, *O nauczycielu. Filozofia nauczania i wychowania*, Warszawa 1975, p. 98.

²⁰ See: K. Twardowski, *Wybór pism psychologicznych i pedagogicznych*, Warszawa 1992.

being to particular values and rules of acting²¹". Therefore postulates of J.J. Rousseau, who demanded "intellectual emancipation", which means the kind of youths' growth that is free from predicaments, seem to be utopian²². Rousseau demanded to adapt and raise children in sense of freedom and independence. This kind of education was going to lead to creation of free human being aware of his rights and independent from any external authority. Rousseau also suggested to isolate children from society till they grow. This was the only way to make young person capable of resist against social influences.

Rousseau's ideas are based on belief that human being is good at nature. And this point of view implicates another thesis that human being is autonomic and does not need external support to grow properly. The only rule of tutor is limited to presentation of particular knowledge and teach particular skills. Tutor does not give anything to his pupil from humanity, and has no influence who his pupil will become. Tutor can only enable and speed up these features that would develop later without his help²³.

According to another concept, education is ought to help another human being to fulfill his "essence", that without this help would never be discovered. It is assumed that human being will become fully autonomic only if he develops particular skills and capacity. Till then tutor is responsible for human being's growth, although this task belongs to the society as well. According to L. Witkowski social duty is to deliver to an individual "measures, opportunities and fulfillments of existential emptiness or lack (...) of understanding what is one's own"²⁴. Also this point of view is based on belief, that human being is good at nature. It is claimed that development of good nature in an individual depends on the support of society.

There are also concepts that a human being is bad at nature and only rules enforced by society and state can prevent from disclosure these bad inclinations. On this concept is based pedagogy of Georg Kerschensteiner, whose ideas were very popular in the first half of the 20th century²⁵.

²¹ W. Łukaszewski, *Szanse rozwoju osobowości*, Warszawa 1984, p. 84.

²² See: J. Legowicz, *Wstęp do: J. J. Rousseau, Emil*, Wrocław 1955, Vol. 1, p. LXX.

²³ See: U. Chmiel, *Człowiek istotą dialogiczną*, in: *W kręgu kierownictwa duchowego*, ed. U. Chmiel, M. Wolańczyk, Kraków 1994, Vol. 1, p. 8.

²⁴ L. Witkowski, *Edukacja i ...*, p. 61.

²⁵ See: G. Kerschensteiner, *Pojęcie szkoły pracy*, Lwów 1934.

However these concepts should be regarded as utopian, because they do not give any effective instruments and suggestion how to fight against this situation. This idea can be right in the area of sociology, whereas it is fallible on the area of pedagogy.

There is no universal key according to which tutor should conduct his pupils. Undoubtedly, each case is different and needs separated studies. The attempt of social reform based on education is an utopia.

As I said above, culture enforces a particular system of ideas and worldview. Social psychologists claim that common opinions and prejudices can be effectively change e.g. thanks to proper legislature. According to E. Aronson, law occurs to be more effective instrument of mental changing than campaigns, because usually people ignore information that are against their worldview. Author uses the example of the American race segregation, where although many social and governmental campaigns, almost nothing had changed. This situation had changed after new law enforced by government and Congress. Therefore Aronson claims that law should come first before the social changes²⁶. The same way should be chosen towards the issue of gender mainstreaming and attitude of minorities²⁷.

It is obvious that regulation are not the only area, where the state should act to fulfill "educative" function towards society. Naturally, there are other areas such as educational system, upbringing etc. This situation can create the conclusion that personal responsibility is limited in regarded area²⁸. But it is too rash.

Most of all, only in totalitarian states government enforces fully and widely rules of education, upbringing, social relations, even morality.

We should remember that not only tutor is responsible for education of youths. The most important burden belongs to family. It can not be forgot that there are also peer group where young people spend most of their free time. Tutor and parents should recognize all signals (these positive and negative) and try to react properly, adequately and fairly.

²⁶ See: E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, Warszawa 1997, p. 404 and further.

²⁷ *Ibid.*, p. 382 and further.

²⁸ Tutor can't look for excuses for his negligence in external circumstances. E.g. J. Winiarski wymienia następujące utrudnienia w procesie nauczania i wychowania: ciągłe reformy systemu oświaty, biurokracja, brak pomocy dydaktycznych, zbyt liczne klasy, brak środków na zajęcia pozalekcyjne. See: „Wychowawca” 2006, No. 10.

Application of rewards and penalties should be purposeful and it can transform into method of bullying and making pupil to accept particular attitude.

It means that we should expect from tutor responsibility not only for pupils but also for himself, because he is obliged to develop not only as the tutor (professional) but most of all as the human being.

Praca socjalna
Social work

Wiesław Kowalski

***Organizacje pozarządowe w polityce społecznej
państwa ze szczególnym uwzględnieniem
obszaru pomocy społecznej w województwie
lubelskim***

I. Założenia ogólne funkcjonowania organizacji pozarządowych

Organizacje pozarządowe stanowią struktury integrujące grupy obywateli spełniające kilka podstawowych kryteriów wśród, których wymienia się przede wszystkim, prywatny charakter, niezależność, niekomercyjność, a także znaczny udział wolontariatu.

Zgodnie z tymi założeniami organizacje pozarządowe to organizacje prywatne, a w każdym razie niepubliczne, nierządowe, niesamorządowe i niepaństwowe, nie nastawione na zysk (non-profit), niezależne w znacznej mierze, ochotnicze, wreszcie nastawione na zmianę mentalności i zachowań ludzi¹.

Organizacje pozarządowe powinny się charakteryzować następującymi cechami:

1. przede wszystkim powinny być w pełni dobrowolne, powołanie i ich uczestnictwo musi wynikać wyłącznie z chęci członków
2. praca ochotnicza musi sprawiać satysfakcję, być sposobem na życie dla osób w niej uczestniczących.

¹ S. Kantyka, Organizacje pozarządowe – partner samorządu, (w) A. Frączkiewicz Wronki (red), Samorządowa polityka społeczna, Warszawa 2002, s. 203

3. powinny one zaspokajać pewne ogólnospołeczne potrzeby, wchodzić w te luki, które siła rzeczy będą powstawać w państwowym systemie pomocy

Ponadto działalność ochotnicza powinna być działalnością fachową. Nie chodzi tu o formalny profesjonalizm potwierdzony świadectwem czy dyplomem. Fachowość osób działających może wynikać zarówno z ich zainteresowań zawodowych jak i pozazawodowych np. ze znajomości danego problemu społecznego z autopsji².

Organizacje pozarządowe powinny cechować elastyczność form i zakresu dziania. Powinny umieć szybko reagować na pojawiające się problemy.

Ważną cechą organizacji pozarządowych musi być uwzględnienie w ich sposobie działania specyfiki środowiska lokalnego. Ta sama organizacja czy grupa ludzi działająca pod tym swym hasłem inaczej będzie pracowała w środowisku wiejskim, inaczej w małym miasteczku czy dużym mieście. To jest sprawa daleko idącego wglądu w obyczajowość, w system wartości obowiązujący w poszczególnych środowiskach lokalnych. Może temu sprostać tylko lokalnie działająca organizacja, która sama nabiera kształtu w zależności od specyfiki środowiska lokalnego.

Organizacje pozarządowe powinny poddawać się kontroli społecznej, a także prowadzić samokontrolę. Pomysł ich powstania wynika z określonych potrzeb środowiska. Powinny więc mieć świadomość służebnej roli w stosunku do ludzi wśród, których działają. Otwarcie na kontrolę społeczną oznacza przyjmowanie sygnałów zwrotnych płynących od środowiska lokalnego i świadczących o tym, czy organizacja i jej praca jest aprobowana czy przystaje ze swoimi ofertami do rzeczywistych potrzeb.

Podstawową sprawą są partnerskie relacje między członkami organizacji, a ludźmi na rzecz których pracują. Partnerstwo znacznie łatwiej wypracować działaczom organizacji pozarządowych, powinno ono leżeć u podstaw ich zaangażowania. Idą oni przecież do ludzi z własnej chęci własnego wyboru dlatego, że znają z autopsji pewne potrzeby i uważają, że mają coś innym do przekazania. To wynika właśnie z tej fachowości, o której wcześniej wspomniano, fachowości będącej skutkiem przeżycia pewnych stanów czy sytuacji. Alkoholicy pomagają innym alkoholikom w klubach AA, byli narkomani pracują wśród narkomanów, rodzice dzieci specjalnej troski tworzą swoje organizacje samopomocowe. Part-

² J. Staręga Piasek, Uwagi o działalności ochotniczej w systemie pomocy społecznej (w) Krzysztof Herbst (red), Organizowanie pomocy i samopomocy, Warszawa 1991, s. 8-9

nerskie stosunki są tu podstawą, a dzięki nim realizuje się podstawowa zasada skutecznej pomocy tzn. aktywne zaangażowanie w swoje własne sprawy.

Członkowie organizacji pozarządowych czasami nie zdają sobie sprawy z tego, że ich chęć pomocy innym wypływa tak naprawdę z ich własnych potrzeb. Pomagamy niejednokrotnie ze względu na siebie i na własną satysfakcję. To jest normalne i zrozumiałe. Ale jest tu pewne niebezpieczeństwo, jest bowiem bardzo trudno pomagać nie tak, jak ja to sobie wyobrażam ale tak, jak chce osoba, której pomoc się oferuje. Potrzebna jest postawa pokory i szacunku wobec tego komu się pomaga³.

Starając się określić status prawny organizacji pozarządowych w Polsce należy odwołać się do regulacji konstytucyjnych. Konstytucja będąca ustawą zasadniczą państwa określa podstawy ustrojowe, a zatem wyznacza także zasady funkcjonowania organizacji społecznych. W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku nie używa się terminu organizacja pozarządowa. Natomiast stwierdza się że: „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji”.

Ta formuła jednoznacznie wskazuje na prawne podstawy działania w Polsce organizacji pozarządowych typu non-profit. Konstytucyjna wolność zrzeszania się stanowi podstawową zasadę wolności w społeczeństwie obywatelskim aktywności społecznej obywateli, stanowi podstawę działania organizacji pozarządowych. Relacje zachodzące między państwem, a społeczeństwem oparto na zasadzie pomocniczości i dialogu społecznego. Takie rozwiązanie wskazuje na wzmocnienie uprawnień obywateli i ich wspólnot w kształtowaniu życia społecznego. Dotyczy to wykonywania znacznej części zadań publicznych przez organizacje pozarządowe przy wsparciu administracji publicznej oraz w oparciu o zawarte porozumienia. Jednocześnie wiąże się to z udziałem organizacji pozarządowych w konsultacjach z organizacjami władzy publicznej w ramach budowy społeczeństwa obywatelskiego⁴.

W ramach sektora pozarządowego możemy spotkać różne formy organizacyjne w większym lub mniejszym stopniu sformalizowane. Prawne ramy funkcjonowania organizacji pozarządowych w Polsce tworzy przyjęta w 1984 roku Ustawa o fundacjach (Dz. U. z 1991 r. Nr 46 poz.203 z póź. zm), oraz uchwalone

³ Ibidem, s. 9

⁴ S. Kantyka, Organizacje pozarządowe ..., s. 209

w 1989 Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 1989 r. Nr 20 poz. 104 z póź. zm). Klamrą spinającą ustawodawstwo dotyczące funkcjonowania organizacji pozarządowych stanowi Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 24 kwietnia 2003 roku (Dz. U. z 2003 r. Nr 96 poz. 873) Reguluje ona nie tylko funkcjonowanie organizacji pozarządowych lecz określa także status i warunki działania wolontariuszy, ponadto porządkuje wzajemnie relacje tych organizacji z sektorem publicznym⁵.

Do organizacji pozarządowych posiadających najlepiej ukształtowane formy organizacyjno prawne należy zaliczyć stowarzyszenia i fundacje.

Stowarzyszenia są to dobrowolne, samorządowe i trwałe zrzeszenia o celach niezarobkowych. Zgodnie z ustawą w Polsce mogą działać trzy rodzaje stowarzyszeń: stowarzyszenia zwykłe - nie podlegające rejestracji, a jedynie zgłoszeniu odpowiednim władzom administracji państwowej, stowarzyszenia rejestrowe - podlegające rejestracji we właściwym sadzie rejonowym, oraz związki stowarzyszeń. Stowarzyszenia posiadają osobowość prawną i wpisane są do rejestru stowarzyszeń w Krajowym Rejestrze Sądowym . Posiadają prawo do prowadzenia działalności gospodarczej na zasadach ogólnych z zastrzeżeniem, iż uzyskane dochody będą przeznaczone na działalność statutową. Fundacja natomiast jest instytucją ustanowioną przez osoby fizyczne bądź prawne dla realizacji celów społecznych lub gospodarczo-użytecznych. Powstanie fundacji jest związane z przekazaniem przez fundatorów wydzielonego aktem notarialnym majątku dla wspierania celu określonego w statucie. Fundacje posiadają osobowość prawną i wpisane są do rejestru fundacji w Krajowym Rejestrze Sądowym⁶.

Fundacje w Polsce nie mogą łączyć działalności gospodarczej ze statutową. Oznacza to, że dziedziny w których się specjalizują nie mogą stanowić ich źródła utrzymania, a działalność podjęta w innej dziedzinie może mieć charakter dochodowy. Należy także zaznaczyć, że znaczna rzesza organizacji zaliczanych do organizacji pozarządowych powołana została w oparciu o inne przepisy niż te, które wcześniej wymieniono. Dotyczy to głównie organizacji katolickich, których działalność jest realizowana w oparciu o ustawę o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 maja 1989 r.

⁵ A. Niesporek, Trzeci sektor w Polsce. Organizacje pozarządowe w sektorze socjalnym (w) S. Pawlas Czyż. Praca socjalna wobec współczesnych problemów społecznych, Toruń 2007, s. 95

⁶ S. Kantyka, Organizacje pozarządowe ..., s. 210

Rozwój organizacji pozarządowych dokonywał się szczególnie dynamicznie w pierwszym okresie transformacji. Po roku 1992 dynamika tworzenia organizacji pozarządowych nieco osłabła. Najnowsze badania pokazują, że w ostatnich latach znowu możemy zaobserwować gwałtowny liczebny ich wzrost. W roku 2006 zarejestrowanych było 55016 stowarzyszeń oraz 8212 fundacji. W porównaniu z rokiem 2004 przybyło ponad 9000 nowych zarejestrowanych stowarzyszeń oraz około 1000 fundacji⁷.

Nie wszystkie z zarejestrowanych organizacji pozarządowych prowadzą jednak rzeczywistą działalność. Polskie organizacje pozarządowe przede wszystkim działają w obszarze sportu, turystyki, rekreacji (40%), edukacji i wychowania (10%) usług socjalnych i pomocy społecznej (10%) oraz ochrony zdrowia (8%).

W Polsce jest znaczne zróżnicowanie organizacji pozarządowych. Uwzględniając wskaźnik liczby organizacji na 10 tysięcy mieszkańców, do województw o największym nasyceniu organizacjami należą województwa: mazowieckie (19 na 10 tysięcy mieszkańców), pomorskie (18 na 10 tysięcy mieszkańców) i lubuskie (17 na 10 tysięcy mieszkańców). Najmniejsza ilość występuje świętokrzyskim (11), opolskim (12) oraz śląskim, kujawsko-pomorskim i lubelskim (13). Jak wykazują cytowane badania polskie organizacje pozarządowe są relatywnie młode. Jedynie około 13% organizacji działało przed rokiem 1984. co trzecia organizacja ma mniej niż cztery lata. Spotykamy organizacje bardzo małe. Ponad połowa stowarzyszeń ma nie więcej niż 36 członków. Od roku 2002 obserwuje się ponadto proces zmniejszania liczby członków stowarzyszeń. Zmniejsza się także liczba organizacji zatrudniających płatny personel. W 2006 roku 26% organizacji zatrudniało płatny personel. W organizacjach pozarządowych znalazło zatrudnienie około 120 tysięcy osób. Stanowi to jedynie nieco ponad 1% wszystkich zatrudnionych poza rolnictwem i sytuuje Polskę daleko poza innymi krajami⁸.

Około 40% organizacji korzysta z pracy wolontariuszy, których liczbę szacuje się na około 700 tysięcy. Organizacje pozarządowe działają przede wszystkim w swoim bezpośrednim otoczeniu społecznym. Co trzecia organizacja prowadzi działalność na terenie najbliższego sąsiedztwa. Jedynie 28% organizacji prowadzi działalność o zasięgu ogólnokrajowym.

Realizując swoje cele organizacje pozarządowe najczęściej współpracują w przedsięwzięciach lokalnych społeczności (85% organizacji) oraz z samorzą-

⁷ A. Niesporek, Trzeci sektor w Polsce ..., s.94

⁸ Ibidem, s. 95

dem lokalnym gmin lub powiatów. Ponad 70% organizacji współpracuje z instytucjami użyteczności publicznej, a niemal 50% z mediami.

Polskie organizacje pozarządowe korzystają z wielu źródeł finansowania, jednak ich budżety są stosunkowo małe. Około 60% organizacji pozarządowych korzysta ze składek członkowskich, ponad 40% korzysta z pieniędzy samorządowych, a około 20% z funduszy rządowych. Organizacje korzystają także z darowizn od osób fizycznych oraz instytucji i firm. Wiele organizacji pozarządowych realizuje projekty dotowane z funduszy Unii Europejskiej⁹. Obecnie coraz bardziej powszechne staje się przekazywanie 1% podatku na rzecz organizacji pożytku publicznego.

Ważną sferą działalności organizacji pozarządowych jest wspieranie rozwoju regionalnego. Zasady i formy wspierania rozwoju regionalnego oraz zasady współdziałania między administracją rządową, samorządami oraz innymi instytucjami wspierającymi rozwój regionalny zostały zawarte w ustawie o zasadach wspierania rozwoju regionalnego z dnia 12 maja 2000 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 48 poz. 550). Organizacje pozarządowe traktowane są jako partnerzy społeczni uczestniczący w działaniach obejmujących sprawy rozwoju regionalnego. Związane jest to z zawieraniem różnorodnych porozumień i ustaleń składających się na kontrakt regionalny. W ten sposób organizacje społeczne stały się uczestnikami procesu tworzenia i realizacji programu rozwoju regionalnego. W zakres tych programów wchodzi między innymi: opracowanie diagnozy sytuacji lokalnej strategii rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego rejonu, planu konkretnych przedsięwzięć w oparciu o istniejące podmioty i specjalnie powołane instytucje rozwojowe.

Uczestnictwo społeczności lokalnych w zbiorowych formach działania oraz możliwość wymierania wpływu na ich przebieg, to warunek konieczny rozwoju lokalnego.

Zasady współpracy administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi zostały określone także w ustawach resortowych np. z zakresu pomocy społecznej, opieki zdrowotnej, czy rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych.

Organizacje pozarządowe podlegają kontroli i nadzorowi. Stowarzyszenia nadzorowane są przez organy samorządu terytorialnego oraz organy administracji rządowej właściwej ze względu na siedzibę stowarzyszenia. Kontroli podlega dzia-

⁹ Ibidem, s. 96

łałość stowarzyszeń pod względem zgodności z prawem oraz ze strukturą stowarzyszenia. W odniesieniu do fundacji organami nadzorującymi są właściwy minister oraz właściwy wojewoda ze względu na obszar, na którym jest prowadzona działalność. Instytucją kontrolną względem organizacji pozarządowych jest także Najwyższa Izba Kontroli. Stworzenie możliwości wspierania w formie dotacji ze środków publicznych, a w szczególności jednostek samorządu terytorialnego działalności stowarzyszeń i fundacji związanych z wykonywaniem zadań publicznych jest działaniem w dobrze pojętym interesie publicznym¹⁰.

Pomimo wielu problemów przed jakimi stają organizacje pozarządowe w tym przede wszystkim finansowych oraz braku osób gotowych do bezinteresownej pracy na rzecz organizacji dominuje wśród nich optymizm. Optymistów patrzących z nadzieją na kolejne lata funkcjonowania trzeciego sektora w Polsce jest ponad 4-krotnie więcej niż pesymistów¹¹.

Programem określającym przyszłość społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, a jednocześnie scalającym pewne warunki jego funkcjonowania z uwarunkowaniami Unii Europejskiej jest „Program Operacyjny Społeczeństwo Obywatelskie”. Stanowi on rozwiązanie przyjętej przez Rząd RP w roku 2005 „Strategii Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2009-2013.

Celem Programu Operacyjnego jest podjęcie działań służących wzmocnieniu podmiotowości obywateli i ich wspólnot oraz stworzenie warunków dla rozwoju instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Realizacja programu ma pozwolić na:

1. osiągnięcie optymalnego uczestnictwa obywateli w życiu publicznym,
2. ilościowy i jakościowy rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego poprzez wzmocnienie organizacji pozarządowych, integrację i rozwój ekonomii społecznej,
3. stworzenie podstaw funkcjonowania dobrego państwa zmieniającego konstrukcję społeczeństwa obywatelskiego, pełne wdrożenie zasad pomocniczości, partycypacji, partnerstwa oraz dialogu obywatelskiego w relacji sprawna administracja publiczna – obywatele¹².

¹⁰ S. Kantyka, Organizacje pozarządowe ..., s. 214

¹¹ M. Gumkowska, J. Herbst, Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych. Raport z badania 2006: www.ngo.pl

¹² Program Operacyjny Społeczeństwa Obywatelskiego Narodowy Plan Rozwoju 2007-2013, Warszawa 2005, s. 9

II. Organizacje pozarządowe w obszarze pomocy społecznej województwa lubelskiego

Ustawa o pomocy społecznej definiuje pomoc społeczną jako instytucje polityki społecznej państwa mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężenie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości.

Art. 2 ust.2 ustawy mówi, że pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie na zasadzie partnerstwa z organizacjami pozarządowymi, Kościołem Katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi¹³.

Powyższy zapis uprawnia do stwierdzenia, że sprawowanie pomocy społecznej stanowi obowiązek państwa, ale działalność na tym polu jest także prawem wszelkich podmiotów niepaństwowych. Należy rozumieć, o ile właściwe organy państwa powinny z organizacjami pozarządowymi współpracować, o tyle organizacje pozarządowe mogą taką współpracę podjąć. Wynika to z ich niezbywalnego prawa do niezależności. Z zapisów ustawy jasno wynika, że odpowiedzialność za organizowanie pomocy społecznej ponoszą władze samorządowe. Do ich obowiązku także należy aktywne współdziałanie na danym terenie z organizacjami pozarządowymi: stowarzyszeniami, fundacjami, związkami wyznaniowymi i grupami o różnym stopniu sformalizowania.

Formuła współdziałania, jego zakres i intensywność jest kwestią całkowicie otwartą. Ustawa w żaden sposób w tą materię nie wkracza. Mogą zatem istnieć bardzo różne rozwiązania, chodzi jednak o to, aby zostały przyjęte takie, które najbardziej odpowiadają lokalnym siłom i możliwościom, a jednocześnie zwiększają szansę na zaspokojenie potrzeb ludzi.

Organizacje pozarządowe działające w obszarze pomocy społecznej stanowią ważne uzupełnienie aktywności podejmowanej w tym zakresie przez organy administracji rządowej i samorządy. Cechuje je dobre rozeznanie potrzeb i problemów społecznych, innowacyjność i niezależność. Specjalizacja organizacji pozarządowych powoduje, że mają one szczegółową i praktyczną wiedzę na temat problemów życia publicznego, za których rozwiązywanie odpowiada administracja rządowa lub samorządowa. Ponadto organizacje te skupiają najbardziej aktywnych i przedsiębiorczych przedstawicieli społeczności lokalnych, przyczynia-

¹³ Art. 2 ust. 2 ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz. U. Nr 64, poz. 593)

jąc się tym samym do propagowania idei społeczeństwa obywatelskiego. Dysponując wykwalifikowaną kadrą specjalistów, zasobami rzeczowymi oraz doświadczeniem, gwarantują właściwe i efektywne wykonywanie zadań i usług. Organizacje pozarządowe od lat wpisują się w budowanie nowoczesnego systemu pomocy społecznej, zarówno w skali kraju jak i poszczególnych województw.

W obszarze pomocy społecznej i sektorze usług socjalnych aktywnie działa około 4,5 tysiąca organizacji pozarządowych, tj. około 10% wszystkich organizacji pozarządowych w Polsce. Organizacje dla, których pomoc społeczna i usługi socjalne są podstawowym obszarem działania, przede wszystkim zajmują się pomocą osobom niepełnosprawnym lub chorym (46% organizacji). Pomocą osobom ubogim zajmują się 45% wymienionych organizacji, a 32% pomocą osobom starszym. Osobom uzależnionym i współuzależnionym pomaga 30% organizacji działających w obszarze pomocy społecznej i usług socjalnych tyle samo wspiera domy dziecka, rodziny zastępcze, świadczy usługi adopcyjne pomaga dzieciom i młodzieży. Około 25% organizacji zajmuje się dystrybucją darów rzeczowych i wsparciem finansowym, a 20% prowadzi schroniska dla bezdomnych lub pomaga w inny sposób. Co dziesiąta organizacja pomaga ofiarom klęsk żywiołowych, a 2% wspiera uchodźców.

Wśród organizacji działających w obszarze pomocy społecznej i usług socjalnych dominują stowarzyszenia - stanowią one około 70% wszystkich organizacji. Fundacje stanowią z kolei 23% tych organizacji i występują w tym obszarze częściej niż w całym trzecim sektorze (około 13%). Częściej niż przeciętnie w całym sektorze organizacje działające w obszarze pomocy społecznej i usług socjalnych korzystają ze wsparcia wolontariuszy. Wyższy jest wśród nich poziom zatrudnienia. Płatnych pracowników zatrudnia około 40% organizacji. Organizacje działające w tym obszarze charakteryzują się także lepszą sytuacją finansową¹⁴.

W województwie lubelskim podobnie jak w całym kraju działa szereg organizacji pozarządowych. Ilość organizacji pozarządowych w województwie lubelskim z podziałem na poszczególne powiaty przedstawia poniższa tabela.

Lp.	Nazwa powiatu	Ilość organizacji pozarządowych
1.	miasto Lublin	1248
2.	miasto Zamość	229

¹⁴ Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2004 <http://www.ngo.pl>

Lp.	Nazwa powiatu	Ilość organizacji pozarządowych
3.	powiat puławski	212
4.	miasto Chełm	192
5.	powiat lubelski	148
6.	miasto Biała Podlaska	144
7.	powiat łukowski	133
8.	powiat kraśnicki	130
9.	powiat biłgorajski	119
10.	powiat świdnicki	113
11.	powiat bialski	105
12.	powiat tomaszowski	103
12.	powiat lubartowski	99
14.	powiat hrubieszowski	96
15.	powiat zamojski	90
16.	powiat radzyński	80
17.	powiat Łęczyński	78
18.	powiat opolski	76
19.	powiat krasnostawski	75
20.	powiat włodawski	74
21.	powiat rycki	71
22.	powiat chełmski	53
23.	powiat parczewski	53
24.	powiat janowski	52
Razem		3773

Źródło: Informator Lubelskiego Ośrodka Samopomocy stan na XII 2007 r.

Z tabeli wynika, że 1/3 wszystkich organizacji pozarządowych znajduje się w Lublinie. Z ogólnej listy organizacji około 820 działa w obszarze pomocy społecznej i zabezpieczenia socjalnego co stanowi około 22% wszystkich organizacji pozarządowych w woj. lubelskiego.

Województwo lubelskie charakteryzuje się niedostatecznie rozwiniętą infrastrukturą społeczną, szczególnie na terenach małych miast i wsi, co w znacznym stopniu uniemożliwia podjęcie systemowych działań zmierzających do rozwiązania narastających problemów społecznych. W województwie lubelskim zdecydo-

wana większość palcówek (schronisk noclegowych, placówek opiekuńczo-wychowawczych, szczególnie wsparcia dziennego) prowadzona jest przez organizacje pozarządowe. Skupione są one głównie w dużych miastach (co obrazuje tabela), gdzie znajdują się zasoby ludzkie, finansowe i organizacyjne niezbędne do prowadzenia działalności. Mniejsze miejscowości, których mieszkańcy dotknięci są takimi samymi problemami pozbawieni są możliwości uzyskania specjalistycznego wsparcia.

Ocena realizacji zadań pomocy społecznej przez samorządy gminne i powiatowe pozwoliła na określenie tych obszarów życia społecznego, które wymagają szczególnego wsparcia ze strony administracji rządowej oraz organizacji pozarządowych.

Za priorytetowe uznano działania zmierzające do wsparcia rodzin w wypełnianiu ich funkcji opiekuńczo-wychowawczych, ograniczanie zjawiska marginalizacji osób ubogich i bezdomnych oraz poprawy warunków życia osób starszych i niepełnosprawnych.

Spostrzeżenia te zostały również potwierdzone przy okazji spotkań z przedstawicielami samorządów oraz organizacji pozarządowych, działających w obszarze pomocy społecznej. Wskazywano na konieczność podjęcia wspólnych działań profilaktycznych i osłonowych, których celem byłoby zapobieganie zjawisku wykluczenia społecznego, łagodzenia jego skutków, jak również wypracowanie spójnego systemu rozwiązywania problemów społecznych.

Dla realizacji powyższego celu został opracowany w grudniu 2005 roku „Program współpracy Wojewody Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi w zakresie pomocy społecznej”.

Powyższy program skierowany został do organizacji pozarządowych, które statutowo realizują zadania z zakresu pomocy społecznej w województwie lubelskim.

Celem działań podejmowanych w ramach współpracy Wojewody Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi jest ograniczenie procesu wykluczania społecznego oraz marginalizacji grup społecznych, szczególnie narażonych na te zjawiska¹⁵.

Program współpracy obejmuje trzy główne zagadnienia:

¹⁵ Program współpracy Wojewody Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi w zakresie pomocy społecznej – Wydział Polityki Społecznej Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego

I Budowanie systemu wspierania dziecka i rodziny ukierunkowanego na eliminowanie dysfunkcjonalności wychowawczej rodziny.

Realizacja tego zagadnienia odbywa się przez następujące działania:

1. wspieranie placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego,
2. rozwój specjalistycznego poradnictwa oraz terapii rodziny mający na celu przywrócenie rodzinie zdolności do wypełniania jej zadań,
3. wspieranie poszukiwania mieszkań chronionych dla pełnoletnich wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych i rodzin zastępczych,

II Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu osób ubogich, zagrożonych bezdomnością i bezdomnych¹⁶.

Działania podejmowane dla rozwiązania tego problemu to:

1. wsparcie placówek zapewniających różne formy pomocy dla osób zagrożonych bezdomnością i bezdomnych,
2. działanie na rzecz wychodzenia z bezdomności,
3. tworzenie innowacyjnych rozwiązań o charakterze profilaktycznym i aktywizującym na rzecz osób zagrożonych bezdomnością i bezdomnych.

III Poprawa warunków życia ludzi starszych – zmniejszenie społecznego wykluczenia tych osób oraz łagodzenie ich problemów.

Podejmowane działania w ramach tego zadania to:

- 1) podniesienie poziomu usług świadczonych w środowisku zamieszkania oraz rozszerzenie oferty świadczonej pomocy społecznej dla osób starszych,
- 2) zapewnienie dostępu do odpowiedniej infrastruktury społecznej,
- 3) poprawa sprawności i aktywności życiowej ludzi starszych,
- 4) pomoc w integracji społecznej i utrzymaniu kontaktów społecznych,
- 5) prowadzenie innowacyjnych działań zapobiegających izolacji osób starszych i niepełnosprawnych.

Efektom przyjętych do realizacji zadań powinno być:

1. zwiększenie oferty pomocy społecznej dla osób i grup znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej,
2. wspieranie działań w celu poprawy skuteczności udzielonej pomocy,
3. zwiększenie wpływu organizacji pozarządowych na kreowanie polityki społecznej w województwie,

¹⁶ Por. P. Czarnecki, *Etyka zawodu pracownika socjalnego*, w: *Praca socjalna*, P. Czarnecki (red.), Lublin 2008, s. 163-172.

4. zintegrowanie działań władz publicznych i organizacji pozarządowych w zakresie rozwiązywania problemów społecznych,
5. pobudzanie aktywności środowisk lokalnych w obszarze pomocy społecznej¹⁷.

Na realizację zadań wynikających z programu współpracy Wojewody Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi zostały zaplanowane odpowiednie środki finansowe. Dotacje dla podmiotów uprawnionych (organizacje pozarządowe) będą się odbywały w drodze konkursów ofert.

Każda organizacja pozarządowa winna skierować określoną ofertę na realizację konkretnego zadania wynikającego z programu współpracy.

Jak wspomniano wcześniej na Lubelszczyźnie działa znaczna ilość organizacji pozarządowych. Do najbardziej prężnie działających należy Polska Fundacja Ośrodków Wspomagania Rozwoju Gospodarczego „OIC Poland” z siedzibą w Lublinie. Została utworzona z inicjatywy przedstawicieli lokalnej społeczności zainteresowanych podjęciem aktywnych działań na rzecz stymulowania rozwoju gospodarczego i społecznego w regionie lubelskim. Fundacja należy do wiodących ośrodków edukacyjnych regionu południowo-wschodniej Polski, aktywnie włączyła się w tworzenie strategii województwa lubelskiego, kształceniem kadr menedżerskich oraz organizowaniem pomocy osobom pozostającym bez pracy.

W roku 2000 z inicjatywy Fundacji powołana została Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, której głównym celem jest kształcenie wykwalifikowanych kadr. Doskonała organizacja i współpraca powoduje, że WSEI i Fundacja od lat otrzymują największe środki z funduszy europejskich na realizację projektów edukacyjnych, szkoleniowych i doradczych.

W ostatnich latach (2005-2007) nastąpił szybki rozwój Fundacji, zarówno w wymiarze działalności, jak i zatrudnienia. W roku 2005 ilość złożonych projektów wzrosła o 55% w stosunku do roku 2004, a ich wartość czterokrotnie. Fundacja w lipcu 2006 r. otrzymała certyfikat potwierdzający zgodność posiadanego systemu Zarządzania Jakością z wymogami normy w zakresie usług szkoleniowych, doradczych i informujących¹⁸.

Nie da się również wymienić wszystkich organizacji pozarządowych działających w obszarze pomocy społecznej, prowadzących działalność charytatywną w województwie lubelskim.

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Informacja o działalności „OIC Poland” – Fundacja „OIC Poland” w Polsce

A oto niektóre z nich:

1. Fundacja „Między Nami” wychodząca naprzeciw potrzebom jednej z najbardziej zaniedbanych grup społecznych – osobom z upośledzeniem umysłowym i bezdomnym;
2. Lubelskie Hospicjum Dla Dzieci im. Małego Księcia – niosące pomoc dzieciom nieuleczalnie chorym;
3. Fundacja SOS Ziemi Lubelskiej, prowadząca między innymi schroniska i noclegownie dla bezdomnych kobiet;
4. Fundacja Szczęśliwe Dzieciństwo, niosąca pomoc dzieciom i młodzieży szczególnie z grup ryzyka społecznego;
5. Stowarzyszenie Nadzieja – organizująca pomoc terapeutyczną i rehabilitacyjną oraz informacyjną dla osób uzależnionych od alkoholu i ich rodzin;
6. Stowarzyszenie Centrum Wolontariatu, zajmujące się aktywnością społeczną obywateli i umożliwiające im podejmowanie działań w charakterze wolontariuszy;
7. Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta, świadczące pomoc rodzinom i osobom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej;
8. Federacja Organizacji Osób Niepełnosprawnych – zajmująca się wspieraniem osób niepełnosprawnych;
9. Kraśnickie Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych organizujące pomoc rodzinom i osobom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej;
10. Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce SOS prowadzące Wioski Dziecięce SOS w Biłgoraju i w Kraśniku oraz Dom Młodzieży SOS w Lublinie. W placówkach tych znalazło swój dom około 200 dzieci osieroconych i opuszczonych;
11. Biłgorajskie Stowarzyszenie „Iskra”, świadczące pomoc alkoholikom oraz dzieciom z rodzin z problemem alkoholowym;
12. Stowarzyszenie „Otwarte Serce” świadczące pomoc rodzinom w wypełnianiu zadań wychowawczych i opiekuńczych, organizowanie opieki nad dziećmi z rodzin ubogich i rozbitych;
13. Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności, zajmujące się rozwijaniem i propagowaniem inicjatyw zmierzających do przezwycięzania trudnych sytuacji osób i rodzin wymagających wsparcia;

14. Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym z Zamościu - wspierające rodziców, opiekunów i przyjaciół dzieci niepełnosprawnych w celu zwiększenia aktywności dziecka niepełnosprawnego w życiu społecznym¹⁹.

Organizacje pozarządowe działające na terenie województwa lubelskiego wspierane są przez Lubelski Ośrodek Samopomocy, który jako jeden z 13 ośrodków należy do Ogólnopolskiej Sieci Wspierania Organizacji Pozarządowych. Realizuje on projekty ukierunkowane na pobudzenie społecznej aktywności i budowaniu wszechstronnych porozumień między sektorem publicznym prywatnym i społecznym²⁰.

Działalność organizacji pozarządowych działających w obszarze pomocy społecznej w województwie lubelskim świadczy o szerokim zakresie zadań realizowanych przez te organizacje i rozwiązywaniu szeregu potrzeb osób potrzebujących wsparcia i pomocy.

Organizacje pozarządowe tworzą ludzie, którzy wykorzystują prawo do dobrowolnego zrzeszania się i którzy uważają że swoboda działalności i zaangażowanie obywateli w życie społeczne jest podstawą demokratycznego państwa. Organizacje pozarządowe to te, które realizują pewną misję, działając w imię wartości lub społecznie pożytecznych celów. Są poważnym partnerem samorządów lokalnych i państwa w organizowaniu aktywności społecznej. Znaczna ilość zadań jakie stoją przed służbami socjalnymi sprawia, że konieczne jest wspólne podejmowanie wyzwań w ramach współpracy władz rządowych i samorządowych z organizacjami, które określamy jako trzeci sektor.

Podsumowując rolę i znaczenie organizacji pozarządowych w polityce społecznej państwa należy stwierdzić, że zmiany zapoczątkowane w 1989 roku pozwoliły na swobodny rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Wprowadzenie zasady pomocniczości, umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot i zapisanie jej w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dały podstawy wielu rozwiązań i pozwoliły na dynamiczny rozwój różnorodnych form aktywności społecznej.

Swoboda ta po dziesiątkach lat ścisłego reglamentowania form aktywności społecznej zaowocowała swoistą erupcją różnych form organizacji pozarządowych i uważany jest obecnie jako swoisty fenomen socjologiczny w naszym państwie.

¹⁹ Wykaz organizacji pozarządowych funkcjonujący w pomocy społecznej województwa lubelskiego – Wydział Polityki Społecznej Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego

²⁰ Informator Lubelskiego Ośrodka Samopomocy Lublin 2007

Summary

Non-governmental organizations in social politics, particularly taking under consideration the field of social work in mazowieckie region

Key words: *non-governmental organizations, social politics.*

Paweł Czarnecki

***The issue of beginning and end of human
life in the context of social worker's
professional ethics***

Before I discuss problems of social worker's ethics connected with critical moments of human life, it would be very helpful to analyze the significance of social help. It will help us to distinguish rules of medical ethics from rules obeying only workers of social help. Generally speaking, the main goal of every social worker is to help people in need. The goal covers with doctor's, nurse's and few other occupations goal, connected with helping people who are unable to help themselves. The difference between doctor, social worker, and especially nurse, comes down to kind of help served. Nevertheless, it should be mentioned that, there are activities typical for social worker, executed by other occupations, what means that some of the social worker ethics are identical to other professional ethics. In addition to this, doctors and nurses, start their actions due to patients initiative. Their help is strictly oriented for patient's completely cure. Whereas, contact between social worker and charge, often takes place at charge's home, and what is more, social worker is forced to start action not only due to charge's initiative, but also due to his/her own initiative which is often against charge's will (eg. in cases when state of the charge, causes danger to others) or due to members of the family(in case of family violence).

From the point of view of ethical reflection, establishing precise competence range for social workers, seems to be vital. In colloquial language, social worker is usually a person who is employed in so called social help centers, that is national institutions created in order to assist with social help. Limitation professional ethics only to regular employees of national institutions would mean, that rules formulated by ethics of certain profession, would not relate to people offering social help in the name of nongovernmental institutions, such as nongovernmen-

tal organizations or religious union (eg, Roman-Catholic Church). What is more, certain activities identical to actions undertaken by “institutional” social workers, are undertaken by representatives of other professions, for instance, probation officer or district nurses. It is obvious, that social worker ethics should relate to “social” work performed without any profits as a part of volunteer work. It seems that differentiation of social worker’s professional ethics, is made on purpose. It is understood as norm complex relating to providing “social help” as part of the occupation, and also in a broader sense, that is help ethics as such.

Above-mentioned stipulations, will be helpful in further process of analysis. Now, it would be reasonable to proceed, and interpret issues connected directly with the beginning and the end of life. It is quite easy to notice, that some ethical issues connected with critical moments of life do not appear at all in social worker’s professional life. It is hard to imagine for instance, a social worker facing the cloning issue. On the other hand, some of the issues do concern the social worker in a more considerable degree than other occupations, in which bioethical problems may occur (doctor, nurse, clerical etc). Majority of social workers face such problems as: abortion, suicides, and euthanasia. Due to the fact, that social work is often addressed to families struggling with alcoholism, and violence, it may happen that social worker faces the issue of murder (or a possibility of a murder). Those issues, will be thoroughly examined in the context of social worker’s professional ethics¹.

Euthanasia, that is, conscious stopping one’s life with doctor’s assistance, concerns two groups of people: elderly, and untreatably patients. Old age can be divided into different partial periods, which are: death throes, including the process of dying, and also the period just before dying which takes quite long. The basic difference in those two groups is fact, that in case of old people, from whom, death is an obvious law of nature impossible to avoid. Whereas, death of a young person, seems to be against law of nature. In the first case, our duty is to provide appropriate help and assist all the way until the very end. In the second, we do the

¹ Social work may aimed at various groups and individuals as well Por. Ch.. D. Garvin, B. A. Seabury: *Działanie interpersonalne w pracy socjalnej*, Katowice 1998, s.62. The issues of the beginning and the end of life, occur mainly in the case of help offered to individuals, P. Dancák, *Wychowanie do wartości jako punkt wyjścia w rozwiązywaniu współczesnego kryzysu według nauczania Jana Pawła II*, In: *Wychowanie do wartości w nauczaniu Jana Pawła II*, Innovatio Press, Lublin 2009., p. 135-147.

best we can in order make the patient's life longer². (A certain thesis is accepted, according to which, the difference is not so significant in cases where life cannot be prolonged.)

In practice, social workers meet people, who are in really bad condition and suffer a lot, but they have chances for survival. There are also people who are terminally ill. Reducing pain and hurt, is one of the main duties of the medical staff, but it does not mean that social worker should not help if there is such a possibility. Assisting in the process of dying, satisfying one's life needs, psychological help (so called "holding one's hand in death throe") is certainly not enough. The rule of reducing physical pain applies mainly to doctors whose duty is to prescribe effective painkillers. Also the role of a social worker may be significant as some of the patients may have problems with taking medicines prescribed. It should be stated that, social worker is obliged to treat his/her charges in the same way he/she treats other, healthy charges. Individuals, who are in death throe and pre-agonal state, should have the possibility to fulfill one's basic needs, that is to soothe their pain.

Social worker does not have the right to assist during euthanasia, even in countries in which "mercy-killing" is legal. On the other hand, it is possible to send and individual do certain institution, which deals with euthanasia. It is comparable with assisting during the "mercy-killing". That is why, social worker should be aware of the fact that, young people, asking for euthanasia, do not really want to die. They only want to get rid of the pain. In comparison, person who is slowly coming to the end of his/her life, asking for euthanasia, is asking for speeding up the moment of death. Since both requests, for young and old people, is in fact a request for two different actions (reducing one's pain and speeding up one's unavoidable death), refusing or agreeing on taking part in it, social worker (and also doctor) in both cases makes different decisions.

Request for euthanasia may be directed to employees of hospices (that is not necessarily social workers), and also to workers who take care of untreatable patients at their homes. In the second case, practical and theoretical difficulties that social workers have to face, are especially hard because social help is usually

² Por. T. Kotarbiński, *Potrzeby ludzi starych o końcowym okresie życia*, w: *W kręgu życia i śmierci. Moralne problemy medycyny współczesnej*, pod red. Z. Szarawarskiego, Książka i Wiedza, Warszawa 1987, s. 166. See. W. Kowalski, *Organizacje pozarządowe w polityce społecznej państwa ze szczególnym uwzględnieniem obszaru pomocy społecznej w województwie lubelskim*, In: *Praca społeczna*, P. Czarnecki (Ed.), Innovatio Press, Lublin 2008, p. 41-56.

aimed at people economically and socially excluded. Such people, usually cannot afford buying expensive medicines, quite often they have no chances to be located in any hospice. As a result, social worker is the only subject able (and obliged) to provide them with appropriate help. Social worker who refuses to help his/her charge (who is staying at home and is deprived of any effective help in reducing pain) in euthanasia, and is not undertaking any actions exceeding the “basic help” (eg. range of responsibilities stated by institution which hired the worker) condemns the individual for prolong dying in pain, what is unethical. That is why, basic duty for welfare worker in case of people suffering extreme pain, is to provide personal or institutional help reducing the pain.

On the other hand, it seems that welfare worker cannot only act according to the rule of maximum pain reduction, because it makes euthanasia legal or even obligatory. The reason for that is, fact that pain which cannot be reduced by medicines (euthanasia is mainly for this kind of cases) is for dying person easier to stand when it takes shorter period of time. Assuming that, worker whose duty is to reduce the pain of people in their death throes, euthanasia as a way of reducing or even wiping out, would be morally desired. It is a crucial matter in welfare worker’s work to respect individual’s dignity, and value of human life.

Another ethical issue, which will be probably faced by social worker is abortion. Social worker does not participate personally in the surgery, but he/she can be asked about legal ways of terminating pregnancy. In Poland, the issue of abortion is determined by the act issued on January 7th, 1993. act of family planning, a human fetus protection, and conditions of pregnancy terminating (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78), which restricted the availability to the surgeons- from now on, performing an abortion is legal in case of one of the premises below:

1. pregnancy is a threat to women’s life or health (until the moment, fetus is able to live independently outside women’s body);coincidence must be certified by doctor who does not perform an operation.

2. prenatal examinations or other medical premises indicating serious probability of hard and irreparable impairment of fetus, or incurable illness threatening to its life (until the moment of being able to live independently outside women’s body); coincidence must be certified by doctor who does not perform an operation.

3. justified suspicion, that pregnancy as a result of punishable offence(until 12 weeks since the moment of conception);coincidence must be certified by a prosecutor.

Ethics of social worker in a more narrow sense (according to distinction accepted at the beginning of this consideration) obliges to provide people with information about possibilities of pregnancy termination. Social worker is also obliged to oppose the pressure put on an individual in order to illegally terminate pregnancy. One of the significant social help functions, called the educative function, plays here a great role³.

The issue of joint responsibility lying on social worker due to actions made by his/her charges. Charge may ask his/her social worker for help in committing suicide, and if the social worker refuses, charge may still do it all alone. The same situation is in case of abortion. Due to those considerations, a certain question is arising: should the moral co-responsibility be put on social worker when it was possible for him/her to prevent certain situations by paying more attention to the individual, and informing appropriate institutions. Especially in dramatic cases, social workers are often blamed by the media. It seems that in case of adults, who are responsible for themselves, it is hard to justify the thesis of co-responsibility of social worker.

Social worker's ethical situation is quite complicated as he/she works in the name of the whole nation, and the range and kind of his/her help offered, is determined by specific for this occupation regulations, and financial aid donated by the government. What is more, laws concerning ethical problems of the beginning and end of human life are also significant. Lets try to imagine a nation, perfectly impartial in terms of world's outlook, that is country, that would allow its citizens to decide about every case of abortion and euthanasia⁴. It would allow the individuals to act according to their beliefs, but probably quite soon, it would turn out that it would not stop the discussion concerning ethical disputes about the beginning and end of life.

The reason for that is simple, every ethical system, treats its own assumptions and rules as general, applying to everyone. Most obvious example is Christian ethics, expressed especially by social teaching of Roman Catholic Church. It forbids euthanasia, committing suicide, and abortion, no matter what the circumstances are. This ethics may be accused of trying to force, even non Catholics, to

³ T. Kamiński, *Etyka pracownika socjalnego*, Częstochowa 2003, See. S. Stolárik, *Życie jako ruch egzystencjalny w filozofii Jana Patočki*, Apostolicum, Warszawa 2009.

⁴ It is worth paying attention, that nation perfectly impartial in terms of world's outlook, is not possible, due to the fact, it would mean a consent for actions perceived by the whole society as unethical (eg. performing abortions on fetus able to survive outside women's body).

obey those rules as it is refers to value of human life and dignity that fully deserves every human being. This argument may be easily refused in cases, where individual is not able to decide about himself/herself, and with this kind of cases social workers often have to work. Neither person in death throe, nor unborn human being, is not able to fully articulate one's will. This is the reason, why Roman Catholic Church, claims is clerical responsibility to fight for laws of people unable to take care of themselves. Fact, that welfare worker faces issues of the beginning and end of human life, and he/she is forced to adopt certain moral attitudes (resulting often in practical decisions) causes that nation cannot renounce of providing social help. Entrusting the task of helping, to various organizations, even assuming that they would be able to succeed in achieving goal as good as country. That is connected with comedy of accepting certain conception of human and general ethics involved. Fact, that in Polish law, certain postulantships of Catholical ethics has been taken into consideration, arouses controversy in various social groups, which do not accept those postulantships. It is worthy remembering, that social help is a consequence of this ethics. It is not a coincidence that first institutions offering free help, belonged to Catholic Church.

Wiesław Kowalski

***Praca socjalna z rodziną współczesnym
wyzwaniem funkcjonowania systemu
opieki zastępczej***

Rodzina jako naturalna i powszechna społeczność jest podstawową i najważniejszą instytucją dla rozwoju człowieka. W stosunku do jakiegokolwiek innej wspólnoty pozostaje ona zawsze społecznością pierwotną i jedną z najbardziej cenionych wartości. Przemiany okresu transformacji, które przyniosły wiele pozytywnych dokonań przyczyniły się także do powstania sytuacji, w której społeczeństwo polskie często określane jest jako społeczeństwo ryzyka. Egzystencja w niepewnej i nie do końca klarownej rzeczywistości rzutuje na jakość funkcjonowania rodziny, określanej coraz częściej mianem rodziny ryzyka.

Chociaż powszechniej mówi się o rozmaitych zagrożeniach i nieprawidłowościach w funkcjonowaniu rodziny, często wręcz o jej kryzysie, uznawana jest ona jednak niezmiennie za najważniejszą komórkę społeczną i w tym znaczeniu tkwi przekonanie, że rodzina stanowi dobro, które należy chronić. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera pomoc oraz praca socjalna z rodziną doświadczającą dziś takich negatywnych zjawisk jak: bezrobocie, ubóstwo, sieroctwo. Na problemy te nakładają się także inne zjawiska o różnym pochodzeniu i charakterze jak: wzrost liczby rodzin trwale lub czasowo niepełnych, liberyzacja poglądów w dziedzinie etyki, zawężanie działalności kulturalnej członków rodziny na skutek postępującej pauperyzacji wielu polskich rodzin¹.

Zjawiska te niejednokrotnie stają się przyczyną częściowej lub całkowitej dysfunkcji rodzin, prowadząc do ich niewydolności a często do patologii. Szczegól-

¹ R. Maj, Współczesna rodzina jako podmiot pracy socjalnej (w:) Współczesne wyzwania pracy socjalnej pod red. J. Kędzior, A. Ładyżyńskiego, Toruń 2006, s. 81

nego więc znaczenia nabierają oddziaływania socjalne koncentrujące się na rodzinnej opiece zastępczej i pracy instytucji kryzysowych.

Przeprowadzona reforma systemu opieki nad dzieckiem w Polsce spowodowała, że dominującą formą organizacyjną stały się Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, które po reformie administracji terytorialnej w 1999 r. przejęły znaczącą część zadań likwidowanych zespołów pomocy społecznej, jak również podjęły całkiem nowe zadania w zakresie opieki zastępczej.

Dopełnieniem tych zmian było wyłączenie w 2000 r. opieki nad dziećmi z Ministerstwa Edukacji Narodowej i przekazanie jej do Resortu Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Opieka nad dzieckiem i rodziną stała się tym samym elementem składowym systemu pomocy społecznej i umieszczona została w Ustawie o pomocy społecznej jako nowy rozdział – Opieka nad rodziną i dzieckiem.

Wprowadzono zarazem nowe cenne rozwiązania w zakresie funkcjonowania opieki zastępczej. Przyjęto zasadę, że w sytuacji konieczności rozdzielenia dziecka z rodziną należy starać się umieścić je czasowo w rodzinnym środowisku zastępczym, nie zaś w placówce opiekuńczo-wychowawczej. W czasie pobytu dziecka w rodzinie zastępczej zadaniem pracowników socjalnych jest prowadzenie pracy naprawczej z rodziną. Istotną jest zarazem dbałość o podtrzymanie więzi dziecka z domem rodzinnym i ostatecznie – reintegracja rodziny oraz udzielenie jej wsparcia, by nie dopuścić do ponownej separacji².

Analizując reformę systemu opieki nad dzieckiem w Polsce należy zadać pytanie na ile powyższa reforma jest skuteczna w stosunku do założeń.

Analiza praktyki, dane statystyczne i badania naukowe wskazują, że aktualny model organizacji opieki nad dzieckiem i rodziną nie zapewnia pożądanego kierunku zmian w tym zakresie³. Negatywnie ocenia się takie zjawiska jak:

- a) wzrost wskaźnika dzieci umieszczonych poza rodziną (z 8,0 na 1000 dzieci w 2001 r. do 10,5 w 2005 r. W 2006 r. ogólna liczba dzieci w formach opieki zastępczej i instytucjonalnej zwiększyła się o ponad 2 tys. dzieci w porównaniu do 2005 r.),
- b) koncentracja działań wyłącznie na dziecku, a nie na rodzinie (dotyczy to zarówno rodziny, jak i rodziny zastępczej),

² J. Brągiel, Rodzina obszarem pracy socjalnej (w:) Praca socjalna – wielość perspektyw, Rodzina – Multikulturowość – Edukacja, Opole 2004, s. 16

³ M. Kaczmarek, Stan opieki nad dzieckiem na półmetku wdrażania reformy (w:) Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą – od form instytucjonalnych do rodzinnych, pod red. M. Raław-Markowska, Warszawa 2004

- c) nadmierna łatwość umieszczania dziecka poza rodziną, także w oparciu o przyczyny, które winny być przesłanką do podjęcia pracy socjalnej i wsparcia środowiska (np. ubóstwo, zaniedbania higieniczne, nierealizowanie obowiązku szkolnego), a nie oddzielania od rodziny. Funkcjonujące w oparciu o ustawę o pomocy społecznej rozwiązania w zakresie profilaktyki, stwarzają możliwości podejmowania działań zapobiegających umieszczeniu dzieci poza rodziną, nie są jednak kompleksowym i systemowym rozwiązaniem,
- d) zupełny brak instrumentów motywujących gminy do działań na rzecz pozostawienia dziecka w lokalnym środowisku rodzinnym (aktualne rozwiązania prowokują do łatwiejszego kwalifikowania dzieci do form opieki zastępczej lub instytucjonalnej),
- e) zdecydowana przewaga w ramach rodzinnej pieczy zastępczej rodzin zastępczych spokrewnionych z dzieckiem nad pieczę sprawowaną przez osoby niespokrewnione z dzieckiem, tj. rodziny zastępcze niespokrewnione oraz rodzinne domy dziecka, co powoduje, że w wielu przypadkach nie unika się dziedziczenia określonych patologii rodzinnych (bezradności, nieodpowiedzialności, słabych więzi emocjonalnych, awanturniczych zachowań, uzależnień itp.) oraz ogranicza się szanse rozwoju umieszczonych w nich dzieci. W 2006 r. z ok. 92 tys. dzieci umieszczonych poza rodziną ponad połowa (47 tys. dzieci) była w spokrewnionych rodzinach zastępczych, z których większość boryka się z podobnymi problemami jak rodzice tych dzieci. Dalsza zaś 1/3 dzieci (30,4 tys. dzieci) przebywało w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, w tym co trzecie dziecko (9,2 tys. dzieci) w bardzo dużych wielofunkcyjnych placówkach (średnio ok. 72 dzieci na 1 placówkę tego typu). Tylko co dziesiąte dziecko było niespokrewnionej z nim rodzinie zastępczej (9,6 tys. dzieci),
- f) pozorną pieczę zastępczą w przypadku wielu rodzin zastępczych spokrewnionych z dzieckiem, zwłaszcza w sytuacji, gdy na wysoki udział tego typu rodzin (rodziny zastępcze spokrewnione z dzieckiem stanowią aż 85% ogółu istniejących dziś rodzin zastępczych) ma wpływ relatywnie wysoka atrakcyjność świadczeń pieniężnych na dziecko powierzone spokrewnionej rodzinie zastępczej w porównaniu do wartości świadczeń rodzinnych kierowanych do rodzin (zasiłki rodzinne i dodatki do zasiłków rodzinnych uzależnione od kryterium dochodowego),
- g) dla dzieci nie mających rodzin spokrewnionych oferta opieki zastępczej dotyczy w praktyce - w zdecydowanej większości przypadków - umieszczenia w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Na 40 tys. dzieci przebywających

w 2006 r. poza rodziną i rodziną spokrewnioną, aż 30,4 tys. (76%) przebywało w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, a tylko 9,6 tys. w niespokrewnionych z dzieckiem rodzinach zastępczych. Jest to zdecydowanie anachroniczna proporcja,

- h) negatywnie należy także ocenić kierunek przemieszczania dzieci w ramach różnych zastępczych form opieki. Tu też wyraźnie dominuje przepływ w kierunku „do” lub „między” placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, co jest kierunkiem przeciwnym do pożądanego,
- i) ciągły niedobór odpowiedniej liczby należycie przygotowanych niespokrewnionych z dzieckiem rodzin zastępczych⁴.

Z badań przeprowadzonych przez J. Hrynkiewicz wynika, że wśród głównych przyczyn umieszczania dzieci w opiece zastępczej jest choroba alkoholowa lub pijaństwo rodziców, które wymieniane są na pierwszym miejscu jako przyczyna odejścia dzieci z domu. Następnie takie dysfunkcje rodziny jak: przemoc, dezorganizacja życia rodzinnego, niewydolność w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Coraz częściej pojawia się problem uzależnienia rodziców od środków odurzających innych niż alkohol.

W uzasadnieniach do postanowień sądowych jako oficjalna przyczyna umieszczenia w placówce pojawia się ostatnio też wykorzystywanie seksualne dzieci.

Niemal wszystkie dzieci umieszczone w placówkach opiekuńczo-wychowawczych pochodzą z rodzin żyjących w ubóstwie. W związku z tym ubóstwo należy uznać za przyczynę współtowarzyszącą większości problemów rodziny, powodujących jej opuszczenie przez dziecko. Łańcuchowo zjawiska te wiążą się z takimi problemami jak: długotrwałe bezrobocie, szczególnie obojga rodziców, eksmisja rodziny z dotychczas zajmowanego mieszkania, konieczność przeniesienia się dorosłych członków rodziny do schroniska dla bezdomnych czy noclegowni. W placówkach opiekuńczo-wychowawczych przebywają także dzieci rodziców, którzy ze względu na stan zdrowia (często jest to choroba psychiczna) nie mogą osobiście sprawować opieki nad dzieckiem. Jako nowy problem pojawia się „porzucenie” dzieci przez rodziców wyjeżdżających do pracy za granicę.

Jak wynika z badań prof. J. Hrynkiewicz, znamienne jest, że problemy rodziny związane z wypełnianiem przez nią funkcji opiekuńczo-wychowawczej pojawiają się dopiero, gdy dziecko rozpoczyna naukę w szkole. Wtedy jednak najczęściej zachodzi już konieczność odizolowania dziecka od rodziny. Charakterystyczne

⁴ Elżbieta Holewińska-Łapińska (red), *Prawo w działaniu*, Warszawa 2008

tez jest, że dzieci z rodzin zagrożonych dysfunkcjami na ogół nie są objęte wychowaniem przedszkolnym. W tej sytuacji problemy rodziny, narastające od dawna, nie są zauważane na czas, a rodzina nie otrzymuje skutecznej pomocy⁵.

II Projekt zmian w systemie opieki nad rodziną i dzieckiem w Polsce

Wszystkie wymienione negatywne zjawiska, występujące w praktyce realizacji opieki nad dzieckiem i rodziną, jednoznacznie dowodzą, że model ten i jego instrumenty wymagają zmian. Wskazują przy tym, że zmieniony system winien być odrębnym elementem w ramach polityki rodzinnej, a nie tylko „rozdziałem” w ustawie o pomocy społecznej. Szczególnie ważne jest, aby nowy system był niezależny od działań związanych z przyznawaniem świadczeń pieniężnych i działań mających charakter interwencji społecznych.

W wyniku tej krytycznej oceny został przygotowany projekt ustawy w systemie opieki zastępczej w Polsce.

Podstawową przyczyną umieszczenia dzieci w różnych formach opieki zastępczej jest brak realnej pomocy rodzinie zmarginalizowanej lub rodzinie w kryzysie. Dlatego istotą proponowanych rozwiązań jest stworzenie spójnego systemu opieki nad dzieckiem i rodzina je wychowująca, jeżeli ma ona trudności w prawidłowym wypełnianiu swoich funkcji. Działania podejmowane w ramach tego systemu powinny zapewnić rodzinie taką pomoc, aby w jej efekcie wyeliminowane zostało zagrożenie zabrania dziecka z rodziny, lub zapewniony szybki do niej powrót dla tych dzieci, które z uwagi na ich dobro okresowo musiały zostać umieszczone poza rodziną.

Mając powyższe na uwadze uznano, że bardzo duże znaczenie mają działania profilaktyczne, pomagające rodzinie w prawidłowym funkcjonowaniu i wychowywaniu dzieci, przeciwdziałające powstawaniu problemów lub pozwalające je rozwiązywać we wczesnym okresie ich pojawiania się. Podstawowym narzędziem działania na rzecz dziecka jest praca z rodziną. Jest ona ważna w momencie przeżywania przez rodzinę pierwszych trudności, jest niezbędna wówczas, gdy w rodzinie ma miejsce poważny kryzys, zagrażający dobru dziecka. W wyniku pracy z rodziną powinna ona osiągnąć zdolność prawidłowego funkcjonowania na tyle, aby bezpieczeństwo dzieci nie było zagrożone.

⁵ J. Hryniewicz, Odrzuceni. Analiza procesu umieszczenia dzieci w domach dziecka, Warszawa 2006, s. 73

Działaniom profilaktycznym mającym na celu stworzenie dziecku odpowiednich warunków życia w jego środowisku rodzinnym muszą towarzyszyć działania na rzecz doskonalenia i rozwoju różnych form pieczy zastępczej nad dzieckiem. Należy przy tym wyraźnie podkreślić, że powinny mieć one charakter okresowy i wszędzie tam, gdzie jest to możliwe, zmierzać do integracji dziecka z jego rodziną. Wśród instytucji sprawujących pieczę zastępczą nad dzieckiem szczególne miejsce powinny zajmować rodzinne formy. Mają one ogromną przewagę nad instytucjonalnymi formami (palcówki opiekuńczo-wychowawcze) nie tylko z uwagi na skutki społeczne, w tym przede wszystkim dobro dziecka, ale także z punktu widzenia skutków ekonomicznych: koszty opieki i wychowania dziecka w każdej z rodzinnych form pieczy zastępczej są znacznie niższe niż w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Mając to na uwadze zakłada się, że podstawowymi formami pieczy zastępczej będą rodziny zastępcze spokrewnione, rodziny zastępcze niespokrewnione oraz rodzinne domy dziecka⁶.

Projekt ustawy wprowadza obowiązek opracowywania przez samorządy gmin lokalnych programów wspierania rodzin wychowujących małoletnie dzieci. Każda gmina będzie zobowiązana do opracowania lokalnych programów wspierania rodzin wychowujących małoletnie dzieci oraz rozwiązywania problemów społecznych. Programy te powinny powstawać w oparciu o systematycznie dokonywane rozpoznanie problemów społecznych ze szczególnym uwzględnieniem diagnozy sytuacji w zakresie opieki nad dzieckiem i rodziną na poziomie lokalnym.

Programy te powinny być ukierunkowane przede wszystkim na problemy:

1. małoletnich matek,
2. rodzin niepełnych,
3. rodzin wielodzietnych,
4. rodzin wychowujących dzieci w wieku 0-6 lat,
5. rodzin zmagających się z trudnościami wychowywania dzieci w wieku dojrzewania,
6. rodzin przeżywających trudności związane ze stanem zdrowia dziecka (np. dzieci chore, niepełnosprawne, nadpobudliwe, z zaburzeniami zachowania),
7. rodzin w sytuacjach kryzysowych wynikających z problemów rodziców (konflikty małżonków, uzależnienia, bezrobocie, ubóstwo).

⁶ Założenia projektu ustawy o systemie opieki zastępczej nad dzieckiem. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa luty 2008

W lokalnym systemie wspierania rodzin powinno stosować się metodę działania projektami w ramach programów przyjętych przez samorządy. Lokalne programy pomocy na rzecz integracji rodziny powinny być oparte o zasady kontaktu w domu, dobrowolności uczestnictwa, towarzyszenia rodzinie w podejmowaniu decyzji.

Głównym zadaniem pracy w rodziną jest:

1. wspieranie więzi uczuciowych w rodzinie oraz integracja rodziny,
2. pomoc w integrowaniu rodziny z otoczeniem,
3. służyć odbudowywaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych,
4. neutralizowanie przypadków patogenicznego oddziaływania rodziny na dziecko,

Praca z rodziną powinna być:

1. profesjonalna, prowadzona przez odpowiednio przygotowaną kadrę,
2. możliwie wcześnie podejmowana,
3. kompleksowa i obiektywna,
4. ukierunkowana na pracę z całą rodziną,
5. prowadzona na podstawie opracowanego wspólnie z rodziną planu⁷.

Praca z rodziną powinna przybierać różnorodne formy dostosowane do potrzeb, możliwości i okoliczności udzielania pomocy i wsparcia.

Dla wzmocnienia pracy z rodziną wprowadza się stanowisko asystenta rodzinnego w gminie. Pracownicy socjalni, nadmiernie obciążeni swoimi zadaniami, nie mogą poświęcić odpowiedniej uwagi pozamaterialnym problemom rodziny. Ponadto nie są oni przygotowani do rozwiązywania problemów związanych z wychowaniem małoletnich dzieci. Dlatego też postuluje się, aby w ośrodku pomocy społecznej powołać stanowisko asystenta rodzinnego, niezależnie od pracowników socjalnych.

Celem pracy asystenta jest osiągnięcie przez rodzinę podstawowego poziomu stabilności życiowej, która umożliwi jej wychowywanie dzieci. Jego głównym zadaniem jest niedopuszczenie do oddzielenia dzieci od rodziny. Intensywna praca asystenta z rodziną nie może ustać nawet w przypadku czasowego umieszczenia przez sąd dziecka poza rodziną. Wówczas zadaniem asystenta staje się nie tylko praca z rodziną w miejscu zamieszkania, ale również współpraca z rodziną spokrewnioną lub koordynatorem powiatowym, odpowiedzialnym za dziecko

⁷ Ibidem

umieszczone w instytucji sprawującej pieczę zastępczą, będącej w gestii powiatu oraz z sadem. Powinien on aktywnie uczestniczyć we wszystkich działaniach zmierzających do powrotu dziecka do rodziny.

Asystent rodziny informuje członków rodziny wymagających wsparcia o celu pomocy, planowanym jej zakresie i spodziewanych efektach, a także o koniecznym udziale osoby w przewyciężaniu jej trudnej sytuacji rodzinnej. Wszystkie etapy pracy z rodziną zakładają zgodę rodziny oraz jej czynny udział w podejmowanych działaniach.

Asystent rodzinny będzie również sprawował w gminie opiekę nad zastępczymi rodzinami spokrewnionymi.

Aby praca asystenta rodzinnego przyniosła zakładane efekty, nie może on mieć pod opieką więcej niż 20 rodzin (zarówno rodziców, jak i rodzin spokrewnionych).

Zatrudniając asystenta rodzinnego w gminie, należy bezwzględnie przestrzegać zasady, że nie będzie on wykorzystywany do zastępowania czy wyręczania pracownika socjalnego w jego zadaniach, a w szczególności nie może on przyznawać świadczeń socjalnych.

Asystent rodzinny powinien posiadać udokumentowane kwalifikacje do pracy z rodziną. Obok odpowiedniego przygotowania teoretycznego powinien posiadać praktykę w pracy z dziećmi i ich rodzinami, pracując wcześniej np. w dziennych placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Ważne są również predyspozycje osobowościowe kandydata na asystenta, gdyż powinien on być powiernikiem i przyjacielem rodziny, wspólnie pracującym z rodziną, a nie władczo wytyczać cele i konsekwentnie je egzekwować. Asystent rodziny musi unikać oceniania i pouczenia, a do problemów rodziny podchodzić ze zrozumieniem.

Asystent rodzinny będzie mógł udzielać kompleksowego wsparcia pełnoletnim wychowankom opuszczającym rodziny zastępcze spokrewnione.

Asystent rodzinny nie będzie mógł łączyć swojej funkcji z funkcją pracownika socjalnego, który ma wpływ na wysokość przyznawanych świadczeń pieniężnych⁸.

Efektom prawidłowo prowadzonej pracy z rodziną powinno być pozostanie dziecka w rodzinie lub jego powrót do rodziców, jeżeli już zostało umieszczone poza rodziną.

⁸ Ibidem., Por. P. Czarnecki, *Etyka zawodu pracownika socjalnego*, w: *Praca socjalna*, P. Czarnecki (red.), Lublin 2008, s. 163-172.

Oprócz rodzinnego asystenta rodziny projekt ustawy przewiduje również powołanie koordynatora rodzinnej opieki zastępczej. Obowiązkiem koordynatora będzie pomoc rodzinie zastępczej, także rodzinnym domom dziecka, w realizacji ich zadań poprzez koordynowanie działań związanych z opieką nad dziećmi.

Współpraca koordynatora z rodziną zastępczą (rodzinnym domem dziecka) powinna odbywać się na zasadach wspólnie uzgodnionych, z poszanowaniem integralności i bezpieczeństwa rodzin.

Do głównych zadań koordynatora będzie należało:

1. zebranie dokumentacji związanej z przygotowaniem dziecka do skierowania do rodzinnej pieczy zastępczej; konieczna będzie w tym zakresie ścisła współpraca z asystentem rodziny w gminie,
2. przygotowanie, we współpracy z asystentem rodziny i osobami, które prowadzą rodzinne formy pieczy zastępczej, planu pomocy dziecku i rodzinie, przede wszystkim w celu powrotu dziecka do rodziny,
3. dokonywanie oceny zasadności dalszego pobytu dziecka w rodzinnych formach pieczy zastępczej,
4. koordynacja pracy wspierającej rodzinę zastępczą – zapewnienie dostępu do specjalistycznej pomocy psychologicznej, reedukacyjnej, rehabilitacyjnej i innej, zapewnienie szkoleń dla rodzin zastępczych, prowadzenie zespołu interdyscyplinarnego,
5. zapewnienie opieki dzieciom w sytuacji, gdy ich opiekunowie zastępczy nie mogą jej sprawować (np. z powodu szkolenia, załatwiania spraw urzędowych, choroby, wypoczynku),
6. zgłaszanie do ośrodków adopcyjno-opiekuńczych dzieci z uregulowaną sytuacją prawną, w celu poszukiwania dla nich rodzin adopcyjnych,
7. udzielanie kompleksowego wsparcia pełnoletnim wychowankom rodzinnych form pieczy zastępczej oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Na stanowisku koordynatora zatrudniona będzie mogła być osoba, która posiada odpowiednie wykształcenie i co najmniej trzyletnie doświadczenie w pracy z rodziną, w tym rodziną zastępczą. Koordynator będzie miał obowiązek stałego doskonalenia swoich kwalifikacji i będzie podlegał superwizji oraz nadzorowi organizatora rodzinnej pieczy zastępczej.

Koordynator rodzinnej pieczy zastępczej będzie wykonywał swoje zadania poza powiatowym centrum pomocy rodzinie i nie będzie mógł łączyć swojej funkcji z funkcją pracownika socjalnego, który ma wpływ na wysokość przyznawanych świadczeń pieniężnych.

W projektowanej regulacji określona zostanie również liczba rodzin zastępczych pozostających pod opieką jednego koordynatora. Zakłada się, że nie może ona przekroczyć 10⁹.

Jednym z celów przebudowy rozwiązań w zakresie zastępczej pieczy nad dzieckiem jest doprowadzenie do istotnego ograniczenia roli placówek opiekuńczo-wychowawczych w sprawowaniu tej pieczy. Instytucje te przeznaczone będą dla dzieci starszych (docelowo – od 10 roku życia), dzieci wymagających szczególnej opieki, które mają trudności w przystosowaniu do życia rodzinnego. Umieszczenie dziecka w całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej będzie mogło mieć miejsce po wyczerpaniu możliwości zatrzymania go w rodzinie lub umieszczenia w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka. Należy mieć także na uwadze, że pobyt dziecka w placówce powinien mieć charakter przejściowy – do czasu jego powrotu do rodziny lub umieszczenia w rodzinie zastępczej. W tej sytuacji bardzo ważne jest, aby pracownicy instytucji opiekuńczo-wychowawczej od początku pobytu dziecka rozpoczęli pracę z jego rodziną, we współpracy z asystentem rodzinnym w gminie.

Pozostawienie tej formy pieczy nad dzieckiem wymusza dokonanie istotnych zmian w funkcjonowaniu tych placówek. Przede wszystkim konieczne jest, aby zapewniały one swoim wychowankom warunki zbliżone do domowych i tym samym przygotowywały do samodzielnego, odpowiedzialnego funkcjonowania w dorosłym życiu.

Realizacja powyższych zamierzeń oznacza, że liczba dzieci kierowanych do placówek powinna w najbliższych latach sukcesywnie ulegać zmniejszeniu. Docelowo powinny w Polsce funkcjonować tylko małe, specjalistyczne placówki o charakterze domowym, w których przebywa nie więcej niż 14 dzieci. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że zamieszkiwanie w jednym domu większej liczby dzieci ma negatywny wpływ na proces wychowawczy i zmniejsza szanse dzieci na dobre przygotowanie do samodzielnego życia.

Począwszy od 2010 roku w placówkach opiekuńczo-wychowawczych nie będą mogły przebywać dzieci poniżej 7 roku życia, a od 2012 – poniżej 10 roku życia.

Placówki opiekuńczo-wychowawcze będą udzielać dzieciom w nich przebywającym specjalistycznej pomocy m.in. poprzez różne formy terapii oraz stosując odpowiednie metody wychowawcze.

⁹ Ibidem

Pracownicy pedagogiczni placówek, tj. wychowawcy, pedagodzy oraz psycholodzy powinni zostać objęci systemem szkoleń i studiów podyplomowych podnoszących ich kwalifikacje, wiedzę o problemach dzieci oraz umiejętności wychowawcze.

Przekształcenie i likwidowanie placówek może napotkać na opór pracowników pedagogicznych, którzy będą obawiać się o swoje miejsca pracy. Należy stworzyć im perspektywę nowego zatrudnienia w dziennych placówkach opiekuńczo-wychowawczych, w poradnictwie rodzinnym, lub jako zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka. Uruchomione zostaną na szeroką skalę szkolenia i kursy pozwalające przekwalifikować się wychowawcom obecnie zatrudnionym w tych placówkach¹⁰.

Mając na uwadze nowe oczekiwania co do kwalifikacji pracowników systemu opieki nad dzieckiem, należałoby również zachęcić wyższe uczelnie prowadzące studia pedagogiczne i psychologiczne do zmiany profilu kształcenia przyszłych i obecnych pracowników tego systemu. Szczególnie pożądane byłoby rozpowszechnienie specjalizacji w zakresie pracy z rodziną¹¹.

W reformie naszego systemu opieki nad rodziną i dzieckiem dochodzi do sytuacji paradoksalnej. Przy utrzymaniu się wysokiej liczby dzieci w opiece instytucjonalnej rozwijamy dynamicznie rodzinne formy opieki zastępczej. Ta sytuacja wymaga przewartościowania założeń reformy, by jej podstawowym celem i kierunkiem była praca z rodziną i reintegracja rodziny. Wydaje się, że w tym kierunku zmierzają założenia ustawy o wsparciu rodziny w systemie pieczy zastępczej nad dzieckiem.

Summary

Social work with family as a contemporary challenge of substitute - care system functioning

Key words: social work, care system

¹⁰ Ibidem

¹¹ Ibidem

Paweł Czarnecki

***Ethics in the occupation of social worker
and social work***

Social work is an occupation, in which, one helps other people for free. The main purpose of this help is to improve the social function of the individual, who because of difficult situation, is unable to improve his/her status on his/her own. Future of the individual depends (partly or completely) on the help offered by the social worker¹. The goal of social work is to stop the process of social exclusion (marginalization) by deleting its causes. This way of understanding the term of social work should be distinguished from the term of social help, which helps citizens mainly financially. Sometimes, in practice, it is quite hard to distinguish social work from social help because one of the goals of social help is social, and professional stimulation of people who are socially excluded from the society due to poverty, what in fact, covers with social work².

Ethical rules of social work may be divided into three groups: rules regulating relations of the social worker and the people who are under his/her charge³, rules regulating terms with other workers, and rules regulating terms with employer. This distribution differs from the categorization of standards obliging in those professional ethics, in which direct contact with people occurs, and the essence of this contact is the fact of presence of certain dysfunction (medical ethics, psychological ethics, psychotherapeutical ethics etc.) In this work, rules belonging to the

¹ See. „Praca Socjalna”. W.: Instytut Rozwoju Służ Społecznych. Lipiec- Wrzesień 2002, p.14.

² Social work as a professional activity comes from traditional charity, which till 20th. century was the only form of help for people in need. The term “social work” as a description of professional activity was created at the beginning of 20th. century by Simon N. Patten.

³ In Polish language, term „client” is commonly used.

first group will be explained more accurately, as rules belonging to other two groups do cover with analogical rules of other professional ethics⁴.

Two basic attitudes toward social work can be distinguished: attitude focused on an individual, and attitude focused on a group. In the first case, the goal of social work is to introduce the individual to the society, where the right rules obey, in the second-“reparation” of the obeying rules in the society, which cause the social dysfunction of its members⁵. It is also important to remember that, as well as in the first, and in the second case, the term of dysfunction is indulgently, its understanding depends on the standards met in certain countries, but also subjectively feelings of the individuals. As a result, by the term of social dysfunction, it can be also understood as low quality of life, what it is impossible for the individual or the society to improve without anyone's help.

Generally speaking, the basic rule of social work is the respect of one's dignity. One's dignity demands to treat the individual subjectively, perceiving in him/her basic values, and working for his/her good, not for the society's profit, to which the individual belongs, and to which he/she may cause trouble. The rule of respecting individual's dignity means also that social worker treats individuals in the same way, not taking the circumstances, personality of the individual, will of cooperation under consideration (the rule of equal treatment). Social worker is also obliged to respect the rule of self-determination, he/she cannot decide against his/her will. Social worker should also respect the rule of privacy, and keep the professional secret.

Recognition this subjectivity in conditions of social dysfunction requires few explanations. Firstly, as it was mentioned, a social worker cannot serve his/her help against somebody's will, this rule has a restricted use when the matter con-

⁴ It is a simplified description, while in reality due to specification of social work, relations between employees, and employees with their institution get along a little bit different. For instance, the level social worker's independence is more significant than in case of doctors or psychotherapists, who should be revised more often (by older and more experienced colleagues, but in fact they should be revised mainly by the institution). However, rule saying that employees should have influence on conditions of work in their work place, seems to be appealing to all working places, W. Kowalski, *Organizacje pozarządowe w polityce społecznej państwa ze szczególnym uwzględnieniem obszaru pomocy społecznej w województwie lubelskim*, In: *Praca socjalna*, P. Czarnecki (Ed.), Innovatio Press, Lublin 2008, p. 41-56.

⁵ Ch.. D. Garvin, B. A. Seabury: *Działanie interpersonalne w pracy socjalnej*. Katowice 1998, p. 62, See. S. Stolárik, *Życie jako ruch egzystencjalny w filozofii Jana Patočki*, Apostolicum, Warszawa 2009.

cerns a group of people (eg. family), in this kind of situations few members of the group may deny help offered to them. Furthermore, ability to self-determination is often limited (unemployment, homelessness, poverty, alcoholism), and the goal of the social worker is to restore individual's autonomy and full subjectivity.

Social dysfunction often displays so called "hard shell", which may be caused by not seeing the problem or psychological problems of the individual. It seems that in that case, social workers has the right to enter this closed, inaccessible world perhaps not against the will of the individual, but without his/hers conscious permission. Social worker is even allowed for actions seemingly contradictory with individual's interest eg. strengthening unwanted behaviors or setting goals which are impossible to reach.

Social worker takes responsibility mainly for good of his/her charges in the ethical aspects (it is hard to imagine a legal responsibility for a professional failure). Difference between moral responsibility for work with a charge, and responsibility as a feature characterized for social worker, that is his/her ability to suffer pangs of remorse (feels guilty) because of the failures caused by him/her. Sensibility to someone's hurt, kindness, protectiveness, ability to keep one's promise, perseverance, determination, empathy are the features which are conditional when talking about responsibility.

The essence of social work is deletion of various kinds of social dysfunctions (antisocial behaviors), that is why social worker should constrain his/her personal judgments about his/her charges. Holding off one's judgments is really difficult, sometimes even impossible, but if we want the help to be effective, social worker needs to remember not to treat his/her charges as "worse" than "normal" people. Sometimes it is even harder to hold off judging seeing that people who are in a difficult situation, are the ones to be blamed for their actual state. The avoidance of formulating judgments can be called as a rule of tolerance. We can talk about judging also when people who are helped, are called as inept, helpless, and even retarded. There is a hidden tendency of seeking causes of the problem in certain features of the individuals, in this kind of occurrences. In fact, it results in a worse treatment comparing to the rest of the society, mainly due to owning those specific features. In order to eliminate evaluative descriptions from the discourse concerning social work, neutral opinions are used or causing positive associations(eg. "social sensitive groups" in order to describe homeless, orphans etc.). In spite of those attempts, there are still concerns that with time new, neutral or positive descriptions may gain negative overtone, that will adapt to popular con-

sciousness of citizens who perceive people accepting social help as “the worse ones”.

According to A. Kamiński, the base of this relation is educational function⁶. Under the influence of social worker, the charge should not only solve a certain problem issue (find housing or a job), but also change as a human, and develop as rightful member of society, to which he/she did not belong. This kind of attitude states that the individual is deprived certain features, habits, and skills necessary to enable him/her functioning in society, and it is the social worker’s task to help him/her make up the lacks. The weak point of this view is certain reductionism, as social work is not only about educational impact (relatively psychotherapeutical), but also about mediation, cooperation with certain groups in order to improve their living standards or offering help to groups addicted to certain services, in organizing their life. It is hard to find educational impact in such cases.

What is often discussed is also the attitude of social worker towards his/her charge. This attitude may be paternalistic or partnership, since there are not any considerable reasons to say that one of those two extreme attitudes is better or worse. Paternalistic attitude may seem to be more appropriate for people, who need external help but they are not aware of this fact. In this kind of case, social worker works as well as for the good of the charge as for the entire society. On the other hand, partnership attitude should be used by social worker in cases where individuals or groups ask for help in order to overcome difficulties, and who are ready for cooperation.

Every social worker has his/her opinion about human’s nature, which has a significant impact on the way he/she treats his/her own duties, and his/her charges. In this case, social worker should become aware of his/her own views about human’s nature, and specify areas, in which his/her views have impact on the relation with charge.

On the other hand, term social work assumes specified conception of a human, according to which affiliation to a certain social group is a significant part of humanity. Impossibility or refusal of establishing correct relations is treated as contradictory with human ideal. For instance, according to definition accepted in examinations conducted by International Institute for Labor Studies “social ex-

⁶ See. T. Kamiński: *Etyka pracownika socjalnego*. Częstochowa 2003, P. Dancák, *Wychowanie do wartości jako punkt wyjścia w rozwiązywaniu współczesnego kryzysu według nauczania Jana Pawła II*, In: *Wychowanie do wartości w nauczaniu Jana Pawła II*, Innovatio Press, Lublin 2009., p. 135-147.

clusion means that an individual is incapable to participate in significant aspects of social life-economic, political, and cultural. We can talk about extreme social exclusion when incapacity in participation in those three dimensions, have character of mutual reinforcements than balance⁷. Peculiar social relativism may be a disturbing part of the definition, according to which society, not the individual, has the right to say which dimensions of social life are significant, and also lack of explanation of individual's incapacity in participation can be a cause of lack of clarity. Definitions appealing to conscious desires of the individual for taking part in social life contain similar mistake.. They ignore that fact, that they are caused by ?

Social worker's duty is to constantly expand, and update his/hers theoretical knowledge. In case of social work, it is important not only to improve one's "technical" skills of helping, but also to identify new problems. Social worker, always work in specific society, and solves problems which are typical for this certain society. Due to constant changes which take place in every society, social work should not only solve the present problems, but also it should contain an element of prediction and planning. A perfect example may be situation in Poland during recent years, when unemployment, poverty, and caused by it social exclusion. As a result of those factors, social workers will have to face the problem of violence in families in couple of years. Prediction of this kind of challenges is assigned to institutions responsible for social work coordination.

In Poland, ethical norms concerning social work, have been codified in Ethical Code of Polish Social Workers Association. It is stated in the code that social work is treated as "society's conscience" and "propulsion force for social changes" (second opinion is not uncontroversial). Except rules, that have been mentioned before, code gives to social worker the right to change the form of work in case former services have been used improperly(but it does not give the right of refusal of further help), it indicates the need of informing the charge with his/her rights to services. The code also orders to take care of common good, and demand changes in law if it is necessary. there are also controversial rules, for instance "social worker has the right to give confidential information without client's permission, when it may be crucial in professional matters(Dział II, pkt.12). It would be necessary to specify, what kind of exact reason, gives the right to break the confidential information. An expression of "trustworthy caregiver"

⁷ See „Problemy Polityki Społecznej” 2003, No 5.

formulated by Kotarbiński, can be found in the code. It can be assumed, that according to code creators, trustworthy caregiver constitutes an ethical ideal of social worker.

Wiesław Kowalski

Обучение социальных работников в высшей школе Экономики и инноваций в люблине

Высшая школа экономики и инноваций в Люблине – это молодое, динамично развивающееся учебное заведение, деятельность которого основана на целях, указанных в его уставе. Школа открыта для новых веяний и воспринимает их доброжелательно, что позволяет ей оставаться единственным и уникальным учебным заведением в регионе.

После 9 лет работы ВШЭИ представляет собой полностью профессиональное учебное заведение, имеющее высокий статус, осуществляющее обучение по 8 направлениям, 4 из которых являются уникальными для региона (экономика, педагогика, психология и администрация на уровне магистратуры). Кроме указанных направлений обучения также осуществляется обучение по направлениям международные отношения, акушерство, транспорт и информатика. Срок обучения составляет 5 лет непрерывного обучения (психология) и 2 дополнительных года обучения на соискание звания магистр и последипломного обучения. В настоящее время на всех направлениях обучения в ВШЭИ на стационарном и заочном отделении обучаются около 10000 студентов.

Обучение заканчивается написанием работы на соискание звания магистр, а обучение I степени – дипломной работой на соискание степени лицензиата или инженера.

В рамках многолетнего сотрудничества с наиболее успешными предприятиями Люблинского воеводства каждому студенту предоставлена возможность прохождения практики на предприятиях региона. Самые лучшие студенты, проявляющие креативность и заинтересованность, получают возможность в будущем получить работу на этих предприятиях.

На протяжении почти 2 семестров программы обучения на каждом направлении общие для всех специальностей, что даёт возможность выбора специальности, в наибольшей мере соответствующей интересам того или иного студента.

Программы обучения социальных работников.

Уровень квалификаций социальных работников в Польше определяет закон от 12 марта 2004 года о социальной помощи.

Согласно ст. 116 данного закона, социальным работником может быть человек, который соответствует хотя бы одному из нижеуказанных условий:

- имеет диплом об окончании колледжа работников социальных служб,
- получил высшее образование на направлении социальная работа
- до 31 декабря 2013 г. получил высшее образование по специальности, подготавливающей к работе в качестве социального работника на одном из следующих направлений: педагогика, специальная педагогика, политология, социальная политика, психология, социология, науки о семье.

В соответствии с вышеуказанными требованиями, Высшая школа экономики и инноваций в Люблине на педагогическом отделении ввела специальность „Социальная помощь и социальная работа”, в рамках которой осуществляется обучение социальных работников.

Содержание программ обучения социальных работников вытекает из общей концепции функционирования социальной помощи, основанной на принципе помощи, определённом в ст. 2,3,4 закона о социальной помощи.

Ст. 2.1 гласит, что социальная помощь является институтом социальной политики государства, целью которой является предоставление людям и семьям возможности преодолеть сложные жизненные ситуации, с которыми они не могут справиться собственными силами и средствами.

Ст. 3.2 определяет задачи социальной помощи и устанавливает, что задачей помощи является предотвращение сложных жизненных ситуаций путём принятия мер направленных на повышении уровня самостоятельности людей и семей, а также их интеграцию в общество.

Ст. 4 гласит, что лица и семьи, пользующиеся социальной помощью, обязаны принимать деятельное участие в разрешении их сложных жизненных ситуаций.

Данные законодательные положения находят подтверждение в ст. 71 раздел 1 Конституции РП, в которой говорится, что семьи, находящиеся в

сложном материальном и социальном положении, в особенности, многодетные и неполные, имеют право на особую помощь со стороны государства. Указанные законодательные акты соответствуют положениям Европейской социальной карты.

Планы обучения на отделении педагогики ВШЭИ, в том числе в рамках специальности «социальная помощь» и «социальная работа» соответствуют требованиям и принципам стандартов обучения Министерства науки и высшего образования, и были разработаны в соответствии с Решением № 510/2008 Президиума государственной комиссии по аккредитации от 3 июля 2008 г. о критериях оценки учебных планов и программ обучения. Программы обучения приспособлены к требованиям рынка стран Европейского союза и национального рынка труда, в особенности рынка труда Восточной Польши.

Учебные занятия проводятся в форме лекций, тренингов, лабораторных занятий, семинаров и практических занятий. Значительная часть учебного плана составляют практические занятия.

Подготовка по специальности социального работника в Высшей школе экономики и инноваций включает в себя теоретическую и практическую часть.

Высшая школа экономики и инновации, согласно Распоряжению министра науки и высшего образования от 3 октября 2006 г. об условиях и процедурах оценки знаний студентов применяется балловая система ECTS.

Студент получает баллы ECTS по тому или иному предмету в том случае, если он выполнит все требования, указанные в учебном плане и программе, а также достигнет установленных результатов обучения. Число баллов ECTS, предусмотренное учебным планом на семестр, составляет от 27 до 33. Число баллов ECTS предусмотренное учебным планом на учебный год, составляет не менее 60.

Условием допуска к обучению в следующем семестре или учебном году является получение числа баллов, предусмотренного учебным планом и программой обучения, согласно требованиям регламента обучения.

Число баллов ECTS, необходимое для окончания обучения I степени, в том числе по специальности «социальная помощь» и «социальная работа» составляет не менее 180.

Практическое обучение

Высшая школа экономики и инноваций в Люблине располагает разработанным Регламентом студенческой практики для профессионального обучения на отделении «Педагогика».

Согласно положениям данного Регламента, Высшая школа экономики и инноваций организует в рамках своей учебной программы студенческую практику, являющуюся неотъемлемой частью программы обучения, в соответствии со стандартами обучения, учебными планами и регламентом обучения.

Основной целью практики является приобретение студентами знаний о функционировании коммерческих организаций, общественных, просветительских объединений, органов государственной администрации, органов территориального самоуправления и прочих органов, осуществляющих свою деятельность в рамках социально-экономической системы государства.

Задачей учебной практики является создание условий для углубления знаний, получаемых ими на лекциях и приобретение ими опыта практической работы в рамках социально-экономической системы. Также её задачей является обеспечение условий для приобретения студентами практических навыков и знаний, которые пригодятся им при применении знаний полученных ими во время учебных занятий.

Студенческая практика позволяет будущим выпускникам учебного заведения осуществлять эффективную практическую деятельность, располагая при этом глубокими знаниями о принципах, структуре и механизмов функционирования социально-экономической системы и её субъектов.

Студенческая практика, организуемая данным учебным заведением в соответствии с его миссией, призваны поспособствовать повышению активности и уровня предприимчивости студентов, ибо эти черты являются основным элементом их профессионального поведения. Учебное заведение готовит своих студентов к эффективной и, с точки зрения этики, ответственной деятельности в рамках социально-экономической системы государства и проявлять заботу и уважение к другому человеку.

Студенческая практика должна способствовать формированию субъективного подхода и индивидуальной активности, а также навыки формирования развития сотрудничества в решении задач учебного

заведения, академической общественности, местного и регионального сообщества, способствовать повышению репутации учебного заведения и формированию его позитивного имиджа.

В соответствии с вышеупомянутым Распоряжением Министра труда и социальной политики, каждый студент, получающий образование по специальности «социальный работник», должен пройти 240 часов профессиональной практики.

Профессиональная практика включает в себя следующее:

- ознакомление с особенностями работы организационных подразделений органов социальной помощи и организаций, занимающихся социальной работой и оказанием социальной помощи лицам, нуждающимся в этой помощи;
- ознакомление со структурой и организацией подразделений, в которых студент проходит практику;
- изучение демографических, экономических и психолого-социальных особенностей лиц и семей, пользующихся социальной помощью;
- изучение нужд лиц и семей, пользующихся социальной помощью;
- анализ степени удовлетворения территориальными и иными подразделениями социальных служб нужд лиц и семей, пользующихся социальной помощью;
- активное участие в деятельности организационных подразделений социальных служб, согласно договорам, заключённым с представителями этих подразделений;
- налаживание контактов с лицами и семьями пользующихся социальной помощью, оказываемой этими подразделениями;
- реализация сотрудничества, направленного на выявление, удовлетворение и обновление индивидуальных и общественных потребностей лиц и семей, нуждающихся в социальной помощи;
- сбор материалов, необходимых для разработки и реализации социальных проектов.

В соответствии с видами деятельности, предусмотренными Распоряжением Министра труда и социальной политики, Высшая школа экономики и инноваций в Люблине разработала собственную программу студенческой практики для специальности «социальная помощь» и «социальная работа».

Эта программа включает в себя следующее:

Цели практики:

1. ознакомление с формами и методами работы субъекта/подразделения, в рамках которого проходит практика (в особенности организаций и подразделений системы органов социальной помощи и образовательных учреждений);
2. осуществление анализа взаимосвязей в рамках социальной среды и её функционирования;
3. практическое применение знаний и умений, полученных при обучении своей специальности;
4. формирование навыков работы в коллективе и навыков организации взаимодействия с другими людьми;
5. приобретение навыков планирования, осуществления и документирования социальной работы;
6. приобретение навыков анализа собственной работы и её результатов.

Перечень задач студентов-практикантов:

В результате основной стадии практики студент обязан:

1. ознакомиться с целями, диапазоном и содержанием деятельности подразделений социальных служб на местном уровне;
2. ознакомиться с организацией осуществляемой ими деятельности, формами и методами их работы;
3. приобрести навык работы в условиях взаимоотношений в социальной среде и в рамках её функционирования;
4. ознакомиться с субъектами, осуществляющими деятельность по социальной помощи и их подразделениями;
5. тщательно изучить статус и формально-правовые аспекты их деятельности;
6. ознакомиться с достижениями социальных служб и сложностями в связи с осуществляемой ими деятельностью;
7. ознакомиться с документацией, которую ведёт организация, осуществляющая деятельность по оказанию социальной помощи;
8. ознакомиться с системой управления работой персонала, принципы распределения среди них постоянных и текущих задач заданий;

В результате специализированной стадии практики студент обязан:

1. ознакомиться с системой планирования и программирования работы с подопечными;
2. ознакомиться с системой совершенствования и повышения квалификации специализированного персонала;
3. ознакомиться с аспектами финансирования деятельности и формирования фондов;
4. ознакомиться с системой контактов подразделения социальной службы с другими подобными подразделениями и организациями;
5. ознакомиться с общей системой работы подразделения социальной службы, в соответствии с указаниями руководителя практики;
6. принимать активное участие в мероприятиях, предусмотренных планами работы подразделения социальной службы и проявлять инициативу в самостоятельной работе (её продолжительность составляет не менее 30% общей продолжительности практики), согласно дополнительным указаниям руководителя практики в подразделении; в том числе в зависимости от вида деятельности, осуществляемой данным подразделением социальной службы:
 - а) проводить занятия (воспитательные, профилактические, занятия по физической релаксации) с воспитанниками и подопечным, а также индивидуальные беседы;
 - б) вести наблюдение за поведением подопечных и оказывать им помощь в разрешении сложностей и проблем;
 - в) принимать участие в решении задач терапевтического и реабилитационного характера, а также задач по социализации и ресоциализации;
 - г) участвовать в проведении благотворительных акций;
 - д) участвовать в мероприятиях по благоустройству и наведению порядка в подразделениях социальной службы;
 - е) принимать участие в обсуждении результатов работы подразделения социальной службы с целью формирования соответствующих выводов, обмена опытом с сотрудниками подразделения социальной службы;
 - ж) принимать участие в сотрудничестве со школами, дошкольными учреждениями, родителями/опекунами детей и молодёжи;
 - з) принимать участие в организации мероприятий для воспитанников и подопечных;
 - и) принимать участие в работе судебного опекуна (при наличии возможности).

Ответственность за прохождение студенческой практики несёт заместитель декана отделения педагогики по вопросам студенческой практики, который от имени декана руководит практикой и осуществляет надзор за её ходом.

Практика проводится на предприятиях или в организационных подразделениях в соответствии с договором об организации практики, заключённым между Высшей школой экономики и инноваций и предприятием или организацией, на котором студент проходит практику

Основные обязанности предприятий и организаций следующие:

- назначение руководителя практики,
- предоставление соответствующего рабочего места, офисной техники, помещений, приспособлений, материалов, согласно положениями программы практики,
- контроль правильного выполнения студентом программы практики,
- создание условий для руководителей практики учебного заведения осуществлять дидактическое руководство практикой и контроль её хода,
- ознакомление студента с регламентом работы на предприятии, законодательством по защите коммерческой и служебной информации и правилами гигиены и безопасности труда,
- подтверждение в дневнике практики студента факта прохождения им практики,
- написание характеристики студенческой практики.

Формы и принципы контроля прохождения студенческой практики.

Согласно регламенту практики, были установлены следующие формы и принципы контроля прохождения студенческой практики:

- проверка дневников практики, предоставляемых студентами-практикантами до зачёта практики;
- сбор и анализ характеристик практикантов, написанных руководителями практики на предприятиях или в организациях до зачёта практики;
- сбор и анализ заключений студентов о пройденной ими практике; заключения составляются с помощью анкеты-вопросника, заполняемой студентами, завершившими один из этапов практики или всю практику полностью; заключения собираются дважды на

протяжении учебного года (после первого и второго семестра) у не менее чем 20% студентов, закончивших в данном учебном году один из этапов практики или всю практику полностью;

- выборочный контроль прохождения практики; контроль прохождения практики осуществляется в фирме личного визита места прохождения практики в период прохождения студентом практики или в форме проверки присутствия студента на практике по телефону; во время проверки заполняется лист проверки практики, в котором указывается место, время и результаты проверки; в случае проверки присутствия студента на практики по телефону проверяется служебные записи о работающих; в течение учебного года проводится не менее 15 проверок прохождения практики.

Практика завершается зачётом в виде записи о прохождении в дневнике практики всех мероприятий, предусмотренной программой практики, а также на основании характеристики руководителя практики на предприятии или в организации, содержащей замечания о прохождении практики и оценочный анализ деятельности студента-практиканта.

Дипломная работа

Обязательным условием окончания обучения является сдача всех предметов выбранной студентом специальности и написание дипломной работы. Согласно Регламенту обучения в Высшей школе экономики и инноваций, темы дипломных работ устанавливаются за год до запланированного окончания обучения. При наличии особой научно-познавательной заинтересованности студента учитываются предложенная им тема работы, если такая тема не входит в противоречие с научно-исследовательской концепцией обучения и специализации.

Дипломная работа выполняется студентом под началом руководителя, который выбирается из списка руководителей дипломными работами, составленным деканом отделения. Во время IV, V и VI семестров обучения на уровне лицензиата, помимо индивидуальных консультаций с руководителем, который предоставляет основные требования, касающиеся выбранной студентами темы дипломной работы, дипломант обязан посещать дипломные семинары, на которых руководитель знакомит дипломантов с требованиями, предъявляемыми к дипломным работам, при дипломанты обязуются готовить отчёты о проделанных этапах работы.

После сдачи всех зачётов студент сдаёт подготовленную дипломную работу в деканате не позднее, чем за 14 дней до дипломного экзамена.

После получения положительной оценки от научного руководителя и рецензента студент может приступить к сдаче дипломного экзамена перед экзаменационной комиссией учебного заведения, созванной деканом отделения.

Помимо собственно оценки уровня знаний студента, комиссия также оценивает уровень презентации им дипломной работы. Окончательная оценка, согласно Регламенту Высшей школы экономики и инноваций, является средним арифметическим оценки за экзамен, оценки самой дипломной работы и средней оценки за весь период обучения.

Квалификация и перспектива трудоустройства социальных работников

По окончании 3-летнего периода обучения студенты получают квалификацию, позволяющую осуществлять профессиональную деятельность в качестве социального работника. Они подготовлены к осуществлению различной деятельности в рамках социальной помощи и социальной работы, проводимой с социально неблагополучными лицами и семьями. Они получают квалификацию, необходимую для осуществления социальной работы с различными категориями подопечных.

Кроме того, студент, окончивший отделение социальной помощи и социальной работы приобретает навыки мобилизации общественности на проведение совместных акций по содействию гражданским инициативам, диагностирования социальных нужд и реализации проектов и программ социальной работы и социальной помощи.

Они могут работать на предприятиях и в организациях, нанимающих социальных работников, в частности:

- в центрах социальной помощи, городских, региональных и воеводских;
- в организациях по оказанию услуг по опекунству и воспитанию,
- в негосударственных организациях и подразделениях, осуществляющих деятельность по оказанию социальной помощи и занимающиеся социальной работой,
- в социальных отделениях на предприятиях.

Выпускники могут повышать квалификацию по профессии «социальный работник», а также продолжить обучение на уровне II степени.

На сегодняшний день квалификацию, необходимую для выполнения функциональных обязанностей социального работника в рамках обучения на уровне лицензиатов в Высшей школе экономики и инноваций в Люблине получили 424 выпускников.

Жизнь ставит всё новые и новые задачи перед социальной работой, рассматриваемой как профессиональная деятельность, направленная на оказание помощи людям и семьям, содействие или восстановление их способности функционировать в обществе. И решить эти задачи может лишь коллектив высококвалифицированных социальных работников.

Имеется несколько предпосылок, указывающих на то, что специальность социального работника будет развиваться и в будущем. Такими предпосылками являются следующие:

- уменьшающееся число рабочих мест, в особенности постоянных. Даже в условиях ускоренного развития страны увеличится число клиентов, нуждающихся в социальной помощи, а также возрастёт число задач связанных с общественной и профессиональной деятельностью социальных работников;
- старение общества, расширение областей неблагополучия, увеличение количества бездомных и одиноких;
- рост количества душевнобольных и людей с нарушениями психики, а также лиц, зависящих наркотических средств приведёт к необходимости развития опекунских организаций, приютов для психически больных, домов престарелых, центров социальной помощи, центрам помощи семьям, приютов и ночлежек для бездомных;
- рост количества инвалидов, патологически больных и людей с ограниченными возможностями. Без помощи извне большая их часть не сможет удовлетворить свои основные жизненные потребности и обеспечить своим детям необходимый уход, несмотря на уменьшение рождаемости. Это приведёт к увеличению числа детей, которым необходима опека (усыновители, дома ребёнка, отделения опекунства), также возрастёт число одиноких людей (последствия ослабления семейных и соседских отношений) нуждающихся в индивидуальной опеке,
- ожидаемый рост числа иммигрантов из-за рубежа, что приведёт к увеличению необходимости в оказании им помощи в адаптации в стране,

- увеличение числа подразделений социальной службы, основанных негосударственными организациями и реализация ими социальных инициатив, в особенности на местном уровне. Эти подразделения будут нуждаться в большей поддержке и более тесном сотрудничестве с государственными организациями по оказанию социальной помощи.
- увеличение числа социальных программ, реализуемых с привлечением финансовых средств европейского союза и прочих средств, поступающих из-за рубежа, направленные, в частности, на реализацию проектов по социальной помощи отдельным этническим группам (например, цыганам).

Выполнение вышеуказанных задач потребует значительного увеличения численности социальных работников и повышения их ранга и профессионального престижа. Помимо таких атрибутов работы социального работника, как знания, умения, ответственность, профессиональная этика, особую важность приобретут также их личностные качества, такие как коммуникабельность, которая облегчает налаживание контактов с другими людьми и способность выражать мысли и слушать. Ещё одной важной чертой социального работника является его организаторские способности, способность координировать работу других людей и самостоятельно организовывать свою работу. Также ключевое значение для социального работника имеют следующие личностные качества: наблюдательность, терпение и последовательность в работе, внутренняя уравновешенность и жизненный оптимизм. Данные личностные качества необходимо развивать в процессе обучения социальных работников; они должны воспринимать свою работу не только как работу, но и как миссию. Поскольку социальная помощь нуждающимся, по разным причинам оказавшимся в тяжёлой жизненной ситуации не может восприниматься исключительно в категориях профессиональных обязанностей, социальная помощь требует открытого сердца, участия и сочувствия. Таким образом, компетентный социальный работник – это также добрый человек (вежливый, добросердечный, открытый, сочувствующий), он производит впечатление подготовленного ко всему и готового справиться с любой новой задачей.

Мы убеждены в том, что наше учебное заведение имеет все предпосылки к тому, чтобы справиться со всеми вызовами современности, связанными с

необходимостью подготовки высококвалифицированных социальных работников.

Literatura:

1. Brągiel J., Rodzina obszarem pracy socjalnej (w:) Praca socjalna – wielość perspektyw, Rodzina Multikulturowość – Edukacja, Opole 2004.
2. Holewińska-Łapińska E., Prawo w działaniu, Warszawa 2008.
3. Hryniewicz J., Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w domach dziecka, Warszawa 2006.
4. Karczmarek M., Stan opieki nad dzieckiem na półmetku wdrażania reformy (w:) Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą – od form instytucjonalnych do rodzinnych, pod red. M. Raclaw-Markowskiej, Warszawa 2004.
5. Maj R., Współczesna rodzina jako podmiot pracy socjalnej (w:) Współczesne wyzwania pracy socjalnej pod red. J. Kędzior, A. Ładyżyńskiego, Toruń 2006
6. Pasini B., Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000 r. nr 1
7. Stelmaszuk Z., Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa Europejska, Katowice 2001.
8. Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz.U. Nr 64, poz. 593)
9. Założenia ustawy o systemie opieki zastępczej nad dzieckiem. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa luty 2008.

Summary

Workers' educaion in Higher School of Economics and Innovation in Lublin

Key words: *workers' educaion, Higher School of Economics and Innovation in Lublin*

Право
Law

Katarzyna Popik-Chorąży

Finančné a správne nástroje ochrany vôd pred znečisteniami (právne a porovnateľné štúdium)

Veľmi dôležitou otázkou v ochrane životného prostredia v Európe je problematika, ktorá je spojená s predchádzaním, aby nedošlo k ďalšiemu znečisteniu vnútrozemských vôd. V tomto prípade je dôležitá otázka týkajúca sa používania takých právnych nástrojov, ktoré budú viesť k úspešnej ochrane vôd a týmto k zväčšeniu vodnej bilancie jednotlivých členských štátov Európskej únie. Európa sa pri hospodárení s vodou stretáva s rôznymi ťažkosťami, ktoré predovšetkým vyplývajú z klimatických zmien, hospodárskeho a urbanizačného rozvoja, ktorý je príčinou znečistenia vodných tokov. Správne a finančné právo kreuje určené právne nástroje, ktoré sú potrebné k realizácii socialno – hospodárskych úloh, ktoré podmieňujú široko chápanú ochranu vôd pred znečisteniami. Hlavným cieľom tejto práce je predstaviť kľúčové problémy v oblasti právnych nástrojov, ktoré sa zaoberajú ochranou vôd pred znečisteniami v Poľsku, Nemecku a vo Francúzsku.

V práci zavedená analýza má za cieľ poukázať, že okrem rozdielov jednotlivých právnych riešení, ktoré sa týkajú ochrany vôd v poľskej, nemeckej a francúzskej legislatíve je potrebné akceptovať to, že táto legislatíva je prispôbená k požiadavkám Rámcovej smernice o vode 2000/60/WE. Je potrebné podotknúť, že ustanovenia hore uvedenej smernice tvoria pokyny pre legislatívy jednotlivých členských štátov Európskej únie. Je možné pripísať tejto smernice úlohu spoločnej reči v oblasti právnych riešení, ktoré slúžia na ochranu vôd v Európe. Z týchto dôvodov v práci sa uskutočnili riešenia, ktoré sa týkajú charakteristiky Rámcovej smernice o vode 2000/60/WE, jej význam pre úplnú legislatívu spoločenstva. V súlade s hore uvedeným cieľom dizertácie, boli prezentované uzlové problémy z oblasti ochrany vôd pred znečisteniami. V práci boli zahrnuté zároveň finančno – právne prostriedky (poplatky, pokuty) aj administratívnoprávne prostriedky (vodoprávne povolenia, špeciálne oblastí a ochranné

zóny v blízkostí zachytenia vody, plánovacie nástroje). Dizertácia spočíva najmä na analýze poľského, francúzskeho a nemeckého zákonodarstva, názorov doktríny, v širokom rozsahu zahrňuje judikatúru Najvyššieho súdu, Ústavného súdu, Správnych súdov v Poľsku, tribunálov a súdov v Nemecku a Francúzsku. Bola predstavená judikatúra orgánov spoločenstva, ktorá sa týkala materiálne – právnych a formálne – právnych aspektov používania jednotlivých právnych nástrojov, ktoré slúžia na ochranu vôd. Hlavnou metódou, ktorá bola použitá v práci je dogmatická metóda. Rozsah práce je v sfére finančného a správneho práva. Metodológia a aparatúra pojmov používaná v dizertácii patrí k týmto oblastiam práva.

Habilitačná dizertácia nazývaná ako „Finančné a správne nástroje ochrany vôd pred znečisteniami (právne a porovnateľné štúdium)” sa skladá z piatich kapitol, v ktorých v poradí boli predstavené kľúčové problémy, ktoré sa týkajú ochrany vôd pred znečisteniami. Dizertácia obsahuje predovšetkým finančnoprávne aspekty v oblasti prediskutovanej problematiky, aby sa celkovo prezentovala bolo potrebné predstaviť problémy z administratívnoprávneho hľadiska.

V prvej kapitole boli popísané základné právne pojmy z oblasti problematiky práva ochrany životného prostredia. Bol analyzovaný pojem životného prostredia ako predmet právnej ochrany, ochrany životného prostredia ako právneho pojmu. Bol ustanovený rozsah pojmov: zanečistenie, vnútrozemské vody, ochrana vôd. Bol definovaný pojem odpadových vôd, povolených noriem znečistenia vnútrozemských vôd. Boli podotknuté riešenia nad problematikou ekologickej klasifikácie vôd. V tejto kapitole boli analyzované všeobecné zásady práva a ochrany životného prostredia, ktoré plnia dôležitú úlohu v rozsahu používania právnych nástrojov, ktoré slúžia pre ochranu vôd pred znečisteniami.

Druhá kapitola podotýka všeobecnú charakteristiku práva spoločenstva v oblasti vodného hospodárstva. Bol prezentovaný systém právnych predpisov spoločenstva v oblasti vodného hospodárstva a charakteristika jednotlivých smerníc podľa ich predmetového rozsahu. Dôležité miesto bolo pripísané rámcovej smernice 2000/60 WE vo veci vodnej politiky Spoločenstva. Bolo podotknuté, že v súlade s preambulou k tejto smernici, jej zásadný význam má spočívať na ustanovení spoločných podmienok za účelom koordinácie snáh, ktoré sú realizované členskými štátmi v smere lepšej ochrany vôd Spoločenstva v aspekte kvality a kvantity, propagovania vyváženého používania vôd, pre zabezpečenie a rozvoj potenciálnych zásob používania vôd Spoločenstva. Ustanovenie spoločných zásad má viesť k vytvoreniu racionálneho a súdržného systému ochrany vodného životného prostredia, je to odlišne ako vo všetkých

smerniciach, ktorých vlastnosťou bol nejednotný prístup k ochrane vôd. Malo to svoje odzrkadlenie v nedostatku spojitosti v definíciách, cieľoch a metódach právnej úpravy. Dôležité z hľadiska celého vodného hospodárstva sú prechodné ustanovenia rámcovej smernice, vzhľadom na to, že rámcová smernica tvorí nové úpravy v oblasti vodného hospodárstva, ale zahrňuje aj skoršie predpisy v tomto rozsahu.

Je možnosť poukázať na bod 53 preambuly, ktorý predpokladá, že existujúce predpisy v oblasti ochrany vôd musia byť v plnom rozsahu implementované k vnútorným zákonodarstvám a realizované menovaním k tomu organom verejnej správy.

Záverečné predpisy smernice určujú podrobný vzťah predchádzajúcich vodných smerníc k rámcovej smernice. Čl. 22 predpokladá stratu moci platnej po 7 rokoch od nadobudnutia platnosti nasledujúcich smerníc:

- smernice 77/440/EWG (povrchové vody na získavanie pitnej vody),
- rozhodnutie 77/795/EWG (informačný systém),
- smernice 79/869/EWG (meracie metódy vzhľadom k vodám, ktoré sú potrebné pre získavanie pitnej vody.
- po 13 rokoch od nadobudnutia platností rámcovej smernice budú zrušené:
 - smernica 78/659/EWG (vo veci vôd a chovu rýb),
 - smernica 79/923/EWG (vo veci chovu lastúrníkov),
 - smernica 80/68/EWG (vo veci podzemnej vody),
 - smernica 76/464/EWG (smernica - matka), s výnimkou čl. 6, ktorý bude zrušený v momente nadobudnutia platnosti rámcovej smernice.

V tejto kapitole bolo realizované ohodnotenie súladu predpisov poľského, francúzskeho a nemeckého zákona o vodnom práve z ustanovenia rámcovej smernice o vode 2000/60 WE.

Odlišnou otázkou predstavenou v druhej kapitole sú všeobecné zásady práva spoločenstva, ktoré sa týkajú ochrany životného prostredia v aspekte ochrany vôd pred znečisteniami, ciele a politiky ochrany životného prostredia vyplývajúce zo Zmluvy, ktorá určuje Európske spoločenstvo aj zmeny zavedené Lisabonskou zmluvou zo dňa 13. decembra 2007.

V tretej kapitole obsahným spôsobom boli zahrnuté právne nástroje ochrany vôd pred znečisteniami. Boli podotknuté myšlienky právneho charakteru poplatkov, zásad ich započítavania a úhrady za odber vôd a odvedenie splaškov do vôd alebo do zeme na pôde poľského, francúzskeho a nemeckého práva.

Problematika poplatkov za odvedenie splaškov do vôd bola vyriešená v nemeckej legislatíve na pôde federálneho práva, v zákone zo dňa 13. októbra 1976 vo veci poplatkov za odvedenie splaškov do vôd.

Hore menovaný zákon určuje všeobecné zásady, poukazuje na spôsoby určenia škodlivostí, zásady znášania povinných poplatkov, určenie ich základu a zásady ich poberania.

Zákon o poplatkoch za odpadové vody v § 1 dovoľuje zaviesť všeobecný princíp, že zavedením splaškov do vôd v zmysle § 1 ods. 1 zákona o hospodárení s vodami je potrebné uhradiť poplatok, pomenovaný ako poplatok za odpadové vody. Poplatok je poberaný federálnymi štátmi.

Čistiareň odpadových vôd je v zmysle tohto zákona zariadenie, ktoré slúži na zmenšenie alebo odstraňovanie škodlivých odpadových vôd; ekvivalentne s ňou je zariadenie, ktoré slúži, aby sa celkovo alebo čiastočne predchádzalo vzniku odpadových vôd.

Poplatok za odpadové vody sa stanovuje od škodlivostí odpadových vôd, je stanovený v jednotkách škodlivostí na základe obsahu hodnoty oxidovateľných látok, fosforu, dusíka, organických halogénových zlúčenín, kovov ako ortuť, kadmium, chróm, nikel, olovo, meď a ich zlúčenín aj od toxickosti odpadových vôd pre ikry rýb, v súlade s prílohou k tomuto zákonu (§ 3 zákona o poplatkoch za zavedenie splaškov do vôd). Ohodnotenie škodlivosti nemá uplatnenie pri odpadových vodách (§ 7 hore menovaného zákona) a emisii malého rozsahu (§ 8 hore menovaného zákona), ak v prílohe nie je škodlivosť väčšia od stanovených hraničných hodnôt, ktoré sú základom pre vypočítanie čísla jednotiek škodlivostí voči koncentrácii škodlivých substancií alebo ročného množstva.

V prípade čistiarní riečnych tokov (§ 9 ods. 3) poplatok závisí od jednotiek škodlivosti vo vode, ktoré sa nachádzajú nižšie čistiarni riečnych tokov.

Federálne krajiny sa môžu rozhodnúť, že škodlivosť odpadových vôd sa nebude vypočítavať ak je škodlivosť odstránená v usadzovacích nádržiach, ktoré sú priamo podriadené čistiarni odpadových vôd.

Zákon o poplatkoch za odvedenie splaškov do vôd, dáva federálnej vláde oprávnenie, aby podľa vykonávacích predpisov sa prispôbili k úpravám, ktoré sa týkajú výskumu škodlivosti ku aktuálnemu stavu vedy a techniky, ak týmto spôsobom nebude podstatne zmenené ohodnotenie škodlivosti.

Výška poplatkov za odvedenie splaškov do vôd je stanovená paušálnym spôsobom, čo je realizované napr. v prípade zavedenia znečistenej dažďovej vody. V súlade so znením § 7 ods. 1 zákona o poplatkoch za zavedenie splaškov do vôd, počet emisných jednotiek pre vodu zo zrážok odvedených verejnou kanalizáciou,

je dvanásť percent z počtu pripojených obyvateľov. Ak dažďová voda je odvedená z vytvrdených priemyselných plôch a nie verejnou kanalizáciou, tak pri vypočítaní poplatku sa predpokladá 18 jednotiek emisií na každý plný hektár, ak vytvrdené povrchy zaberajú viac ako tri hektáre. Počet pripojených obyvateľov alebo veľkosť vytvrdeného povrchu môže byť ako odhadná hodnota, ale federálny zákonodarca členským štátom nechal slobodu vzhľadom na stanovenie podmienok pre celkové alebo čiastočné oslobodenie od poplatkov za odvedenie odpadových vôd.

V nemeckej legislatíve analogicky paušálny charakter majú poplatky za odvedenie malého množstva odpadových vôd z domácich hospodárstiev a im podobných.

Počet jednotiek škodlivých emisií odpadových vôd z domácich hospodárstiev a im podobných, za ktoré poplatky znášajú právnické osoby verejného práva v súlade s § 9 ods.2 bod 2 hore menovaného zákona, je ako polovica počtu obyvateľov nepripojených ku kanalizácii, ak vnútroštátny zákonodarca neustanovuje inak. Navyše federálne krajiny môžu rozhodovať podľa akých podmienok je odvedenie odpadových vôd zbavené poplatkov. Odvádzanie je zdarma, ak budova čistiarnie odpadových vôd minimálne zodpovedá všeobecne prijatej úrovne techniky a je zabezpečené správne odstraňovanie usadenín.

Povinnosť uhradiť poplatky, v súlade s § 9 ods. 1 hore menovaného zákona, spočíva na tom, kto odvádzá odpadové vody, je menovaný ako Odvádzajúci. Federálne krajiny môžu rozhodovať o tom, že namiesto Odvádzajúceho k úhrade poplatku sú povinné právnické osoby verejného práva. Na miesto Odvádzajúcich, ktorí odvádzajú menej ako osem kubických metrov odpadových vôd z domácich hospodárstiev alebo podobných, sú povinné uhradiť poplatky právnické osoby verejného práva, ktoré sú vyznačené federálnymi krajinami. Krajiny upravujú možnosť prenášať tieto poplatky na označené subjekty.

V prípade, ak voda je očisťovaná v čistiarni riečnych tokov, tak federálne krajiny môžu rozhodnúť o tom, že namiesto Odvádzajúcich na území podporovanej oblasti, je povinný hradiť poplatky vedúci čistiarni riečnych tokov.

Povinnosť znášať hore uvedené poplatky bola zavedená podľa predpisov hore menovaného zákona zo dňa 1. januára 1981. Výška poplatkov sa postupne zväčšovala a od 1. januára 2002 sadzba poplatkov za rok, za jednotku škodlivej emisie je 35,79 Eur.

Federálny zákonodarca predvídal výnimky od povinností uhradiť poplatky. A tak, v súlade s § 10 zákona o poplatkoch za zavedenie splaškov do vôd, nie je povinnosť uhradiť poplatky, v prípade ak zavedenie:

- [1] znečistenej vody, ktorá pred použitím bola odberaná z vôd a napriek prítomnosti škodlivých substancií už pri poberaní, nevykazuje žiadne ďalšie škodlivé substancie v zmysle tohto zákona,
- [2] splaškov do nadzemných vôd, ktoré vznikli pri prevádzkovaní minerálnych surovín, ak voda bola použitá len na umývanie tam získaných produktov a neobsahuje žiadne ostatné škodlivé substancie okrem prevádzkovaných, ak je garantované, že do iných vôd nepreniknú škodlivé substancie,
- [3] odpadových vôd z vodných vozidiel, ktoré pri vozidlách vznikli,
- [4] dažďová voda z vytvrdených úžitkových plôch s plochou do troch hektárov a zo železničných vozidiel, ak neboli zahrnuté verejnou kanalizáciou.

Federálne krajiny môžu odlišným spôsobom vyriešiť zavedenie odpadových vôd do pôdnych vrstiev, v ktorých pôdna voda vzhľadom na svoje prírodné vlastnosti nie je vhodná na získavanie pitnej vody obvyčajným spôsobom úpravy pitnej vody, tak v tomto prípade nevzniká povinnosť úhrady poplatkov.

Federálny zákonodarca predvídal možnosť vyúčtovať náklady znášané na stavanie alebo výstavbu čistiarni odpadových vôd. Taká možnosť existuje vzhľadom na princíp v prípade (§ 10 ods. 3 hore menovaného zákona), ak čistiarne odpadových vôd sú stavané alebo rozostavané, ktorých prevádzkovanie dovoľuje očakávať zmenšenie o minimálne 20 percent zaťaženia substanciami alebo skupinami škodlivých substancií v ošetrovanom toku odpadových vôd, a zmenšenie zaťaženia škodlivými substanciami pri zavedení do vôd, je možné náklady stanovené na postavenie a výstavbu inštalácie odrátať z poplatkov s titulu tohto zavedenia, ktoré pripadajú počas troch rokov pred predpokladaným spustením čistiarne. Ak už poplatok bol vložený, tak vzniká správny nárok na splatnosť; tento nárok nepodlieha zúročeniu. Poplatok je potrebné pobrať vopred, ak inštalácia nebola spustená alebo nebolo dosiahnuté zmenšenie o najmenej 20 percent. Dôležité možnosti „vyúčtovania“ hore uvedených nákladov boli predpokladané aj v ods. 4 a 5 § 10.

V súlade s ods. 4 § 10, pre zariadenia, ktoré privedú odpadové vody existujúcich odvodov do čistiarne, ktorá spĺňa požiadavky § 18b zákona Wasserhaushaltsgesetz alebo je k ním prispôsobená, platí zásada vyúčtovania stanovená v ods. 3za predpokladu, aby pre odvedenie bolo všeobecne zmenšené zaťaženie škodlivými substanciami. Ak v oblasti určenej v týchto predpisoch budú vznášané alebo vystavované čistiarne odpadových vôd, na ktoré sú

odpočítané náklady v súlade s odsekom 3 alebo 4, tak náklady alebo služby môžu byť odrátané príslušne k odseku 3 alebo 4 z poplatkov za odpadové vody.

Dôležitým predpokladaným riešením v nemeckej legislatíve je určiť stanovenie finančných prostriedkov, ktoré sú získavané z titulu poplatkov. Výnos z poplatkov za odpadové vody je úzko určený pre činnosti, ktoré slúžia na udržanie alebo na zlepšovanie kvality vôd. Federálne krajiny sa môžu rozhodnúť, že v následkom vymáhania tohto zákona a doplňovacích predpisov štátnej legislatívy, vznikajúci správny náklad bude hrađený z príjmov pochádzajúcich z poplatkov za odpadové vody.

K týmto činnostiam nemecký zákonodarca započítava najmä:

1. Výstavbu čistiarnie odpadových vôd,
2. Výstavbu dažďových zásobníkov a zariadení na čistenie dažďovej vody,
3. Výstavbu okružných a odberných kanálov na vodných priehradách, na jazerných a morských brehoch, na hlavných spojovacích kolektoroch, ktoré umožňujú stávanie súhrnných čistiarní odpadových vôd,
4. Výstavbu zariadení pre odstraňovanie splaškových usadenín,
5. Ochranné prostriedky vo vodách a nad vodami, ktoré slúžia preto, aby sa pozorovala a zlepšila kvalita vôd, na zvýšenie nízkej hladiny vôd alebo na okysličovanie, aj pre údržbu vôd,
6. Výskumy, rozvoj zariadení alebo procesov, ktoré slúžia k zlepšeniu kvality vôd,
7. Školenie a zdokonaľovanie zamestnancov, ktorí obsluhujú čistiarne a ostatné zariadenia pre udržanie a zlepšenie kvality vôd.

V práci bol prezentovaný systém a právny charakter poplatkov vo francúzskej vodnej legislatíve.

Zákon o vodách z 30. decembra 2006 celkovo mení fiškálne nástroje, ktoré sú určené na úpravu správania používateľov vody (poberanie vody a zavedenie rôznych znečistení do vôd), vodných tokov aj pre financovanie činností vodných agentúr. Tento zákon novelizoval zásady, ktoré sa týkajú poplatkov cez diverzifikované základy ich vypočítavania. V súčasnosti vo Francúzsku vodné strediská môžu stanoviť a sťahovať poplatky od právnických osôb verejného práva a súkromných osôb. Je potrebné vymenovať nasledujúce druhy poplatkov: za znečistenie vôd, za modernizáciu kanalizačnej siete, za emisiu znečistení, za poberanie vody, za jej zhromažďovanie v období nízkej hladiny, za problémy s tokom vôd a za ochranu vodného životného prostredia.

Zákon z roku 2006 robí závislým činností strediska od rozhodnutia Parlamentu, ktorý od tohto momentu stanoví hlavné pole konania strediska a hornú hranicu nimi stiahnutých poplatkov. V súlade s čl. 83 predmetného zákona, Parlament tiež stanoví výdavky strediska. V zákone o vode boli definované strategické smery a témy, ktoré budú musieť rešpektovať programy strediska za roky 2007-2012 a ktoré Parlament skôr musí aprobovať.

Zákon naznačuje jednotlivé miesta vodných stredísk, ktoré majú realizovať prioritné plány dlhodobého plánu ochrany vôd na roky 2007-2012. Finančné zásoby vodných agentúr pochádzajú najmä z poplatkov poberaných na základe čl. L 213-10, vrátenia záloh a subvencií poskytovaných právnickými osobami verejného práva.

V súlade s článkom L 213-10 zákona o vode, použitím zásady predchádzania a opravy škôd spôsobených životnému prostrediu, vodné strediská takto rozhodli, že od právnických osôb verejného práva a súkromných osôb poberajú poplatky za znečistenie vody, za modernizáciu systému zberania odpadových vôd, za emisiu znečistení, za odvedenie splaškov do vôd, za zhromažďovanie vody v období jej nízkej hladiny, za ťažkosť prírodného toku vody a za ochranu životného prostredia. V hore uvedenej úprave, ktorá má všeobecný charakter vzhľadom na iné predpisy zákona, zákonodarca vo francúzskom vodnom hospodárstve vypočítal jednotlivé druhy poplatkov.

Prvú skupinu tvoria poplatky za znečisťovanie vôd. V súlade s článkom 213-10-1 každý kto podlieha poplatku za znečisťovanie vody, s výnimkou majiteľov a osôb, ktoré bývajú v danej obytnej budove aj tí, ktorý platia predplatné za dodávku pitnej vody, ktorých činností obsahujú použitie vody na účel domáceho hospodárstva, ktorých činností sú príčinou faktorov, ktoré spôsobujú znečisťovanie životného prostredia, vymenované priamo alebo prostredníctvom systému zberania odpadových vôd.

Základ poplatkov je vypočítaný podľa znečistení emitovaných v priebehu roka do životného prostredia.

Tento základ je priamo stanovený vodnou agentúrou na základe výsledkov kontroly množstva odpadových vôd. V momente kedy predpokladaná hladina znečistení, ktoré sú spojené s hore menovanou činnosťou, je nižšia od hranici definovanej v dekréte alebo nie je možná pravidelná kontrola odpadových vôd, základ je určený priamo na základe rozdielov, z jednej strany medzi predpokladanou hladinou v teórii znečistenia, ktorá zodpovedá danej aktivite, z druhej strany hladine znečistení, ktoré neprešli čistiacimi zariadeniami umiestnenými platcom alebo vedúcim spoločnej siete.

Teoretická hladina znečistení, ktorá vyplýva z danej činnosti je vypočítavaná na základe veľkostí a koeficientov charakteristických pre danú aktivitu, ktorá je určená vzhľadom na všeobecné meracie aktivity alebo analýzy uskutočnené na reprezentatívnych skúškach.

Potenciálne znečistenia sú stanovené na základe meraní, ktoré sú realizované každý rok použitím dozorných zariadení sprístupnených vodnými strediskami, alebo pri ich použití, na základe koeficienta, ktorý hodnotí fungujúce čistiace zariadenia. V prípade poplatkov, ktoré pochádzajú z domácich hospodárstiev, subjektmi záväznými k úhrade poplatkov sú platcovia inštitúcie, ktorá dodáva pitnú vodu. Po druhé subjekty, ktorých činností spôsobujú emisiu znečistených substancií k nižšie stanoveným hraniciam. Po tretie používatelia, ktorých menuje článok L 2224-12-5 Všeobecného kódexu územných jednotiek. Po štvrté osoby, ktoré disponujú vrtmi potrebnými pre ťaženie vody, ktoré umiestňujú zariadenia na meranie spotrebovanej vody.

Základom poplatkov je objem vody určenej v predplatnom . V prípade osôb, ktorých činností spôsobujú emisiu znečisťujúcich substancií nižšieho prahu, základ poplatkov dosahuje hranicu 6000 kubických metrov. Pre osoby, ktoré boli prezentované v článku L 2224-12-5 Všeobecného kódexu územných jednotiek aj tých, ktorí disponujú vrtmi pre ťaženie vody, tento základ obsahuje objem vody čerpanej z iných zdrojov ako vodovodná sieť. Objem vody použitej pri chove zvierat nie je vypočítavaný k tomuto základu, ale je predmetom zvláštnych výpočtov.

Vo francúzskej legislatíve zvláštnu úpravu tvorí tzv. vodná prémie. V situácii, ak namontované zariadenia dovoľujú predísť zhoršeniu kvality vôd, je prevedená prémie v prospech objednávateľa verejných alebo súkromných prác alebo jeho splnomocnenca. Je vypočítaná na základe množstva znečistení, ktoré pochádzajú z domácich hospodárstiev, kde sa podarilo predísť alebo obmedziť škodlivý vplyv na životné prostredie. Prémia sa môže formovať po zohľadnení predpisov platných z titulu dozoru vodnej polície.

Prémie je prevedená v prospech obcí alebo ich spoločenstiev, pretože tieto spoločenstva majú oprávnenia v oblasti kontroly a údržby inštalácii, ktoré sú potrebné na odvedenie odpadových vôd z individuálnych hospodárstiev. Výška tejto prémie je rovná 80% sadzby poplatkov za znečistenia pochádzajúce z domácich hospodárstiev, uhradených subjektmi, ktoré nie sú pripojené k spoločnej kanalizačnej sieti, po zohľadnení výsledkov kontroly.

Ďalšiu skupinu tvoria poplatky za modernizáciu kanalizačnej siete. V súlade s čl. L 213-10-5 osoby, ktoré hradia hore uvedené poplatky, ktorých činností spôsobujú emisiu

odpadových vôd k verejnej kanalizačnej sieti, sú povinné uhrádzať čiastky určené na modernizáciu kanalizačnej siete.

Poplatok je vypočítavaný podľa objemu použitej vody, a budú ešte započítané prípadné redukcie, aby sa skalkulovali poplatky za kanalizačnú sieť vymenovanú v článku L. 2224-12-3 Všeobecného kódexu územných jednotiek. Osoby odvádzajúce použité vody priamo do stanice čistiarne pomocou špeciálnych zásobníkov, ktoré sa nachádzajú pri domácich hospodárstvach, sú oslobodené od poplatkov za modernizáciu kanalizačnej siete.

Výška poplatkov je stanovená vodnou agentúrou, po zohľadnení priorít a finančných potrieb intervenčného programu, ktorý je vymenovaný v článku L. 213-9-1, v hranici od 0,15 € za kubický meter. Táto sadzba nemôže byť väčšia od polovice sadzby poplatkov za modernizáciu kanalizačnej siete vymenovanej v článku L. 213-10-6. Môže mať klesajúci charakter, splátkový, v závislosti od objemu odpadových vôd.

Čl. L 213-10-8 stanovuje, že nezávisle od povinnosti uhradiť poplatky za modernizáciu kanalizačnej siete, každý subjekt, ktorý sa zaoberá distribúciou produktov vymenovaných v článku L 253-1 Pôdohospodárskeho zákonníka na základe dohody vymenovanej v článku L 254-1 tohto istého kódexu, podlieha povinnosti uhradiť poplatky za emisiu znečistení.

Základ poplatkov tvorí počet klasifikovaných substancií, na základe článku L 231-6 Zákonníka práce a L 5132-2 Kódexu ochrany verejného práva, ako veľmi škodlivé, rakovintvorné, teratogénne, mutagénne, ktoré majú škodlivý vplyv na prokreáciu alebo životné prostredie.

Podrobný druh poplatkov tvorí čl. 213-10-9, v súlade s ktorým každá osoba, ktorej činnosť je spojená s poberaním vody z jej zásob, je povinná uhrádzať poplatky za jej poberanie.

Zákonodarca enumeratívnym spôsobom stanoví tieto situácie, v ktorých subjekt je oslobodený od poplatkov. Je potrebné vymenovať:

- Poberanie vody z mora;
- Čerpanie vody (odvodnenie) z baní, ktoré už pozastavili svoju činnosť a poberanie vody potrebnej pri vykonávaní podzemných prác a počas drenáže, ktorá je realizovaná, aby sa vyšlo zvlhčeniu budov a miest, kde sú vedené práce, alebo poberanie vody z vodonosnej hladiny v súlade so správnymi predpismi;
- Poberanie vody pre potreby pôdohospodárstva;
- Poberanie vody pre geotermické potreby;
- Poberanie vody mimo obdobia jej nízkej hladiny, pre práce ktoré prinavracajú pôvodný stav životného prostredia;

- Poberanie vody, ktoré slúži v boji proti zamrznutiu pôdy pri dlhoročnom pestovaní.

Vodná agentúra stanoví sadzbu v horných hraniciach normy, ktorá je po zahrnutí cieľov definovaná hlavnou schémou racionálneho využitia a riadenia vodami, najmä ak si vyžadujú zavedenie intervenčného a špeciálneho programu finančnej podpory.

Zákonodarca zaviedol zvláštne predpisy v oblasti špeciálnych podmienok pre vypočítanie poplatkov, ktoré sú používané v nasledujúcich prípadoch:

- V prípade ak poberaná voda je určená pre napájanie kanálov, poplatok je stanovený podľa objemu pobratej vody, po odrátaní objemu pobratej vody do kanálu, ktorá podlieha poplatku podľa všeobecných podmienok.

- Objem pobratej vody pre napájanie kanálov, aby sa udržal vodný ekosystém alebo pre miesta a bahňité oblasti je voda odrátaná od základu poplatku;

- V situácii ak poberaná voda je stanovená pre cieľ, ktorý by umožnil fungovanie hydroelektrických inštalácií, poplatok je vypočítaný na základe objemu vody použitej na výrobu energie.

Sadzba poplatkov je stanovená vodnou agentúrou v hornej hranici 0,6 € na milión kubických metrov vody a na meter spadu podľa stavu objemu vody a cieľov, ktoré sú stanovené v hlavnej schéme racionálneho využitia a riadenia vôd aj v schéme racionálneho využitia a riadenia vôd (SDAGE).

Sadzba je násobená krát 1,5 v prípade kedy inštalácia na linke prúdu vodného toku nefunguje,

Poplatok nie je poberaný, ak je objem použitej vody na výrobu energie v priebehu roka menší ako milión kubických metrov.

V súlade s článkom 213-10-10 poplatky za uschovanie vody v období jej nízkych hladín sú poberané od každej osoby, ktorá disponuje zariadeniami, ktoré slúžia pre uskladnenie vody v množstve viac ako milión kubických metrov a ktorá hromadí celok alebo časť objemu preplávajúcej vody v období jej nízkej hladiny.

Základ poplatkov tvorí objem vody zhromaždenej počas jej nízkej hladiny. Tento objem je rovný rozdielu medzi objemom zhromaždenej vody na konci tohto obdobia a na jeho začiatku.

Na teréne každého povodia a poriečia vodné stredisko stanovuje obdobie nízkej hladiny vôd, v závislosti od podmienok, ktoré sa týkajú tokov vôd.

Sadzba poplatkov je stanovená strediskami v hornej hranici 0,01 € za kubický meter.

Tento druh poplatkov bol charakteristický pre francúzsku legislatívu a neexistuje v nemeckej a poľskej legislatíve.

Pre francúzsku legislatívu sú taktiež charakteristické poplatky za komplikácie voľného prietoku vôd.

V súlade s článkom L 213-10-11 poplatok za komplikácie vo voľnom prietoku vôd, je poberaný od každej osoby, ktorá je vlastníkom budov, ktoré sú trvalou prekážkou spájajúcou oba brehy vodných tokoch.

Od poplatkov za komplikácie vo voľnom prietoku vôd sú oslobodení majitelia zariadení, ktoré sú časťou hydroelektrických zariadení, ktoré podliehajú poplatkom za pobratie vody z jej zásob.

Tento poplatok je stanovený podľa výsledku, ktorý je určený metroch, tvorí rozdiel výšky medzi hranicou vody vyššie budovy a hranicou vody nižšie budovy.

Je potrebné podotknúť, že sadzba poplatkov je stanovená vodnou agentúrou, po zohľadnení vplyvu budovy na premiestňovanie usadenín a pre voľný prietok rýb.

Najširší rozsah subjektu je potrebné poukázať vzhľadom na poplatky v prospech ochrany životného prostredia. V súlade s článkom L.213-10-12 poplatok v prospech ochrany vodného prostredia je vyžadovaný od všetkých subjektov, ktoré používajú životné prostredie. Je poberaná departamentálnymi alebo medzidepartamentálnymi združeniami oprávnenými k vykonávaniu rybolovu a ochrane vodného prostredia, licenciované združenia rybárov amatérov, ktorý chytajú ryby pomocou špeciálnych zariadení alebo sieťky.

Medzi široko pochopené proenvironmentálne aktivity orgánov verejnej správy, je potrebné na ceste správneho aktu uprednostniť povinnosť úhrady za legálne používanie životného prostredia. Vo vodnom práve s vodnými ekonomickými prostriedkami prevenčného charakteru (vytvorenými na ceste správneho rozhodovania) sú započítavané poplatky za odvedenie splaškov do vôd alebo do zeme aj za odber vôd.

Hlavným cieľom rozhodnutia, ktoré určuje povinnosť uhradiť poplatok je vytvoriť ekonomické priehradu v oblasti potenciálnej možnosti pri prevádzke majetku životného prostredia. Realizácia obsahu týchto rozhodnutí je nezávislá od faktu, či ingerencia vo vodné životné prostredie má nezmenný alebo incidentálny charakter. V každom prípade, ktorý je v súlade so zákonom tzn. s dohodami záverečného správneho rozhodnutia cez konanie subjektu, poplatok má charakter náhrady za uskutočnené transformácie vo vodnom prostredí alebo vzhľadom na potenciálnu možnosť jeho transformácie. Genéza širokého využitia finančnoprávných nástrojov v ochrane životného prostredia sa týka polovice minulého storočia. Jej autorom bol K. W. Kapp, ktorý vyznamenal a uskutočnil triedenie individuálnych nákladov podnikateľov a sociálnych nákladov znášaných

ako efekt realizovaných výrobných procesov. Všeobecné využitie finančnoprávných nástrojov v oblasti ochranných činností vzhľadom na životné prostredie, je diktované realizovaním dôležitých funkcií. V predmetnej literatúre sa predovšetkým poukazuje na prevenčnú úlohu, ktorá realizuje všeobecnú zásadu práva ochrany životného prostredia, vyplývajúca z čl. 6 zákona právo ochrany životného prostredia tzn. zásadu opatrností a prevencie. Je podotknutá represívna funkcia v podobe určeného finančného problému a impulzná funkcia v podobe administratívnoprávnych príkazov a sankcií.

Genézu poplatku je potrebné hľadať v procese postupného premietnutia časti nákladov na občanov, ktoré boli znášané štátom z titulu rôznych služieb, právnych a správnych činností.

V literatúre sa poukazuje na mnoho podobenstiev právnej konštrukcii environmentálnych poplatkov vo vzťahu k daniam.

Poplatok a daň „sú to peňažné dávky v prospech” subjektu verejného práva. Poplatok je jednostranne dohodnutý subjektom verejného práva, právnym zdrojom jeho fungovania je zákon. Analogicky ako pri dani, poplatok má vlastnosť nenávratnosti. Poplatok vybraný v súlade s platným zákonom, nepodlieha vráteniu. Poplatok je to nútená dávka, čo znamená, že môže byť od záväzného subjektu získaná na ceste exekúcie.

Je potrebné podotknúť rozdiel medzi právnym charakterom poplatku a dane, ktorý predovšetkým plní fiškálnu funkciu a tvorí základný a zásadný zdroj rozpočtových príjmov.

V doktríne finančného práva sa poukazuje na podrobný právny charakter poplatkov za používanie životného prostredia. Ako poukazuje B. Brzeziński tento druh poplatkov nemá ekvivalentnú vlastnosť, voči čomu je potrebné prijať, že „berie postavu zakamuflovanej dane z prostredia (ekológie)”.

V tretej kapitole bola poukázaná dôležitosť a právny charakter pokuty v poľskom, francúzskom a nemeckom vodnom práve.

Pokuta je právnym prostriedkom konania verejnej správy v oblasti ochrany životného prostredia. Odlišná inštitúcia pokuty vo vyučovaní finančného práva od prostriedkov represie používaných v trestnom práve poukazuje na odlišne formovaný model zodpovednosti za porušenie noriem platného právneho poriadku. Inak ako v trestnom práve, subjekt je zodpovedný len za následok svojho konania, bez ohľadu na existenciu viny alebo jej nedostatok. Je potrebné podotknúť, že pokuta v ochrane životného prostredia existuje nezávislé od viny daného subjektu, predpokladom jej použitia je objektívne zahrnutá administratívna protiprávnosť.

Problematika pokút stále budila mnoho sporov v doktríne, vzhľadom na ich právny charakter. Bola v nich predpokladaná vlastnosť prostriedku správnej nutnosti, najmä represívna forma a nezávislá právno - finančná sankcia.

Predpisy, ktoré tvoria základ pre uloženie pokút sú spojené protiprávnym konaním subjektov, ale ich vypočítavanie a uloženie je odlišné od potreby zisťovať vinu, stačí len dohodnúť sám fakt porušenia práva alebo osnovy záverečného správneho rozhodnutia.

Táto téza je plne potvrdená v judikatúre WSA a NSA. Judikatúra v rozsahu pokút uložených na základe predpisov zákona zo dňa 24.októbra 1974 – Vodné právo dodržalo aktualitu vzhľadom na dôležitosť tohto riešenia. NSA poukazoval, že predpisy ustanovujú bezohľadnú povinnosť uložiť pokuty v prípade dohodnutia faktu odvedenia do vôd príliš znečistených splaškov. Nie je tu podstatné zavinenie (alebo jeho nedostatok) subjektu, ktorý odvádza odpadové vody. V inom rozhodnutí NSA uznal, že uloženie pokuty vzniká za sám fakt odvedenia splaškov do vôd, ktoré nezodpovedajú požadovaným podmienkam, bez ohľadu na príčiny a okolností, ktoré k tomu viedli. Z jurisdikcii NSA vyplýva, že pokuty uložené vhodným organom za nesprávny stav odvedených splaškov do vôd a do zeme je nezávislý od príčin, ktoré vyvolávajú taký stav a je spájaný so samým faktom odvedenia splaškov, ktoré nezodpovedajú požadovaným podmienkam. Navyše NSA rozhodol, že uloženie pokuty za škodlivé znečisťovanie vôd na základe čl. 130 Vodného práva, vzniklo v dôsledku konštatovania, že podnik prekročil vyžadované podmienky odvedenia splaškov do vôd alebo do zeme, bez ohľadu na zavinenie podniku, nezávislé od kvality vôd odoberaných podnikom pre potreby vedenej obchodnej činnosti aj bez ohľadu na rozmer následkov nepovoleného odvedenia odpadových vôd pre čistotu vôd.

Podobne bola formovaná čiara súdneho rozhodovania vo veciach znečistenia vzduchu. NSA považoval, že prekročenie povolených noriem je predpokladom uloženia pokuty a tvrdenie subjektu, že nie je zodpovedný za existujúce prekročenie, ostáva bez vplyvu na ohodnotenie legality rozhodnutia o naložení pokuty.

Podrobným spôsobom boli prediskutované zásady vyúčtovania a uloženia finančných pokút. Boli podotknuté tri funkcie pokút, tzn. preventívna, náhradná a represívna.

Štvrtá kapitola sa vzťahuje na správne nástroje ochrany vôd pred znečisteniami a poukazuje na problematiku povolení a súhlasov v poľskom, nemeckom a francúzskom vodnom práve.

Správne povolenia v súčasnej doktríne správneho práva boli doménou výskumu verejnoprávnych problémov. Podľa M. Szewczyka istota povolení spočíva na „individuálnom zrušení zákazu zavedeného zákonodarcom za prevenčným účelom“. Takéto zrušenie môže vzniknúť len v prípade, ak predpokladal o tom zákonodarca.

Povolenia môžu vzniknúť ako podmienka realizácie patričného práva, formulovaného v právnych predpisoch ako generovanie zásady alebo ako zrušenie povolenia vzhľadom k individuálnej osobe v konkrétnej veci zákazu platného ako generálna norma.

Navyše je potrebné určiť hlavný rozdiel medzi koncesiou a povolením, aby sa určil charakter právneho vodoprávneho povolenia.

M. Waligórski konštatuje, že povolenia sú jednoduchými správnymi aktmi, ktoré rozširujú „právnu sféru podnikateľa“ (lebo „v dôsledku všeobecného zrušenia zákazu, tento subjekt môže legálne viesť obchodnú činnosť“), tieto povolenia určujú subjektové právo a zabezpečujú jeho právnu ochranu, koncesia je to „správny zložitý akt“ (lebo dáva podnikateľovi nové právo a prenáša naňho kompetencie, ktoré patria poskytujúcim orgánom administrácie a v určitej oblasti vylučuje iných od konkurencie z jej vlastníkom).

Z hore uvedeného vyplýva, že prediskutované vodoprávne povolenie je to správne rozhodnutie, ktoré bolo vydané v systéme správneho poriadku, vrátane sťažnosti k WSA. Podľa správneho poriadku a názorov doktríny správne rozhodnutie je to správny akt, ktorý rieši moc vzhľadom na individuálnu vec, ktorá patrí k vlastnostiam orgánov verejnej správy alebo iným spôsobom, ktorý končí vec v danej inštancii (čl. 104 správneho poriadku). Výsledkom riešenia je po prvé priznať alebo odvolať priznanie aj zrušiť isté oprávnenia ako aj uložiť alebo odvolať uloženie povinnosť, alebo po druhé je konštatovať (stanoviť) existencie istého oprávnenia priznaného práva zákonodarcom alebo konštatovať (stanoviť) uloženia cez právo povinnosti. V súvislosti z hore uvedeným vodoprávne povolenie musí zodpovedať podmienkam určeným v správnom poriadku, najmä v čl. 107 správneho poriadku. Je potrebné podotknúť, že vodoprávne povolenie má vecný charakter (neosobný, čo spôsobuje, že je len spojené s pôvodným adresátom). Zmena majiteľa (podniku) nemá vplyv na vodoprávne povolenie, lebo prechádza na právnych nástupcov (čl. 314 ods. 1). Je potrebné podotknúť, že súčasný zákon o vodnom práve upravuje vec sukcesii práv z vodoprávneho povolenia, ktoré sa týka prevádzkovania inštalácii, umožňuje v tomto rozsahu používať právne predpisy ochrany životného prostredia (art. 134 ods. 2). Podľa J. Rotka, hlavný rozdiel je taký, že vo vodnom

práve (ako už bolo povedané) na právneho nástupcu prechádzajú práva a povinnosti z právneho povolenia v momente, kedy získal právny titul vzhľadom na podnik, s ktorým súvisí vodoprávne povolenie, v čase kedy právo ochrany prostredia si vyžaduje rozhodnutie organu v tomto predmete a formuluje príslušné požiadavky (záruka správneho vykonávania povinností).

Odlíšnú skupinu povolení vedľa koncesii tvoria tieto, ktoré sa týkajú používania majetku životného prostredia. Je potrebné podotknúť, že všetky druhy povolení, koncesii súvisia s hospodárskym procesom, ktorého nevyhnutným elementom je voda.

Hospodárske využitie vôd povoleným spôsobom a v povolených medziach tvorí hlavný cieľ vydávania vodoprávných povolení. Vodoprávne povolenia sa vyžadujú pre používanie vody, ktoré prekročuje obyčajné používanie a všeobecné používanie napr. na vykonávanie a na prevádzkovanie vodných zariadení, odvedenie splaškov do vôd.

A. Agopszowicz konštatoval, že vodoprávne povolenie nie je aktom priznania práva (konštitutívny akt) a preto z jeho moci nevzniká vecné právo k veci, konkretizuje sa obsah vlastníckeho práva vôd tzn. subjektové právo. Rozhodujúcim sa stal názor, že vodovodné povolenie je správny akt o konštitutívnom charaktere, ktorý konkretizuje rozsah používania vody, určuje predpoklady odvedenia odpadových vôd tzn. podmienky a povinnosti, ktoré súvisia s týmto odvedením. Z tohto dôvodu môžeme konštatovať, že vodoprávne povolenie je správnym vonkajším aktom adresovaným k subjektom umiestneným mimo správy, ktoré nie sú organizačne podriadené organu, ktorý vydáva akt.

Navyše je potrebné súhlasiť s názorom J. Sommera, ktorý konštatoval, že na pôde poľského práva vodoprávne povolenie je zviazané rozhodnutie. Po prvé konkretizuje ústavné právo k obchodnej činnosti a právo k používaniu vôd určené v zákone – vodné právo. Po druhé toto právo obmedzuje podmienky, ktoré sú potrebné pre zabezpečenie verejného záujmu, v tom aj ochranu životného prostredia.

Vodoprávne povolenia sú hlavným právnym nástrojom v oblasti reglementácie používania vôd. Sú predovšetkým priznávané vzhľadom na dobré používanie vôd, je možné určiť aj iné typy predsavzatí, ktoré nie sú evidované v podrobnom používaní vôd napr. úprava vôd. V oblasti zásad poskytovania vodoprávných povolení, kľúčový význam má smernica Rady 76/464/EWG zo dňa 4. mája 1976 o znečisteniach, ktoré sú spôsobené niektorými nebezpečnými substanciami odvedenými do vodného prostredia spoločenstva a smernica Rady 80/68/EWG

zo dňa 17. decembra 1979 o ochrane podzemných vôd pred znečisteniami, ktoré sú spôsobené niektorými nebezpečnými substanciami.

Je potrebné odlišne riešiť problémy, ktoré súvisia s poskytovaním povolení na zavedenie znečistenia do povrchových a podzemných vôd.

Smernica 76/464/EWG o znečisťovaní, ktoré je spôsobené niektorými nebezpečnými substanciami vypúšťanými do vodného prostredia Spoločenstva, zaväzuje členské štáty zrušiť (ak ide o substancie vymenované v prílohe I) alebo zmenšiť (ak ide o substancie vymenované v prílohe II) znečistenia vnútrozemských, pobrežných a teritoriálnych vôd, najmä nebezpečnými substanciami. Smernica 76 /464/EWG obsahuje definície takýchto pojmov ako sú: povrchové vody, vnútorné pobrežné vody, hranica sladkých vôd, vypúšťanie, znečisťovanie. Vzhľadom na výkaz I prílohy všetky vypúšťania si vyžadujú predchádzajúce povolenie. Povolenie by malo určovať normy emisii pre vypúšťanie, akejkoľvek substancii vymenovaných v prílohe. V súlade s ustanoveniami smernice, povolenia ,musia byť vydávané na určitú dobu. Čl. 5 smernice 76/464/EWG hovorí o tom, že normy emisii by mali určovať najmä maximálne koncentrácie substancii a maximálne množstvo povolených substancii pri vypúšťaní. Kompetentný organ moci členského štátu môže zaviesť oveľa prísnejšie normy emisie. V prípade ak normy emisie nie sú dodržané, kompetentný orgán v danom členskom štáte musí začať všetky vhodné konania, aby boli zabezpečené podmienky povolenia a v prípade potreby je povinný zakázať vypúšťanie. Podľa smernice 76/464/EWG boli vydané ďalšie smernice určujúce hraničné hodnoty a normy kvality, ktoré sa týkajú odvedenia určených nebezpečných substancii.

Derivátovými smernicami sú:

- Smernica Rady 83/513/EWG zo dňa 26. septembra 1983, ktorá určuje hraničné hodnoty a normy kvality týkajúce sa odvedenia kadmia,

- Smernica Rady 84/156/EWG zo dňa 8. marca 1984, ktorá určuje hraničné hodnoty a normy kvality týkajúce sa odvedenia ortuti s výnimkou elektrolýzy chloridu lítneho,

- Smernica Rady 84/491/EWG zo dňa 9. septembra 1984, ktorá určuje hraničné hodnoty a normy kvality týkajúce sa odvedenia hexachlórčyklohexánu (hch).

V týchto smerniciach sa nachádzajú povolené hodnoty, termíny ich získania aj procedúry monitoringu vypúšťania vzhľadom na kadmium, ortuť a hch, pre rôzne druhy priemyslu a ukazovatele kvality vzhľadom na rôzne druhy vôd a referenčné metódy merania.

Je potrebné zobrať do úvahy ustanovenia smernice Rady 86/280/EWG zo dňa 12. júna 1986, ktorá určuje hraničné hodnoty a kvalitné normy týkajúce sa odvedenia nebezpečných substancií, ktoré sa nachádzajú vo výkaze I v prílohe ku smernice 76/464/EWG. Význam tejto smernice spočíva na tom, že uvádza nové požiadavky týkajúce sa kontroly emisií troch substancií realizované členskými štátmi, ktoré pochádzajú z výkazu č. 1, umiestneného v smernice Rady 76/464/EWG k povrchovým vodám. Smernica Rady 86/280/EWG určuje nové požiadavky, ktoré sa týkajú kontroly substancií v povrchových vodách, ktoré sú realizované členskými štátmi. Príloha k smernice Rady 86/280/EWG obsahuje zásady určenia hodnôt povolených pre normy emisii ukazovateľov v referenčných metódach merania.

Úpravy z oblasti ochrany podzemných vôd boli zavedené v smernice Rady 80/68/EWG zo dňa 17. decembra 1979 o ochrane podzemných vôd pred znečisteniami spôsobenými niektorými nebezpečnými substanciami.

Predmetná smernica určuje aktivity, ktoré členské štáty musia začať, aby predišť odvedeniu substancií do podzemných vôd určených vo výkaze I a obmedzení substancií určených vo výkaze II, ktoré tvoria prílohu k predmetovej smernice. V smernice bola umiestnená definícia priameho a nepriameho vypúšťania. Vzhľadom na substancie z výkazu I členské štáty musia zaviesť zákaz všetkých priamych vypúšťaní a urobiť závislým všetky zavedené a skladované substancie, ktoré môžu viesť k nepriamemu vypúšťaniu substancií od uskutočnenia prvého skúmania a odmietnutia alebo poskytnutia povolenia. Vzhľadom na substancie, ktoré sa nachádzajú vo výkaze II, členské štáty sú povinné určiť nové všeobecné procedúry pre realizovanie výskumov a priznanie povolení na všetky priame vypúšťania, odvedenia a uschovania. V súlade s ustanoveniami predmetnej smernice, povolenie môže byť vydané len vtedy, ak sú dodržané všetky technické opatrenia, ktoré majú za cieľ predchádzať znečisťovaniu podzemných vôd substanciami z výkazu II. Povolenie musí určiť miesto vypúšťania, spôsob vypúšťania, dôležité opatrenia, maximálne dovolené množstvo substancií v odpadových vodách, predsavzatia umožňujúce monitoring splaškov. Povolenia môžu byť poskytnuté len na dobú určitú a musia byť verifikované v štvorročných obdobiach. Ak nebudú dodržané podmienky určené v povolení, kompetentný orgán moci v danom členskom štáte je povinný zrušiť povolenie. Kompetentné orgány moci členských štátov budú kontrolovať dodržiavanie podmienok určených v povoleniach a budú viesť register povolení.

V práci bola podotknutá problematika podmienok poskytovania súhlasov a vodoprávnych povolení ako aj príčiny odmietnutia ich vydania. Bolo

poukázané na podobenstva medzi súhlasom a povolením v troch prediskutovaných právnych systémoch. Medzi správnymi nástrojmi ochrany vôd pred znečisteniami boli tiež prediskutované špeciálne oblasti, ochranné oblasti v blízkosti nádrží vnútrozemských vôd, a ochranné zóny v blízkosti zachytenia vody ako derivatívne inštitúcie vzhľadom na ochranné oblasti v blízkosti nádrží vnútrozemských vôd v poľskom, francúzskom a nemeckom práve.

Piata kapitola sa týka plánovacích nástrojov v poľskom, francúzskom a nemeckom vodnom práve a poukazuje na podrobný význam ochrany vôd pred znečisteniami miestneho územného plánovania. Bolo poukázané, že jednou z najdôležitejších zásad práva ochrany životného prostredia je zásada plánovania. V súlade s dispozíciou čl. 8 zákona o ochrane životného prostredia politiky, stratégie, plány alebo programy, ktoré sa týkajú najmä priemyslu, energetiky, transportu, telekomunikácii, vodného hospodárstva, odpadového hospodárstva, územného hospodárstva, lesníctva, poľnohospodárstva, rybolovu, turistiky a využívania terénu sa musia zohľadniť zásady ochrany životného prostredia a vyváženého rozvoja.

Pri formulovaní plánov je potrebné zaujať stanovisko k vodnému právu, čo súvisí s takým plánovaním vodného hospodárstva, ktoré bude posilňovať ochranu vôd a ich zásoby.

Ekvivalentom čl. 8 zákona o ochrane životného prostredia je čl. 1 na pôde vodného práva, v súlade s ktorým plánovanie hospodárenia s vodami slúži pre programovanie a koordinovanie činností, ktoré majú za cieľ:

- 1) dosiahnuť alebo udržiavať minimálne dobrý stav vôd a ekosystémov od závislých vôd;
- 2) zlepšiť stav vodných zásob;
- 3) zlepšiť možnosti využitia vody;
- 4) zmenšiť množstva zavedených substancií a energií do vôd alebo do zeme, ktoré môžu negatívne vplývať na vodu;
- 5) zlepšiť protizáplavovú ochranu.

Čl. 112 zákona vodné právo určuje cieľ, ktorému má slúžiť plánovanie vo vodnom hospodárstve. Ich splnenie podmieňuje zlepšenie kvality vôd a udržanie dobrého stavu ekosystémov, ktoré sú závislé od vody.

Plánovacie nástroje spoločne tvoria istý systém, ku ktorému patria programy ochrany životného prostredia a environmentálna politika štátu. V novom vodnom práve sa objavuje zväčšená skupina plánovacích nástrojov zavedených pomocou rôznych právnych foriem.

Zákon – Vodné právo predpokladá nasledujúce plány v oblasti ochrany vôd. Prvým plánom je vodno - odpadový program krajiny (čl. 113 a čl. 113 a vodného práva). Druhým je plán hospodárenia s vodami v oblastiach povodia (čl. 114 a čl. 114 vodného práva). Tretím plánom sú podmienky používania vôd z vodného regiónu alebo vôd pochádzajúcich z povodia (čl. 115-116 vodného práva), spĺňajúce podmienky normatívneho aktu, ktoré sa charakterizujú všeobecnosťou a abstraktnosťou, okrem výpovede a okrem informatívneho charakteru obsahujú normy, ktoré určujú spôsob konania o generálnom charaktere. Mimo štruktúry plánov určených v hore vymenovaných predpisoch ostáva národný program očisťovania komunálnych odpadov (čl. 43 čl. 3 vodného práva) a program aktivít, ktoré majú za cieľ obmedziť odvedenie dusíka z poľnohospodárskych zdrojov (čl. 84 zákona o ochrane životného prostredia a čl. 47 zák. 7 vodného práva). Je potrebné označiť hospodársky charakter týchto plánov. Plány, ktoré sa týkajú podmienok používania vôd vodného regiónu alebo spádovej oblasti majú charakter územných plánov, upravujú spôsob používania priestoru. V ostatných oblastiach majú hospodársky charakter, lebo vyznačujú úlohy pre podnikateľov a pre ostatných používateľov životného prostredia a neurčujú záväzný spôsob konania. Je potrebné podotknúť, že plánovacie nástroje vo vodnom hospodárstve boli prispôsobené požiadavkám práva spoločenstva, cez ich koleráciu s dohovormi Rámцovej smernice o vode. Príkladom je vodno – environmentálny program krajiny, o ktorom hovorí čl. 11 rámcovej smernice o vode. Čl. 11 bod 1 rámcovej smernice o vode jednoznačne konštatuje, že v tomto prípade ide o program aktivít pre oblasť povodia ustanovený členskou krajinou (alebo časti medzinárodnej oblasti povodia, ktoré sa nachádzajú na jeho území) pre dosiahnutie určených cieľov prostredia. V súvislosti s týmto, v súlade s čl. 113 ods. 1 vodného práva, vodno – environmentálny program určuje základné aktivity, ktoré smerujú k zlepšeniu alebo k udržaniu dobrého stavu vôd v jednotlivých oblastiach povodia. K hore uvedeným činnostiam zákon započítava tieto činnosti, ktoré slúžia na propagovanie úspešného a vyváženého používania vôd, aby nedošlo k ohrozeniu relácii environmentálnych cieľov, prevenčných aktivít, ochranných a kontrolných aktivít, ktoré sú spojené s ochranou vôd pred znečisteniami, ktoré pochádzajú zo zdrojov umiestených na danom mieste alebo tých, ktoré sú rozptýlné.

Zodpovedným za vyhotovenie vodno - environmentálneho programu krajiny je Predseda národného predstavenstva vodného hospodárstva po dohode s ministrom vodného hospodárstva aj s ministrom životného prostredia. Navyše

je potrebné zohľadniť, že dohodnutia vodno - environmentálneho programu sú zahrnuté v koncepcii územného hospodárenia krajiny.

V habilitačnej dizertácii tieto popísané riešenia formulujú názor, že v legislatíve Európskej únie je potrebné poukázať na dva hlavné modely konštrukcie právnej ochrany vôd pred znečistením, tzn. nemecký model a francúzsky model. Právna koncepcia a konštrukcia ochrany vôd pred znečisteniami v poľskej legislatíve ochrany životného prostredia tvorí originálne riešenie pre oblasť kvalitnej ochrany vodného prostredia v krajinách Európskej únie, s výhradou, že vo veľkej miere sa podoba na francúzsky model.

Konštrukcia a koncepcia ochrany vôd v systéme poľského vodného práva je vo veľkej miere prispôsobená k legislatíve Európskych spoločenstiev, predovšetkým je potrebné zobrať do úvahy, aby bola v tomto rozsahu správne vyhotovená implementácia nariadení a smerníc Európskych spoločenstiev.

Podobne je to aj vo francúzskom zákon o vode z 30. decembra 2006 a nemeckom zákone o vodnom hospodárstve z 19. augusta 2002, kde tieto zákony boli prispôsobené požiadavkám, ktoré ustanovuje rámcová smernica o vode 2000/60/WE, ktorá tvorí rámcovým spôsobom spoločenský právny poriadok v oblasti vodného hospodárstva.

Predmetom práva Európskej únie v oblasti vodného hospodárstva sú predovšetkým smernice, ktoré určujú požiadavky kvality určené pre vody, kontrolu emisií z miestnych a rozptylných zdrojov a inštitucionálne riešenia. V oblasti problematiky kvality vôd je potrebné vymenovať najmä smernicu 76/160/EWG2 o kvalite vôd na kúpaliskách a smernicu 75/440/EWG3, ktorá sa týka vyžadovanej kvality povrchových vôd určených na odber pitnej vody v členských štátoch EÚ.

Druhú skupinu smerníc tvoria právne akty, ktoré slúžia na kontrolu emisií z miestnych zdrojov. Najdôležitejší význam je potrebné pripísať smernice 76/464/EWG4 o znečisťovaní spôsobeným niektorými nebezpečnými substanciami, ktoré sú odvádzané do vodného prostredia Spoločenstva. Význam tejto smernice je spojený s jej prevenčným charakterom tzn. jednotlivými úpravami vzhľadom na vodné prostredie Spoločenstva. Pri realizovaní cieľa predmetovej smernice, ktorým je kontrola emisií nebezpečných substancií je v praxi realizovaná všeobecná zásada ochrany životného prostredia, tzn. zásada prevencie, ktorá je vysvetlená v čl.6 zákona zo dňa 27. apríla 2001 – Právo ochrany životného prostredia. Jej zvláštny charakter v systéme vodných smerníc naznačuje fakt, že má charakter smernice - „matky“, a za účelom realizácie bol vydaný rád vykonávacích smerníc (tzv. smerníc - „dcér“). V skupine smerníc, ktoré sú pre kontrolu emisie z miestnych zdrojov, je potrebné vymenovať

smernicu 80/68/EWG6 o ochrane podzemných vôd pred znečisteniami spôsobenými niektorými nebezpečnými substanciami a smernicu 91/27 I/EWG7 o čistení komunálnych odpadových vôd.

V celom systéme právnych aktov Spoločenstva, ktoré sú zahrnuté v oblasti vodného hospodárstva je potrebné najdôležitejší význam pripísať rámcovej smernice. Ustanovenia tejto smernice majú slúžiť zintegrovanému predchádzaniu a kontrole znečistenia vodného prostredia Európskej únie. Jej cieľom, ktorý bol vyjadrený v čl. 1 tejto smernice, je vytvoriť základy pre ochranu vnútrozemských, morských a pobrežných vôd, zlúčiť celý systém ochranných úprav v predmete vodného prostredia UE. Cieľom právnych úprav Spoločenstva je podporovať vyvážené prevádzkovanie vôd na základe dlhodobej ochrany jestvujúcich zásob. Základný cieľ smernice je v súlade so zásadou vyváženého rozvoja, ktorá bola ustanovená v čl. 5 Ústavy PR a čl. 3 bod 50 zákona - Právo ochrany životného prostredia. V Poľsku, základným normatívnym aktom, ktorý sa týka vodného hospodárstva je zákon zo dňa 18. júla 2001 – Vodné právo. Navyše v súlade s čl. 81 ods. 2 zákona – Právo ochrany životného prostredia, podrobné zásady ochrany vôd určujú predpisy zákona – Vodné právo. Zákon – Právo ochrany životného prostredia vzhľadom na vodné hospodárstvo upravuje problémy, ktoré sa týkajú poplatkov a správnych pokút. V oblasti vodoprávných povolení pre odtok splaškov do vôd alebo do zeme, sú používané predpisy zákona – Právo ochrany životného prostredia.

Predmetný rozsah zákona zo dňa 18. júla 2001 – Vodné právo zodpovedá predmetovému rozsahu rámcovej smernice 2000/60/WE. V obidvoch prípadoch je potrebné vyznačiť skupiny predpisov v oblasti hospodárenia vodnými zásobami, riadenia vodnými zásobami a tými, ktoré sa týkajú inštitucionálnych riešení. V rámci širokého rozsahu pojmu „hospodárenie vodami“ je potrebné sa prispôsobiť spoločenskému právu základných zásad pre ochranu vôd. Zásada všeobecnosti ochrany vôd bola vyjadrená v čl. 38 zák. 1 zákona - Vodné právo, a základom jej sformulovania bol čl. 4 rámcovej smernice. Stal sa základom zásady prevencie, ktorá bola vyjadrená v čl. 38 ods. 3 zákona vodné právo. Zásada prevencie v poľskom a spoločenskom práve znamená unikanie, odstraňovanie a obmedzenie znečistení vôd aj predchádzanie nevhodným zmenám prírodných vodných prietokov, alebo prírodných hladín vody. Poľský zákonodarca formuloval zásadu posilnenej ochrany vôd pred znečisťovaním substanciami najmä škodlivými pre vodné prostredie (čl. 38 ods. 3 bod. 1), ktorá bola vyjadrená v čl. 4 rámcovej smernice. Zásada spoločného prístupu k odberu vody a k odvádzaniu odpadových vôd cez priznanie jedného vodoprávneho povolenia

bola vyjadrená v čl. v 129 vodného práva a čl. 10 rámcovej smernice 2000/60/EWG a smernice Rady 96/61 /WE zo dňa 24. októbra 1996, ktorá sa týka zintegrovaného predchádzania znečisteniam.

Hospodárenie vodnými zásobami obsahuje problematiku kvality vôd, predovšetkým z oblasti zabezpečenia vody pre obyvateľstvo v tom aj úžitkovú pitnú vodu. Táto problematika bola uzavretá v čl. 7 rámcovej smernice 2000/60/WE (vody používané na odber pitnej vody), a v poľskom práve bola použitá v čl. 50 zákona – Vodné právo.

Tento predpis oprávňuje ministra životného prostredia, po dohode s ministrom vodného hospodárstva a ministrom zdravotníctva, určiť požiadavky týkajúce sa nariadenia, ktorým by mali zodpovedať povrchové vody používané pre zásobovanie obyvateľstva vodou, ktorá je určená na spotrebu, referenčné metodiky analýz a spôsob ohodnotenia či voda zodpovedá požadovaným podmienkam.

Je to nielen oprávnenie, ale aj povinnosť hore vymenovaných orgánov verejnej správy. Týka sa toho, čo vyplýva z čl. 50 ods. 2 aj požiadavky ktorým by mali zodpovedať vnútrozemské vody, ktoré sú prostredím života rýb v prírodných podmienkach aj morské vnútorné vody a pobrežné vody, ktoré sú životným prostredím života kôrovcov a mäkkýšov. Správne pre článok 7 rámcovej smernice, minister v prípade ak dáva rozhodnutie je povinný predovšetkým zahrnúť potreby úspešného zlepšenia kvality vôd používaných na odber vody určenej pre konzumáciu.

Hospodárenie s vodami je potrebné spájať s vytvorením špeciálnych programov. V súlade s článkom 11 rámcovej smernice každý členský štát si zabezpečí vypracovanie programu aktivít. Týka sa to predovšetkým oblastí povodia alebo časti medzinárodných oblasti povodia, ktoré sa nachádzajú na jeho území, pri zahrnutí výsledkov analýz vyžadovaných podľa čl. 5 pre dosiahnutie environmentálnych cieľov ustanovených podľa čl. 4 smernice. Takéto programy aktivít môžu nadväzovať k tomu, čo vyplýva z jurisdikcii prijatej na vnútroštátnej úrovne a zahrňuje celé územie štátu. Čl. 11 určuje základné činnosti tzn. minimálne štandardy, ktoré je potrebné plniť v oblasti dohodnutia programov aktivít, aby bola zavedená jurisdikcia spoločenstva, ktorá sa týka ochrany vôd aj takých aktivít, ktoré majú slúžiť pre programovanie úspešného a vyváženého používania vody, aby nedošlo k ohrozeniu realizácie cieľov určených v čl. 4 rámcovej smernice.

Vo veľkej miere otázkou v oblasti problematiky ochrany vôd sú úpravy, ktoré sa týkajú monitoringu povrchových vôd.

V súlade s čl. 8 rámcovej smernice členské štáty zabezpečujú vyhotovenie programov monitorovania stavu vôd, aby sa nastavil súdržný a komplexný stav vôd v každej oblasti povodia. Pre povrchové vody tieto programy obsahujú:

- Objem a úroveň alebo namáhanie prietoku vo vhodnom rozsahu k ekologickému a chemickému stavu aj ekologickému potenciálu;
- ekologický a chemický stav, ekologický potenciál.

V súlade s čl. 8 rámcovej smernice pre podzemné vody, tieto programy obsahujú monitoring chemického a kvantitatívneho stavu. Odlišne boli upravené programy monitoringu pre chránené oblasti, ktoré sú doplňované špecifikáciami uzavretými v jurisdikcii spoločenstva.

V poľskom zákone – Vodné právo, úprava v oblasti monitoringu bola uzavretá v čl. 49 ods. 4 predmetového zákona. Ohodnotenie kvality povrchových a podzemných vôd sa uskutočňuje v rámci štátneho monitoringu prostredia. Orgánom vhodným pre vedenie obdobných kontrolných prehliadok kvality povrchových a podzemných vôd je krajský inšpektorát ochrany životného prostredia. Vzhľadom na špecifikáciu výskumov, v súlade s čl. 49 ods. 3 zákona – Vodné právo, výskumy kvality vôd môžu byť vedené Hlavným inšpektorátom ochrany životného prostredia.

O prispôbení poľských predpisov Vodného práva k požiadavkám Európskej únie svedčí rozšírenie predpisov, ktoré určujú požiadavky v rozsahu, ktorým by mali zodpovedať splašky odvedené do vôd a do zeme.

Zákon – Vodné právo obsahuje predpisy, ktoré sa týkajú komunálnych splaškov, hoci vodno – odpadové hospodárstvo je predmetom úprav zvláštného zákona zo dňa 7. júla 2001 o súhrnom zásobovaní vodou a súhrnom odvedení odpadových vôd 10.

Dôležitý význam v oblasti riadenia vodnými zásobami odohrávajú právne úpravy, ktoré sa týkajú plánovania hospodárenia s vodami a vodoprávnymi povoleniami.

Rámcová smernica 2000/60/WE o vytvorení základov pre predsavzatia Spoločenstva v oblasti vodnej politiky upravuje v čl. 13 plány hospodárenia s vodami v povodiach, podľa ktorého členské štáty zabezpečujú vyhotovenie plánov hospodárenia s vodami pre každú oblasť povodia, ktoré sa celkovo nachádza na ich území. Čl. 13 ods. 2 hovorí, že v prípade medzinárodnej oblasti povodia, ktorá sa celkovo nachádza na území Spoločenstva, Členské štáty zabezpečujú koordináciu, aby došlo k vytvoreniu jedného plánu hospodárenia s vodami povodia. Ak takýto plán nebude vyhotovený, Členské štáty vyhotovia plány hospodárenia s vodami v povodiach, ktoré budú obsahovať najmä tie časti

medzinárodnej oblasti povodia, ktoré sa nachádzajú na ich území, aby sa dosiahli environmentálne ciele smernice.

V prípade medzinárodnej oblasti povodia, ktorá je mimo hraníc Spoločenstva, členské štáty realizujú snahy, ktoré smerujú k vypracovaniu jedného plánu hospodárenia s vodami v povodí, ak to nie je možné vyhotovujú plán, ktorý obsahuje minimálne časť medzinárodnej oblasti povodia, ktorá sa nachádza na území daného členského štátu. Plán hospodárenia s vodami by mal obsahovať informácie uzavreté v prílohe VII k rámcovej smernice.

Veľmi dôležitým problémom v prispôbení poľského vodného práva k požiadavkám Európskej únie sú vodoprávne povolenia.

Vodoprávne povolenia sú hlavným právnym nástrojom v oblasti reglementácie používania vôd. Sú predovšetkým vydané vzhľadom na podrobné používanie vôd. V oblasti zásad poskytovania vodoprávných povolení, kľúčový význam má smernica Rady 76/464/EWG 1976 o znečisteniach, ktorá je spôsobená niektorými nebezpečnými substanciami odvádzanými do vodného prostredia Spoločenstva a smernica Rady 80/68/EWG zo dňa 17. decembra 1979 o ochrane podzemných vôd pred znečisteniami spôsobenými niektorými nebezpečnými substanciami.

Samostatne je potrebné riešiť problémy spojené s poskytovaním povolení pre odtok znečistenia do povrchových a podzemných vôd.

Smernica 76/464/EWG o znečisteniach spôsobenými niektorými nebezpečnými substanciami, ktoré sú odvádzané do vodného prostredia Spoločenstvo zaväzuje Členské štáty, aby odstránili (ak ide o substancie vymenované v prílohe I) alebo zmenšili (ak ide o substancie vymenované v prílohe II) znečistenia vnútrozemských, pobrežných a teritoriálnych vôd najmä nebezpečnými substanciami. Smernica 76 /464/EWG obsahuje definície takých pojmov, ako sú: povrchové vody, vnútorné pobrežné vody, hranica sladkých vôd, vypúšťanie alebo znečistenie. Vzhľadom na výkaz I prílohy všetky vypúšťania si vyžadujú predchádzajúce povolenie. Povolenie musí určovať normy emisii pre vypúšťanie, akýchkoľvek substancií, ktoré sú vymenované v prílohe. V súlade s ustanoveniami smernice, povolenia by mali byť vydané na dobu určitú. Čl. 5 smernice 76/464/EWG hovorí, že normy emisie musia určovať najmä maximálnu koncentráciu substancii aj maximálne množstvo substancii dovoľených pri vypúšťaní. Príslušný organ moci členského štátu môže zaviesť oveľa prísnejšie normy emisii. V prípade, ak normy emisii nie sú dodržané príslušným organom moci v danom členskom štáte, štát je povinný začať všetky vhodné konania, aby došlo k zabezpečeniu realizácie podmienok povolenia, v prípade konečnosti je povinný zakázať vypúšťanie. Podľa smernice 76/464/EWG boli vydané ďalšie

smernice, ktoré určujú hraničné hodnoty a kvalitné normy, ktoré sa týkajú odvádzania príslušných nebezpečných substancií.

Podobné problémy v oblasti implementácie smerníc legislatívy spoločenstva k vnútornému právu si možno všimnúť vo francúzskom vodnom práve. Zákon implementujúci Rámcovú smernicu o vode bol schválený vo Francúzsku 21. apríla 2004. Má deväť článkov, ktoré upravujú zmeny v Kódexe životného prostredia, Miestnom kódexe, Kódexe územných samospráv. Zavedené zmeny majú charakter konania, ktoré korigujú doterajšie francúzske úpravy. Vyplýva to z faktu, že hlavná časť predpisov francúzskeho práva je v súlade s predpokladmi smernice 2000/60/WE. Najmä je potrebné zohľadniť zákon z 16. decembra 1964 o vodných režimoch, členení vôd a predchádzaniu znečisteniam, ktorého riešenia slúžili pri vyhotovení Rámcovej smernice o vode. Podľa moci tohto zákona, Francúzske územie bolo rozdelené na 6 hydrologických bazénov, v rámci ktorých bola vedená politika riadenia vodnými zásobami. Nástrojom realizácie tejto politiky sú predovšetkým priame plány riadenia a hospodárenia s vodami. V týchto schémach často stanovené ciele boli realizované na zásade dobrej vôle strán a bez potreby dodržania dohodnutých termínov. Smernica 2000/60/WE ukladá povinnosť úspešne začať konanie, ktoré zahŕňa všetky vodné ekosystémy, ktorých pozitívne výsledky budú dosiahnuté vo vhodných termínoch. Týmto spôsobom smernica spája ciele s konaním uskutočneným pre ich dosiahnutie. Kalendár aktivít určených v smernici je dôkladne stanovený. Vo Francúzsku vzhľadom na vyviazanie sa so záväzkov vyplývajúcich zo smernice, prvý polrok 2003 bol venovaný dvojstranným rokovaniam, ktoré boli vedené so všetkými skupinami záujemcov (používateľmi vôd, odbornými zväzmi, spolkami a ostatnými organizáciami), ktoré predstavili svoje postoje a postuláty v oblasti vodnej politiky. Ďalej v období od marca do júla sa uskutočnili lokálne debaty organizované zemepisnými komisiami Komitétov v oblasti povodia. V týchto stretnutiach sa zúčastnil minister životného prostredia.

Výsledkom týchto všetkých stretnutí bolo sformulovanie troch základných problémov, v blízkosti ktorých je potrebné sústrediť aktivity, a to najmä:

1. Voda a človek (pitná voda, systémy úpravy pitnej vody, pôsobenie človeka a jeho vplyv na životné prostredie),
2. Vodné ekosystémy (riadenie a udržiavanie riek, mokrých terénov, pobrežia),
3. Spôsoby riadenia a prostriedky.

Tento posledný bod vyvolal najviac diskusií, ktoré súvisia s decentralizáciou vedenia, so spôsobmi financovania vodnej politiky, s potrebou zlepšiť systém

vyberania poplatkov za vodné služby a vytvoriť viac transparentné inštitúcie vodného práva.

Je potrebné konštatovať, že spoločnou vlastnosťou konštrukcii vôd v Nemecku, Francúzsku a Poľsku je uznanie škodlivosti znečistenia vôd. Vo všetkých týchto krajinách je povinnosťou získavať povolenia príslušného správneho organu napr. v Poľsku – prednostu krajského úradu alebo starostu, vo Francúzsku - prefekta, na odvedenie splaškov do povrchových vôd alebo do zeme. Navyše v poľskom a francúzskom práve v rámci bežného a podrobného používania vôd, majiteľ vody môže odvieť odpadové vody, len s dodržaním istých podmienok, tzn. po očistení do takej miery, ktorú si vyžaduje právny predpis.

V poľskom modeli podobne ako v nemeckom, koncepcia ochrany vôd sa charakterizuje dvoma riešeniami. Z jednej strany používa povolené normy emisie a z druhej strany používa štandardné kvality vôd. V poľskom, nemeckom a francúzskom modeli bol vyvíjaný nátlak na emisie z miestnych zdrojov substancii, najmä nebezpečných substancii. Hlavným nástrojom, ktorý realizuje snahu eliminovať emisie prediskutovaných substancii sú povolenia na emisie. V nemeckom a poľskom modeli hlavnými právnymi prostriedkami, ktoré slúžia na ochranu vôd pred znečisteniami sú ochranné zóny vôd, plány vodného hospodárstva, vodoprávne povolenia, poplatky za zavedenie splaškov do vôd. Totožné právne nástroje boli zavedené francúzskym zákonodarcom. Je potrebné konštatovať, že okrem mnohých podobností v materiálne právnych riešeniach a formálne právnych riešeniach ochrany vôd pred znečisteniami, je možné poukázať aj na rozdiely v poľských, nemeckých a francúzskych úpravách. V práci bolo poukázané, že rozdiely sa predovšetkým týkajú koncepcie a právnej konštrukcie finančno - právnych prostriedkov, ktoré sú potrebné pri ochrane vôd pred znečisteniami. Je potrebné vymenovať rozdiely v právnej konštrukcii poplatkov a pokút za zavedenie splaškov do vôd alebo do zeme. Neveľké rozdiely pri právnych riešeniach v legislatívach krajín sa týkajú ochranných oblastí zásobníkov vnútrozemských vôd. Pri zohľadnení zásadných podobností riešení v oblasti právnych inštitúcií, ktoré sú pre ochranu vôd, je potrebné postulovať *de lege ferenda* / z hľadiska budúceho zákona/práva/ ako zavedenie takých právnych úprav, ktoré budú spočívať na jednotnej právnej koncepcii prostriedkov, ktoré sú potrebné k realizácii týchto požiadaviek, ktoré boli určené v Rámcovej smernice o vode 2000/60/WE. Len v takej situácii bude možné hovoriť o efektívite celého systému právnych nástrojov, ktoré poskytujú ochranu vôd v Európskej únii.

Summary

Financial means and means of appeal protecting water from contamination

Key words: water, Low, financial means

Anna Románová

Základné práva a slobody a článok 13 ústavy v podmienkach daňového konania

I. Úvod

Aj keď naša ústava neobsahuje úplný katalóg ľudských práv a základných slobôd¹, predsa sú v jej článkoch obsiahnuté tie najdôležitejšie z nich. Každý človek, resp. občan (v závislosti od toho, o aký druh práva či slobody ide) má touto ústavou tieto práva a slobody garantované a má právo na ich výkon². Práve preto, že takéto právo má každý človek (občan), je nutné brať na zreteľ, že právo jedného končí tam, kde začína právo druhého. Konkrétne právo či sloboda teda v takýchto prípadoch musí byť istým spôsobom obmedzované. Rovnako je nutné pristúpiť k obmedzeniu niektorých základných práv a slobôd v situáciách, pri ktorých dochádza k ich stretu s inými, v danom prípade dôležitejšími právami či potrebami štátu, spoločnosti, jednotlivca. Je teda zrejmé, že nie všetky práva či slobody, aj keď ich posudzujeme ako základné, môžu byť chápané v absolútnej rovine. Protipólom práva je povinnosť. Predstavuje druhý koniec tej iste palice. Povinnosť druhého subjektu nezasahovať do práva iného, nerušiť jeho výkon je vlastne základnou podmienkou realizácie základných, ale aj iných práv a slobôd. Nie vždy je však plnenie povinností povinným subjektom uskutočňované dobrovoľne, a preto práve do tejto situácie vstupuje štát svojím mocenským postavením a možnosťou využiť štátne donútenie. Je jeho právom, ale aj

¹ Somorová, L.: Ústavná úprava základných práv a slobôd a jej perspektívy, in: Orosz, L. a kolektív: Ústavný systém Slovenskej republiky (doterajší vývoj, aktuálny stav, perspektívy). Košice UPJŠ 2009, s. 146.

² Samozrejme len ak neide také práva, ktorých je možné sa domáhať len v medziach zákonov, ktoré príslušné ustanovenia ústavy vykonávajú. čl.51 ods.1 ústavného zákona č. 460/1992 Zb. Ústavy Slovenskej republiky.

povinnosťou rozhodovať o ukladaní povinností a taktiež o obmedzovaní práv pre potreby zaručenia riadneho fungovania štátu a súčasne aj pokojného výkonu práv a slobôd svojich obyvateľov. Teda ak sa aj na prvý pohľad zdá, že štát pôsobí obmedzujúco, je to v konečnom dôsledku záruka vlastnej realizácie základných práv a slobôd daných nám ústavou. Toto ukladanie povinností a obmedzovanie základných práv však nemôže byť ľubovoľné či svojvoľné. Ochranu proti jeho zneužívaniu predstavuje práve článok 13 ústavy.

Ukladanie povinností

Existujú tri ústavné možnosti, ako ukladať povinnosti. Nebolo tomu tak ale od počiatku. Prvý odsek článku 13 totiž pred novelizáciou ústavy v roku 2001 znel nasledovne: „*Povinnosti možno ukladať len na základe zákona, v jeho medziach a pri zachovaní základných práv a slobôd.*“ Až ústavný zákon 90/2001 Z. z. zaviedol členenie spomenutého odseku na tri písmená. V zmysle čl. 13 ods. 1 teda rozlišujeme ukladanie povinností:

- a) zákonom alebo na základe zákona, v jeho medziach a pri zachovaní základných práv a slobôd³,
- b) medzinárodnou zmluvou podľa čl. 7 ods. 4, ktorá priamo zakladá práva a povinnosti fyzických osôb alebo právnických osôb, alebo
- c) nariadením vlády podľa čl. 120 ods. 2.

Samotná ústava teda jasne potvrdzuje, že konkrétna osoba môže byť zaťažovaná povinnosťami a nie je len subjektom disponujúcim iba právami a slobodami. Zároveň však explicitne ustanovuje formu, v ktorej tieto povinnosti môžu byť jednotlivcom ukladané.⁴

Ad a)

Zákon je tá najvšeobecnejšia a najzákladnejšia cesta úpravy právnych vzťahov. Skutočnosť, že je prijímaný najvyšším a jediným zákonodarným orgánom štátu – Národnou radou Slovenskej republiky – mu dáva silu a váhu na to, aby upravoval najzákladnejšie a najdôležitejšie otázky všetkých spoločenských vzťahov. Dvojnásobne to platí v takých závažných oblastiach akými sú daňovo-právne vzťahy.

³ Zachovanie základného práva alebo slobody je materiálnou podmienkou ukladania povinností. Ak sa povinnosťou poprie základné právo alebo sloboda, táto podmienka nie je splnená; Drgonec, J.: Ústava Slovenskej republiky – komentár, Bratislava, Heuréka, 2007, s. 159.

⁴ Ako uvádza Ján Drgonec, ide o tzv. formálnu podmienku, ktorá musí byť splnená pri ukladaní povinností. Drgonec, J.: Ústava Slovenskej republiky – komentár, Bratislava, Heuréka, 2007, s. 157.

Daň, ako jedna zo základných peňažných povinností voči štátu, predstavuje tak silný a závažný zásah do osobnej a hlavne majetkovej sféry jednotlivca, že jednotlivé otázky daňového práva hmotného i procesného sú v nepomernej väčšine upravené práve touto formou. Nepovažujeme preto za nevyhnutné osobitne rozoberať tento prameň práva a jeho úlohu pri ukladaní povinností na základe splnomocnenia ústavy, nakoľko táto je zjavná, ba až samozrejماً.

Omnoho dôležitejší sa z pohľadu tejto problematiky javí druhý spôsob ukladania povinností v rámci písm. a), a síce podzákonnými aktmi. Tieto akty musia spĺňať dôležitú podmienku – musia byť vždy v medziach zákona, nemôžu ísť nad jeho rámec. Touto otázkou sa zaoberal v rozhodnutí č. 4/2003 aj Ústavný súd Slovenskej republiky.⁵ Mestské zastupiteľstvo hlavného mesta Bratislava

„...prijalo všeobecne záväzné nariadenie, ktoré bez základu v zákone ustanovuje povinnosti obmedzujúce základné práva a slobody priznané ústavou.

Podzákonné normatívne právne akty, vykonávacie právne predpisy, medzi ktoré bezpochyby patria aj všeobecne záväzné nariadenia vo veciach samosprávy podľa čl. 68 ústavy, musia rešpektovať ústavný princíp ukladania povinností uvedený v čl. 13 ods. 1 písm. a) ústavy, podľa ktorého povinnosti musia byť uložené vždy v medziach zákona (tiež v rámci alebo v rozsahu zákona).

Pokiaľ ide o realizáciu ústavného príkazu povinnosti ukladať zákonom alebo na základe zákona, v jeho medziach a pri zachovaní základných práv a slobôd vyplývajúceho z čl. 13 ods. 1 písm. a) ústavy, nemôže byť vo všeobecne záväznom nariadení uložená nová povinnosť, ktorá neexistuje v zákone. Nerešpektovanie uvedeného príkazu ústavy by znamenalo negáciu zvrchovanosti zákona, a tým popretie samotného princípu právneho štátu.“

(Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. III. ÚS 100/02 z 30. januára 2003 – rozhodnutie č. 4/2003)

Práve spomenuté všeobecne záväzné nariadenia majú osobitné postavenie v oblasti daňového práva. Ich význam je daný ústavným zakotvením dvoch spôsobov ukladania daní v čl. 59 ods. 2, a síce zákonom alebo na základe zákona. Daňami ukladanými na základe zákona sú miestne dane a podzákonnými aktmi, ktorými sa tak deje, sú práve spomenuté VZN obcí a vyšších územných celkov. Zákon, na základe ktorého, v rámci ktorého a v súlade s ktorým sa VZN

⁵ K tomu pozri taktiež: Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky, sp. zn. II. ÚS 94/95 z 13. decembra 1995, zverejnený v Zbierke zákonov Slovenskej republiky, čiastka 1, pod číslom 3/1996

vydávajú, je zákon 582/2004 Z. z. o miestnych daniach, ktorý splnomocňuje územnú samosprávu rozhodovať o zavedení a zrušení miestnych daní a taktiež určovať ďalšie stanovené náležitosti týchto daní.

Ad b)

Pokiaľ ide medzinárodnú zmluvu, ktorá priamo zakladá práva a povinnosti fyzických osôb alebo právnických osôb, na jej platnosť sa v zmysle čl. 7 ods. 4 vyžaduje pred jej ratifikáciou súhlas Národnej rady. Takáto zmluva, za podmienky, že bola ratifikovaná a vyhlásená spôsobom ustanoveným zákonom, má totiž prednosť pred zákonmi. Ak teda náš zákonodarný a aj ústavodarný orgán má umožniť, aby tento akt medzinárodného práva - medzinárodná zmluva získal postavenie nadradené základným vnútroštátnym aktom, ktorými zákony sú, musí explicitne tento vzájomný vzťah odobriť. Najčastejšími oblasťami, pre ktoré sa v daňovom práve uplatňuje uzatváranie medzinárodných zmlúv sú otázky zabránenia medzinárodnému dvojitému zdaneniu a daňovým únikom. Aj keď tieto zmluvy zakladajú práva a povinnosti fyzických a právnických osôb, ich rovnako výrazným aspektom je tiež medzištátna spolupráca v spomenutej daňovej oblasti.

Ad c)

V tomto prípade ide o tzv. aproximačné nariadenia vlády. Tieto sú vydávané na základe ústavnej delegácie, ktorá je obsiahnutá v článku 120 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky, podľa ktorého „*Ak tak ustanoví zákon, vláda je oprávnená vydávať nariadenia aj na vykonanie Európskej dohody o pridružení uzatvorenej medzi Európskymi spoločenstvami a ich členskými štátmi na strane jednej a Slovenskou republikou na strane druhej a na vykonanie medzinárodných zmlúv podľa čl. 7 ods. 2^a.* V zmysle čl. 7. ods. 2 dochádza k prevzatíu právne záväzných aktov ES a EÚ, ktoré vyžadujú implementáciu buď zákonom alebo spomenutým aproximačným nariadením vlády. Bližšie podmienky vydávania aproximačných nariadení vlády sú upravené v zákone č. 19/2002 Z. z., ktorým sa ustanovujú podmienky vydávania aproximačných nariadení vlády Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov. Vymedzuje trinásť oblastí, v ktorých je vláda oprávnená vydávať aproximačné nariadenia, stanovuje legislatívno-technické podmienky ich vydávania a formu kontroly vlády Slovenskej republiky Národnou radou Slovenskej republiky pri vydávaní týchto nariadení . Pre oblasť daňového práva je rozhodujúca oblasť vymedzená § 2 ods. 1 písm. c) – vedenie účtov a daní obchodných spoločností. Keďže všetky základné daňovo-právne predpisy majú podobu zákona, priamo nimi dochádza aj k preberaniu právne záväzných aktov

ES/EÚ. Spomenutý zákon v § 2 od. 2 výslovne ustanovuje, že aproximačným nariadením nemožno upravovať medze základných práv a slobôd.

Obmedzenia základných práv a slobôd

Na rozdiel od ukladania povinností, zakotvuje ústava len jeden spôsob obmedzovania základných práv a slobôd. V zmysle čl. 13 ods. 2 ústavy „*Medze základných práv a slobôd možno upraviť za podmienok ustanovených touto ústavou len zákonom.*“ V tomto prípade teda výlučnou formou je zákon a vylúčené sú iné pramene, ako podzákonné akty či medzinárodné zmluvy. Právna sila zákona má teda predstavovať garanciu základných práv a slobôd a ochranu pred zbytočným či neodôvodneným zasahovaním do nich. Zároveň zakotvuje jediný orgán oprávnený rozhodovať o obmedzovaní základných práv a slobôd – Národnú radu Slovenskej republiky. V čl. 13 ods. 3 a 4 sú stanovené ďalšie podmienky obmedzovania:

1. zákonné obmedzenia musia platiť rovnako pre všetky prípady, ktoré spĺňajú ustanovené podmienky – teda ide o uplatňovanie princípu nediskriminácie. Bolo by nemysliteľné uvažovať o obmedzovaní základného práva či slobody, ktoré by sa vzťahovalo len na určité vybrané subjekty, či ktoré by platilo všeobecne, až na stanovené výnimky, hoci by taktiež mali spadať do danej skupiny. Ide vlastne o základnú vlastnosť normatívneho právneho aktu, a to, že sa vzťahuje na skupinu prípadov rovnakého druhu a neurčitého počtu subjektov⁶. Ak teda konkrétny zákon stanoví podmienky, ktoré budú musieť byť splnené na to, aby mohlo dôjsť k obmedzeniu základného práva alebo slobody, obmedzenie sa bude musieť vzťahovať na všetky prípady, ktoré týmto podmienkam budú vyhovovať.
2. pri obmedzovaní základných práv a slobôd sa musí dbať na ich podstatu a zmysel. Konkrétne obmedzenie práva či slobody nesmie presahovať význam slova „obmedzenie“, nesmie sa z neho stať popretie, znegovanie konkrétneho práva/slobody. Ak sa teda zavedie také obmedzenie, ktoré v konečnom dôsledku bude znamenať úplnú nemožnosť uplatniť právo či slobodu, bude to znamenať práve popretie podstaty a zmyslu daného práva/slobody.⁷ Prvoradou úlohou obmedzovania práv a slobôd jedného subjektu je umožnenie uplatňovať práva a slobody inému subjektu. Je teda dôležité zachovať primer-

⁶ Bróštl, A., Dobrovičová, G., Kanárik, I.: Teória práva, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2004, s. 103.

⁷ Drgonec, J.: Ústava Slovenskej republiky – komentár, Bratislava, Heuréka, 2007, s. 159.

anú mieru medzi právami a slobodami všetkých subjektov, ktorým prináležia.

3. takéto obmedzenia sa môžu použiť len na stanovený cieľ. Touto podmienkou ústava sledovala zamedzenie obchádzaniu či zneužívaniu ústavnej možnosti obmedziť základné práva a slobody za účelom iných neústavných cieľov.

Ďalšou súvislosťou, pokiaľ ide o obmedzovanie základných práv a slobôd, je nesúlad v terminológii používanej ústavou. Kým odsek 2 článku 13 používa pojem „medze“, odseky 3 a 4 obsahujú termín „obmedzenia“. Vystáva teda otázka, či ide o dvoj-terminológiu zámernú alebo je to len nedôslednosť používaného jazyka. Ak by tieto slová boli použité zámerne, mohlo by to naznačovať, že slová „medze“ a „obmedzenia“ chápe ústava ako synonymá, čo by naznačovalo umiestnenie a aj obsahová náplň odsekov 2, 3 a 4. K rovnakým záverom by sme však mohli dôjsť aj v prípade nedôsledného použitia spomenutých pojmov, a to z dôvodu, že ak by ústavodarca dané pojmy nepovažoval za rovnocenné, boli by už dávno predmetom novelizácie, teda opravy.

Je potrebné spomenúť ešte jeden teoretický, ale aj praktický problém, a síce vzťah medzi pojmami „medze“ a „povinnosti“. Názory ani tu nie sú jednotné. Kým napr. I. Palúš chápe povinnosti ako formu obmedzenia základných práv, J. Drgonec za povinnosti pokladá len také záväzky jednotlivca, ktorými sa základné práva a slobody neobmedzia, lebo obmedzenie je už predmetom osobitnej úpravy v ústave.⁸ Podľa nášho názoru, ak by ústavodarca mienil dať na jednu úroveň povinnosti aj medze základných práv, neupravil by ich osobitným spôsobom a teda nebolo by možné ukladať povinnosti až štyrmi rôznymi spôsobmi, vrátane podzákonných aktov a obmedzenia práv a slobôd len zákonom. Na druhej strane je potrebné si uvedomiť, aká tenká čiara oddeľuje povinnosti od obmedzení, ak vôbec je možné presne naznačiť určitú čiaru. V konkrétnom prípade totiž môže byť až príliš zložitá určiť, či ide ešte o povinnosť, ktorú je možné uložiť aj podzákonným aktom, alebo ide už o obmedzenie práva, ktoré musí byť obsiahnuté v zákone.

IV. Základné práva a slobody v daňovom konaní

Ústava ako základný zákon štátu predstavuje oporu pre všetky právne odvetvia, pretože obsahuje ustanovenia a zásady, ktoré sa viac či menej dotýkajú všet-

⁸ Somorová, E.: Ústavná úprava základných práv a slobôd a jej perspektívy, in: Orosz, L. a kolektív: Ústavný systém Slovenskej republiky (doterajší vývoj, aktuálny stav, perspektívy). Košice UPJŠ 2009, s.155.

kých základných spoločenských vzťahov. Sú v nej obsiahnuté aj základné otázky daňového práva - rozdelenie daní, spôsob ukladanie daní a pod. Rovnako tak sa daňovej oblasti dotýkajú aj základné práva a slobody. Samozrejme, nie všetky, ale mnohé z nich majú svoje uplatnenie aj v daňovom konaní.

- **čl. 14 – spôsobilosť na práva**

Aj keď sa ústava nezmieňuje o povinnostiach, tie sa vždy chápu ako protipól práv, a teda spôsobilosť na povinnosti je rovnako ako spôsobilosť na práva súčasťou právnej subjektivity. Každý má teda spôsobilosť na práva a táto spôsobilosť sa v daňovom konaní prejavuje vo forme spôsobilosti byť účastníkom daňového konania. Znamená spôsobilosť byť nositeľom procesných práv a povinností v daňovom konaní.⁹ Táto spôsobilosť vzniká narodením a zaniká smrťou¹⁰ fyzickej osoby, obdobne vznikom a zánikom právnickej osoby. V konkrétnom prípade je však nevyhnutné aj to, aby daná osoba spĺňala aj podmienky stanovené konkrétnymi hmotno-právnymi ustanoveniami právnych predpisov upravujúcich jednotlivé dane. Zjednodušene povedané, daňovníkom určitej majetkovej dane síce teoreticky môže byť každý subjekt, avšak prakticky ním môže byť len ten, kto reálne dani podliehajúci majetok vlastní. Účastníkmi daňového konania sú teda daňové subjekty¹¹, ktorými sú daňovník, platiteľ dane, daňový dlžník, poplatník a právny nástupca fyzickej alebo právnickej osoby, ktorý je ako daňový subjekt vymedzený osobitnými predpismi a taktiež iná osoba, ak jej osobitný zákon upravujúci dane ukladá povinnosti alebo priznáva práva. Postavenie účastníka majú aj tretie osoby, ak ich správca dane na daňové konanie prizve.

- **čl. 17 – osobná sloboda**

Najčítateľnejšie táto otázka rezonuje v inštitúte predvedenia. V oblasti daňového konania nenachádzame veľa priestoru pre možné obmedzovanie osobnej slobody jednotlivca. Inštitút predvedenia teda predstavuje jeden z mála, ak nie vôbec jediný jasný zásah do osobnej slobody konkrétneho účastníka daňového konania. „*V prípade, že sa predvolaný bez ospravedlnenia nedostaví ani po opa-*

⁹ Babčák, V.: Dane a daňové právo na Slovensku II., Aprilla s.r.o. Košice 2008, s. 85.

¹⁰ „*Súkromný podnikateľ zapísaný v obchodnom registri, ktorý bol na vlastnú žiadosť ku dňu 31.12.1992 vymazaný z obchodného registra, ako daňovník nezanikol, zmenil sa iba jeho daňový režim. Pojem zánik daňovníka nemožno zamieňať so zánikom tej - ktorej daňovej povinnosti;* Rozsudok Krajského súdu v Banskej Bystrici z 26. januára 1994, 23 S 534/93, číslo judikátu 94/1994.

¹¹ K problematike daňových subjektov pozri bližšie: Štrkolec, M.: Subjekty daňového konania v Slovenskej republike, In: Humanum: Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne, č. 1 (2008), s. 205-216.

*kovanom predvolaní, môže správca dane požiadať o jeho predvedenie.*¹² Osobou predvolaného, a teda aj predvedeného, môže byť okrem daňového subjektu, o ktorom zákon o správe daní¹³ hovorí, že je účastníkom daňového konania, aj tretia osoba, teda svedok, osoba, ktorá má listiny a iné veci potrebné v daňovom konaní, znalec, tlmočník, ručiteľ, poddžník, správca konkurznej podstaty, štátny orgán a ďalšie osoby, ktoré majú podľa zákona povinnosť súčinnosti v daňovom konaní.¹⁴ Ak by sme porovnali túto úpravu so správnym konaním, je evidentné, že inštitút predvedenia v daňovom konaní je koncipovaný oveľa širšie. V správnom konaní možno predviesť len účastníka konania alebo svedka, pričom účastníkom konania je ten, o koho právach, právom chránených záujmoch alebo povinnostiach sa má konať alebo koho práva, právom chránené záujmy alebo povinnosti môžu byť rozhodnutím priamo dotknuté; ďalej ten, kto tvrdí, že môže byť rozhodnutím vo svojich právach, právom chránených záujmoch alebo povinnostiach priamo dotknutý, až do času, kým sa nepreukáže opak a aj ten, komu osobitný zákon také postavenie priznáva.¹⁵ V trestnom konaní¹⁶ zase možno predviesť len obvineného alebo svedka a pokiaľ ide o iné osoby, ktoré sa na výzvu bezdôvodne nedostavili k vykonaniu procesného úkonu, možno im uložiť len poriadkovú pokutu.

- **čl. 20 – vlastnícke právo**

Oblasti vlastníckeho práva sa daňové právo dotýka asi najviac zo všetkých práv zakotvených ústavou. Dôvod je jednoznačný – daň, ktorá je zákonom alebo na základe zákona uložená ustanovenému okruhu osôb, predstavuje priamy a bezprostredný zásah do majetkovej sféry jednotlivca. Bez ohľadu na jeho vôľu, de facto proti jeho vôli, mu odčerpáva stanovené peňažné čiastky, ktoré sa stávajú príjmom štátneho rozpočtu, resp. rozpočtu územnej samosprávy. Daň predstavuje zásah do práva rozhodovať slobodne o všetkom svojom majetku, na aký účel a v akom množstve ho použiť tým, že daňové zákony presne stanovujú, ktoré príjmy, majetok alebo činnosti zákonom stanovených osôb budú podliehať tejto daňovej povinnosti.

¹² §27 ods.2 zákona č. 511/1992 Zb. o správe daní.

¹³ Zákon č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov a o zmenách v sústave územných finančných orgánov v znení neskorších predpisov.

¹⁴ Pre presný výpočet pozri bližšie §6 ods.3 zákona č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov.

¹⁵ §42 ods. 1 a §14 zákona č. 71/1967 Zb. o správnom konaní.

¹⁶ §120 a §128 zákona č. 301/2005 Z. z. Trestného poriadku.

V prípade daňovej povinnosti však ide o nesporne opodstatnené obmedzenie vlastníckeho práva jednotlivca, keďže je nevyhnutné na to, aby štát mohol zabezpečovať riadny a vyhovujúci chod verejného telesa. Prvotnou úlohou daní je naakumulovať v rozpočte dostatok peňažných prostriedkov, ktoré sú následne prerozdeľované, aby nimi mohli byť financované verejné statky, pri ktorých nie je možné zabezpečiť ich fungovanie na princípe trhového mechanizmu, a ktoré v konečnom dôsledku slúžia a využívajú ich celá spoločnosť.¹⁷ Na druhej strane vyvstáva otázka, dokiaľ, teda do akej miery predstavujú dane opodstatnené a spravodlivé obmedzovanie vlastníctva jednotlivca. Táto otázka neustále rezonuje zvlášť pokiaľ ide večný spor medzi zástancami progresívnej a lineárnej daňovej sadzby dane z príjmov. Prvá menovaná skupina vyzdvihuje fakt, že jednotlivec s vyšším príjmom, presnejšie povedané s vyšším daňovým základom, by sa mal vo väčšej miere podieľať na zabezpečovaní potrieb spoločnosti z toho dôvodu, že ak mu aj štát odčerpá väčšiu daň, stále bude disponovať dostatočným príjmom na uspokojenie svojich potrieb v porovnaní s jednotlivcom, ktorého príjmy sú nižšie. V tomto prípade teda akcentuje aspekt solidarity. Druhá skupina zastáva názor, že lineárne daňové sadzby sú spravodlivejšie, pretože každý zdaňovaný subjekt platí rovnaké percento zo svojho zdaniteľného príjmu. Daňovník teda nebude mať eminentný záujem na umelom znižovaní svojho príjmu, aby dosiahol výhodnejšiu – nižšiu daňovú sadzbu pripadajúcu na nižší daňový základ. Tento dôvod umelého znižovania daňového základu však nepovažujem za rozhodujúce kritérium z toho dôvodu, že každý subjekt sa snaží správať ekonomicky, teda dosiahnuť stav pre neho čo možno najpriaznivejší, čo v našej situácii znamená, že zdaňovaný subjekt sa bude snažiť dosiahnuť čo najnižší základ dane a hlavne čo najnižšiu daň bez ohľadu na spôsob určenia a výšku sadzby dane.

Samotná daň, jej vyrubenie, vybratie a prípadné vymáhanie však nie je jediným majetkovým aspektom daňového konania. Ďalšou dôležitou súčasťou daňového konania je aj rozhodovanie o sankciách a ich ukladanie. Uplatňujú sa v ňom dve¹⁸ základné kategórie sankcií, a to majetkové sankcie a tzv. daňové sankcie.

O prepadnutí tovaru alebo vecí, teda typickej majetkovej sankcie, vydá správca dane rozhodnutie vtedy, ak majiteľ alebo držiteľ tovaru alebo vecí v lehote do 15 dní od právoplatnosti rozhodnutia o ich zabezpečení neodstráni pochybnosti,

¹⁷ Babčák, V.: Dane a daňové právo na Slovensku I., Aprilla s.r.o. Košice 2008, s. 27.

¹⁸ Ak samozrejme neberieme do úvahy aj trestno-právne sankcie, ktoré však už nie sú upravené daňovo-právnymi normami ale normami trestného práva.

ktoré viedli k zabezpečeniu. Ide najmä o prípady, keď chýba riadne preukázanie spôsobu nadobudnutia tovaru alebo veci, ich množstva, ceny, kvality¹⁹ alebo riadneho usporiadania finančných povinností v súvislosti s ich dovozom alebo nákupom. Takýmto spôsobom je možné zabezpečiť aj dopravný prostriedok, v ktorom sa zabezpečený tovar alebo veci prepravujú, za podmienky, že dopravca je jeho vlastníkom. Prepadnutý tovar, vec alebo dopravný prostriedok sa predá na dražbe, prípadne v komisionálnom predaji, ak má len nepatrnú hodnotu, a výťažok sa použije na úhradu nákladov spojených so zabezpečením tovaru alebo veci, úhradu daní a daňových nedoplatkov. Ak sa tovar alebo veci nepodarí predať, budú zničené, pričom náklady skladovania a zničenia hradí osoba, ktorá prepadnutý tovar alebo vec predávala, prepravovala alebo skladovala.

Tzv. daňovými sankciami sú úrok, sankčný úrok a pokuta. Úrok je daňový subjekt povinný zaplatiť v prípade, keď mu bolo povolené zaplatenie dane v splátkach alebo má povolený odklad platenia dane. Tento úrok sa platí vo výške trojnásobku základnej úrokovej sadzby Európskej centrálnej banky platnej v deň povolenia odkladu alebo platenia dane v splátkach, minimálne však 10% ročne. Na druhej strane aj správca dane môže byť viazaný takouto povinnosťou, ak zapríčiní vznik daňového preplatku, ktorý vráti daňovému subjektu až po uplynutí lehoty na jeho vrátenie. Sankčný úrok správca dane vyrubí (obligatórne) v prípade nezaplatenia alebo neodvedenia dane, splátky dane alebo preddavku dane v zákonom ustanovenej lehote alebo výške daňovým subjektom alebo platiteľom dane. Výška sankčného úroku sa určí ako štvornásobok základnej úrokovej sadzby Európskej centrálnej banky, najmenej 15% ročne. Pokuty správca dane ukladá za správne delikty.

- **čl. 21 – nedotknuteľnosť obydlia**

V tomto prípade priamo tretí odsek tohto článku stanovuje prípad, ktorý sa uplatňuje aj podľa zákona o správe daní a poplatkov. Ústava stanovuje, že iné zásahy do nedotknuteľnosti obydlia mimo domovej prehliadky môžu byť zákonom dovolené aj vtedy, keď je to nevyhnutné na plnenie úloh verejnej správy. Pre oblasť daňového konania je z tohto pohľadu zaujímavý inštitút miestneho zisťovania. Správca dane je oprávnený na účely správy daní a pri poskytnutí

¹⁹ „Pokiaľ žalobca neuniesol dôkazné bremeno a neodstránil pochybnosti o kvalite tovaru, ktoré viedli k zabezpečeniu tovaru, je to dôvod, aby správca dane vydal rozhodnutie podľa § 14a ods. 3 zákona č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov a o zmenách v sústave územných finančných orgánov v platnom znení o prepadnutí tohto tovaru v prospech štátu.“ Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky z 26. augusta 2002, sp. zn. 5 Sž 65/02, číslo judikátu 33/2003.

súčinnosti orgánom činným v trestnom konaní vykonať miestne zisťovanie aj v byte, ak ho daňový subjekt používa aj na podnikanie. Miestne zisťovanie zahŕňa práva zamestnanca správcu dane na neobmedzený prístup do každej prevádzkovej budovy, miestnosti alebo miesta vrátane dopravných prostriedkov, k účtovným písomnostiam, záznamom a informáciám na technických nosičoch dát a vykonať obhliadku vecí v rozsahu nevyhnutne potrebnom na dosiahnutie účelu podľa zákona o správe daní a poplatkov. Blízkym inštitútom je daňová kontrola. Pri nej však zákonodarca neuvádza explicitne, na rozdiel od miestneho zisťovania, oprávnenie zamestnanca správcu dane vstúpiť do bytu používaného aj na podnikanie. Uvádza len všeobecne, že daňová kontrola sa uskutočňuje u daňového subjektu alebo na mieste, kde to účel kontroly vyžaduje a zároveň na inom mieste zákon hovorí, že kontrolovaný daňový subjekt má vo vzťahu k zamestnancovi správcu dane povinnosť umožniť vstup do sídla kontrolovaného daňového subjektu a do jeho prevádzkových priestorov.

- **čl. 22 – ochrana osobných údajov a tajomstva písomností a záznamov**

Toto právo sa v daňovom konaní prejavuje v inštitúte daňového tajomstva. Daňovým tajomstvom je informácia o daňovom subjekte, ktorá sa získa v daňovom konaní alebo v súvislosti s daňovým konaním. Povinnosť zachovávať ho platí nie len pre zamestnancov správcov dane a ostatných orgánov verejnej správy, ale aj pre účastníkov daňového konania a tretie osoby, a ďalšie osoby, ktoré sa ho akokoľvek dozvedeli. Porušením daňového tajomstva však nie je jeho sprístupnenie zákonom o správe daní a poplatkov ustanovenému okruhu subjektov, ako vymedzené druhy orgánov verejnej správy, osobe, ktorej bola postúpená daňová pohľadávka, záložnému veriteľovi. Rovnako nie je porušením daňového tajomstva ani zverejňovanie údajov o spáchaní daňového trestného činu, oznámenie o registrácii daňového subjektu, zverejňovanie zoznamov vybraných kategórií daňových subjektov podľa zákona o správe daní a poplatkov. Ide o zverejňovanie zoznamov daňových dlžníkov, zoznamov daňových subjektov, ktorým bol povolený odklad platenia dane alebo povolené platenie dane v splátkach presahujúce zákonom ustanovené sumy, zoznamov daňových dlžníkov, ktorým bol povolený odklad platenia daňového nedoplatku alebo povolené platenie daňového nedoplatku v splátkach, zoznamov daňových dlžníkov, ktorým bola povolená úľava z úroku, zo sankčného úroku alebo z pokuty presahujúca zákonom ustanovené sumy a zoznamov daňových dlžníkov, ktorým bol daňový nedoplatok celkom alebo z časti odpustený. Tieto zoznamy obsahujú údaje o mene a priezvisku fyzickej osoby, jej trvalom pobyte alebo mieste podnikania, obchodnom mene alebo názve právnickej osoby a jej

sídle a údaje príslušné podľa druhu zoznamu, teda o výške daňového nedoplatku podľa jednotlivých druhov daní, výška povoleného odkladu platenia dane alebo povoleného platenia dane v splátkach, pôvodná lehota splatnosti a lehota splatnosti dane vyplývajúca z povoleného odkladu platenia dane alebo platenia dane v splátkach, a pod. V týchto prípadoch totiž akcentuje prvok verejného záujmu na zachovávaní právnej istoty a ochrane iných subjektov, najmä tých, ktorí prichádzajú alebo môžu prichádzať do obchodného styku so spomenutými daňovými subjektmi.

S ochranou osobných údajov úzko súvisí aj nazeranie do spisov v daňovom konaní. Na takéto úkony je oprávnený len daňový subjekt a len pokiaľ ide o spisy týkajúce sa jeho daňových povinností. V porovnaní so správnym konaním je teda okruh oprávnených subjektov podstatne užší. V správnom konaní sú oprávnení nazeráť do spisov účastníci konania a ich zástupcovia, ale aj iné osoby, ktorým môže správny orgán umožniť nazretie do spisu, pokiaľ preukážu odôvodnenosť svojej požiadavky, s tým, že správny orgán je povinný urobiť opatrenie, aby sa nesprístupnilo okrem iných aj daňové tajomstvo.²⁰ V oboch konaniach je však správca dane povinný umožniť nazeranie do spisov verejnému ochrancovi práv v súvislosti s výkonom jeho pôsobnosti.

- **čl. 35 – právo podnikat' a uskutočňovať inú zárobkovú činnosť**

V druhom odseku tohto článku ústava uvádza: „*Zákon môže ustanoviť podmienky a obmedzenia výkonu určitých povolání a činností.*“ Takéto podmienky určitých činností ustanovuje aj zákon o správe daní a poplatkov v podobe registračnej a oznamovacej povinnosti. Označujeme ich ako všeobecné povinnosti z toho dôvodu, že registračnú a oznamovacia povinnosť ustanovujú aj osobitné predpisy upravujúce jednotlivé dane našej daňovej sústavy. Všeobecná registračná povinnosť sa týka osôb, ktoré získajú na území SR povolenie alebo oprávnenie na podnikanie, fyzických osôb, ktoré na území SR začnú vykonávať inú samostatnú zárobkovú činnosť alebo prenajmú byt alebo nebytový priestor alebo ich časti, alebo nehnuteľnosť alebo jej časť okrem pozemku a platiteľa dane po vzniku povinnosti zrážať daň alebo preddavky na ňu alebo daň vyberať. Správca dane prideli zaregistrovanému daňovému subjektu daňové identifikačné číslo (DIČ), ktoré je tento povinný uvádzať na všetkých dokladoch, ktoré bude vydávať, a taktiež pri styku so správcom dane. Všeobecná oznamovacia povinnosť sa zase vzťahuje na daňovníka, ktorý zriadil stálu prevádzkareň a umiestnil ju na

²⁰ §23 zákona č. 71/1967 Zb. o správnom konaní.

území SR a registrovanú fyzickú osobu, ktorá na území SR začala vykonávať samostatnú zárobkovú činnosť alebo prenajala byt alebo nebytový priestor alebo ich časti, alebo nehnuteľnosť alebo jej časť okrem pozemku. Osobitná registračná povinnosť sa uplatňuje pri registrácii zdaniteľnej osoby za platiteľa dane pri DPH a v prípade spotrebných daní – ide o registráciu osoby, ktorá chce prevádzkovať daňový sklad pokiaľ ide o spotrebné dane, pri ktorých sa uplatňuje režim pozastavenia dane a pokiaľ ide o spotrebnú daň z elektriny, uhlia a zemného plynu, o registráciu musí požiadať oprávnený spotrebiteľ elektriny, uhlia a zemného plynu a daňový dlžník. Osobitná oznamovacia povinnosť sa uplatňuje najmä pri spotrebných a miestnych daniach.

Za zmienku stojí aj skutočnosť, že obchodná spoločnosť, ktorá podáva návrh na výmaz z obchodného registra, je povinná doložiť súhlas správcu dane, ak sa zrušuje s likvidáciou. Ide teda síce o právnickú osobu, avšak vzhľadom na fakt, že aj obchodná spoločnosť ako umelá – právna osoba je vytvorená fyzickými osobami na výkon podnikateľských aktivít, je tu pomer k ústavou zakotvenému právu každého podnikateľa a uskutočňovať inú zárobkovú činnosť zjavný.

Z globálneho pohľadu môžeme ako podmienky výkonu určitých činností chápať celý systém zdaňovania vôbec. Väčšina subjektov uskutočňujúcich určitú ekonomickú činnosť je totiž povinná zdaňovať svoje príjmy, majetok alebo činnosti a plniť si voči správcovi dane rôzne zákonom ustanovené povinnosti aj nepeňažného charakteru. Dôsledkom ich neplnenia totiž budú sankcie majetkového a peňažného, či dokonca až trestno-právneho charakteru. Osobitne možno spomenúť sankciu v podobe pozastavenia činnosti daňového subjektu, ak uňho dochádza k opakovanému porušeniu povinnosti nepeňažnej povahy, za ktorú už bola uložená pokuta a nedošlo pri tom ani dodatočne k splneniu tejto povinnosti, a to ohľadne činnosti, ktorej výsledky sú predmetom zdanenia a ktorých sa porušenie týka. Takto môže správca dane pozastaviť činnosť daňovému subjektu až na 30 dní.

- **čl. 46 a nasl. – právo na súdnu a inú právnu ochranu**

Ústava dáva právo každému, kto tvrdí, že bol na svojich právach ukrátený rozhodnutím orgánu verejnej správy (teda aj správcov dane a ostatných daňových orgánov), aby sa obrátil na súd, ktorý preskúma zákonnosť takého rozhodnutia, za podmienky, že zákon neustanoví inak a zároveň dodáva, že z právomoci súdu takýmto zákonom nesmie byť vylúčené preskúmanie rozhodnutí týkajúcich sa základných práv a slobôd. Zákon o správe daní a poplatkov v tejto súvislosti ustanovuje, ktoré daňové rozhodnutia sú z preskúmania súdmi vylúčené. Ide o rozhodnutia o odklade platenia dane alebo daňového nedoplatku, platení dane

alebo daňového nedoplatku v splátkach, odpustení daňového nedoplatku alebo jeho časti a odpustení sankcie. Ide teda o také rozhodnutia, ktoré vyjadrujú istý sociálny aspekt a prejavuje sa v nich „dobrá vôľa“ správcu dane, resp. jeho prostr-edníctvom štátu. Vo všetkých ostatných prípadoch má teda daňový subjekt možnosť po vyčerpaní riadnych a mimoriadnych opravných prostriedkov upravených v zákone o správe daní využiť aj možnosti súdnej ochrany v rámci ustanovení občianskeho súdneho poriadku o správnom súdnictve, pokiaľ nejde prípad podľa § 248 ods. 2 písm. e/ O. s. p. - súde nepreskúmajú rozhodnutia správnych orgánov predbežnej, procesnej²¹ alebo poriadkovej povahy včítane rozhodnutí o poriadkových pokutách. V tomto prípade má teda daňový subjekt možnosť podať žalobu na súde do dvoch mesiacov od doručenia napadnutého rozhodnutia v poslednom stupni. Znamená to nutnosť využiť najprv tie opravné prostriedky, ktoré sú upravené daňovo-právnym predpisom – zákonom o správe daní a poplatkov. Ten pozná štyri druhy riadnych opravných prostriedkov: odvolanie,

²¹ K tomu porovnaj:

1. „Rozhodnutie, ktorým správny orgán zamietol návrh na povolenie obnovy konania, nie je rozhodnutím o práve alebo povinnosti daňového subjektu, ale rozhodnutím o práve alebo povinnosti daňového subjektu, ale rozhodnutím procesnej povahy, a teda je vylúčené zo súdneho preskúmavania.“

(Uznesenie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky z 28.októbra 1998. sp. zn. 5 SŽ 125/98, judikát číslo 33/2000.)

2. „Podľa ustanovenia § 248 ods. 2 písm. e) O. s. p. súde nepreskúmajú rozhodnutia správnych orgánov predbežnej, procesnej alebo poriadkovej povahy vrátane rozhodnutí o poriadkových pokutách. Z ustanovenia § 244 O. s. p. vyplýva zásada, že súde vždy preskúmajú rozhodnutie správneho orgánu, pokiaľ fyzická alebo právnická osoba tvrdí, že bola ukrátená na svojich právach rozhodnutím správneho orgánu. V správnom konaní, v danom prípade v daňovom konaní, príslušný orgán mal zákonom uloženú povinnosť skúmať, či na strane žalobcu vznikli dôvody na obnovu konania alebo nie. Preto sa musel zaoberať nielen formálnymi otázkami, ale meritom veci. Rozhodnutie o obnove konania totiž pre účastníka konania bolo dôležité, pretože nepovolenie obnovy konania alebo jeho povolenie mohlo mať pre účastníka správneho konania hmotnoprávne následky. Za uvedených okolností preto nebolo možné konštatovať, že rozhodnutie o povolení obnovy konania malo len procesný charakter, aj keď niektoré jeho znaky obsahovalo. Išlo o rozhodnutie zásadného charakteru aj s právnymi následkami, preto vec bola preskúmateľná súdom z vecného hľadiska, podľa ustanovenia § 247 a nasl. O. s. p. Súd sa preto následne zaoberal meritom veci, teda preskúmal rozhodnutie správneho orgánu z toho hľadiska, či jeho rozhodnutie o nepovolení obnovy konania bolo v súlade s ustanovením § 51 ods. 1 písm. a) až c) zákona č. 511/1992 Zb.“

(Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky z 28. novembra 2001, sp. zn. 6 SŽ 131-133/01, judikát číslo 67/2002)

sťažnosť, námietka a reklamácia, ktoré sa použijú v závislosti od druhu daňového rozhodnutia, ktoré sa nimi napáda, a tri druhy mimoriadnych opravných prostriedkov: obnovu konania, preskúmanie rozhodnutia mimo odvolacieho konania a opravy zrejmych omylov a nesprávností. Možnosť napadnúť žalobou právoplatné rozhodnutie v správnom konaní však nie je viazaná na uplatnenie aj mimoriadnych opravných prostriedkov, keďže lehoty na uplatnenie mimoriadnych opravných prostriedkov v daňovom konaní sú dlhšie než lehota na podanie žaloby v správnom súdnictve. Potvrzuje to aj zákon o správe daní a poplatkov, keď v § 53 ods. 11 stanovuje, že ak súd právoplatne rozhodol o žalobe, ktorou bolo napadnuté rozhodnutie, nemožno toto rozhodnutie preskúmať mimo odvolacieho konania v rozsahu, v akom rozhodol súd. Príkladov situácií, v ktorých môže byť daňový subjekt na svojich právach ukrátený rozhodnutím správcu dane je nespočetné množstvo. Či už sa jedná o nedostatočné zistenie skutkového stavu²², nesprávne právne posúdenie veci, nečinnosť²³, porušenie či upretie procesných práv, ktoré zákon o správe daní a poplatkov účastníkom daňového konania priznáva²⁴ alebo iné.

²² „Ak daňové orgány nezistili v náležitom rozsahu skutkový stav vecí, je záver žalovaného, že žalobca nemal podľa § 20 ods. 2 písm. a) zákona č. 289/1995 Z. z. o dani z pridanej hodnoty v znení neskorších predpisov nárok na odpočet dane z pridanej hodnoty, predčasny. Nedostatočné zistenie skutkového stavu vecí je dôvodom, aby súd podľa § 250j ods. 2 O. s. p. rozsudkom zrušil žalobou napadnuté rozhodnutie žalovaného.“ Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky z 30. mája 2001, sp. zn. 5 SŽ 198/00, judikát číslo 107/2002.

²³ „Ak fyzická osoba bez akéhokoľvek vlastného zavinenia nemá reálnu možnosť obrátiť sa na súd a byť účastníkom súdneho konania, v ktorom by mu bola poskytnutá súdna ochrana, tak ako to upravuje čl. 46 Ústavy Slovenskej republiky, štátny orgán, ktorý túto situáciu spôsobil, sa dopustil porušenia základného práva tejto fyzickej osoby na súdnu ochranu podľa čl. 46 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky. Ak štátny orgán nedodrží zákonom ustanovenú lehotu na rozhodnutie vo veci v správnom konaní a ani nepožiadá orgán najbližšie nadriadený o primerané predĺženie tejto lehoty, tak ako mu to umožňuje zákon, a až niekoľko mesiacov po uplynutí lehoty ustanovenej zákonom na rozhodnutie zistí, že je dôvod toto konanie prerušiť z dôvodu podania podnetu na začatie konania o predbežnej otázke, dopustí sa zbytočných prieťahov v konaní.“ Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. II. ÚS 14/01 z 23. augusta 2001, číslo judikátu 29/2001.

²⁴ „Predpokladom na zistenie, ktoré má byť podkladom na rozhodnutie daňového orgánu je, že daňovému subjektu bude poskytnutá príležitosť splniť svoju dôkaznú povinnosť, navrhnuť, vykonať dôkazy, ktoré zo svojej pozície súkromnoprávnej osoby nemôže zabezpečiť, vyjadriť sa ku zisteným skutočnostiam a k spôsobu ich získania. Nedodržanie tohoto procesného postupu je nielen ohrozením účelu daňového konania, ale, a to predovšetkým, porušením práv daňového subjektu, ktoré mu výslovne zákon priznáva (§ 2 ods. 2, § 15, § 28 ods. 9 zákona č. 511/1992 Zb. o správe

Ďalším ústavou garantovaným právom v tejto súvislosti je aj právo na náhradu škody spôsobenej nezákonným rozhodnutím štátneho orgánu alebo nesprávnym úradným postupom. Komplexne sa touto problematikou zaoberá zákon č. 514/2003 Z. z. o zodpovednosti za škodu spôsobenú pri výkone verejnej moci a o zmene niektorých zákonov. Pre oblasť daňového konania je však potrebné osobitne vyzdvihnúť jeden aspekt. Vrátanie daňových preplatkov podľa § 63 zákona o správe daní a úroku v prípade vrátenia týchto súm daňovému subjektu po zákonom ustanovenej lehote nevyklučuje použitie ustanovení vyššie uvedeného zákona. Takýto záver jednoznačne potvrdzuje aj judikatúra Najvyššieho súdu:

„Aj podľa záveru dovolacieho súdu tým, že zákonodarca v ustanovení § 63 ods. 5, 6 zákona č. 511/1992 Zb. upravil problematiku vrátenia daňových preplatkov a úroku, nedošlo k vylúčeniu aplikácie zákona²⁵ č. 58/1969 Zb. o zodpovednosti za škodu spôsobenú rozhodnutím orgánu štátu alebo nesprávnym úradným postupom v daňovom konaní.

Treba poukázať aj na skutočnosť, že o vrátení preplatku a úroku v zmysle § 63 zákona č. 511/1992 Zb. rozhoduje správny orgán, prípadne súd v správnom konaní, kým zodpovednosť za škodu spôsobenú rozhodnutím štátu je vzťahom občianskoprávnym. Ide o dva rozdielne nároky, ktoré nemožno zamieňať, pri ktorých uplatnenie jedného nároku (nárok na vrátenie daňového preplatku a úrok) nevyklučuje v prípade splnenia zákonných podmienok uplatnenie nároku druhého, t. j. zodpovednosti za škodu spôsobenú rozhodnutím orgánu štátu.“

(Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky z 31. mája 2005, sp. zn. I Cdo 16/2005, judikát číslo 28/2006)

K rovnakému záveru by sme mohli dôjsť v oblasti vrátenia neoprávnene zadržovaných peňažných prostriedkov daňového subjektu a sankčného úroku v prípade ich vrátenia po zákonom ustanovenej lehote podľa §35b ods. 5 a nasl. zákona o správe daní a poplatkov.

S právom na súdnu a inú právnu ochranu súvisí aj princíp rovnosti účastníkov, ktorý ústava zakotvuje v čl. 47 ods. 3. Aj zákon o správe daní výslovne zakotvuje, že všetky daňové subjekty majú v daňovom konaní rovnaké práva a povinnosti,

daní a poplatkov a o zmenách v sústave územných finančných orgánov v znení neskorších predpisov).“

Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky z 30. októbra 2001, sp. zn. 4 Sž 65, 66/01, 4 Sž 113, 114/01, číslo judikátu 91/2002.

²⁵ V súčasnosti je spomínaný zákon č. 58/1969 Zb. nahradený zákonom č. 514/2003 Z. z. o zodpovednosti za škodu spôsobenú pri výkone verejnej moci a o zmene niektorých zákonov.

čo predstavuje jeden zo základných princípov všetkých druhov právnych procesov.

V. Záver

Aj v daňovom konaní, ako každom inom type právneho procesu, nachádzajú v nemalej miere uplatnenie základné práva a slobody jednotlivcov. Hoci sa v ňom neodzrkadľujú všetky z nich, čo je vlastne samozrejme, predsa predstavujú fundamentálny podklad jeho právnej úpravy. Uplatňovanie týchto práv a slobôd však nie je len v rovine pozitívnej, ale aj v rovine negatívnej, teda, rozoznávame aj prípady, v ktorých je konkrétne právo či sloboda obmedzované, nie len priznávané. Rovnaká situácia je aj v rovine priznávania práv subjektom podieľajúcim sa na daňovom konaní na jednej strane a ukladania im povinností, prípadne aj vynucovania ich plnenia, na strane druhej. Právo jedného subjektu je totiž nerozlučne späté s povinnosťou iného subjektu, preto sa táto skutočnosť musí odzrkadľovať aj v konkrétnej právnej úprave jednotlivých právnych inštitútov.

Summary

Fundamental rights and liberties embodied in The Constitution of Slovak republic

Fundamental rights and liberties embodied in The Constitution of Slovak republic find their place in every legal procedure, not excluding the tax procedure. Particularly can be mentioned legal personality, personal liberty, proprietary right, inviolability of dwelling, protection of personal data and confidentiality of documents and records, right of business and realisation of other gainful activities and right of judicial and other legal protection. Every single right of certain person matches the duty of another person, therefore the role of state body in this relationship is to find the balance therein, protect the rights and enforce the duties. The Constitution strictly anchors the means of imposition of duties, namely, by an act or on its basis, within its bounds and maintainig the fundamental rights and liberties; by an international convention pursuant to Article 7 paragraph 4 of The Constitution establishing the rights and duties of natural persons and legal persons directly; or by government regulation according to Article 120 paragraph 2 of The Constitution. Fundamental rights and liberties may be restricted only by means of act.

Key words: fundamental rights, liberties, The Constitution of Slovak republic.

Katarzyna Popik-Chorąży

Pozwolenie wodnoprawne w prawie polskim

Elementami środowiska są jego poszczególne elementy, tj. ziemia łącznie z glebą, kopaliny, wody, powietrze i fauna oraz walory krajobrazowe powstałe w wyniku wzajemnych powiązań i zależności między tymi elementami. Zasoby środowiska w swojej istocie przeznaczone są do przekształcania ich przez człowieka. Zasoby te są źródłem umożliwiającym jego istnienie i funkcjonowanie w sensie biologicznym, społecznym i gospodarczym.

Korzystanie ze środowiska przybierać może dwojaką postać. Zgodnie z art. 4 u.p.o.ś. może to być korzystanie powszechne, które nie powoduje istotnych i trwałych zmian w środowisku (np. dla celów rekreacyjnych, wypoczynkowych, turystycznych i biologicznych). W tym przypadku szkody w środowisku i przekształcanie jego wartości mają minimalny rozmiar, jeśli tylko korzysta się ze środowiska w sposób zgodny z zasadami prawa ochrony środowiska. Ustawodawca wymienia również korzystanie zwykłe i szczególne, dla którego wymagane jest uzyskanie stosownego pozwolenia ekologicznego.

Podział ten wiąże się również z podziałem zasobów przyrody na odnawialne i nieodnawialne. Przykładowo według tego podziału, do odnawialnych zasobów przyrodniczych należą flora i fauna, natomiast woda jest elementem środowiska nieodnawialnym, którego deficyt może doprowadzić do katastrofalnych skutków dla całego świata.

Pozwolenie administracyjne we współczesnej doktrynie prawa administracyjnego były domeną badaczy zagadnień publicznoprawnych. Zdaniem M. Szewczyka istota pozwoleń polega na „indywidualnym uchylaniu zakazu wprowadzonego przez ustawodawcę w celach prewencyjnych. Uchylenie takie może nastąpić tylko w takiej sytuacji, w jakiej przewidział to ustawodawca¹.

¹ M. Szewczyk nawiązuje do definicji W. Dawidowicza, por. W. Dawidowicz, Warszawa 1987, s. 26-28; Zob. szerzej na temat pozwoleń w administracji publicznej; M. Waligórski: *Administra-*

„Pozwolenia mogą występować jako warunek realizacji przysługującego prawa, sformułowanego w przepisach prawnych w postaci generalnej zasady bądź też jako uchylenie w stosunku do indywidualnej osoby w konkretnej sprawie zakazu obowiązującego jako norma generalna”².

Ponadto należy wskazać zasadniczą różnicę pomiędzy koncesją, a pozwoleniem e celu określenia charakteru prawnego pozwolenia wodno prawnego.

M. Waligórski stwierdza, że zezwolenia są prostymi aktami administracyjnymi rozszerzającymi „sferę prawną przedsiębiorcy (gdyż „w wyniku uchylenia ogólnego zakazu podmiot ten może legalnie prowadzić działalność gospodarczą”), ustalającymi mu prawo podmiotowe i zapewniającymi jego ochronę prawną, natomiast koncesja jest „aktem administracyjnym złożonym” (gdyż nadaje przedsiębiorcy nowe prawo przenosząc na niego kompetencje przysługujące udzielającym je organom administracji i wyłącza innych na danym obszarze od konkurencji z jej posiadaczem)³.

Jak wynika z powyższego omawiane pozwolenie wodnoprawne jest decyzją administracyjną, wydawaną w trybie k.p.a., włącznie ze skargą do WSA. Według k.p.a. i poglądów doktryny decyzja administracyjna to akt administracyjny rozstrzygający władczo co do istoty indywidualną sprawę należącą do właściwości organów administracji publicznej lub w inny sposób kończący sprawę w danej instancji (art. 104 k.p.a.). Wynikiem rozstrzygnięcia jest bądź, po pierwsze przyznanie lub odmowa przyznania, lub cofnięcie pewnego uprawnienia albo nałożenie lub cofnięcie nałożonego obowiązku, bądź po drugie stwierdzenie (ustalenie) istnienia pewnego uprawnienia przyznanego przez ustawodawcę prawa lub stwierdzenie (ustalenie) nałożenia przez prawo obowiązku⁴. W związku z powyższym pozwolenie wodnoprawne musi odpowiadać warunkom określonym w k.p.a., a zwłaszcza w art. 107 k.p.a. Podkreślić należy, iż pozwolenie wodnoprawne ma charakter rzeczowy (nie osobisty, co powoduje, że nie jest wyłącznie związane z pierwotnym adresatem)⁵. Dlatego zmiana właściciela (zakładu) nie ma

cyjna regulacja działalności gospodarczej, Poznań 1998; D. Kijowski: *Pozwolenia w administracji publicznej*, Białystok 2000.

² M. Waligórski: *Administracyjna regulacja działalności gospodarczej*, Poznań 1998, s. 333

³ Ibidem, s. 254, Zob. szerzej. L. Bielecki *Charakter prawny zezwolenia jako aktu administracyjnego*. Rzeszowskie Zeszyty Naukowe UMCS, t. XXIX, Rzeszów 2000

⁴ Z. Janowicz, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 1992, s. 249

⁵ J. Stelmasiak: *Aspekty administracyjnoprawne ochrony źródeł ujęć wód śródlądowych*, Annales UMCS, Sectio G-lus, Lublin 1987, s. 319.

wpływu na pozwolenie wodnoprawne, gdyż przechodzi ono na następców prawnych (art. 314 ust. 1). Należy podkreślić, że obecna ustawa prawo wodne reguluje sprawę sukcesji praw z pozwolenia wodno prawnego dotyczącego eksploatacji instalacji, nakazując stosowanie przepisów prawa ochrony środowiska w tym zakresie (art. 134 ust. 2). Podstawowa różnica, zdaniem J. Rotko⁶, jest taka, że w prawie wodnym (jak już było powiedziane) na następcę prawnego przechodzą prawa i obowiązki z pozwolenia prawnego z chwilą uzyskania tytułu prawnego do zakładu, z którym związane jest pozwolenie wodnoprawne, podczas gdy prawo ochrony środowiska wymaga decyzji organu w tym przedmiocie oraz formułuje określone wymagania (rękojmia prawidłowego wykonywania obowiązków).

Odrębną grupę pozwoleń obok koncesji stanowią te które dotyczą korzystania z dóbr środowiska.⁷ Należy podkreślić, iż wszelkie rodzaje pozwoleń, koncesji związane są z procesem gospodarczym, którego niezbędnym elementem jest woda.

Gospodarcze wykorzystanie wód w sposób i w granicach dozwolonych stanowi główny cel wydawania pozwoleń wodnoprawnych. Pozwolenia wodnoprawne są wymagane dla korzystania z wody, wykraczającego poza korzystanie zwykłe i powszechne np. wykonywanie i eksploatacja urządzeń wodnych, wprowadzanie ścieków do wód.

A. Agopszowicz twierdził, iż pozwolenie wodnoprawne nie jest aktem nadania prawa (aktem konstytutywnym) i właśnie dlatego nie powstaje z jego mocy prawo rzeczowe na rzeczy, konkretyzuje się natomiast treść prawa własności wód, a więc podmiotowego prawa⁸. Przeważał pogląd, iż pozwolenie wodnoprawne jest to akt administracyjny o charakterze konstytutywnym, który konkretyzując zakres korzystania z wody, określa przesłanki odprowadzania ścieków czyli warunki i obowiązki związane z tym odprowadzaniem. Z tego względu możemy stwierdzić, iż pozwolenie wodnoprawne jest aktem administracyjnym zewnętrznym adresowanym do podmiotów usytuowanych poza administracją, nie podporządkowanych organizacyjnie organowi wydającemu akt.

⁶ J. Rotko: *Komentarz do art. 122 prawa wodnego /w:/ Prawo wodne*, red. J. Rotko, Wrocław 2002, s. 307.

⁷ Zob. szerzej L. Bielecki, *Koncesja a zezwolenie. Analiza prawnoporównawcza*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Służby Społecznej, t. XIV, Suwałki 2001.

⁸ A. Agopszowicz: *Z problematyki prawnej zanieczyszczenia wód*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1986, nr 1, s. 12.

Ponadto należy przychylić się do poglądu J. Sommera, który stwierdził, że na gruncie prawa polskiego pozwolenie wodnoprawne jest to decyzja uprawniająca a jednocześnie związana. Po pierwsze konkretyzująca konstytucyjne prawo do działalności gospodarczej i prawo do korzystania z wód określone w ustawie – prawo wodne. Po drugie ograniczająca to prawo warunkami niezbędnymi dla zabezpieczenia interesu publicznego, w tym ochrony środowiska⁹.

Pozwolenia wodnoprawne są głównym instrumentem prawnym w zakresie reglamentacji korzystania z wód. Wydawane są przede wszystkim w odniesieniu do szczególnego korzystania z wód, chociaż można wskazać również inne typy przedsięwzięć, które nie są zaliczane do szczególnego korzystania z wód, np. regulacja wód. W zakresie zasad udzielania pozwoleń wodnoprawnych kluczowe znaczenie posiada Dyrektywa Rady 76/464/EWG z dnia 4 maja 1976 roku w sprawie zanieczyszczenia spowodowanego przez niektóre niebezpieczne substancje odprowadzane do środowiska wodnego Wspólnoty oraz Dyrektywa Rady 80/68/EWG z dnia 17 grudnia 1979 roku w sprawie ochrony wód podziemnych przed zanieczyszczeniami spowodowanymi przez niektóre substancje niebezpieczne.

Odrębnie należy rozpatrywać kwestie związane z udzielaniem pozwoleń na wprowadzanie zanieczyszczeń do wód powierzchniowych oraz podziemnych.

Dyrektywa 76/464/EWG w sprawie zanieczyszczenia spowodowanego przez niektóre niebezpieczne substancje odprowadzane do środowiska wodnego Wspólnoty zobowiązuje Państwa Członkowskie do eliminacji (jeśli chodzi o substancje wymienione w załączniku I) lub zmniejszenia (jeśli chodzi o substancje wymienione w załączniku II) zanieczyszczenia wód śródlądowych, przybrzeżnych i terytorialnych szczególnie niebezpiecznymi substancjami. Dyrektywa 76/464/EWG zawiera definicje takich pojęć, jak: wody powierzchniowe, wewnętrzne wody przybrzeżne, granica wód słodkich, zrzut, zanieczyszczenie. W odniesieniu do wykazu I załącznika wszelkie zrzuty wymagają uprzedniego pozwolenia. Pozwolenie powinno określać normy emisji dla zrzutu którejkolwiek z wymienionych w załączniku substancji. Zgodnie z postanowieniami dyrektywy, pozwolenia powinny być wydawane na czas określony. Art. 5 Dyrektywy 76/464/EWG stanowi, iż normy emisji określać powinny m. in. maksymalne stężenie substancji oraz maksymalną ilość substancji dopuszczalnych w zrzucie. Kompetentny organ

⁹ J. Sommer: *Komentarz do art. 135 prawa wodnego /w:/ Prawo wodne ...*, red. J. Rotko, Wrocław 2002, s. 351.

władzy państwa członkowskiego może wprowadzić bardziej rygorystyczne normy emisji. W przypadku, gdy normy emisji nie są dotrzymane kompetentny organ władzy w danym Państwie członkowskim powinien podjąć wszystkie stosowne działania w celu zapewnienia warunków pozwolenia oraz w razie konieczności powinien zakazać zrzutu. W oparciu o dyrektywę 76/464/EWG wydane zostały kolejne dyrektywy ustalające wartości graniczne i normy jakościowe dotyczące odprowadzania określonych substancji niebezpiecznych.

Dyrektywami pochodnymi są:

- Dyrektywa Rady 83/513/EWG z dnia 26 września 1983 roku ustalająca wartości graniczne i normy jakościowe dotyczące odprowadzania kadmu,
- Dyrektywa Rady 84/156/EWG z dnia 8 marca 1984 roku ustalająca wartości graniczne i normy jakościowe dotyczące odprowadzania rtęci z wyjątkiem elektrolizy chlorków litowców,
- Dyrektywa Rady 84/491/EWG z dnia 9 września 1984 roku ustalająca wartości graniczne i normy jakościowe dotyczące odprowadzania heksachloocykloheksanu (hch).

W dyrektywach tych określa się wartości dopuszczalne, terminy ich uzyskania oraz procedurę monitoringu zrzutów w odniesieniu do kadmu, rtęci oraz hch dla różnych rodzajów przemysłu oraz wskaźniki jakości w odniesieniu do różnych typów wód, jak również referencyjne metody pomiaru.

Zwrócić należy również uwagę na postanowienie Dyrektywy Rady 86/280/EWG z dnia 12 czerwca 1986 roku ustalającą wartości graniczne i normy jakościowe dotyczące odprowadzania określonych substancji niebezpiecznych podanych w liście I zawartej w załączniku do Dyrektywy 76/464/EWG. Znaczenie tej dyrektywy polega na tym, iż wprowadza ona nowe wymagania dotyczące kontrolowania przez Państwa Członkowskie emisji trzech substancji z wykazu I zamieszczonego w Dyrektywie Rady 76/464/EWG do wód powierzchniowych. Dyrektywa Rady 86/280/EWG określa również nowe wymagania dotyczące kontrolowania przez Państwa Członkowskie obecności tych substancji w wodach powierzchniowych. Załącznik do Dyrektywy Rady 86/280/EWG zawiera zasady ustalania wartości dopuszczalnych dla norm emisji wskaźników w referencyjnych metodach pomiaru.

Uregulowania w zakresie ochrony wód podziemnych zawarte zostały w Dyrektywie Rady 80/68/EWG z dnia 17 grudnia 1979 roku w sprawie ochrony wód podziemnych przed zanieczyszczeniami spowodowanymi przez niektóre substancje niebezpieczne.

Przedmiotowa dyrektywa określa działania, które Państwa Członkowskie powinny podjąć w celu zapobieżenia wprowadzaniu do wód podziemnych substancji określonych w wykazie I oraz ograniczeniu substancji określonych w wykazie II, które stanowią załącznik do przedmiotowej dyrektywy. W dyrektywie zamieszczono m. in., definicję zrzutu bezpośredniego i pośredniego. W odniesieniu do substancji z wykazu I Państwa Członkowskie muszą wprowadzić zakaz wszystkich bezpośrednich zrzutów i uzależnić wszelkie wprowadzanie lub składowanie, które może prowadzić do pośredniego zrzutu od przeprowadzenia wcześniejszego badania i odmowy lub udzielenia pozwolenia. W odniesieniu do substancji zamieszczonych w wykazie II, Państwa Członkowskie mają obowiązek ustanowienia ogólnych procedur przeprowadzania badań i udzielania pozwoleń na wszystkie bezpośrednie zrzuty, odprowadzanie i składowanie. Zgodnie z postanowieniami przedmiotowej dyrektywy pozwolenie może zostać wydane tylko wtedy, gdy są przestrzegane wszystkie techniczne środki ostrożności, mające na celu zapobieganie zanieczyszczeniu wód podziemnych substancjami z wykazu II. Pozwolenie ustalać powinno miejsce zrzutu, sposób zrzutu, istotne środki bezpieczeństwa, maksymalną dozwoloną ilość substancji w ściekach, jak również przedsięwzięcia umożliwiające monitoring ścieków. Pozwolenia mogą być udzielane tylko na czas ograniczony i muszą być poddawane weryfikacji w okresach czteroletnich. Jeżeli warunki określone w pozwoleniu nie będą przestrzegane, kompetentny organ władzy w danym Państwie Członkowskim powinien cofnąć pozwolenie. Kompetentne organy władzy Państw Członkowskich będą kontrolowały przestrzeganie warunków określonych w pozwoleniach, jak również będą prowadziły rejestr pozwoleń.

Polskie prawo wewnętrzne w zakresie zasad wydawania pozwoleń wodnoprawnych dostosowane zostało do postanowień wyżej wymienionych dyrektyw.

Pozwolenia wodnoprawne wydawane są na podstawie ustawy -prawo wodne z uwzględnieniem przepisów ustawy - Prawo ochrony środowiska (art. 181 ust. 3 dotyczy pozwoleń na wprowadzanie ścieków do wód, lub do ziemi). Pozwolenie określa ilość, stan i skład ścieków, a jeżeli jest to uzasadnione także ilość substancji szczególnie szkodliwych dla środowiska wodnego. Dopuszczalne normy emisji o charakterze generalnym określił minister właściwy do spraw środowiska w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw gospodarki wodnej w rozporządzeniu z dnia 29 listopada 2002 roku w sprawie warunków, jakie należy spełnić przy wprowadzaniu ścieków do wód lub do ziemi oraz w sprawie substancji

szczególnie szkodliwych dla środowiska wodnego¹⁰ oraz w rozporządzeniu z dnia 31 stycznia 2003 roku w sprawie dopuszczalnych mas substancji, które mogą być odprowadzane w ściekach przemysłowych¹¹.

Na podstawie art. 125 i 126 ustawy - prawo wodne przesłanką udzielenia pozwolenia wodnoprawnego jest brak sprzeczności sposobu korzystania z wody z:

- ustaleniami warunków korzystania z wód regionu wodnego¹²,
- ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- wymaganiami ochrony zdrowia ludzi, środowiska oraz dóbr kultury, wpisanych do rejestru zabytków, wynikających z odrębnych przepisów¹³

Organami administracji publicznej, które są kompetentne w zakresie wydawania pozwoleń wodnoprawnych są: starosta i wojewoda.

Zaznaczyć należy, iż kompetencje wojewody w tym zakresie określa art. 140 ust. 2 prawa wodnego. Wojewoda wydaje pozwolenia wodnoprawne w następujących przypadkach:

- jeżeli szczególne korzystanie z wód lub wykonywanie urządzeń wodnych jest związane z przedsięwzięciami mogącymi znacząco oddziaływać na środowisko,
- na wykonywanie urządzeń wodnych zabezpieczających przed powodzią
- na przerzuty wody,
- na wprowadzanie do wód powierzchniowych substancji chemicznych hamujących rozwój glonów,

¹⁰ Dz. U. Nr 212, poz. 1799

¹¹ Dz. U. Nr 35, poz. 309

¹² Podkreślić należy, że zgodność z warunkami korzystania z wód stanowi przesłankę wydania pozwolenia wodno prawnego, gdyż art. 125 ustawy – prawo wodne stanowi, iż pozwolenie wodnoprawne nie może naruszać ustaleń warunków korzystania z wód regionu wodnego lub warunków korzystania z wód zlewni. Plany gospodarowania wodami muszą być uwzględnione w strategii rozwoju kraju, województwa oraz planach zagospodarowania przestrzennego województwa. Rozwiązanie to jest zgodne z ogólną zasadą prawa ochrony środowiska wyrażoną w art. 8 ustawy – Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 roku.

¹³ Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego są aktami decydującymi o sposobie wykorzystania nieruchomości, zamieszczenie więc tego rodzaju przepisów jest stwierdzeniem oczywistym, jednakże bardzo pomocnym w orzecznictwie wodnoprawnym. Podobne znaczenie ma zapis o konieczności nienaruszania wymagań ochrony zdrowia ludzi, środowiska oraz dóbr kultury. Zob. szerzej D. Lebowa (z K. Sikorą): *Institucja nadzoru w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (w:) W.S. Kucharski, M. Żmigrodzki (red.): *Organy ochrony prawnej w okresie transformacji systemowej w Polsce*, Lublin 2008, s. 101-116; I. Koza, L. Osuch-Chacińska, M. Pełola-Sypuła, M. Rytelwski, *Nowe Prawo Wodne, Komentarz*, Zielona Góra 2002, s. 128 i nast.

-jeżeli szczególne korzystanie z wód lub wykonanie urządzeń wodnych odbywa się na terenach zamkniętych w rozumieniu ustawy - Prawo ochrony środowiska.

Organ administracji publicznej, który wydał pozwolenie wodnoprawne jest właściwy w sprawach stwierdzenia wygaśnięcia, cofnięcia lub ograniczenia tego pozwolenia, a także orzeczenia o przeniesieniu prawa własności urządzenia wodnego na własność właściciela wody.

Odrębne uregulowania dotyczą pozwoleń wodnoprawnych w zakresie instalacji wymagających pozwolenia zintegrowanego. Regulacją o charakterze szczególnym objęte zostały na podstawie ustawy - prawo ochrony środowiska, instalacje, których funkcjonowanie ze względu na rodzaj i skalę prowadzonej w niej działalności może powodować znaczne zanieczyszczenie poszczególnych elementów przyrodniczych albo środowiska, jako całości. Rodzaje tych instalacji określone zostały w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 26 lipca 2002 roku w sprawie rodzajów instalacji mogących powodować znaczne zanieczyszczenie poszczególnych elementów przyrodniczych albo środowiska jako całości (Dz. U. Nr 122, poz. 1055).

W tym przypadku zamiast poszczególnych pozwoleń sektorowych na wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi oraz do kanalizacji oraz pozwolenia na pobór wody, organ administracji publicznej wyda pozwolenie zintegrowane.

Należy podkreślić, iż zgodnie z dyspozycją art. 182 u.p.o.ś. uzyskanie pozwolenia zintegrowanego, obejmującego całość oddziaływań na środowisko, wyłącza obowiązek uzyskania innego pozwolenia, tj. np., wodno prawnego na wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi¹⁴. Jednak podmiot prowadzący instalację nie ma prawa wyboru – pozwolenie zintegrowane czy pozwolenie sektorowe, gdyż znalezienie się w grupie instalacji wymagających pozwolenia zintegrowanego jest wiążące i automatycznie powoduje wyłączenie obowiązku uzyskania pozwolenia sektorowego. Wyłączenie tego obowiązku ma odniesienie do wszelkich emisji, objętych pozwoleniem zintegrowanym, pochodzących ze wszystkich instalacji tym pozwoleniem objętych. Ponadto należy zgodzić się z m. Górskim, iż przepis art. 182 u.p.o.ś. należy uznać za podstawę do uchylenia ewentualnych pozwoleń sektorowych, posiadanych przez prowadzącego instalację, objętą pozwoleniem zintegrowanym. Należy zwrócić uwagę, że art. 181 ust. 2 Prawa ochrony środowi-

¹⁴ M. Górski: Komentarz do art. 182 u.p.o.ś. /w:/ Ustawa – prawo ochrony środowiska. Komentarz, red. J. Jendrośka, Wrocław 2001, s. 556; patrz szerzej: J. Jendrośka (red.), M. Bar, M. Górski: Zasady wydawania pozwoleń zintegrowanych. Praktyczny przewodnik prawny, Wrocław 2003, s. 28-53.

ska wyłącza pozwolenia wodnoprawne na wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi spod stosowania przepisów o warunkach, trybie wydawania, cofania i ograniczania pozwolenia. Podkreślić trzeba, że wyłączenie to nie dotyczy pozwoleń zintegrowanych. Wobec powyższego pozwolenia zintegrowane w zakresie wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi oraz poboru wód będą wydawane zgodnie z art. 188 ust. 1 ustawy -Prawo ochrony środowiska, na czas oznaczony, nie dłuższy niż 10 lat. Regulację tę należy traktować jako *lex specialis* w stosunku do przepisów ustawy - Prawo wodne w zakresie okresu na jaki wydawane jest pozwolenie wodnoprawne (co najmniej 10 lat). Zgodnie z dyspozycją art. 127 ust. 2 pozwolenie wodnoprawne na szczególne korzystanie z wód wydaje się na okres nie dłuższy niż 20 lat. Szczególny reżim prawny dotyczy sytuacji, gdy z instalacji wymagającej pozwolenia zintegrowanego odprowadzane są ścieki zawierające substancje niebezpieczne. W takich przypadkach zgodnie z art. 127 ust. 3 ustawy - Prawo wodne pozwolenie wodnoprawne wydaje się na okres nie dłuższy niż 4 lata. Pozwolenie zintegrowane będzie w tym przypadku wydawane na 10 lat, mimo iż dotyczy odprowadzania ścieków zawierających substancje niebezpieczne.

Pozwolenie wodnoprawne wydaje starosta (jak wykonujący zadania z zakresu administracji rządowej). W przypadkach przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko, dla których obligatoryjnie wymagany jest raport oddziaływania na środowisko, a także związanych z eksploatacją instalacji wodnych na terenach zaliczanych do tego rodzaju przedsięwzięć – marszałek województwa.

Należy dodać, iż ustawa z 3 października 2008 roku o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko¹⁵ znowelizowała art. 140 ustawy prawo wodne w zakresie dotyczącym właściwości organów wydających pozwolenie wodnoprawne. Art. 140 ust. 2 a przedmiotowej ustawy stanowi, że w przypadku gdy szczególne korzystanie z wód lub wykonywanie urządzeń wodnych odbywa się na terenach zamkniętych w rozumieniu ustawy Prawo ochrony środowiska, pozwolenie wodnoprawne wydaje dyrektor regionalnego zarządu gospodarki wodnej.

¹⁵ Dz. U. Nr 199, poz. 1227

Summary
Water management act permission in Polish law

Key words: water, law, Poland

Miroslav Štrkolec

Zákonnost' ako princíp (zásada) daňového konania

I. Princípy versus zásady daňového konania

Každé právne odvetvie je pretkané určitými základnými myšlienkami, ktorými sa spravujú právne vzťahy vznikajúce na základe jeho právnych predpisov. Tieto základné myšlienky pritom nemusia byť vždy explicitne vyjadrené konkrétnou právnou normou. Rovnako tak každý procesný postup realizovaný orgánmi verejnej správy má určité základné procesné pravidlá, ktorými sa riadi a ktorých význam možno vidieť najmä v tom, že ide o základné interpretačné pravidlá, ktorými sa spravuje celý proces vo všetkých jeho vnútorných častiach.

Diskusia na tému princípov a zásad v práve ako takom prebiehala v minulosti, prebieha v súčasnosti a bude prebiehať aj budúcnosti. Uvedené súvisí s hľadaním odpovede na otázku, čo to vlastne sú princípy v práve, aké je miesto princípov a zásad v práve a ako je to s ich aplikáciou na konkrétne prípady. Teória práva vychádza z toho, že princípy práva sú vždy normami, ale nie vždy sú normami právnymi¹. Princíp v práve má teda charakter určitého a všeobecného pravidla správania sa, avšak otázna môže byť jeho právna záväznosť. Právne princípy teda charakterizujú vlastnosti ako všestranná neurčitost' a všeobecnosť². Chápu sa aj ako vedúca idea, ktorá platí bezozvyšku, má absolútne určenie, ktoré nepripúšťa výnimku³. Vychádzajúc z uplatňovania princípov v justičnej praxi sa v teórii práva poukazuje aj na to, že princípy v interpretácii sú garantom spravodlivosti,

¹ BARÁNY, E.: Právne princípy medzi prirodzeným a pozitívnym právom, In: Právni princípy, Rechtsprinzipien, Principles of law Kolokvium, Vydavateľství 999, Pelhřimov, 1999, s. 55.

² Tamtiež, s. 58.

³ GAŠPAR, M.: Československé správne právo, OBZOR, Bratislava, 1973, s. 122.

ekvity a integrity právneho systému, pod čím treba rozumieť aj jednotu práva aj jeho úradného výkonu⁴.

V daňovom konaní sa rovnako uplatňujú jeho zásady, ktoré sú v teórii daňového práva vymedzené ako základné pravidlá, podľa ktorých sú v daňovom konaní povinní postupovať správca dane, iné príslušné orgány, daňové subjekty ako aj tretie osoby a ktoré majú podstatný vplyv na začatie a priebeh daňového konania a na rozhodnutie správcu dane. Sú to vedúce myšlienky, ktoré sú pre daňové konanie záväzné, určujúce a nezastupiteľné⁵. Možno súhlasiť aj s názorom, že ide o principiálne, interpretačné a aplikačné pravidlá, prostredníctvom ktorých dochádza k interpretácii jednotlivých daňovo-procesných inštitútov⁶.

V literatúre možno nájsť snahy o rozlišovanie princípov a zásad v daňovom konaní. Určujúcim kritériom pri princípoch je vychádzajúc z vyššie popísaných východísk teórie správneho práva ich chápanie ako vedúcich ideí, ktoré majú absolútne určenie a ktoré nepripúšťajú výnimku. Takto sú ako princípy daňového konania formulované princíp zákonnosti a princíp jednotnosti. Naproti princípom, zásady sú skôr viazané na konkrétnosť určitých spoločenských javov a vzťahov, ich poznateľnosť, relatívnu stabilitu v ich aplikácii a pripúšťanie výnimiek zo svojej aplikácie⁷.

Možno sa však stretnúť aj s názorom, že procesné zásady je potrebné považovať za právne princípy, čo znamená, že procesné zásady podstatne ovplyvňujú interpretáciu a aplikáciu procesných predpisov a že vo výnimočných prípadoch môžu byť aplikované aj priamo. Keby to tak nebolo, bolo by procesné právo neúplné. Keby to tak nebolo, bolo by záhadné, čo to vlastne procesné zásady sú⁸.

Uvedené diskusie na tému vzťahu princípov a zásad v daňovom konaní (ako aj v práve vôbec) sú určite užitočné a prospešné a zároveň argumentačne nálezite podložené. Nastolený problém však nie je natoľko jednoduchý než sa môže na

⁴ PRUSÁK, J.: Princípy v právnej teórii a právnej praxi, In: Právní principy, Rechtsprinzipien, Principles of law Kolokvium, Vydavatelství 999, Pelhřimov, 1999, s. 51.

⁵ BABČÁK, V.: Dane a daňové právo na Slovensku II., Vydavateľstvo Aprilla, Košice, 2008, s. 58.

⁶ BUJŇÁKOVÁ, M.: Princípy a zásady v daňovom práve, In: Aktuálne otázky práva, Zborník vydaný pri príležitosti životného jubilea prof. Jozefa Suchožu, UPJŠ v Košiciach, 2006, s. 160.

⁷ BABČÁK, V.: Dane a daňové právo na Slovensku II., Vydavateľstvo Aprilla, Košice, 2008, s. 58.

⁸ ZOULÍK, F.: Právní principy a procesní zásady, In: Právní principy, Rechtsprinzipien, Principles of law Kolokvium, Vydavatelství 999, Pelhřimov, 1999, s. 184.

prvý pohľad zdať, a odpovedí je určite viac, bez toho, aby sme ktorejkoľvek z nich dali punc správnosti alebo naopak nesprávnosti.

Pre účely tohto príspevku preto budem vychádzať z normatívnej právnej úpravy obsiahnutej v zákone o správe daní a poplatkov⁹, ktorá používa termín základné zásady daňového konania, medzi ktoré (bez toho, aby výslovne uvádzala ich pomenovanie, ktoré je skôr výsledkom výkladu zákona) zaraďuje zásadu zákonnosti, zásadu úzkej súčinnosti a primeranosti, zásadu voľného hodnotenia dôkazov, zásadu neverejnosti, zásadu oficiality, zásadu neformálnosti a zásadu procesnej rovnosti daňových subjektov.

Základné zásady daňového konania pritom nemajú charakter nezáväzných alebo odporúčacích požiadaviek. Naopak, majú rovnakú právnu záväznosť ako ktorákoľvek procesno-právna norma obsiahnutá v zákone o správe daní a poplatkov. Aplikácia každého osobitného zákonného ustanovenia teda musí byť v súlade s týmito základnými zásadami. Z tohto pohľadu teda možno konštatovať, že zásady uplatňované v daňovom konaní majú charakter daňovo-procesnej normy, ktorej porušenie môže viesť a často aj vedie k zrušeniu rozhodnutia v prípade, že samotné rozhodnutie, alebo aj postup správcu dane, ktorý predchádzal vydaniu rozhodnutia je s nimi v rozpore.

Napriek tomu, že účinná právna úprava spája tieto zásady výlučne s daňovým konaním, je potrebné prikloniť sa k záveru, že tieto zásady majú svoje uplatnenie nielen v rámci daňového konania, ale aj v rámci ostatných činností správcov dane vykonávaných v rámci správy daní. Správa daní je totiž širší pojem ako daňové konanie, a zahŕňa aj ďalšie činnosti (procesné postupy), ako je daňová kontrola či daňové exekučné konanie. Len ťažko si možno predstaviť, že by úmyslom zákonodarcu bolo viazať uplatnenie zásad len na daňové konanie. Takmer všetky zásady (zákonnosť, neverejnosť, úzka súčinnosť, procesná rovnosť) totiž majú svoje uplatnenie v rámci všetkých činností vykonávaných v rámci správy daní, to znamená aj v rámci daňovej kontroly alebo daňového exekučného konania. Z tohto dôvodu sa ako ich vhodnejšie zákonné pomenovanie javí základné zásady správy daní¹⁰.

⁹ Zákon č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov a o zmenách v sústave územných finančných orgánov v znení neskorších predpisov.

¹⁰ V Národnej rade Slovenskej republiky bol 1. decembra 2009 prijatý nový zákon o správe daní (daňový poriadok) a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ktorý bol vyhlásený pod č. 563/2009 Z. z., a ktorý nadobudne účinnosť 1. januára 2012. Táto nová právna úprava už počíta s termínom „Základné zásady správy daní“.

II. ZÁSADA ZÁKONNOSTI

Ústavné východiská

Na prvom mieste medzi základnými zásadami daňového konania zákon uvádza zásadu zákonnosti, čo symbolizuje jej postavenie a význam v hierarchii všetkých zásad daňového konania. Zásadu zákonnosti s kľudným svedomím možno považovať za „*conditio sine qua non*“, čiže podmienku, bez ktorej to v daňovom konaní nie možné a od ktorej sa nemožno odchýliť. Z tohto pohľadu sa zásada zákonnosti približuje k tomu, čo bolo vyššie uvedené o princípoch v práve, pričom novšie práce túto zásadu chápu ako princíp daňového konania¹¹. Zásada zákonnosti je vyjadrením základného znaku právneho štátu formulovaného v Ústave Slovenskej republiky (ďalej len „ústava“), v zmysle ktorého štátne orgány môžu konať len na základe ústavy, v jej medziach a v rozsahu a spôsobom ktorý ustanoví zákon¹². Napriek tomu, že ústava hovorí výslovne len o štátnych orgánoch, v daňovom konaní sa zásada zákonnosti vzťahuje aj na obce ako jednotky územnej samosprávy, ktoré majú rovnako ako daňové úrady a colné úrady (štátne orgány) postavenie správcov dane, a to v prípade miestnych daní. Zotrvávajúc v medziach ústavy je potrebné v rámci zásady zákonnosti poukázať aj na nemenej dôležité ustanovenie ústavy formulované v jej záverečných ustanoveniach, podľa ktorého výklad a uplatňovanie ústavných zákonov, zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov musí byť v súlade s touto ústavou¹³. Ide o základné ústavné interpretačné pravidlo, ktoré v záujme a v prospech ústavnosti vyžaduje ústavne konformný výklad (interpretáciu) a aplikáciu všetkých v daňovom konaní uplatňovaných právnych predpisov. Ústavnoprávna teória v tejto súvislosti používa označenie generálna interpretačná a realizačná norma¹⁴. Požiadavka ústavne konformného výkladu zákonov je formulovaná najmä so zreteľom na ochranu základných práv a slobôd fyzických osôb a právnických osôb, ktoré vyplývajú tak z ústavy ako aj Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd¹⁵.

¹¹ BABČÁK, V.: Dane a daňové právo na Slovensku II., Vydavateľstvo Aprilla, Košice, 2008, s. 59.

¹² Článok 2 odsek 2 ústavy.

¹³ Článok 152 odsek 4 ústavy.

¹⁴ ČIČ, M. a kolektív: Komentár k Ústave Slovenskej republiky, Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin, 1997, s. 586.

¹⁵ Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd v znení dodatkových protokolov publikovaný pod 209/1992 Zb.

V daňovom konaní je potrebné brať zreteľ najmä na tieto ústavne garantované práva a slobody, ktoré sa v jeho rámci uplatňujú v rôznom rozsahu:

) **rovnosť v dôstojnosti i v právach** (článok 12 ods. 1 ústavy); v súlade s ústavným princípom rovnosti a zákazom zvýhodňovania ako aj znevýhodňovania v základných právach a slobodách z dôvodov v ústave uvedených (článok 12 ods. 2 ústavy), aj daňové konanie je založené na zásade, že všetky daňové subjekty majú v daňovom konaní rovnaké práva a povinnosti. V literatúre sa pritom objavujú názory, že procesná rovnosť daňových subjektov sa uplatňuje nielen bez ohľadu na majetok, či veľkosť daňového subjektu, ale aj bez ohľadu na také kritérium akým sú výsledky volieb¹⁶.

- **zákonnosť ukladania povinností** (článok 13 odsek 1 písm. a) ústavy); ide o všeobecnú ústavnú požiadavku na zákonný (právny) podklad pre ukladanie povinností, čo je v rovine daní a poplatkov konkretizované aj článkom 59 ods. 2 ústavy, podľa ktorého dane a poplatky možno ukladať len zákonom alebo na základe zákona. Tu už ide o ústavné vyjadrenie zásady „Nullum tributum sine lege“.
- **právo na ochranu súkromného a rodinného života** (článok 19 ods. 2 ústavy) a **právo na ochranu pred neoprávneným zhromažďovaním, zverejňovaním alebo iným zneužívaním údajov o svojej osobe** (článok 19 ods. 3 ústavy); v súvislosti s týmito právami možno poukázať na zásah ústavno-súdnej kontroly súladu právnej úpravy daňového konania s ústavou. Uznesením Ústavného súdu Slovenskej republiky (ďalej „ústavný súd“) PL.ÚS 4/02-19 bola pozastavená účinnosť sporného ustanovenia zákona o správe daní a poplatkov upravujúceho majetkové priznanie, pretože ústavný súd dospel k záveru, že jeho ďalším uplatňovaním v rozsahu a spôsobom upraveným týmto právnym predpisom môže dôjsť k ohrozeniu práva na ochranu pred neoprávneným zasahovaním do súkromného a rodinného života (čl. 19 ods. 2 ústavy), ako aj práva na ochranu pred neoprávneným zhromažďovaním údajov o fyzických osobách podliehajúcich režimu podávania majetkových priznaní (čl. 19 ods. 3 ústavy). Sporné ustanovenie zákona bolo neskôr novelou zo zákona vypustené.
- **právo vlastníť majetok** (článok 20 ústavy); každé zdanenie predstavuje v podstate legálne odňatie časti nadobudnutého majetku daňového subjektu

¹⁶ KOBÍK, J: Správa daní a poplatkú s komentářem, Komplexní pohled na problémy správy daní, 4. aktualizované vydání, ANAG, Olomouc, 2005, s. 50.

a preto sa musí uskutočniť v ústavnom a zákonnom rámci. Ani záujem štátu na realizácii príjmovej stránky štátneho rozpočtu nemôže byť a nie je nadradený dodržiavaniu a rešpektovaniu práv, ktoré zákony priznávajú daňovým subjektom. Za situácie, kde právo umožňuje rozdielny výklad, nemožno pri riešení prípadu obísť fakt, že na poli verejného práva (daňového práva) štátne orgány môžu konať len to, čo im zákon výslovne umožňuje (na rozdiel od občanov, ktorý môžu konať všetko, čo nie je zakázané). Z tejto maximy potom vyplýva, že pri ukladaní a vymáhaní daní podľa zákona, teda pri de facto odnímaní časti nadobudnutého vlastníctva sú orgány verejnej moci povinné šetriť podstatu a zmysel základných práv a slobôd. Inak povedané, v prípade pochybností sú povinné (orgány verejnej moci) postupovať miernejšie - in dubio mitius (Ústavný súd Českej republiky IV. ÚS 666/02, mutatis mutandis Ústavný súd Slovenskej republiky I. ÚS 241/07).

- **právo na súdnu ochranu** (článok 46 ods. 1, 2 ústavy); zákonnosť rozhodovacej činnosti ako aj postupov orgánov daňovej správy je spôsobilým predmetom súdnej kontroly (článok 142 ods. 1 ústavy). Preskúvanie rozhodnutí vydaných v daňovom konaní vychádza z princípu generálnej klauzuly, z ktorej vyplýva, že súdom je preskúmateľné v zásade každé rozhodnutie orgánu daňovej správy vrátane toho, o ktorom zákon výslovne neuvádza, že je preskúmateľné. Zároveň však princíp generálnej klauzuly umožňuje, aby zákonom boli z preskúvania súdmi vylúčené na princípe negatívnej enumerácie rozhodnutia, ktorých súdny prieskum je vylúčený. Z právomoci súdu však nemôže ani zákon vylúčiť preskúvanie rozhodnutí týkajúcich sa základných práv a slobôd¹⁷.
- **právo na právnu pomoc** (článok 47 ods. 2 ústavy); uvedené právo je realizované v rámci možnosti daňového subjektu nechať sa v daňovom konaní zastupovať (advokátom, či daňovým poradcom), a nevyhnutnosť jeho uplatňovania je okrem iného aj dôsledkom neprehľadnosti (v niektorých prípadoch dokonca až nejednoznačnosti) daňovo-právnych noriem.
- **právo na tlmočníka** (článok 47 ods. 4 ústavy); ústava priznáva právo na tlmočníka každému kto vyhlási, že neovláda jazyk, v ktorom sa vedie konanie pred orgánmi verejnej správy. Absencia práva na tlmočníka v paragrafom

¹⁷ Rozhodnutia, ktoré sú vylúčené z preskúmania súdmi ustanovuje § 100 zákona o správe daní a poplatkov.

znení zákona o správe daní a poplatkov nemôže mať a nemá nijaký vplyv na povinnosť správcov dane a iných príslušných orgánov toto ústavné právo daňového subjektu rešpektovať a vytvoriť podmienky pre jeho realizáciu.

- **právo na prerokovanie vecí bez zbytočných prietahov**¹⁸ (článok 48 ods. 2 ústavy); Každý proces prebiehajúci pred orgánmi verejnej správy by mal byť vedený v duchu hospodárnosti a plynulosti. Aj v daňovom konaní možno konštatovať, že len rýchle konanie bez zbytočných prietahov môže viesť k požadovanému účelu. Za hospodárne konanie teda možno považovať len rýchle konanie spojené s čo najmenšími nákladmi na jeho vykonanie. Zákonnými nástrojmi na dosiahnutie hospodárnosti v daňovom konaní sú najmä tie ustanovenia, ktoré limitujú vykonanie určitého procesného úkonu správcu dane ale aj daňového subjektu konkrétnou lehotou.

Zákonná úprava

Zásada zákonnosti je zákone o správe daní a poplatkov konštruovaná tak, že v daňovom konaní sa postupuje v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi, chránia sa záujmy štátu a obcí a dbá sa pritom na zachovávanie práv a právom chránených záujmov daňových subjektov a ostatných osôb zúčastnených v daňovom konaní. Zákonnosť v daňovom konaní teda možno charakterizovať tromi pojmovými znakmi.

Po prvé ide o **postup v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi**. V intenciách vyššie uvedeného ide predovšetkým o postup v súlade s ústavou ako aj so zákonmi tak z oblasti daňového práva hmotného ako aj daňového práva procesného. Napriek tomu, že hovoríme o daňovom konaní teda o procese regulovanom normami procesného daňového práva, požiadavka zákonnosti sa vzťahuje s rovnakou vážnosťou aj na postup v súlade s hmotno-právnymi predpismi. Sú to práve hmotno-právne normy, ktorých správna aplikácia je v konečnom dôsledku podmienkou zákonného rozhodnutia v daňovom konaní. Hmotno-právne normy totiž stanovujú základné daňové prvky (subjekt, predmet, základ a sadzba dane). Tak napríklad otázka oprávnenosti zahrnutia výdavkov konkrétneho daňovníka dane z príjmov do daňových výdavkov, ktoré znižujú základ

¹⁸ V minulosti sa objavovali názory, že v daňovom konaní ani v správnom konaní ústava SR nepriznáva jeho účastníkom právo na prerokovanie vecí bez zbytočných prietahov. Tieto názory sa však ukázali ako nesprávne, čo okrem iného v náleze konštatoval aj ústavný súd, ktorý výslovne uviedol, že právo na prerokovanie vecí bez zbytočných prietahov podľa článku 48 ods. 2 ústavy sa priznáva aj v konaní orgánov verejnej správy (Nález ústavného súdu, sp. zn. II ÚS 62/99 zo 14. júla 1999).

dane, a teda v konečnom dôsledku znižujú aj daňovú povinnosť, je výlučne otázkou, ktorú upravujú hmotno-právne ustanovenia zákona o dani z príjmov¹⁹. Inak povedané, samotná zákonnosť vo formálnom procese (v daňovom konaní) a dodržanie príslušných procesno-právnych ustanovení zákona o správe daní a poplatkov ešte nezaručuje zákonné rozhodnutie z pohľadu hmotno-právnej úpravy. Zákonné rozhodnutie je výsledkom daňového konania len vtedy ak správca dane postupoval v súlade s príslušnými hmotno-právnymi normami, ktoré správne aplikoval na riadne zistený skutkový stav, a v konaní rešpektoval príslušné procesno-právne normy.

Požiadavku na postup v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi však nemožno redukovať na predpisy vyhlásené v Zbierke zákonov, ktoré majú teritoriálne neobmedzenú účinnosť na celom území Slovenskej republiky. Správcom dane sú totiž aj obce v prípade miestnych daní a miestneho poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady. Miestne dane majú fakultatívny charakter, sú ukladané na základe zákona všeobecne záväzným nariadením obce. Všeobecne záväzné nariadenia obcí zo sféry miestnych daní, pritom na základe zákonného splnomocnenia upravujú viaceré prvky (náležitosti) miestnych daní, ktoré zákonná úprava buď vôbec neustanovuje alebo ich síce ustanovuje, ale zároveň splnomocňuje obec na to, aby sa v závislosti od miestnych podmienok odchytila od zákonnej úpravy²⁰. Obec ako správca dane je teda v daňovom konaní, v ktorom má v zásade rovnaké právomoci ako daňový úrad či colný úrad povinná postupovať nielen v súlade s ústavou a zákonmi ale aj v súlade s vlastnými všeobecne záväznými nariadeniami z oblasti miestnych daní a miestneho poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady.

Špecifická situácia nastáva pri správe dane z motorových vozidiel. Napriek tomu, že sa jedná o miestnu daň plynu do rozpočtov vyšších územných celkov, jej správu vykonávajú daňové úrady (teda štátne orgány). Daň z motorových

¹⁹ §§ 19 až 21 zákona č. 595/2003 Z.z.

²⁰ Napríklad § 16 ods. 1 zákona č. 582/2004 Z.z. síce ustanovuje, že ročná sadzba dane z bytov a nebytových priestorov je 0,033 eura za každý aj začatý m² podlahovej plochy, avšak zároveň splnomocňuje obec, aby vo všeobecne záväznom nariadení ročnú sadzbu dane zvýšila alebo znížila v obci alebo jej jednotlivé časti v závislosti od miestnych podmienok. Pokiaľ však ide o ostatné miestne dane, ktoré môže ukladať obec (s výnimkou dane za jadrové zariadenie), zákon sadzbu dane vôbec neustanovuje, ale jej výšku ponecháva na všeobecne záväzné nariadenie. Okrem určenia sadzby dane, však obce vo všeobecne záväzných nariadeniach môžu ustanoviť aj oslobodenie od dane, zníženie dane, platenie dane v splátkach, lehotu splatnosti splátok a pod.

vozidiel je však tiež fakultatívnou daňou, ktorú vyššie územné celky môžu (nemusia) ukladať na svojom území všeobecne záväzným nariadením. S tým sú spojené aj ďalšie normotvorné oprávnenia vyšších územných celkov, ktoré vo všeobecne záväznom nariadení môžu ustanoviť sadzbu tejto dane, ktorá však nesmie byť nižšia ako je uvedená v zákone, taktiež v medziach zákona môžu vyššie územné celky ustanoviť fakultatívne oslobodenie od dane či zníženie dane. Daňový úrad vykonávajúci správu dane z motorových vozidiel teda v daňovom konaní bude povinný postupovať tak v súlade so zákonmi ako aj v súlade s všeobecne záväzným nariadením vyššieho územného celku o dani z motorových vozidiel.

Druhým pojmovým znakom zákonnosti v daňovom konaní je **ochrana záujmov štátu a obcí**. Uvedený postulát súvisí s tým, že primárnym účelom predpisov daňového práva je vytvoriť také právne prostredie, ktorým sa zabezpečí tvorba príjmovej stránky verejných rozpočtov v takom rozsahu, ktorý umožní plniť jednotlivé úlohy a funkcie verejnoprávných subjektov. Preto je aj daňové konanie založené na naderadenosti záujmov štátu a obcí pred záujmami daňových subjektov. Vzhľadom k skutočnosti, že po prijatí zákonov tvoriacich tzv. Fiskálnu decentralizáciu v roku 2004 sa stali oprávnenými príjemcami dane aj vyššie územné celky (daň z motorových vozidiel, ale aj podielová daň z príjmov fyzických osôb²¹), mám za to, že v citovanom zákonnom ustanovení by mala byť obsiahnutá aj doposiaľ absentujúca požiadavka na ochranu záujmov vyšších územných celkov v daňovom konaní.

Ochranu záujmov štátu a obcí (vyšších územných celkov) v daňovom konaní však nemožno požadovať absolútne, ale len v kontexte s tretím pojmovým znakom zákonnosti v daňovom konaní, teda s požiadavkou na **zachovávanie práv a právom chránených záujmov daňových subjektov a ostatných osôb zúčastnených v daňovom konaní**. Samozrejme, vzhľadom na charakter daňového práva a jeho primárnu fiskálnu funkciu, nad právami daňových subjektov prevažujú ich povinnosti. Daňové subjekty však majú zo zákona celý rad práv a právom chránených záujmov, ktoré musia správcovia dane rešpektovať, a ktoré vyplývajú tak z noriem hmotného práva ako aj noriem procesného práva. Príkladmo možno poukázať na tieto práva daňových subjektov vyplývajúce z noriem hmotného práva:

²¹ Zákon č. 563/2004 Z.z. o rozpočtovom určení výnosu dane z príjmov fyzických osôb v znení neskorších predpisov stanovuje, že výnos z dane z príjmov fyzických osôb (s výnimkou zrážkovej dane) plynie do rozpočtov obcí (70,3%), vyšších územných celkov (23%) a len zvyšok ostáva štátu.

1. právo rozhodnúť sa, či daňovník dane z príjmov bude uplatňovať pri príjmoch z podnikania preukázateľné výdavky alebo paušálne výdavky percentom z príjmov (§ 6 ods. 10 zákona o dani z príjmov),
2. právo, nie však povinnosť uplatňovať odpisy hmotného a nehmotného majetku (§ 23 a nasl. zákona o dani z príjmov),
3. právo rodičov dieťaťa dohodnúť sa, ktorý z nich si bude na dieťa žijúce v spoločnej domácnosti uplatňovať daňový bonus (§ 33 zákona o dani z príjmov),
4. právo daňovníka uplatniť si nezdaniteľné časti základu dane na manželku, prípadne z dôvodu účelového sporenia (§ 11 zákona o dani z príjmov).

Ide len o demonštratívny výpočet, ktorý by mohol pokračovať ďalej, čo by však nebolo účelné. Z práv a právom chránených záujmov daňových subjektov upravených normami procesného práva možno príkladmo uviesť:

1. právo daňového subjektu nechať sa v daňovom konaní zastupovať advokátom, či daňovým poradcom (§ 9 zákona o správe daní a poplatkov),
2. právo daňového subjektu nazerať do svojich daňových spisov (§ 22 zákona o správe daní a poplatkov),
3. právo žiadať od správcu dane informáciu o tom, či iný daňový subjekt je registrovaný (§ 31 ods. 17 zákona o správe daní a poplatkov),
4. záujem na výžive daňového subjektu a osôb na jeho výživu odkázaných pri jej ohrození v konaní o povolení úľavy alebo odpustení daňového nedoplatku (§ 64 zákona o správe daní a poplatkov).

Všetky tieto a zároveň celý rad ďalších práv a právom chránených záujmov daňových subjektov a tretích osôb zúčastnených v daňovom konaní, sú teda povinné orgány daňovej správy rešpektovať a dbať o ich zachovávanie.

III. ZÁVER

Zásada zákonnosti zaujíma prioritné miesto medzi zásadami daňového konania, v širšom kontexte správy daní a v konečnom dôsledku v celom právnom systéme. Dôvodom pre takéto konštatovanie je fakt, že bez jej uplatňovania v daňovom konaní by už nebolo možné považovať daňové konanie za právny proces.

Dodržiavanie zásady zákonnosti v daňovom konaní často bolo a aj je posudzované v rozhodovacej činnosti správnych súdov, ktorých rozhodnutia síce nemajú precedenčný význam, avšak ich vplyv na rozhodovaciu činnosť orgánov daňovej správy nemožno uprieť. Z množstva judikátov možno vybrať tento, ktorý zdôrazňuje zásadu zákonnosti ako základné interpretačné pravidlo: „Účel

a zmysel zákona nemožno hľadať len v slovách a vetách právneho predpisu, nakoľko v právnom predpise sú a musia byť obsiahnuté aj princípy uznávané demokratickými právnymi štátmi. Za určitých okolností môže právny princíp vylúčiť doslovný výklad textu zákona a týmto spôsobom interpretovať a realizovať skutočný obsah a význam právnej normy. Argumentácia sa tak musí opierať nielen o samotný doslovný text zákona, ale aj o závery dosiahnuté štandardnými interpretačnými metódami. Pri interpretácii právneho predpisu je nutné sa odchýliť aj od na prvý pohľad jednoznačného textu, a na miesto doslovného výkladu zvoliť výklad konformný s účelom a zmyslom zákona so zreteľom na relevantné právne princípy.²²“

SUMMARY

Lawfulness as a rule of tax proceedings

Each procedure conducted by the public administration authorities is governed by certain basic procedural rules, which are important due to their character of basic interpretation and application rules governing all the internal parts of a procedure. Principle of legality is the first basic principle of the tax proceedings, which mirrors its status and importance in hierarchy of all the tax proceedings principles. The principle of legality may be undoubtedly regarded as „*conditio sine qua non*“, i.e. a condition which must be observed and may not be omitted in the tax proceedings. If the principle of legality had not been applied, the tax proceedings would not have been considered a legal proceeding anymore.

Key words: lawfulness, tax

²² Rozsudok Nejvyššího správního soudu České republiky 5 Afs 14/2004.

Anna Románová

Význam miestnych daní pre rozpočty územnej samosprávy

Keď v roku 1992 pri prijímaní Ústavy SR došlo k zakotveniu delby štátnych a miestnych daní, právna prax určite nepredpokladala, že bude trvať až dvanásť rokov, kým toto ustanovenie Ústavy ako základného zákona štátu bude uvedené do života. Rovnako s existenciou miestnych daní počítal aj zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení¹. Napriek tomu sa miestne dane dostali do života až 1.11.2004 zákonom č. 582/2004 Z. z. o miestnych daniach a miestnom poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady.

Rovnako zakotvuje Ústava aj princíp zákonnosti ukladania daní. Dane možno teda ukladať zákonom alebo na základe zákona. Daňová sústava SR je koncipovaná tak, že všetky dane sú ukladané zákonom, čiže povinnosť platiť ich vyplýva priamo zo zákona nezávisle od rozhodnutia správcu dane alebo iného subjektu. Práve v tomto smere sú miestne dane výnimkou, keďže sa pri nich uplatňuje druhá časť ústavného princípu zákonnosti – teda ich ukladanie „na základe zákona“. Takýmto zákonom, na základe ktorého sú obce a VÚC oprávnené ukladať miestne dane, je vyššie spomenutý zákon o miestnych daniach. Miestne dane sú teda ukladané podzákonnými aktmi – všeobecne záväznými nariadeniami obcí

¹ V zákone o obecnom zriadení sa na viacerých miestach spomínajú miestne dane:

1. vlastnými príjmami obce sú aj „výnosy z miestnych daní...“ §11 ods.4 písm. b)
2. obec „rozhoduje vo veciach miestnych daní ... a vykonáva ich správu §11 ods.4 písm. c)
3. obecné zastupiteľstvo rozhoduje o „zavedení a zrušení miestnej dane...“ §11 ods.4 písm. d)
4. obecné zastupiteľstvo určuje „náležitosti miestnej dane...“ §11 ods.4 písm. e).

Babčák, V.: Miestne dane a miestne poplatky – stav a perspektíva, *Financování územní samosprávy ve sjednocující sa Evropě. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada teoretická, svazek 287 : sborník 1. Mezinárodního právníckého symposia : Brno 12.9.2003, Masarykova univerzita v Brně, 2005, s.3*

a VÚC, v ktorých musia byť obsiahnuté všetky konkrétne podmienky ich vyberania. Zákon o miestnych daniach sa zároveň stal základňou fiskálnej decentralizácie², ktorá posilňuje právomoc a zodpovednosť územnej samosprávy pri rozhodovaní o použití verejných zdrojov, prispieva k spravodlivejšiemu rozdeľovaniu finančných zdrojov a k stabilizácii príjmov územnej samosprávy na dlhšie časové obdobie³.

Ústavou aj zákonom o obecnom zriadení predvídaný inštitút miestnych daní sa teda nakoniec premietol do skutočnosti a obce získali nový nástroj nadobúdania vlastných príjmov⁴. Miestne dane sú nástrojom, ktorý podstatným, aj keď nie rozhodujúcim, spôsobom⁵ posilňuje finančnú samostatnosť obcí. Tieto dane predstavujú reálny zdroj peňažných príjmov miestnych rozpočtov, popri iných príjmoch, ktoré sú tieto rozpočty oprávnené získavať⁶. Skutočnosť, že nie sú len

² K tomu pozri aj zákon č. 564/2004 Z. z. o rozpočtovom určení výnosu dane z príjmov územnej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov, zákon č. 583/2004 Z. z. o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy a o zmene a doplnení niektorých zákonov a nariadenie vlády č. 668/2004 Z. z. o rozdeľovaní výnosu dane z príjmov územnej samospráve.

Babčák, V.: Právne aspekty ukladania miestnych daní, *Ekonomiczne i prawne problemy racjonalizacji wydatków publicznych Tom III: kontrowersie wokół wydatkowania środków publicznych w wybranych dziedzinach funkcjonowania państwa i gospodarki narodowej / Rec. Cezary Kosikowski*, 2005, s. 11

³ Babčák, V.: Právne aspekty ukladania miestnych daní, *Ekonomiczne i prawne problemy racjonalizacji wydatków publicznych Tom III: kontrowersie wokół wydatkowania środków publicznych w wybranych dziedzinach funkcjonowania państwa i gospodarki narodowej / Rec. Cezary Kosikowski*, 2005, s. 11

⁴ Ústava SR jednoznačne prioritizuje financovanie potrieb jednotiek územnej samosprávy z vlastných príjmov, čo vyplýva z čl. 65 ods. 2 Ústavy, podľa ktorého „obec a vyšší územný celok financujú svoje potreby predovšetkým z vlastných príjmov, ako aj zo štátnych dotácií.“

Štrkolec, M.: Príjmy miestnych rozpočtov – ústavné predpoklady a realita, 15 rokov Ústavy Slovenskej republiky – Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Košice 6. – 7. septembra 2007

⁵ Podiel príjmov miestnych daní na celkových daňových príjmoch vybraných miest v roku 2008 v tisícoch Sk:

Bratislava: 786 372/ 4 524 733

Košice: 954 220/ 2 664 886

Trenčín: 128 830/ 590 993

Zvolen: 66 628/ 405 027

Záverečné účty vybraných miest

⁶ Vlastnými príjmami rozpočtu obce sú: a) výnosy miestnych daní a poplatkov podľa osobitného predpisu, b) nedaňové príjmy z vlastníctva a z prevodu vlastníctva majetku obce a z činnosti obce a jej rozpočtových organizácií podľa tohto alebo osobitného zákona, c) výnosy z finančných

okrajovým a doplnkovým zdrojom príjmov platí aj navzdory početným pokusom o vyhnutie sa daňovej povinnosti zo strany daňovníkov, ktoré sú však sprievodným javom všetkých daní každej daňovej sústavy, a teda neodôvodňujú podhodnocovanie miestnych daní. Aj v prípade nesplnenia ohlasovacej povinnosti či vedome nesprávnom vyplnení daňového priznania však obec miestnym zisťovaním nakoniec môže zistiť skutkový stav. To, že efektívnosť vyberania miestnych daní je vo viacerých prípadoch otázna, je podmienené predovšetkým personálnym zložením administratívneho aparátu obcí ako správcov týchto daní. Je totiž pochopiteľné, že väčšina malých miest a obcí nie je schopná zabezpečiť právne kvalifikovaný personál a nemá ani dostatočné príjmy na zabezpečenie vymáhania daňových nedoplatkov prostredníctvom iných subjektov⁷. Aj napriek vyššie spomenutej realnosti sa však vôbec nedá hovoriť o úplnej samostatnosti obcí len vďaka týmto daňovým príjmom. Je potrebné hľadať rezervy aj v iných zdrojoch príjmov štátu, ktoré by mohli posilniť príjmovú základňu rozpočtov obcí. Proti predchádzajúcej právnej úprave znamenalo zavedenie miestnych daní v podstate len nahradenie dovtedajších miestnych poplatkov⁹, pochopiteľne, s istými zmenami v ich konštrukcii. Na tomto mieste je nutné skonštatovať, že zákonodarca sa príliš nenamáhal tým, aby jednotlivé miestne dane upravid rovnomerne a komplexne. Citelne sa prejavuje skutočnosť, že právne úpravy dane

prostriedkov obce, d) sankcie za porušenie finančnej disciplíny uložené obcou, e) dary a výnosy dobrovoľných zbierok v prospech obce, f) podiely na daniach v správe štátu podľa osobitného predpisu, g) iné príjmy ustanovené osobitnými predpismi, ak tak ustanoví osobitný predpis.

§5 ods. 1 a 3 zákona č. 583/2004 Z. z. o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy a o zmene a doplnení niektorých zákonov

⁷ Obec ako správca dane je oprávnená zabezpečiť vymáhanie daňových nedoplatkov napríklad aj podľa Exekučného poriadku (zákon č. 233/1995 Z. z.) - spravidla sa teda využíva exekúcia na účet dlžníka, keďže obce nedisponujú administratívnym aparátom tak ako exekučné úrady, a preto využívajú ich služby, aj keď za úplatu. – pozn. autora.

⁸ Bujňáková, M.: Podiel daní na príjmoch miestnych rozpočtov, Public administration & informatics within public administration 2002, Sborník príspevků z mezinárodní konference, Univerzita Pardubice, Lázně Bohdaneč, 16. – 18. 9. 2002, s.32

⁹ Tento krok podlieha kritike teoretikov finančného a daňového práva, vzhľadom na existenciu zásadných rozdielov medzi inštitútmi daní a poplatkov. Tým najpodstatnejším rozdielom je neekvivalentný charakter daní, pričom pre poplatky je príznačná spätosť s aktívnou činnosťou verejných orgánov v prospech poplatníka.

Štrkolec, M.: Príjmy miestnych rozpočtov – ústavné predpoklady a realita, 15 rokov Ústavy Slovenskej republiky – Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Košice 6. – 7. septembra 2007

z nehnuteľností a dane z motorových vozidiel boli len prevzaté z pôvodných právnych úprav zákona č. 317/1992 Zb. o dani z nehnuteľnosti, vtedy ešte ako štátnej dane, a zákona č. 87/1994 Z. z. o cestnej dani. Úprava týchto dvoch daní, aj keď len prebratá, je oveľa ucelenejšia a podrobnejšia, než právna úprava všetkých ostatných miestnych daní, pri ktorých zákon ponúka veľkú voľnosť obciam a vyšším územným celkom a ich predstavám, vyjadreným vo všeobecne záväzných nariadeniach, a upravuje tieto dane len rámcovo. V konečnom dôsledku to však vôbec nemusí znamenať negatívum, a síce z dôvodu, že takáto stručná úprava umožňuje obciam a VÚC vo väčšej miere upraviť podmienky ukladania a vyberania týchto daní podľa svojich potrieb.

Keďže zákonná úprava je pomerne minimalistická, hlavné kompetencie pri úprave podrobností k týmto daniam sú v rukách obcí, ktoré tak robia prostredníctvom všeobecne záväzných nariadení, kde však možno nájsť aj menšie či väčšie nedostatky, a to najmä pokiaľ ide o sledovanie zmien zákonnej úpravy. Opakovane sa môžeme stretnúť s nariadeniami obcí, ktoré obsahujú znenie podľa medzi tým zmenených, a teda už neplatných ustanovení zákona, a oveľa bežnejšie aj so zbytočným kopírovaním aj tak nariadením nezmeniteľnej zákonnej úpravy, čo môže pôsobiť na bežného daňovníka mátuco. Častým prípadom je aj situácia, že mimo obecného/mestského úradu daňovník nemá možnosť oboznámiť sa so všeobecne záväznými nariadeniami. Aj keď zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení neustanovuje priamu povinnosť obce zverejniť platné všeobecne záväzné nariadenie na internetovej stránke obce a hovorí len o zverejnení na úradnej tabuli a aj „spôsobom v obci obvyklým“¹⁰, vzhľadom na dobu, v ktorej žijeme, považujem zverejňovanie týchto nariadení prostredníctvom internetu za potrebné a vhodné, nakoľko umožňuje širšej verejnosti oboznámiť sa so zásadnými otázkami potrebnými pre život obyvateľov obcí a miest.¹¹ Napriek takýmto menším či väčším nedostatkom sú všeobecne záväzné nariadenia nezastupiteľným spôsobom premietnutia ustanovení zákona o miestnych daniach do reálnej podoby pre individuálne potreby konkrétnej obce, ktorá tak v rámci zákonných limitov

¹⁰ O zverejnení na internetovej adrese sa výslovne hovorí len pokiaľ ide o návrhy všeobecne záväzných nariadení. §6 ods.3 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení

¹¹ Príkladom je Prešovský samosprávny kraj, ktorý ako jediný zo samosprávnych krajov nemá na svojej internetovej stránke aktuálne všeobecne záväzného nariadenia o dani z motorových vozidiel, uvádzajúce sadzby daní v mene euro po tom, čo táto platí v Slovenskej republike ako zákonné platidlo už od 1.1.2009.

môže uplatniť jednotlivé dane podľa miestnych podmienok a prispôbiť ich vlastným potrebám.

Zákonná úprava dane z pozemkov je pomerne exaktná a samospráve ponecháva možnosť úpravy v súlade s miestnymi podmienkami len pokiaľ ide o sadzbu dane a čiastočne pri určení hodnoty pozemku. Sadzbu dane je správca dane oprávnený určiť rozdielne pre jednotlivé druhy pozemkov, a to tak pre celú obec, alebo aj jej jednotlivé časti. V prípade väčších miest je obvyklé stanovovanie vyšších sadzieb dane pre mesto, resp. jeho centrum a nižších pre jeho okrajové časti, a to buď pre každý druh pozemku v rámci časti mesta osobitne, alebo jednotnou sadzbou pre všetky druhy pozemkov¹². V prípade menších miest a obcí je častejšie stanovenie jednotnej sadzby dane pre celé mesto, resp. pre jednotlivé druhy pozemkov, i keď niektoré obce a mestá taktiež stanovujú zníženia sadzieb pre prímestské oblasti či pre pozemky v extraviláne obce¹³. Pri dani zo stavieb majú obce a mestá právo stanovovať len sadzbu dane, a to i rôzne pre jednotlivé druhy stavieb, pričom najvyššie sadzby stanovujú vždy pre stavby podľa §10 ods.1 písm. e) a f) zákona o miestnych daniach v znení neskorších predpisov. Pri väčších mestách je v rôznosti sadzieb odzrkadlené aj umiestnenie stavieb vo vzťahu k centru mesta. Pokiaľ ide o úpravu sadzby dane z bytov, pomerne výrazný rozdiel je medzi bytmi a nebytovými priestormi, pri ktorých je sadzba dane aj niekoľko násobne vyššia ako sadzba dane pre byty, obzvlášť pri nebytových priestoroch určených na podnikanie a inú zárobkovú činnosť.

Najvýraznejšou právomocou obcí a miest vo vzťahu k ukladaniu dane z nehnuteľnosti je práve určovanie daňovej sadzby. Priemerné sadzby dane z

¹² Napríklad sadzba dane na území hlavného mesta Bratislavy pre záhrady, zastavané plochy a nádvorcia, stavebné pozemky a ostatné plochy okrem zastavaných pozemkov je:

- a) 0,9 % u pozemkov na území mestskej časti Rusovce, Jarovce, Čunovo, Vajnory, Devín, Záhorská Bystrica, Lamač a Devínska Nová Ves v lokalite Devínske jazero p. č. 2671, 2672/1, 2644, 2644/1, 2692, 2666/4, 2756, 2697/2, 2677, 2654, 2585/4, 2585/2,
- b) 1 % u pozemkov na území mestskej časti Nové Mesto, Ružinov, Petržalka, Karlova Ves, Dúbravka, Devínska Nová Ves, Rača, Podunajské Biskupice a Vrakuňa, ak nie je uvedené inak,
- c) 1,2 % u pozemkov na území mestskej časti Staré Mesto.

§3 ods.2 všeobecne záväzného nariadenia hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy č. 10/2007 o dani z nehnuteľností

¹³ §3 VZN obce Hurbanova Ves č. 2/2007 stanovuje všeobecnú sadzbu dane 0,38% zo základu dane, ktorá sa v zastavanom území obce zvyšuje na:

1. 1,30% za ornú pôdu, trvalé trávne porasty, chmeľnice, vinice, ovocné sady a lesné pozemky
2. 0,75% za záhrady, zastavané plochy a nádvorcia a ostatné plochy s výnimkou stavebných pozemkov.

nehnutelností sú v porovnaní s rokom 2004, keď ich výšku určoval štát zákonom, viac ako dvojnásobne vyššie.¹⁴ Dane z nehnuteľností vzrástli najprudšie medzi rokmi 2004 a 2005, kedy boli samosprávy prvýkrát oprávnené rozhodnúť o ich výške samostatne. V ďalších rokoch sa už ich rast výrazne spomalil. Aj v tomto sa prejavuje nie len rozsah oprávnení samospráv prispôbiť si právnu úpravu svojim potrebám, ale ukazuje aj ich skutočné potreby s prihliadnutím na reálne platobné schopnosti daňovníkov v príslušnom regióne, meste, obci.¹⁵ Vo vzťahu k ostatným daniam, ktorých správcom je obec, sú typické rozsiahle splnomocňovacie ustanovenia zákona. Je na správcovi dane, aby určoval sadzby týchto daní, oslobodenia a zníženia dane či spôsob vyberania dane. Taktiež je oprávnený určovať povinnosti daňovníka a platiteľa dane¹⁶, ako sú napríklad povinnosti prevádzkovateľa ubytovacieho zariadenia, predajného automatu alebo nevyhľadného hracieho prístroja, či dokonca vymedzovať pri dani za užívanie verejného priestranstva miesta, ktoré sú verejnými priestranstvami a spôsoby ich užívania, hoci zákon ustanovuje, čo sa rozumie verejným priestranstvom a demonštratívne vymenúva spôsoby jeho užívania. Pokiaľ ide o jedinú daň ukladanú vyšším územným celkom, daň z motorových vozidiel, VÚC môže určovať vyššie než zákonom stanovené sadzby tejto dane a prípadné ďalšie zníženia a oslobodenia.

Miestne dane zohrávajú veľmi dôležitú úlohu v súvislosti so zavádzaním zmien smerujúcich k fiskálnej decentralizácii a posilňovaniu samostatnosti a nezávislosti obcí. Ich prostredníctvom participujú jednotlivci na financovaní spoločensky prospešných a nevyhnutných záležitostí. Aj keď nie je možné hodnotiť ich ako spasiteľa miestnych rozpočtov, predsa sa výrazným spôsobom podieľajú na spôsobilosti miestnych samospráv realizovať svoje konkrétne potreby a požiadavky. Za úvahu však stojí otázka, či zákonodarca nemohol otázku financovania miest a obcí vyriešiť aj iným spôsobom ako len pretransformovaním miestnych poplatkov a dvoch štátnych daní na miestne dane. V konečnom dôsled-

¹⁴ Ak by sme stav v roku 2004 z pohľadu vývoja priemerných sadzieb daní z nehnuteľnosti brali ako 100%, potom v roku 2005 by sme získali hodnotu 183% a v roku 2009 203,5%.

http://www.alianciapas.sk/menu_projekty_dan_z_nehnuteľnosti_2009.htm 24.10.2009

¹⁵ Pri pohľade na rebríček miest a obcí podľa výšky dane z nehnuteľnosti k 1.1.2009 je na prvom mieste mesto Gelnica, kde pomer výšky daní z nehnuteľností k celoslovenskému priemeru predstavuje 34,7% a na poslednom mieste mesto Bratislava so 181,5%.

http://www.alianciapas.sk/menu_projekty_dan_z_nehnuteľnosti_2009.htm 24.10.2009

¹⁶ Zákon o miestnych daniach v súčasnosti rozlišuje daňovníka a platiteľa dane len pri dani za ubytovanie. – pozn. autora

dku je aj napriek všetkému nutné skonštatovať, že súčasný stav priniesol zvýšenie príjmov pre miestnu samosprávu. Až čas a prax ukážu, či tieto miestne dane predstavujú len jeden z krokov k budúcej reálnej finančnej samostatnosti obcí, alebo je to všetko čo zákonodarca bol ochotný urobiť pre ich spôsobilosť samostatne financovať svoje potreby.

Summary

The meaning of urban taxes in the process of forming spade-work budget

Key words: urban taxes, budget, low

Dorota Lebowa

Pojęcie prawne środowiska i jego ochrony

Pojęcie „środowisko” zostało po raz pierwszy użyte przez A. Wodziczkę w artykule opublikowanym w drugiej połowie lat trzydziestych ubiegłego wieku. Autor ten zwracając uwagę na zagadnienia higieny społecznej i znaczenie zieleni miejskiej, wskazał na nowy aspekt ochrony przyrody, który nazwał eutenicznym i jego istotę określił jako „tworzenie zdrowych środowisk życiowych”¹. W ten sposób A. Wodziczko wyprzedził swoją epokę o kilkadziesiąt lat, ponieważ pojęcia „środowiska” i „ochrony środowiska” weszły do obiegu powszechnego dopiero na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych². Według Wielkiej Encyklopedii Powszechnej środowisko jest to ogół czynników ekologicznych, zarówno abiotycznych (tzw. środowisko fizyczne), jak i biologicznych (środowisko biotyczne) mających bezpośrednie znaczenie dla życia i rozwoju organizmu danego gatunku lub jego popularyzacji.³

Termin „środowisko” jest pojęciem wieloznacznym. Stosuje się go najczęściej z odpowiednim kwantyfikatorem, który określa jego specyfikę, np.:

1. „środowisko abiotyczne”, czyli nieożywione (w skład którego wchodzi zarówno podstawowe związki organiczne, jak i nieorganiczne),
2. „środowisko geograficzne” (składniki przyrody otaczające człowieka, poprzez system wzajemnych powiązań),
3. „środowisko kulturowe” (wzory i normy zachowania stosowane w danej zbiorowości społecznej),
4. „środowisko społeczne” (zespół ludzi, rzeczy czy instytucji, które

¹ A. Wodziczko przez „eutenikę” rozumiał naukę o dobrych warunkach życiowych; zob. A. Wodziczko: *Ochrona przyrody wczoraj, dziś i jutro*, „Ochrona Przyrody” 1936, R. 16, s. 4.

² W. Radecki: *Ochrona środowiska w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu Administracyjnego*, Warszawa 1995, s. 17.

³ *Encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1985, s. 543

uksztaltowały się w czasie współżycia społecznego i rozwoju historycznego społeczeństw),

5. „środowisko antropogeniczne” (stworzone przez człowieka, który sam je utrzymuje – zwane inaczej środowiskiem sztucznym),
6. „środowisko wodne” (całość zasobów odnawialnych lub nieodnawialnych, znajdująca się w ciekach wodnych),
7. „środowisko człowieka” – określenie najczęściej stosowane – zasób elementów ukształtowanych przez przyrodę (bądź przetworzonych przez człowieka), które składają się w określonym miejscu i czasie na warunki życia ludzi, zwierząt oraz roślin⁴,
8. „środowisko naturalne” – odznaczające się brakiem śladów działalności człowieka,
9. „środowisko sztuczne” – zmienione przez człowieka w znacznym stopniu w wyniku intensywnej gospodarki lub w innym znaczeniu środowisko pracy ludzi,
10. „środowisko zdegenerowane” – całkowicie przeobrażone przez człowieka w wyniku rozwoju przemysłu, urbanizacji i komunikacji np. wysypiska śmieci, hałdy na terenach kopalni odkrywkowych.

W doktrynie prawniczej od lat siedemdziesiątych toczyły się spory dotyczące pojęcia „środowiska”, a w szczególności wyodrębnienia zakresu przedmiotowego tego zjawiska.

Jedna z pierwszych definicji, której autorem był W. Brzeziński, określała „środowisko naturalne” jako „ogół elementów naturalnych, tzn. elementów stworzonych przez naturę, ale w mniejszym lub większym stopniu przekształconych przez gospodarczą działalność człowieka, składających się w danym miejscu i czasie na warunki życia ludzkiego”⁵. Definicja ta poddana została krytyce, w której głównymi zarzutami były:

1. wieloznaczność pojęcia „naturalne”, które może być rozumiane jako stworzone siłami natury lub jako środowisko przyrodnicze (łac. „natura” oznacza „przyrodę”), lub wreszcie jako warunki optymalne dla życia ludzkiego,

⁴ J. Stelmasiak: *Instytucja strefy ochronnej jako prawny środek ochrony środowiska*, Lublin 1986, s. 12 i s. 13; zob. także T. Bartkowski: *Ochrona zasobów przyrody i zagospodarowania środowiska geograficznego*, Warszawa – Poznań 1975, s. 13-16.

⁵ W. Brzeziński: *Ochrona prawna naturalnego środowiska człowieka*, Warszawa 1975, s. 28 i 29.

2. zawarcie w definicji pojęcia „życie ludzkie”, gdyż środowisko funkcjonuje niezależnie od jego występowania,
3. pojęcie „warunki życia ludzkiego”, gdyż środowisko obejmuje warunki pracy, mieszkania i wypoczynku, co powoduje zawłaszczenie przez prawo ochrony środowiska dużej części prawa administracyjnego, cywilnego i prawa pracy⁶.

Koncepcja W. Brzezińskiego znalazła wyraz normatywny w noweli konstytucyjnej z dnia 10 lutego 1976 roku. Do tekstu Konstytucji PRL z 1952 roku⁷ wprowadzono wówczas dwa nowe przepisy art. 12 ust. 2 i art. 71, w którym ochrona środowiska, nazwanego wprost naturalnym stała się zadaniem (powinnością) państwa oraz treścią praw i obowiązków obywateli⁸.

Wkrótce po nowelizacji Konstytucji PRL przystąpiono do prac nad ustawą o ochronie środowiska. Zostały one sfinalizowane dnia 31 stycznia 1980 roku, kiedy została uchwalona ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska⁹. W rozumieniu omawianej ustawy, „środowiskiem” był ogół elementów przyrodniczych, w szczególności powierzchnia ziemi łącznie z glebą, kopaliny, woda, powietrze atmosferyczne, świat roślinny i zwierzęcy, a także krajobraz, znajdujących się zarówno w stanie naturalnym, jak też przekształconych w wyniku działalności człowieka¹⁰. Zawarta w tej ustawie definicja „środowiska” była pierwszą definicją legalną.

Należy za J. Bociem i E. Samborską-Boć stwierdzić, iż po pierwsze, definicja „środowiska” zawarta w ustawie z 1980 roku była pierwszą w polskim porządku prawnym definicją całościową. Po drugie, mimo, iż definicja nie miała charakteru ujęcia zupełnego, przez oznaczenie pochodzenia elementów środowiska i podstawowe ich przykłady wyznaczyła ramy zakresu przedmiotowego środowiska w sposób, który eliminuje podstawowe wątpliwości i kasuje możliwość kontynuacji błędnych stanowisk (według których na przykład kopaliny nie należą do środowiska, niektóre zwierzęta nie należą do zwierząt). Po trzecie, definicja ustaliła

⁶ L. Gardjan-Kawa: *Administrowanie zasobami środowiska po reformie ustrojowej*, Warszawa 2000, s. 10.

⁷ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku, Dz. U. z 1976 roku, Nr 7, poz. 36.

⁸ Zob. szerzej J. Boć: *Zagadnienia prawne ochrony środowiska naturalnego*, Wrocław 1979, s. 36-40.

⁹ Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 roku o ochronie i kształtowaniu środowiska, tekst jedn. Dz. U. z 1994 roku, Nr 49, poz. 196 z późn. zm.;

¹⁰ Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 31 stycznia 1980 roku o ochronie i kształtowaniu środowiska.

ostatecznie relację między przyrodą i środowiskiem. Przyroda to część środowiska. Takie ujęcie daje podstawę zasadniczej krytyki tych sformułowań w innych (późniejszych) aktach prawnych i w nauce, które posługują się sformulowaniem „środowisko” i „przyroda”. Po czwarte sformułowanie ustawowe wyeliminowało z zakresu pojęcia „środowiska” wszystkie wartości pochodzenia pozaprzyrodniczego.

Kluczową kwestią dla zrozumienia definicji „środowisko” jest aspekt „przekształcenia środowiska przyrodniczego w wyniku działalności człowieka”. Oznacza to, że definicja legalna pojęcia „środowisko” z ustawy z 1980 roku obejmowała swym zakresem nie tylko środowisko przyrodnicze (pierwotne), ale i stan tego środowiska, który wynika z faktu korzystania ze środowiska przez człowieka.

Wśród konsekwencji prawnych i prawniczych pierwszej w naszym ustawodawstwie legalnej definicji „środowiska” należy stwierdzić, za A. Wasilewskim, że ilekroć na gruncie naszego porządku prawnego lub w rozważaniach prawniczych mowa jest o problematyce środowiskowej, powinna obowiązywać przyjęta konwencja pojęciowa¹¹.

Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 roku o ochronie i kształtowaniu środowiska została zastąpiona przez obecnie obowiązującą ustawę z dnia 2 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska¹²

Zgodnie z art. 3 ust. 39 tejże ustawy „środowisko” to ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami.

Należy zgodzić się z twierdzeniem, że powyższa definicja jest typową definicją legalną sporządzoną dla potrzeb wykładni przepisów obowiązującej u.p.o.ś. oraz ustaw korzystających z jej systemu pojęciowego i abstrahuje od wcześniejszych rozważań teoretycznych¹³.

W powyższej definicji ustawodawca precyzuje, jakie elementy składają się na pojęcie środowiska, podając ogólne kryterium, że są to elementy przyrodnicze.

¹¹ A. Wasilewski: *Ochrona środowiska jako kryterium ocen prawnych*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1983, R. XVI, s. 6.

¹² Tekst jedn. Dz. U. z 2008 roku, Nr 25, poz. 150 ze zm. (w dalszej części artykułu na oznaczenie tej ustawy posługuje się skrótem u.p.o.ś.).

¹³ M. Górski: *Komentarz do art. 3 u.p.o.ś. /w:/ J. Jendrośka (red.): Ustawa – Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Wrocław 2001, s. 82.

Ustalenie zakresu tego pojęcia słusznie pozostawione zostało naukom przyrodniczym, przy jednoczesnym podkreśleniu, iż brak podstaw do jakiegokolwiek zawężania tego pojęcia – ogół elementów, na wszystkich płaszczynach badawczych. Definicja obejmuje również elementy przyrodnicze przekształcone w wyniku działalności człowieka, co oznacza, iż dotyczy zarówno działalności planowej, jak i tej, która spowodowała degradację środowiska. Użycie określenia „w tym także” wskazuje, iż oczywistym jest objęcie zakresem definicji legalnej również środowiska w jego stanie naturalnym. Z teoretycznego punktu widzenia może budzić wątpliwości użycie sformułowania „działanie”, które łączy się z aktywnością. Poprawniejsze wydaje się wskazanie na elementy przyrodnicze przekształcone w wyniku zachowania człowieka, co obejmuje również stany faktyczne spowodowane przez zaniechanie. W dalszej części ustawodawca wymienia składniki, które składają się na ogół elementów przyrodniczych wskazując na: powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat. Zwrot „w szczególności” oznacza, iż wyliczenie to ma charakter przykładowy. Jest to zrozumiały zabieg legislacyjny, bowiem ustalenie wszystkich elementów przyrody nie jest celowe. Z jednej strony próba takiego ustalenia wydaje się niemożliwa z powodu zakresu tego pojęcia, a z drugiej stanowiłaby zbędne jego ograniczenie, wszak przyroda – a zatem również nauki przyrodnicze – podlega stałemu rozwojowi. Co wydaje się najistotniejsze definicja podkreśla w ten sposób otwarty charakter katalogu. Ponadto każdy z powyższych elementów środowiska jest regulowany prawną ochroną w drodze odpowiednich ustaw szczególnych oraz aktów podustawowych wydanych na podstawie upoważnienia ustawowego w zakresie materialnego prawa administracyjnego, a także odpowiednich umów międzynarodowych, w tym prawa UE.¹⁴ Przykładowe wyliczenie kończy sformułowanie „oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej”. Określenie to wydaje się zbędne. Skoro środowisko obejmuje ogół elementów przyrodniczych, to oczywiste jest, że również wszystkie elementy różnorodności biologicznej. Błędem legacyjnym jest umieszczenie po zwrocie „w szczególności”, który jak wskazano oznacza przykładowy charakter wyliczenia, zwrotu niedookreślonego, którego jedynym celem jest podkreślenie występowania jeszcze innych elementów składowych definicji.¹⁵

¹⁴ J. Stelmasiak: *Środowisko jako przedmiot ochrony prawnej*, (w:) H. Groszyk, J. Kostrubiec, M. Grochowski (red.): *Pro scientia et disciplina*, Warszawa 2009, s. 281.

¹⁵ Zob. szerzej K. Popik-Choraży, *Kara pieniężna w prawie ochrony środowiska*, Lublin 2009.

Ostatni element definicji to podkreślenie, że na środowisko składają się również wzajemne oddziaływania pomiędzy elementami przyrodniczymi. Na pierwszy rzut oka wydaje się oczywiste, że poszczególne elementy przyrodnicze takie jak np. woda, powietrze, świat zwierzęcy nie mogą występować niezależnie, bowiem wzajemnie od siebie współzależą, nie stanowią zatem stanów faktycznych funkcjonujących w izolacji. Ustawodawca dąży do objęcia pojęciem środowiska również procesów zachodzących pomiędzy poszczególnymi elementami przyrodniczymi. W naukach przyrodniczych podkreśla się istotne znaczenie stałych przemian zachodzących pomiędzy poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego, które to przemiany stanowią przeciwieństwo badania środowiska jako określonego zastanego stanu faktycznego.

Pojęcie „środowiska” funkcjonuje najczęściej w kontekście jego ochrony. W tym też kontekście interesuje się nim prawo. Dlatego też należy w tym miejscu dokonać wykładni dwóch terminów „ochrona” i „ochrona prawna”.

Według A. Wojciechowskiej „ochronę” można rozumieć dwojako. Po pierwsze, w sensie węższym, kiedy przez „ochroną” rozumieć będziemy tylko zapobieganie powstawaniu zmian uznawanych za niekorzystne z takiego czy innego punktu widzenia; taką „ochronę” określa się niekiedy terminem „ochrona pasywna”, bądź „konserwacja”. Po drugie, w sensie szerszym, kiedy przez „ochronę” rozumiemy także dokonywanie określonych przekształceń w przedmiocie ochrony; wówczas mówimy o „ochronie aktywnej”¹⁶.

Zdaniem J. Bocia i E. Samborskiej-Boć, przez „ochronę” można rozumieć ogół czynności praktycznych mających za zadanie niedopuszczenie do zanieczyszczenia środowiska, jego niszczenia degradacji, skażenia lub przekształcania. Innymi słowy „ochrona” to niedopuszczanie do jakiegokolwiek zmiany.

Oprócz określenia terminu „ochrona” autorzy dokonują jej podziału. I tak wyróżniają: ochronę zupełną i ochronę ograniczoną, ochronę stałą i czasową, ochronę powszechną i miejscową¹⁷.

Reasumując, należy stwierdzić, zgodnie z poglądami doktryny prawa administracyjnego, że termin „ochrona” oznacza prewencyjne oddziaływanie lub wyeliminowanie czynności uznanej za szkodliwą w stosunku do danego stanu faktycz-

¹⁶ A. Wojciechowska: *Ochrona środowiska a ochrona dóbr kultury* /w:/ J. Dobosz, S. Grzybowski, A. Wojciechowska: *Zagadnienia ochrony środowiska jako dobra intelektualnego*, Warszawa – Kraków 1989, s. 23.

¹⁷ J. Boć, E. Samborska-Boć: *Ochrona środowiska. Zagadnienia prawne i ekonomiczne*, Wrocław 1989, s. 23 i 24.

nego, który powinien być zgodny z wzorcem ustalonym w obowiązujących regulacjach prawnych. Termin ten jest często używany w prawie administracyjnym, jak i w organizatorskiej działalności organów administracji publicznej. Jednakże jego zakres zawiera według W. Brzezińskiego, jeszcze dwa podzakresy: pierwszy dotyczący pojęcia „ochrona”, który w praktyce reguluje stosowanie środków zarówno materialnych, jak i technicznych, mających przede wszystkim charakter prewencyjny¹⁸, drugi zaś, tj. „ochrona prawna” obejmuje zespół norm prawnych, które zostały opracowane dla zabezpieczenia takiego układu stosunków społeczno-gospodarczych, aby zapobiegały zarówno szkodliwym, jak i niepożądanym zmianom¹⁹.

Z definicji ustawowej wynika, że prawna ochrona środowiska przyjmuje dwojaką postać. Pierwsza z nich polega na ochronie poszczególnych elementów środowiska wymienionych w definicji ustawowej. Druga to ochrona środowiska jako kompleksowej całości przed negatywnymi skutkami działalności człowieka określanymi mianem uciążliwości. Przez pojęcie uciążliwości ustawa rozumiała zjawiska fizyczne lub stany utrudniające życie albo dokuczliwe dla otaczającego środowiska, a zwłaszcza hałas, wibracje, zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego, zanieczyszczenie odpadami (art. 3 ust. 6 ustawy z 1981 roku)²⁰.

Definicja legalna „ochrony środowiska” wprowadzona została ustawą z dnia 31 stycznia 1980 roku o ochronie i kształtowaniu środowiska i oznaczała każde działanie lub zaniechanie, które ma na celu zachowanie lub restytucję równowagi środowiskowej, tj. zgodnie z art. 2 ust. 1 tej ustawy:

1. racjonalne kształtowanie środowiska,
2. racjonalne zagospodarowanie zasobów przyrody,
3. prewencyjne przeciwdziałanie wszelkim szkodliwym i ujemnym wpływom na środowisko,
4. restytucję do stanu właściwego elementów przyrodniczych.

Do realizacji tak zdefiniowanej ochrony środowiska konieczne było, zdaniem W. Brzezińskiego, stosowanie odpowiednika norm prawnych, tworzących system zawierający:

¹⁸ W. Brzeziński: *Ochrona ...*, s. 17.

¹⁹ J. Stelmasiak: *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako prawny środek ochrony środowiska*, Lublin 1994, s. 6; zob. także L. Jastrzębski: *Nowy wzorzec cywilizacji – ochrona środowiska*, Warszawa 1981, s. 185; W. Radecki: *Mały słownik wiedzy obywatelskiej o ochronie środowiska*, Wrocław 1986, s. 130.

²⁰ L. Gardjan-Kawa: *Administrowanie ...*, s. 13.

1. normy abstrakcyjne,
2. normy techniczne,
3. normy planowe o charakterze gospodarczym i przestrzennym²¹.
4. Stwierdzić należy, że w definicji legalnej „ochrony środowiska” z ustawy z dnia 31 stycznia 1980 roku o ochronie i kształtowaniu środowiska szczególną uwagę zwracał ustawodawca na pojęcie „racjonalnego kształtowania środowiska”, które zgodnie z art. 3 ust. 3 tej ustawy oznaczało takie przekształcenie elementów środowiska, które przy osiągnięciu zamierzonych celów społeczno-gospodarczych nie mogły spowodować naruszenia warunków równowagi ekologicznej możliwości odnawiania się zasobów²².

De lege lata w świetle u.p.o.ś. przez „ochronę środowiska” rozumie się podjęcie lub zaniechanie działań, umożliwiające zachowanie lub przywracanie równowagi przyrodniczej. Ochrona ta polega w szczególności na:

- racjonalnym kształtowaniu środowiska i gospodarowaniu zasobami środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju,
- przeciwdziałaniu zanieczyszczeniom,
- przywracaniu elementów przyrodniczych do stanu właściwego (art. 3 pkt 13 u.p.o.ś.).

Definicja ta składa się z dwóch części – ogólnego ustalenia zachowań nazwanych „ochroną” oraz przykładowego wyliczenia niektórych z nich. Zgodnie z podstawowym założeniem ochrona środowiska jest świadomym, celowym zachowaniem człowieka, polegającym na podejmowaniu działań lub powstrzymaniu się od podejmowania działań zmierzających do utrzymania lub przywrócenia pewnego modelowego stanu środowiska, nazywanego stanem równowagi przyrodniczej²³.

Istotne znaczenie dla ochrony środowiska ma zwłaszcza obowiązek zapewnienia równowagi przyrodniczej. Przyroda podlega własnym prawom, wynikającym z współzależności jej elementów. Dbłość o uwzględnienie i zachowanie wskazanych współzależności elementów przyrodniczych jest główną przesłanką równowagi przyrodniczej. Dyspozycja art. 3 pkt 32 u.p.o.ś. stanowi, że „równowagą przyrodniczą” jest stan, w którym na określonym obszarze istnieje równowaga we wzajemnym oddziaływaniu człowieka, składników przyrody żywej i układu wa-

²¹ W. Brzeziński: *Ochrona ...*, s. 91.

²² Zob. szerzej E. Radziszewski: *Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska. Komentarz. Przepisy wykonawcze*, Warszawa 1987, s. 30-32.

²³ M. Górski: *Komentarz do art. 3 u.p.o.ś. /w:/ J. Jendrośka (red.): Ustawa...*, s. 56.

runków siedliskowych tworzonych przez składniki przyrody nieożywionej, wyraźnie wskazuje, że jedynie przy zachowaniu współzależności oddziaływań pochodzących od czynników przyrodniczych, możliwa jest równowaga przyrodnicza. Zachowanie tej równowagi jest warunkiem skuteczności ochrony środowiska²⁴.

Pojęcie „ochrona środowiska” jest skorelowane nie tylko z pojęciem „równowagi przyrodniczej”, lecz również z zasadą zrównoważonego rozwoju.

Zgodnie z art. 3 pkt 50 u.p.o.ś. „zrównoważony rozwój” to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń. W doktrynie wyrażono słuszny pogląd, że zasady zrównoważonego rozwoju powinna pełnić rolę klauzuli generalnej o podobnej funkcji jak zasady współżycia społecznego w prawie cywilnym.²⁵ W ramach zasad zrównoważonego rozwoju mieści bowiem się nie tylko ochrona środowiska oraz kształtowanie ładu przestrzennego, ale także należyta troska o rozwój społeczny i cywilizacyjny, związany z koniecznością budowania stosownej infrastruktury, niezbędnej dla - uwzględniającego cywilizacyjne potrzeby - życia człowieka i poszczególnych wspólnot²⁶.

W definicji ochrony środowiska zostały wymienione przykładowe rodzaje zachowań ochronnych. Umieszczenie ich przez ustawodawcę wprost w treści definicji wskazuje na ich szczególny walor. Racjonalne kształtowane środowiska i gospodarowanie zasobami środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju odpowiada funkcji konserwatorskiej prawa ochrony środowiska. Zmierza zatem do zachowania środowiska w stanie niezmienionym. Rozwój cywilizacyjny oraz eksploatacja zasobów naturalnych stoją oczywiście w sprzeczności z zachowaniem środowiska w jego naturalnym stanie. Oznacza to konieczność gospodarowania zasobami w sposób racjonalny i usprawiedliwiony potrzebami, stosow-

²⁴ E. Radziszewski: *Prawo ochrony środowiska. Przepisy i komentarz*, Warszawa 2003, s. 40.

²⁵ J. Ciechanowicz-McLean, Z. Bukowski, B. Rakoczy: *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 48; zob. szerzej Z. Bukowski: *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2009.

²⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 czerwca 2006 roku, sygn. K 23/05, OTK-A 2006/6/62

nie do zasady zrównoważonego rozwoju²⁷. Przeciwdziałanie zanieczyszczeniom wyraża funkcję prewencyjną, czyli konieczność podejmowania działań, które zapobiegą powstawaniu szkód i spowodują wstrzymanie się od działań, które szkody mogą spowodować. Przeciwdziałanie w tym przypadku oznacza obowiązek zapobieżenia szkodom. Przy czym szkoda to zarówno zniszczenie lub szkoda środowiska jak i związek pomiędzy określonym działaniem a wystąpieniem szkody. Zapobieganie zanieczyszczeniom oznacza zatem również obowiązek podjęcia stosownych działań (albo wstrzymanie się od działań), gdy powstanie szkody jest wysoce prawdopodobne w świetle doświadczenia²⁸. Funkcja ta znalazła w ograniczonym zakresie wyraz normatywny w definicji legalnej zawartej w ustawie z dnia 13 kwietnia 2007 roku o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie,²⁹ zgodnie z którą przez działania zapobiegawcze rozumie się działania podejmowane w związku ze zdarzeniem, działaniem lub zaniechaniem powodującym bezpośrednio zagrożenie szkodą w środowisku, w celu zapobieżenia szkodzie lub zmniejszenia szkody, w szczególności wyeliminowanie lub ograniczenie emisji (art. 6 pkt 4).

Przywracanie elementów przyrodniczych do stanu właściwego odpowiada funkcji restytucyjnej prawa ochrony środowiska. Ochrona środowiska nie może ograniczać się tylko do zapobiegania naruszeniom. Ustawodawca musi zapewnić stosowne środki prawne umożliwiające także skuteczną interwencję w momencie naruszenia środowiska. Zgodnie z art. 6 pkt 3 cytowanej ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 roku o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie przez działania naprawcze rozumie się wszelkie działania, w tym działania ograniczające lub tymczasowe, podejmowane w celu naprawy lub zastąpienia w równoważny sposób elementów przyrodniczych lub ich funkcji, które uległy szkodzie, w szczególności oczyszczanie gleby i wody, przywracanie naturalnego ukształtowania terenu, zalesianie, zadrzewianie lub tworzenie skupień roślinności, reintrodukcję zniszczonych gatunków, prowadzące do usunięcia zagrożenia dla zdrowia ludzi oraz przywracania równowagi przyrodniczej i walorów krajobrazowych na danym terenie.

Reasumując należy stwierdzić, iż w u.p.o.ś. nastąpiło dookreślenie pojęcia „ochrona środowiska”. Oparcie analizowanej definicji legalnej na zasadzie zrów-

²⁷ J. Ciechanowicz-McLean, Z. Bukowski, B. Rakoczy: *Prawo...*, s. 47.

²⁸ J. Sommer, *Zasady ogólne i pojęcia niedookreślone w prawie ochrony przyrody* (w:) W. Radeccki (red.): *Teoretyczne podstawy prawa ochrony przyrody*, Wrocław 2006, s. 95.

²⁹ Dz.U. Nr 75, poz. 493 ze zm.

noważonego rozwoju sprawiło zmianę charakteru podejmowanych działań ochronnych. Należy tak chronić poszczególne elementy środowiska, by mieć na uwadze przede wszystkim ochronę życia i zdrowia ludzi. Oznacza to, że „ochrona środowiska” w obecnym stanie prawnym, ma charakter podmiotowy, co jest zgodne z koncepcją ochrony środowiska w świetle art. 74 Konstytucji RP.³⁰

Summary

The legislative conception of environment and its protection

Key words: environment, protection, law, legislative

³⁰ Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

Medycyna
Medicine

Eubica Derňarová, Marián Babčák

Fibrilácia predsiení – epidémia 21. storočia

Súhrn

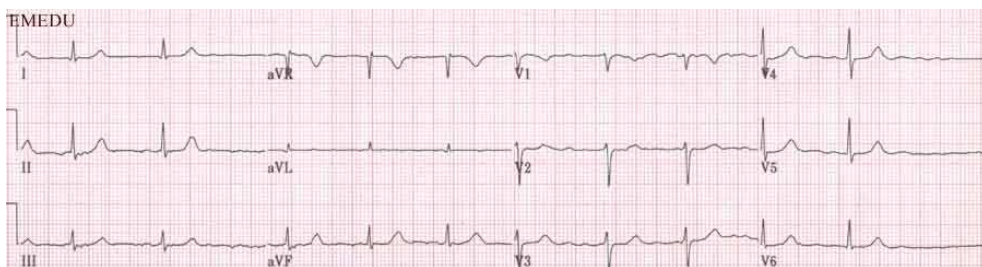
Fibrilácia predsiení je najbežnejšou pretrvávajúcou srdcovou arytmiou. Prítomnosť fibrilácie predsiení je spätá so zvýšenou mortalitou a morbiditou, so zvýšeným rizikom mozgových príhod a tromboembolizmu a so závažnými hemodynamickými dôsledkami, ktoré spôsobujú zníženie tolerancie záťaže a srdcové zlyhávanie. Poznáme 2 cesty jej manažovania a to nastolenie a udržanie sínusového rytmu alebo umožnenie fibrilácií predsiení pretrvávať a zaistenie kontroly jej komorovej frekvencie. Obe stratégie môžeme realizovať farmakologickým ale aj nefarmakologickým postupom. Aj napriek tomu, že antiarytmiká zostávajú hlavným terapeutickým prostriedkom jej liečby, dochádza v posledných rokoch k rozvoju nefarmakologických liečebných postupov medzi ktoré patrí kardiostimulačná, ablačná a chirurgická liečba.

Kľúčové slová: fibrilácia predsiení, antiarytmiká, kardioverzia, kardiostimulačná, ablačná a chirurgická liečba.

Fibrilácia predsiení (FP) je najčastejšou pretrvávajúcou srdcovou arytmiou, ktorej prevalencia stúpa s vekom populácie. Prítomnosť FP je spätá so zvýšenou mortalitou a morbiditou, so zvýšeným rizikom mozgových príhod a tromboembolizmu a so závažnými hemodynamickými dôsledkami, ktoré spôsobujú zníženie tolerancie záťaže a srdcové zlyhávanie. FP je prevažne združená so srdcovým ochorením, ale značná časť pacientov (asi tretina) nemá zistiteľné srdcové ochorenie (1). FP v spojení s kongestívnym srdcovým zlyhávaním a diabetom mellitus typu 2 a/alebo metabolickým syndrómom sa teda považuje za jednu z troch narastajúcich epidémií 21. storočia (2).

FP je supraventrikulárna tachyarytmia charakterizovaná nekoordinovanou predsieňovou aktiváciou s následným zhoršením predsieňových mechanických funkcií. Táto arytmia je na EKG charakterizovaná chýbaním vln P pred (každým) QRS komplexom, namiesto nich nachádzame rýchle oscilácie alebo fibrilačné vlnky, ktoré menia veľkosť, tvar a časovanie (obr. č. 1). Ak nie je porušené predsieňovo-komorové vedenie, je združená s nepravidelnou, obvyčajne rýchlou komorovou odpoveďou. Komorová odpoveď pri FP závisí od elektrofyziológických vlastností AV uzla, od úrovne vágového a sympatikového tonus a účinku liekov (3).

Obrázok č. 1: EKG pri fibrilácii predsieni.

Incidenca FP zdieľa niektoré spoločné charakteristiky s prevalenciou tejto arytmie. Podobne ako prevalencia, so zvyšujúcim sa vekom stúpa a pohybuje sa okolo 0,1 % za rok u osôb mladších ako 40 rokov, po 80. roku presahuje 1,5 % za rok u žien a 2 % za rok u mužov. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že incidencia FP sa po 55. roku života so stúpajúcim vekom každú ďalšiu dekádu približne zdvojnásobuje (11). Ďalšou spoločnou črtou s prevalenciou je sekulárny trend nárastu incidencie 4

FP môže byť **symptomatická** alebo **asymptomatická**, pričom epizódy oboch sa môžu vyskytnúť u toho istého pacienta. Pacienti môžu byť asymptomatickí napriek rýchlej frekvencii komorovej odpovede. Najbežnejšie symptómy zahŕňajú: **palpitácie, únavu, dyspnoe a/alebo skrátený dych, závraty a potenie**. Menej bežné sú **bolesť na hrudníku, edém pľúc a synkopa** (5). FP sa môže prvýkrát manifestovať **embolickou komplikáciou** alebo **exacerbáciou kongestívneho zlyhávania srdca** v spojení so základným srdcovým ochorením. U niektorých pacientov rýchla nekontrolovaná komorová odpoveď môže indukovať **tachykardickú kardiomyopatiu**. Synkopa je zriedkavou, ale vážnou komplikáciou FP a je častá predovšetkým u pacientov s dysfunkciou sínusového uzla alebo in-

ými štrukturálnymi ochoreniami srdca, ako napr. hypertrofickou alebo dilatálnou kardiomyopatiou (5, 6). V súčasnosti je platná klasifikácia fibrilácie predsiení podľa AHA/ACC/ESC, ktorá rozoznáva 4 kategórie FP / tzv. „4P klasifikácia“ / (tbl. č. 1) (3).

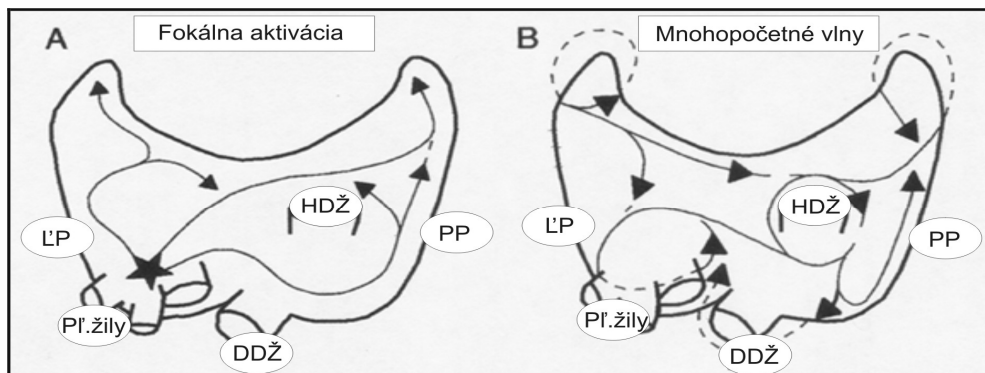
Tabuľka č. 1: Klasifikácia fibrilácie predsiení (3).

NÁZVOSLOVIE	ZNAKY
Prvá zistená epizóda	
Paroxyzmálna FP	Terminuje spontánne, trvá maximálne 7 dní, častejšie však do 48 hodín
Perzistujúca FP	Trvá viac ako 7 dní, neterminuje spontánne, terminácia si zvyčajne vyžaduje chemickú a/alebo elektrickú kardioverziu (vtedy môže trvať menej ako 7 dní)
Permanentná FP - dlhotrvajúca („akceptovaná „)	Nerealizoval sa pokus o kardioverziu, alebo táto nebola úspešná

Ak mal pacient 2 alebo viac epizód paroxyzmálnej alebo perzistujúcej FP, arytmia sa považuje za rekurentnú. Jednotlivé kategórie sa vzájomne nevylučujú. Jednotlivé typy FP môžu v priebehu času progredovať do iných foriem, a tak z paroxyzmálnej sa môže stať perzistujúca a z nej permanentná, čo treba zohľadňovať pri klasifikácii arytmie v konkrétnom čase (3).

Ako **základné mechanizmy vzniku** FP sa predpokladajú **zvýšenie automaticity a reentry mechanizmus**. Heterogenita predsieňovej refrakterity a pomalý čas vedenia (poskytuje čas pre myokard nadobudnúť excitabilitu medzi vlnami) vedie k dlhodobému pretrvávaniu FP (1, 3).

Obrázok č. 2: Princípy elektrofyziologických mechanizmov fibrilácie predsieni. A: fokálna aktivácia. B: Mnohopočetné vlnové reentry (3).

Prítomnosť nereumatickej FP je združená s 5-násobným zvýšením **mortality**, najmä z mozgovej príhody a tromboembolizmu, srdcového zlyhania a iných kardiovaskulárnych príhod. FP podieľa na vzniku symptómov **srdcového zlyhania** alebo dokonca ich spôsobuje. Na druhej strane chronické srdcové zlyhávajúce vedie k FP (1). Nereumatická FP sa vo všeobecnosti združuje s 5-násobným zvýšením rizika ischemickej mozgovej príhody oproti pacientom so sínusovým rytmom a s 5-7% ročným rizikom, ktoré sa zvyšuje vekom (7). FP v spojení s akútnou mozgovou príhodou je teda združená s 1,5-3,0-násobne vyššou mortalitou než mozgová príhoda u pacientov na sínusovom rytme (**zvýšený tromboembolizmus**) (1).

Manažment fibrilácie predsieni

Hlavný problém v manažovaní pacientov s FP súvisí so **samou arytmiou a prevenciou tromboembólie**. U pacientov s perzistujúcou FP sú v podstate dve cesty manažovania tejto dysrytmie, a to nastolenie a udržanie sínusového rytmu alebo umožnenie FP pretrvávať, a zaistenie kontroly jej komorovej frekvencie. Obe stratégie môžeme realizovať farmakologicky (antiarytmiká a antikoagulantia) alebo aj nefarmakologickým prístupom (3). Následne zvažované aspekty manažovania po kardioverzii FP na sínusový rytmus zahŕňajú antikoagulačnú liečbu k redukcii tromboembolizmu a antiarytmickú liečbu k udržaniu sínusového rytmu. V nemocnici sa odporúča začať liečbu heparínom okamžite po prijatí pacienta s novo vzniknutou FP, pretože trvanie arytmie nedá sa presne určiť.

Kardioverziu možno vykonať farmakologicky použitím antiarytmík triedy I alebo III, alebo elektricky za použitia štandardnej transtorakálnej metódy alebo internej kardioverzie. Spontánna verzia na sínusový rytmus sa dá zistiť u viac ako 48% pacientov s paroxyzmálnou FP a u pacientov s novovzniknutou FP (v 24 hodinách). Pre kardioverziu je veľmi dôležitý výber vhodných pacientov. Sú to pacienti s nedávno vzniknutou FP, bez štrukturálneho ochorenia srdca (napríklad: mitrálna chlopňová chyba, zlá funkcia ľavej komory). Vzťah k trvaniu FP je odrazom elektrického a štrukturálneho remodelingu, ktorý rezultuje do perzistujúcej FP a zvýšenia rezistencie ku kardioverzii. (1, 8).

Tromboembolizmus môže komplikovať kardioverziu FP, ktorá trvá viac ako 48 hodín v 5-7%, keď sa neužíva antikoagulačná liečba, ale je redukovaný na 1% s antikoagulačnou liečbou. Najvyššie riziko sa objaví v prvom týždni po kardioverzii.

Čas vykonania EKV závisí od symptómov a antikoagulačného stavu. **Ak je arytmia hlavným faktorom spôsobujúcim akútne srdcové zlyhanie, hypotenziu alebo zhoršenie angíny pectoris** u pacientov s koronárnou chorobou srdca, potreba EKV môže byť naliehavá bez ohľadu na priradenú antikoagulačnú liečbu. **Za viac stabilných okolností** by mala byť **kardioverzia** vykonaná bez ohľadu na antikoagulanciu, len ak trvanie FP je známe a kratšie ako 48 hodín. Ak trvanie FP nepoznáme alebo je dlhšie ako 48 hodín, je antikoagulačná liečba nevyhnutná najmenej 21 dní pred kardioverziou. **Ak trvanie FP presahuje 48 hodín**, používajú sa dve stratégie prevencie embolických komplikácií pred a po EKV. V prvej stratégii sa pred EKV podáva per os antikoagulačná liečba 3 - 4 týždne (dosiahnuté INR od 2 do 3). Novšia stratégia spočíva v krátkom období antikoagulačnej liečby heparínom a v detekcii intrakardiálnych trombov transezofágovou echokardiografiou. Vzhľadom na to, že návrat mechanickej funkcie predsienie sa môže po obnovení sínusového rytmu omeškať o niekoľko týždňov, odporúča sa nepretržitá antikoagulačná liečba najmenej 4 týždne po EKV. Odporúčania pre prevenciu embolických komplikácií sú platné pre ktorúkoľvek techniku kardioverzie (farmakologickú alebo elektrickú externú, resp. internú). U pacientov s novovzniknutou FP trvajúcou menej ako 48 hodín klinická prax odporúča, že antikoagulačná liečba po kardioverzii nie je nevyhnutná, pretože nie je tam dostatočný čas pre formovanie intraatriálneho trombu (9, 10, 11, 12, 13).

Externá EKV je účinná v nastolení sínusového rytmu. Jej účinnosť môže byť v rozmedzí od 20 do 90% a je vysoko ovplyvnená základnou etiológiou FP. Aby sa predišlo síce zriedkavej, ale možnej, výbojom indukovanej komorovej fibrilácii, je nutná synchronizácia s R vlnou (170). Naraz možno aplikovať jeden alebo

viacero výbojov (3 až 4). Modernejšie defibrilačné prístroje používajú **bifázický tvar výboja**. Ukazuje sa, že energia potrebná na nastolenie sínusového rytmu je pri bifázickom výboji podstatne nižšia, a to od 75J transtorakálne. Efektivitu externej EKV môžeme zvýšiť aj nasýtením pacienta antiarytmikami (napr. amiodarón, propafenón, ibutilid,...). Komplikácie externej kardioverzie sú vzácne a patria sem: systémová embolizácia, edém pľúc, hypotenzia, arytmie, poškodenie myokardu, abnormality segmentu ST a vlny T, popálenie kože a dysfunkcia kardiostimulátora (zmena programovania a výstupný blok spôsobujúci stratu komorového zachytenia/stimulácie). Pacienti môžu byť hypoxickí alebo hypoventilační zo sedácie. Incidencia poškodenia je 1 prípad na 1700 výbojov pre paramedikov (1, 12, 13, 14).

Antiarytmiká sú stále hlavným terapeutickým prostriedkom pre liečbu pacientov s FP. Ich účinnosť je zvlášť vysoká pri konverzii paroxysmálnej/perzistujúcej FP na sínusový rytmus a vo zvýšení úspešnosti nefarmakologickej liečby. V skutočnosti, asi 80% pacientov liečených kvôli FP, dostane najmenej jedno antiarytmikum. Stále sú aktuálne otázky o účinnosti, tolerabilite a bezpečnosti týchto liekov. Niekoľko štúdií dokumentovalo veľmi vysokú účinnosť (> 80%) pre rôzne antiarytmiká pre nastolenie sínusového rytmu. Pri porovnaní a zhodnotení antiarytmík musia sa brať do úvahy určité faktory, a to spôsob podania, doba účinnosti, trvanie FP, funkcia ľavej komory a prítomnosť alebo neprítomnosť organického srdcového ochorenia. Treba zvážiť aj iné dôležité body: 1) bez antiarytmík sa FP skončí za 12-24 hod. asi u 50% pacientov, ak FP trvá menej ako 48 hod. 2) trvanie FP má kritický vplyv na odpoveď antiarytmík, 3) často je potrebné pacienta hospitalizovať (EKG monitoring, proarytmické účinky) (15). Odporúčania pre farmakologickú kardioverziu fibrilácie predsiení trvajúcej do 7 dní sú uvedené v tabuľke č. 2. ACC/AHA/ESC 2006 (3).

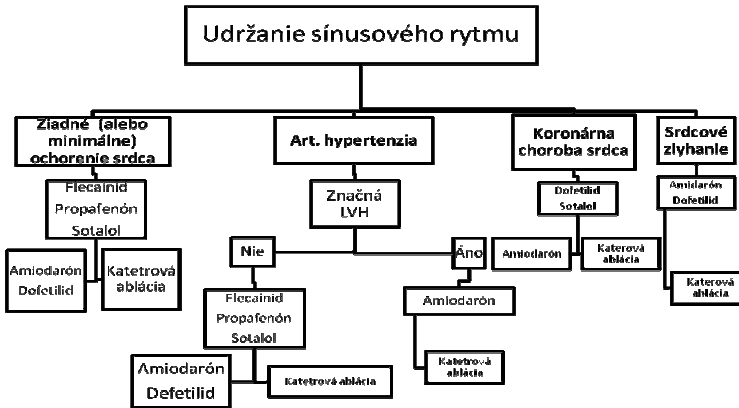
Tabuľka č. 2. Odporúčania ACC/AHA/ESC 2006 pre manažment pacientov s fibriláciou predsiení pre farmakologickú kardioverziu fibrilácie predsiení trvajúcej do 7 dní (3).

LIEK	Spôsob podania	Trieda odporúčania	Hladina významnosti
LIEKY S DOKÁZANOU ÚČINNOSŤOU			
Dofetilid	p.o.	I	A
Flecainid	p.o./i.v.	I	A
Ibutilid	i.v.	I	A
Propafenon	p.o./i.v.	I	A
Amiodaron	p.o./i.v.	IIa	A
MENEJ ÚČINNÉ alebo nekompletné štúdiové lieky			
Disopyramid	i.v.	IIb	B
Procainamid	i.v.	IIb	B
Chinidín	p.o.	IIb	B
NEMALI BY BYŤ PODÁVANÉ			
Digoxín	p.o./i.v.	III	A
Sotalol	p.o./i.v.	III	A

V **emergentných situáciách alebo urgentných prípadoch**, v ktorých FP trvala viac ako 48 hodín a nie je možné čakať 3 týždne na antikoagulačnej liečbe, odporúčania uvádzajú iniciálne podanie intravenózneho heparínu, echokardiografické vyšetrenie (výhodnejšie TEE), kardioverziu a po kardioverzii minimálne 4 týždňovú antikoagulačnú liečbu s warfarínom. Ide o stratégiu, ktorá skracuje trvanie hospitalizácie a môže byť ekonomicky efektívna. **Po úspešnej kardioverzii na sínusový rytmus** je dôležité pokračovať v antikoagulačnej liečbe a vhodnej antiarytmickej liečbe s cieľom udržať sínusový rytmus a zabrániť rekurencii arytmie (170). U pacientov s FP je udržanie sínusového rytmu jedným z najťažšie dosiahnuteľných cieľov, a to aj napriek všetkým klinickým nástrojom, ktoré máme k dispozícii (1). Odporúčania ACC/AHA/ESC 2006 pre udržanie

k dispozícii (1). Odporúčania ACC/AHA/ESC 2006 pre udržanie sínusového rytmu sú uvedené na obrázku č. 3 (3).

Obrázok č. 3. Odporúčania ACC/AHA/ESC 2006 pre manažment pacientov s fibriláciou predsieni- udržanie sínusového rytmu (3).

Mnoho štúdií s rôznymi antiarytmikami ukázali počas 6 – 12 mesiacov podobné vysoké percentá rekurencie FP (50-60%) (tab. č. 3) (15).

Tabuľka č. 3: Udržanie sínusového rytmu po elektrickej kardoverzii (15).

LIEK	Sínus	rytmus	%	
	1 mesiac	3 mesiac	6 mesiac	12 mesiac
Chinidín	65	44-75	27-58	23-51
Disopyramid	-	72	44-50	54
Propafenón	54	44	40	-
Flekainid	-	44	-	34-42
Amiodarón	-	-	75-78,5	50-73
Metoprolol	-	-	51	-
Sotalol	-	44-50	46-50	37-46
Dofetilid	-	-	71	66
Placebo	58	15-56	19-35	0-45

V prípadoch keď sínusový rytmus nie je možné udržať alebo keď nepriaznivé účinky antiarytmík nie sú tolerované alebo môžu byť nebezpečné, je **kontrola**

srdcovej frekvencie dôležitým nástrojom v liečbe FP (15). Na kontrolu srdcovej frekvencie máme k dispozícii farmakologické a nefarmakologické riešenie, ktoré spočíva v radiofrekvenčnej ablácii alebo v jej spojení s trvalou kardiostimuláciou. Farmakologické riešenie spočíva v optimálnej blokáde AV prevodu. Hlavným cieľom farmakologickej liečby pre kontrolu srdcovej frekvencie je znížiť srdcovú frekvenciu na normálnu fyziologickú úroveň v pokoji (<90 úderov/min.), získať fyziologickú kontrolu počas záťaže a zlepšiť kapacitu záťaže. Pre kontrolu frekvencie komôr sa využívajú predovšetkým **betablokátory, kalciový antagonista nedihydropyridínového radu verapamil a diltiazem, digoxin a amiodarón** (3).

Doposiaľ existujú značné kontroverzie o tom, či v manažovaní pacientov s perzistujúcou FP je výhodnejšia kontrola rytmu alebo kontrola frekvencie. Bolo vykonaných niekoľko štúdií so špeciálnym zameraním na tento účel. Na základe štúdií **PIAF** (Pharmacological Intervention in Atrial Fibrillation), **HOT CAFÉ**, **STAF** (Strategies of Treatment of Atrial Fibrillation), **RACE** (Rate Control versus Electrical cardioversion for persistent atrial Fibrillation), **AFFIRM** (The Atrial Fibrillation Follow-up Investigation of Rhythm Management Investigators) bolo konštatované, že so súčasnými antiarytmikami prístup kontroly rytmu nevedie k zlepšeniu kontroly symptómov alebo kvality života, alebo k redukcii klinických príhod v krátkodobom a strednodobom horizonte. A v dlhodobom horizonte môže dokonca zvyšovať mortalitu (16). V **štúdiu CHF-STAT** (Congestive heart failure: survival trial of antiarrhythmic therapy) sa ukázalo, že pacienti s chronickým SZ, u ktorých po liečbe amiodarónom došlo ku konverzií na sínusový rytmus, mali dlhšie prežitie ako tí, ktorí zotrvali na FP (17). V **štúdiu DIAMOND CHF** (Danish Investigations of Arrhythmia and Mortality on Dofetilide in Congestive Heart Failure), ktorá sledovala efekt dofetilidu u pacientov so SZ na podklade systolickej dysfunkcie LK, navodenie a udržanie sínusového rytmu sa spájalo s lepšou prognózou v zmysle prežívania aj zníženia počtu hospitalizácií. V **štúdiu AF-CHF** (The Atrial Fibrillation and Congestive Heart Failure) kardiovaskulárna mortalita bola 27% v skupine s kontrolou rytmu a 25% v skupine s kontrolou frekvencie.(18, 19).

V súčasnosti prebehlo niekoľko klinických štúdií s antiarytmikom triedy 3 dronedaronom, ktorý má byť bezpečnou alternatívou k amiodarónu v liečbe FP, myslenou však nie pre pacientov so srdcovým zlyhaním / **ATHENA**, **EURIDIS**, **ADONIS**, **ANDROMEDA** /. **ANDROMEDA** randomizovala 627 pacientov hospitalizovaných pre systolické srdcové zlyhanie buď k 400mg dronedaronu 2x denne alebo k placebo. Mortalita bola 8,1% a 3,8% (p=0.03). Primárny kom-

pozitný endpoint celkovej mortality alebo hospitalizácii pre SZ bol 17,1% a 12,6% ($p=0.12$). Tieto nálezy zvyšujú možnosť, že dronedaron priamo alebo nepriamo spôsobuje zhoršenie SZ u pacientov so zhoršenou systolickou funkciou LK. (20).

Pre časté zlyhanie medikamentózneho liečby FP sme v súčasnom období svedkami rozvoja **nefarmakologických liečebných postupov**. Existuje široké spektrum nefarmakologických liečebných postupov- **pre kontrolu srdcového rytmu** sú to: kardiostimulácia, predsieňový defibrilátor (používa sa iba v kombinácii s komorovým defibrilátorom), chirurgická a katetrizačná ablácia a **pre kontrolu srdcovej frekvencie**- katetrizačná ablácia AV uzla katetrizačná modifikácia AV vedenia (odklon od používania)(21).

Historicky prvou nefarmakologickou liečbou FP bola **ablácia** Hisovho zväzku jednosmerným prúdom a implantácia pacemakera. Vykonávala sa v celkovej anestéze a komplikovala sa ťažkými komorovými arytmiami alebo ruptúrou myokardu. Roku 1994 Haissaguerre a spol. prvýkrát publikovali správu o pokuse replikovať MAZE operáciu katéetrovou technikou u pacientov s paroxyzmálnou FP.

Cieľom intervencie je eliminovať arytmiu modifikovaním jej substrátu, ktoré musí smerovať na ľavú predsieň a pulmonálne vény. V súčasnosti sú dva odlišné prístupy: jeden anatomický, ktorý predložil Pappone, druhý elektrofyziológický, zavedený Haissaguerrom.

V súčasnosti sú na katetrizačnú liečbu FP indikovaní symptomatickí pacienti, u ktorých dokázateľne zlyhala antiarytmická liečba (2 a viac antiarytmík v dostatočnej dávke), alebo ktorí ju netolerujú. Lepšie výsledky sa dosahujú pri paroxyzmálnej forme FP, napriek tomu možno indikovať aj chorých s perzistujúcou FP. Podobné platí aj pre prítomnosť štrukturálneho postihnutia srdca. U chorých s výrazne dilatovanou ľavou predsieňou (nad 50mm) sú výsledky doposiaľ neuspokojivé.

Kardiostimulačná liečba pri FP je indikovaná u pacientov so symptomatickou pomalou srdcovou frekvenciou, kde sa zvažuje **antibradykardická kardiostimulácia**. Väčšina firiem, ktoré vyrábajú kardiostimulátory vyvinuli nové preventívne antitachykardické stimulačné algoritmy, ktorými sa snažia zabrániť recidive FP.

Koncom 80. rokov 20. storočia, po sérii predchádzajúcich experimentov, rozpracoval americký chirurg **James Cox** so spolupracovníkmi revolučnú **chirurgickú metódu**. Ukázali tak prvýkrát, že možno reprodukovateľne zabrániť vzniku arytmie vytvorením systému strategicky umiestnených transmuralných incízií v oboch predsieňach. Vzhľadom na to, že systém incízií odpovedal

princípu bludiska (anglicky „maze“), nazýva sa táto metóda jednoduchým názvom „MAZE“. Metóda bola od svojho uvedenia do klinickej praxe v roku 1987 niekoľkokrát modifikovaná s výrazným výsledným zlepšením výsledkov (22, 23).

V ostatnom čase sa do popredia dostáva **tzv. hybridná liečba**, za ktorú sa všeobecne považuje akákoľvek kombinácia farmakologickej a nefarmakologickej liečby (15). Z praktického hľadiska predstavuje hybridná liečba reálnu možnosť maximalizovať alebo prinajmenšom zlepšiť efekt použitej monoterapie, a to buď pridaním niektorého z nefarmakologických liečebných postupov k medikamentóznej antiarytmickej liečbe, alebo naopak. Synergické pôsobenie použitých liečebných prostriedkov je predpokladom efektivity hybridnej liečby (23, 24). V užšom zmysle slova hybridná liečba FP je kombináciou dlhodobej liečby antiarytmikami I. alebo III. triedy s transverzálnou abláciou úžiny medzi ústím dolnej dutej žily a trikuspidálnym anulom v pravej predsieni, a to u pacientov s FP, u ktorých pri medikamentóznej antiarytmickej liečbe došlo k modifikácii (konverzii) FP na flutter predsieni (25).

Antitrombotická liečba fibrilácie predsieni

FP vedie k formovaniu trombu v ľavej predsieni, najmä v jej ušku. Jednotlivci s FP majú signifikantné 6-krát vyššie riziko ischemickej mozgovej príhody a systémovej kardioembolizácie v porovnaní s jednotlivcami s normálnym sínusovým rytmom. FP zvyšuje incidenciu mozgovej príhody nezávisle od ostatných vaskulárnych rizikových faktorov, ako je arteriálna hypertenzia, hyperlipidémia a diabetes mellitus. (26).

CHADS2 rizikové skóre môže byť užitočné pre pacientov pre rozhodovanie potreby antikoagulačnej liečby. V tomto skóre hodnota 1 bodu je pridelená nasledujúcim rizikovým faktorom: súčasná epizóda srdcového zlyhávania, anamnéza arteriálnej hypertenzie, vek >75 rokov a diabetes mellitus. Anamnéze mozgovej príhody alebo TIA sú pridelené 2 body. V súlade s týmto skóre jednoročná incidencia ischemickej mozgovej príhody pre 100 pacientov sa progresívne zvyšuje z 1,2 (skóre 0) na 2,8 (skóre 1), 3,6 (skóre 2), 6,4 (skóre 3), 8,0 (skóre 4), 7,7 (skóre 5) a 44 (skóre 6) (27, 28). Súčasné odporúčania pre tromboembolickú profylaxiu založenú na rizikových faktorov pre CMP sú uvedené v tabuľke č. 4.

Tabuľka č. 4. Súčasné odporúčania pre tromboembolickú profylaxiu založenú na rizikových

Bez rizika	Aspirín (81-325mg denne) alebo nič
Jeden stredne závažný rizikový faktor (75 rokov, artériová hypertenzia, SZ s EFLK \leq 35%, diabetes mellitus)	Aspirín (81-325mg denne) alebo warfarín (INR 2-3)
\geq ako 2 stredne závažné rizikové faktory alebo jeden vysokorizikový faktor (predchádzajúca CMP/ TIA, mitrálna stenóza, protetická chlopňa)	Warfarín (INR 2-3 alebo 2,5-3,5 pri protetickej chlopni)

Záver

V súčasnej dobe FP sa stáva závažným zdravotníckym ale aj sociálnym problémom a nadobúda rysy epidémie. Prítomnosť FP je spätá so zvýšenou mortalitou a morbiditou, so zvýšeným rizikom mozgových príhod a tromboembolizmu a so závažnými hemodynamickými dôsledkami, ktoré spôsobujú zníženie tolerancie záťaže a srdcové zlyhávanie. Hlavný problém v manažovaní pacientov s perzistujúcou FP súvisí so **samou arytmiou a prevenciou tromboembólie. Antiarytmiká** sú stále hlavným terapeutickým prostriedkom pre liečbu pacientov s FP. Stále sú však aktuálne otázky o ich účinnosti, tolerabilite a bezpečnosti. Nefarmakologické stratégie liečby FP sa využívajú predovšetkým u pacientov, u ktorých zlyhala farmakologická stratégia. Vzhľadom k tomu, že FP je heterogénnou arytmiou, môže byť hybridná liečba perspektívnym liečebným prístup jej eliminácie.

Literatúra

1. Lip GYH. Atrial Fibrillation in Clinical Practice. London: Martin Dunitz Ltd, 2001; 234 .
2. Gersh BJ, Tsang TSM, Barnes ME et al. The changing epidemiology of non- valvular atrial fibrillation: the role of novel risk factors. Eur Heart J 2005; 7 (Suppl C): C5-C11.
3. Fuster V, Ryden LE, Cannom DS, et al. ACC/AHA/ESC 2006 Guidelines for the management of patients with atrial fibrillation. Eur Heart J 2006; 27: 1979 – 2030.

4. Psaty BM, Manolio TA Kuler LH, et al. Incidence and risk factors for atrial fibrillation in older adults. *Circulation* 1997; 96: 2455-2461.
5. Schweikert RA, Kidwel G. Tachyarrhythmias. In: Marso SP, Griffin BP, Topol EJ. *Manual of Cardiovascular medicine*. Philadelphia: Lipincott Williams&Wilkins, 2000; 249-280.
6. Kalist P, Pella J. Klinické prejavy fibrilácie predsiení. In: *Fibrilácia predsiení. Základné fakty*. Košice: Oriens s.r.o., 2002; 10.
7. De Simone A, De Pasquale M, De Matteis C, et al. Verapamil Plus Antiarrhythmic drugs Reduce Atrial Fibrillation recurrences after an electrical cardioversion (VEPARAF Study). *Eur Heart J* 2003; 24: 1425-1429.
8. Kmec J. Farmakoterapia supraventrikulárnych arytmií. *Via pract.* 2008; 5 (6): 237-240.
9. Richard Ph, Yaici K, Rinaldi JP, et al. Cardioversion of atrial fibrillation: how and when? *Eur Heart J* 2003; 5 (Suppl H): H40 – H44.
10. Stoddard MF, Dawkins PR, Prince CR, et al. Left atrial appendage is not uncommon in patients with acute atrial fibrillation and a recent embolic event: a transesophageal echocardiographic study. *J Am Coll Cardiol* 1995; 25: 452-459.
11. Mathew TP, Moore A, McIntyre M, et al. Randomised comparison of electrode positions for cardioversion of atrial fibrillation. *Heart* 1999; 81: 576-579.
12. Kmec J. Porovnanie účinnosti monofázickej a bifázickej elektrickej kardioverzie u pacientov s perzistujúcou fibriláciou predsiení. *Cardiol* 2006; 5: 265-278.
13. Kmec J. Praktické aspekty elektrickej kardioverzie u pacientov s perzistujúcou fibriláciou predsiení. *Kardiolog. prax* 2007; 5 (3): 163-174.
14. Kmec J. Prechodná strata komorovej stimulácie u pacienta po synchronnej bifázickej elektrickej kardioverzii pre perzistujúci flutter predsiení. *Kardiolog. prax* 2008; 6 (2):115-117.
15. Capucci A, Aschieri D. Antiarrhythmic drug therapy: what is certain and what is to come. *Eur Heart J* 2003; 5 (Suppl): H8-H18.
16. Wyse DG, Waldo AL, DiMarco JP, et al. Atrial Fibrillation Follow-up Investigation of Rhythm Management (AFFIRM). Investigators. A comparison of rate control and rhythm control in patients with atrial fibrillation. *N Engl J Med* 2002; 347: 1825-1833.

17. Deedwania PC, Singh BN, Ellenbogen, et al. Spontaneous conversion and maintenance of sinus rhythm by amiodarone in patients with heart failure and atrial fibrillation: observations from the Veterans Affairs CHF-STAT Investigators. *Circulation* 1998; 98: 2574-2579.
18. Kober L, Torp-Pedersen C. Atrial fibrillation and heart failure: Aetiological, prognostic and therapeutic considerations In: McMurray JJV, Pfeffer MA. *Heart failure Updates*. London: Taylor & Francis, 2003; 59-78.
19. Roy D, Talajic M, Nattel S, et al. Rhythm control versus rate control for atrial fibrillation. *NEJM* 2008; 25(358): 2667-2677.
20. Køber L, Torp-Pedersen C, McMurray JJV, et al. Increased mortality after dronedarone therapy for severe heart failure. *N Engl J Med* 2008; 358:2678- 2687
21. Kautzner J, Peichl P. Praktické aspekty léčby fibrilace síní: Nefarmakologické postupy. *Interní medicína pro praxi* 2004; 4: 194-199.
22. Kmec J, Slanina M. Nefarmakologické stratégie léčby fibrilácie predsiení – kardiostimulačná a ablačná liečba. *Lek Obz* 2006; 5: 213-219.
23. Kmec J. Nefarmakologické stratégie léčby fibrilácie predsiení – chirurgická a hybridná liečba. *Lek Obz* 2006; 6: 244 -249.
24. Lesh MD, Kalman JM, Roithinger FX, Karch M.R. Potential role of „hybrid therapy“ for atrial fibrillation. *Semin Interv Cardiol* 1997; 2: 267-271.
25. Feld GK. New approaches for the management of atrial fibrillation. Role of ablation atrial flutter. *J Cardiovasc Electrophysiol* 1999; 10: 1188-1191.
26. Bath PhMV, Zhao L, Heptinstall S. Current status of stroke prevention in patients with atrial fibrillation. *Eur Heart J* 2005; 7 (Suppl C): C12-C18.
27. Kmec J, Novotný R, Beňová K, Čanda I. Antitrombotická liečba fibrilácie predsiení. *Causa Subita* 2007, číslo 5, ročník 10, s. 123-128.
28. Gage BF, Watterman AD, Shannon W a spol. Validation of clinical classification schemes for predicting stroke: results from the National Registry of Atrial Fibrillation. *JAMA* 2001; 285: 2864-2870.
29. Zimetbaum P.J, Josephson M.E. *Practical Clinical Electrophysiology*. Philadelphia: Lippincott Williams &Wilkins, a Wolters Kluwert busines, 2009, 304.

Summary
Atrial fibrillation - an epidemic of the 21 century

Atrial fibrillation is a most common sustained cardiac arrhythmia. It causes higher morbidity and mortality, higher stroke frequency and thromboembolism as well as hemodynamic disturbances that impair physical tolerance and can worsen heart failure. There are two ways how to manage atrial fibrillation: to restore and to maintain the sinus rhythm or to control the heart rate. Both strategies can be realized in pharmacological or non-pharmacological way. Although the use of antiarrhythmics is still dominant in case of atrial fibrillation, the use of non-pharmacological methods like pacing, ablation and surgery are more and more frequent.

Key words: atrial fibrillation, antiarrhythmics, cardioversion, pacing, ablation and surgery.

Recenzje
Reviews

Michał Kotowski

“Two models of “Americanization” of Jewish immigrants to New York City: Jake and Getl.”

Hester Street is a great story, presenting how two various characters adapt to a new environment, that is New York. Two main characters, Jake and Getl, are a Jewish marriage. Jake moved to NY in order to earn money for living. He found a well paid job and an apartment. He also met many women, despite the fact he was married. 3 years later, Getl with her son, Joey, moved to New York. The moment of meeting Jake and Gitl at Ellis Island is the beginning of their end.... Jake, after 3 years spent in America is a different person. He communicates quite good in English, he dresses like a typical New Yorker, he behaves as if he was born in New York. He even changes his Jewish name into English - Jake. Arriving to the New World was for him a beginning of new life. Far from his wife and son, Jake leads a nice life without bigger problems, spending free time with a Polish dancer who moved to America during her teenage years. The girl is attractive, knows how to look fashionable. She is a real lady. What is more, she also has some savings what is a big advantage for Jake. Arrival of Jake's wife is not so joyful as it should like after 3 – year separation. From the very beginning Gitl is treated in a very mean and harsh way. It is easily noticeable that something is wrong. Poor wife does not recognize her husband, she is confused and alone. After a while, Jake gives Gitl a piece of advice to change her clothes, stop wearing her wig. He also wants to call their son Joey. What is more, he even cuts Joey's hair what is unacceptable in Jewish culture. With time, Gitl tries change her hairstyle, starts to wear new clothes. Unfortunately for her husband it is never enough. The situation is getting worse as Gitl does not want to forget about their cultural traditions and their origin. Jake claims that he is already an American, and that she also should become one because they are in America. Additionally Jake has affair with Mamie, with whom he plans to spend the rest of his life. All in

all, Gitl decides to divorce Jake. Being with Jake, cost Mamie \$300. Such amount of money Jake's lover had to pay his wife. This allowed her and Joey to live in decent conditions. To sum up, Gitl's and Jake's divorce was caused by different ways of reacting to the new conditions. Jake found himself easily in New York, whereas Gitl was devoted to her culture and traditions. Those 2 various ways of adapting present struggles which Jewish immigrants had to face after arriving to New York.

Peter Kyslan

Kant ponownie w Preszowie

L. Belás- E. Andreanský (eds.): Človek- dejiny- kultúra III. Filozofický zborník 35. (AFPh UP 252/334). Prešov 2009, 249 s.

Corocznie odbywa się na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Preszowskiego w Preszowie (Słowacja) konferencja naukowa w ramach projektu grantowego VEGA numer 1/4691/07 z nazwą *Spadek filozoficzny I. Kanta i współczesność II*.

Fakt, iż Preszów jest centrem studiów i badań nad filozofią Immanuela Kanta na Słowacji, potwierdza w kolejności już szósta konferencja naukowa poświęcona królewieckemu myślicielowi. Konferencja zatytułowana *Człowiek-historia-kultura III* odbyła się 9. maja 2009 na Wydziale Filozoficznym. Jednym z rezultatów omawianej konferencji jest i zbiór artykułów naukowych o tym samym tytule. Redaktorami, oraz realizatorami konferencji są Dr. hab. Lubomír Belás i Dr. Eugen Andreanský ze Zakładu Filozofji Wydziału Filozoficznego.

W ramach strategii *nowej lektury Kanta* zbiór ten przedstawia kontynuację przeszłego zbioru *Człowiek-historia-kultura II*. Statut międzynarodowy stwierdzają artykuły autorów zagranicznych, z Niemiec, Francji, Rosji i Bułgarii, które w większości zabrzmieli podczas konferencji. Współpraca zagraniczna i kontakty są stwierdzeniem faktu, iż z Preszowa staje się szanowane centrum badań nad filozofią Kanta też dla fachowców i placówek naukowych spoza granic.

W wstępie Lubomír Belás podsumuje osiągnięte wyniki w badań nad I. Kan-tem w ramach już przytoczonego projektu.

Teksty podzielone zostały na trzy części. Pierwsza zawiera teksty słowackich autorów, którzy są członkami zespołu badawczego. Część druga jest poświęcona tekstom autorów zagranicznych i część trzecia zawiera załączniki.

Pierwszy interesujący artykuł *Lizbońskie trzęsienie ziemi, oświecenie i Kant*, którego autorem jest Miroslav Marcelli, zajmuje się wydarzeniem historycznym z roku 1755 i jego wpływem na kształtowanie myślenie I. Kanta i innych myślicie-

li tego okresu. Refleksja tego wydarzenia zainteresowała Kanta do tego stopnia, że poświęcił temu wątkowi trzy artykuły w ciągu paru miesięcy. Postawa Kanta jest z góry odmienna od poglądów pozostałych komentatorów. Nie jest wyrażeniem poszukiwania winy albo odwoływania się na instancję metafizyczną.

Kant rozważa naturalne powody trzęsienia ziemi. Nierozpatrywa naukowo, natomiast bardziej naukowo jak Voltaire czy Goethe. Udowadnia naturalne reguły, jednak – pisze Marcelli- „*to nie znaczy, żeby absolutnie odwrócić się od uzasadnień teologicznych: w przypadkowym zdarzeniu natury rozpoznał porządek rzeczy, którego fundament jest transcendentny*“ (s. 19). Mimo, że naukowy i filozoficzny dorobek artykułów Kanta jest problematyczny, można zgodzić się z Marcellim, który utrzymuje, że naturfilozoficzny pogląd Kanta szuka oprócz innego też pozytywa w tej oto katastrofie żywiołowej. Tu można dostrzec zdolność i dążenie Kanta do przewidywania wydarzeń historycznych.

Drugi krajowy artykuł *Rozważania Kanta o obywatelstwie ogólnoświatowym* jest z pióra Lubomíra Belása. W wstępie autor kwestionuje legitymność rozważań Kanta w ramach filozofii historii, następnie problematyzuje samotną kontrowersyjność dyscypliny filozofii historii. Artykuł zawiera Kantów wariant filozofii historii, który mógł by wspierać rehabilitację filozofii historii. Pozwolimy sobie wyrazić zgodę z autorem, iż Kant buduje typ tradycji filozoficznej w ramach spoglądania na historię, która jest dziś aktualna. Pluralność kultur ma wartość estetyczną, jednakże politycznie stanowi pewien problem. Właśnie Kantową koncepcję ogólnoświatowego prawa obywatelskiego można traktować, według słów Ł. Belása, „*za relewantną w związku z aktualną sytuacją, o ile chodzi o wewnętrzną lub zewnętrzną sytuację państw i narodów na Ziemi*” (s. 30).

Kolejnym artykułem, o charakterze komparatywnym jest tekst *Spółczesność obywatelskie Adama Fergusona i Immanuela Kanta* przedstawionym przez Sanderę Zakutną. Szukając paralel między koncepcją Immanuela Kanta i koncepcją szkockiego „obywatela” Adama Fergusona określa podstawowe platformy, problemy i kierunki dążenia konceptów społeczeństwa obywatelskiego obóh myślicieli. Artykuł nie jest sztucznie ukształtowanym lub przypadkowym połączeniem obóh myślicieli. S. Zakutna odsłoniła powiązanie w mnóstwie pytań filozofii historii. Sama pisze, „*obaj autorzy prezentują się nie tylko jak teoretycy. Polityka jest dla nich działalnością aktywną, która powinna wspomagać kształtować i chronić prawa, ustaw, równości i wolności obywatel. Obywatele są znowu odpowiedzialni za to, żeby podporządkować się ustawom i żyć tak, żeby być dobrymi obywatelami*” (s. 43).

Strategię *nowej lektury Kanta* potwierdza w kolejności drugi artykuł redaktora L. Belása pod nazwą *Znaczenie wykładania filozofii w uniwersytetach (według Kanta)*. Rozważania autora są poświęcone spadku Kantowych *kleine Schriften* dotąd niezbyt interpretowanych. Kant zastanawiając się nad filozofią w sęsie szkolnym, oferuje korzystne doradztwo też dla współczesnej *młodzieży filozoficznej*. Autor spostrzega fakt, iż wykładanie filozofii i życie społeczne są według Kanta ściśle powiązane. Niechodzi o przypadkowe rozważania pedagogiczne, lecz jest to związane z jego koncepcją społeczeństwa obywatelskiego. Przydatnym okazuje się też wyzwanie do kolejnego badania tego oto zagadnienia dla współczesności.

Nielatwe zadanie w związku z Kantem stawia sobie drugi redaktor zbioru Eugen Andreánsky w artykule *Kant w wymiarach filozofii myśli*. Problematykę świadomości czy też myśli w kształcie jednolitym u Kanta nieznajdziemy, z tego powodu, według autora dochodzi do przesuwania interpretacyjnych. Jest ciekawe, że także współczesna filozofia myśli jako aktywna i dynamiczna dyscyplina sięga po Kancie, który ponownie potwierdza swoją ponadczasowość i relewantność dla współczesności. Afirmuje to Andreánsky, „większość problemów, którymi w sposób osobisty zajmował się Kant, jak na przykład statut badań psychologicznych, naturalność form poznawczych, charakter świadomości siebie, jedność świadomości itd., stanowią wciąż tematy żywe” (s. 71). Aktualność Kanta potwierdza też artykuł *Nowokantowska aksjologia i Martin Heidegger- aktualność teoretyczna oraz diagnostyczna*, której autorką jest Ołga Sisak. Artykuł oferuje szersze rozważania nad pogodzeniem się Heideggera z aksjologią Kanta.

W drugiej części, która zawiera prace autorów zagranicznych, można odnaleźć treściowo rozmaite artykuły. Ten zestaw otwiera interesujący tekst francuskiej badawczynie Monique Castillo *Kantowskie podstawy europejskiego uniwersalizmu*. Autorka szczególnie zwraca uwagę na uniwersalistyczną skłonność myślenia europejskiego.

Jej rozważania najbardziej korespondują z tematem człowiek-historia-kultura z nazwania zbioru. Terminami kultura, postęp, człowieczeństwo, cywilizacja, moralizacja reflektuje przez Kanta zaproponowaną filozoficzną historię. Jest potrzebne docenić przedstawione asumpty dla kolejnego rozważania i dyskusji. Z niemieckiego środowiska pochodzi artykuł Maximiliana Forschnera pod tytułem *O chrześcijańskiej nauce, o grzechu pierwotnym i sekularnej antropologii oświeceniowej (Notatki do teorii Immanuela Kanta o złe)*. Autor zastanawia się nad Kantową teorią radikalnego zła ludzi i tę teorię stawia do konfrontacji z chrześcijańsko-teologicznymi poglądami. Jednakże niepozostawa tylko na omawianej

płaszczyźnie, lecz przesuwając Kanta na poziom filozoficzno-historyczny i społeczny.

Problematykę *Kant i problem jedności rozumu* podejmuje też Urszula Reitemeyer.

Kolejną z rzędu autorką z Niemiec z innowacyjnym artykułem *Społeczeństwo, sens ogólny i kościół niejawni u Kanta* jest Margit Ruffing. Autorka daje sobie za cel szczególnie udowodnić w trzech częściach, iż połączenie – społeczeństwo, sens ogólny, kościół niejawni – nie jest połączeniem sztucznym, lecz łączy u Kanta teoretyczną i praktyczną sferę rozumu. Bułgarska badawczyni Sonja Babeva przedstawia artykuł *Deontologia Kanta – szacunek do obowiązku*. Oferuje spojrzenie na filozofię I. Kanta z punktu widzenia etyki. Jest potrzebne podkreślić akcent na obowiązek z którego wyłania się uniwersalność i niezbędność reguł moralnych.

W obszarze moralno-politycznych rozważań porusza się artykuł *Stosunek moralności i polityki w kontekście społeczno-kulturowym* rosyjskiego autora Siergieja Anatoliewicza Niżnikowa. Artykuł ten wskazuje na cztery logicznie możliwe odmiany stosunku przemocy i pokojowych rozwiązań w polityce: podejście Machiavelliego (tylko błogi cel poświęca dowolne środki), machiaweliczny (cel poświęca wszystkie środki), humanistyczny (błogi cel jest możliwe osiągnąć tylko dobrymi środkami) i pacyfistyczny (niesprzecywywanie się złu przemocą – L. Tolstoj).

Trzecia część zbioru zawiera dwa interesujące załączniki: pierwszy *Życie i twórczość Kanta – Kant jak nauczyciel, Kant jak gospodarz* z pióra już omawianej M. Ruffing. Oferowane rozważanie odsłania osobistość I. Kanta i w interesujący sposób zwraca uwagę na łączność filozoficznej twórczości Kanta i jego życia.

Nie jest to tylko zabieg biograficzny, lecz Ruffing swoją pracą pragnie Kanta zaprezentować jako ludzkiego pedagoga, któremu zależy na społeczeństwie. Drugim tekstem jest komentarz S. Zakutnej do pracy Y. Yovela: *Kant and the Philosophy of History*, który jest próbą o systematyzację filozofii historii I. Kanta. Warto docenić wybór tekstu, ponieważ dąży on do rekonstrukcji i rehabilitacji filozofii historii Kanta, którą potem można konfrontować, z jednej strony z wielkimi projektami historii i ze strony drugiej z współczesnymi problemami.

Można twierdzić, iż przytoczony zbiór zawiera prace naukowe, które kształtowane są wybitną tradycją, natomiast są satysfakcją w kierunku do aktualności. Tematy tutaj podejmowane nie są zapomnianymi, czy odłożonymi na bok sprawami. Spadek filozoficzny Kanta jest wciąż aktualny stosując *nową lekturę i nową refleksję* myśli niemieckiego filozofa. Pozwolę sobie docenić głównie te prace, dla

których jest Kant platformą do rozwiązania problemów naszego środowiska planetarnego.

Pod względem treści pojedynczych artykułów Kant zbliża się do współczesnego człowieka i jego zagadnień. Mam nadzieję, iż przedstawiany zbiór znajdzie sobie krytycznego czytelnika i będzie inspiracją kolejnego samodzielnego rozważania.

Tłumaczenie: Ondrej Marchevský

Dušan Hruška

Kant v kontexte Husserlovej a Heideggerovej filozofie

Predkladaný filozofický zborník *Kant v kontexte Husserlovej a Heideggerovej filozofie* je prezentáciou výsledkov riešiteľského kolektívu výskumného projektu VEGA 1/0650/08 – *Heidegger a dejiny filozofie* (vedúci riešiteľského kolektívu Vladimír Leško). Výsledky boli prezentované na *II. medzinárodnej filozofickej konferencii*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 5. – 7. novembra 2008 na akademickej pôde UPJŠ v Košiciach. Konferenciu pripravila Katedra filozofie a dejín filozofie FF UPJŠ v spolupráci so Slovenským filozofickým združením pri SAV v Bratislave.

Zborník je rozvrhnutý do troch základných častí. V prvej časti sú publikované príspevky, ktoré odznali na konferencii a predstavujú rozhodujúcu obsahovú súčasť zborníka. V druhej časti zborníka sú publikované príhovory zo *slávnostnej inaugurácie* udeľovania čestného titulu *Doctor honoris causa* prof. Milanovi Sobotkovi a Dr. Teodorovi Münzovi. V tretej časti je publikovaním fotodokumentácie, v ktorej je zachytený slávnostný akademický akt udeľovania čestného titulu *Doctor honoris causa*.

Prvé dve štúdie sú napísané laureátmi titulu *Doctor honoris causa* Milanom Sobotkom a Teodorom Münzom. **Milan Sobotka** sa vo svojej štúdii venuje Kantovmu vzťahu k metafyzike. Štúdia ukazuje Kanta ako jedného z najvýznamnejších kritikov metafyziky, pričom ale hneď v úvode Sobotka nezabúda pripomenúť, že Kantova kritika nie je „bezhlavá“ v tej miere, v akej Kant ukazuje, že predmety starej metafyziky sú transcendentálne podmienené (nie sú teda svojvoľnou konštrukciou filozofie). Ich transcendentálne podmienenosť spočíva v štruktúre usudzovania – vyššia premisa má bezpodmienečnú platnosť. Funkciou ideí, ako Kant nazýva najvyššie entity metafyziky, je potom syntetizovať naše poznanie. Metafyzické ideí tak nie sú podľa *Kantovej transcendentálnej teórie regulatívneho poznania* pojmami skutočných vecí, nie sú pojmami (najvyšších)

predmetov, ale sú fokusmi poznania, ktoré tvorí jednotu. Kantovu (kritickú, ale aj zmierlivú a rozumejúcu) pozíciu vo vzťahu k metafyzike potom Sobotka označuje ako *metakritiku metafyziky*. Z tejto pozície potom môžeme porozumieť Kantovmu riešeniu vzťahu teoretickej a praktickej filozofie tak, ako je formulované v *Kritike praktického rozumu*. **Teodor Münz**, ktorému, ako pripomínajú editori zborníka v úvode, vďačíme za slovenské preklady rozhodujúcich Kantových filozofických diel – *Kritiku čistého rozumu*; *Kritiku praktického rozumu*; *Prolegoména ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazývať vedou*; *K večnému mieru*; *Ideu ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle a Domnelý začiatok ľudských dejín* svoju štúdiu v istom zmysle začína v mieste, v ktorom Sobotkova štúdia skončila (*Kritika praktického rozumu*) – Münz svoju pozornosť venuje primátu praktického rozumu pred teoretickým v mravnom konaní. Ak Kant v *Kritike čistého rozumu* hľadá odpoveď na otázku: Čo môžem vedieť?, a podáva v nej svoju teóriu poznania, svoju (kritiku) metafyziky, v *Kritike praktického rozumu* sa pýta toho istého rozumu: Čo mám robiť?, a podáva v nej svoju etiku. Kantovské *nóvm* v etike spočíva podľa Münza v tom, že Kant zdvihol latku mravných požiadaviek na človeka tak vysoko, ako nikto pred ním. Čistý rozum a čistá vôľa sú u Kanta jedno a to isté. Čistý rozum, obrátený do praktického života, kde nariaďuje ako sa máme správať, je čistá vôľa. Inú vôľu Kant neuznáva. Kant nechce čerpať mravnosť zvonku, z historicky podmieneného spoločenského života a jeho konkrétnych potrieb a záujmov, vždy zatažených zmyslovosťou, ale len zvnútra. Nie však ani z nejakého mravného citu alebo zo súcitu, z ktorých sa vychádza už oddávna, ale len z čistého rozumu, vlastného podľa Kantovho presvedčenia všetkým ľuďom z pozície nadhistorickej a nemennej, ktorej hlasom je *kategorický imperatív*. Analýze *kategorického imperatívu* sa Münzova štúdia venuje podrobnejšie, zvlášť by som upozornil na Münzovu analýzu apriórneho rozmeru Kantovej etiky a (kritických) paralel Kantovej etiky vo vzťahu k problematike Boha. **Czesław Głombik** sa venuje predstaveniu detailnej (historickej) analýzy problému Husserlovej *prvej filozofie* – teda filozofie, ktorá by bola teoretickou a prísnou vedou s dosahom na posledné zdôvodnenia podstaty pojmových názorov uskutočňovaných v aktoch poznania. *Prvá filozofia* bola dôsledkom Husserlovho projektu fenomenológie, čistej fenomenológie, ktorá už nie je povýšená len na úroveň základnej filozofickej vedy, ale vedy dosahujúcej k *prvotným zdrojom*, na úroveň samého *základu vied a filozofie*. Pri takto vymedzenom probléme sa Husserl musí nevyhnutne (problematicky) konfrontovať s Kantom, čo Głombik analyzuje zvlášť v neskorších novokantovských variáciách. **Vladimír Leško** sa vo svojej štúdiu venuje vzťahu Heidegger – Kant prostre-

dníctvom Heideggerovho vyrovnávania sa s Kantovou filozofiou zvlášť v reflektovaní problému metafyziky. Leitmotív Leškovej štúdie spočíva v historicko-filozofickej skutočnosti obrovského filozofického zápasu v prvých desaťročiach 20. storočia v Nemecku o Kantovo filozofické dedičstvo. Ako autor upozorňuje, práve tento problém je v našich domácich (česko-slovenských) podmienkach veľmi málo predmetom vážnejšieho teoretického záujmu. Prostredníctvom odpovede na radikálne položenú otázku: *bol vôbec niekedy Heidegger skutočným fenomenológom?* sa potom Leško dostáva k formulovaniu problému Heideggerovej kritiky novokantovského chápania filozofie v tesnom spojení s Heideggerovou kritickou reflexiou Husserlovej fenomenológie. Pre porozumenie Heideggerovej *fenomenologickej* recepcii Kanta zvlášť zdôrazňuje modus operandi z predchádzajúcej Heideggerovej recepcie Aristotelovej filozofie. Štúdiu považujem za nosnú nielen z dôvodu jej rozsahu, ale zvlášť pre jej historicko-filozofický záber, ktorý detailne naznačuje hlavné problémy „trojice“ Kant – Husserl – Heidegger (teda precízne korešponduje s názvom celej konferencie), aj keď to robí (kriticky) z Heideggerovho zorného uhla pohľadu. **Radosław Kuliniak** sa venuje (v našich končinách) málo známemu sporu medzi Immanuelom Kantom a Christianom Garvem, ktorý mal nakoniec jeden z rozhodujúcich vplyvov na konečnú podobu Kantovej neskoršej filozofie. Ide nielen o predstavenie odlišnej reflexie spoločensko-politickej problematiky, ale zvlášť o kritiku Garveho kritiky sporných problémov v Kantovom filozoficko-morálnom systéme. **Andrzej J. Noras** v istom zmysle vo svojej štúdií pokračuje v predchádzajúcom príspevku naznačenom rozvíjaní dobových reflexií Kantovej filozofie, snaží sa ale jednak o obširnejšie ladené poňatie, a predmetom jeho záujmu je spor o metafyziku. Noras v zásade vidí prítomnosť Kanta v sporoch o metafyziku v 19. storočí len natoľko, nakoľko išlo o spor *o vec osebe*. Podľa Norasa skutočný spor o metafyziku tak, ako jej rozumel Kant, teda ako sporu o pochopenie jestvujúcna, sa začína až v 20. rokoch 20. storočia predovšetkým teoretickým úsilím Hartmanna a Heideggera. **Stanislav Hubík** vo svojom príspevku interpretuje Kantovu a Husserlovu filozofiu na podklade *gramatologických* analýz J. Derridu. Všíma si kľúčovú otázku *Kritiky čistého rozumu*: Ako sú možné syntetické sudy a priori? v jej matematickom rozmere, ktorý sa ukazuje ako kľúčový rovnako pre Husserlovu filozofiu. V takto koncipovanom poli si všíma dve Husserlove požiadavky - pestovanie filozofie ako prísnej vedy, pre ktorú je dôležité vedieť, čím začína jej predmet, a Husserlova požiadavka akceptovania nového východiska filozofovania spočívajúceho v návrate *spät k veciam samým*. Filozofia sa tak ukazuje primárne ako text. Hubík teda umiestňuje Kantovu a Husserlovu filozofiu do neskoršieho

filozofického kontextu, pričom ako na jednu z možností nového kontextuálneho nahliadnutia obidvoch filozofií sa sústreďí na perspektívu *gramatológie*. **Břetislav Horyna** sa vo svojej štúdií venuje kritickej recepcii Heideggerovej (dez)interpretácie kantovského transcendentálneho idealizmu, aby na jej podklade predstavil originalnosť „pôvodného“ Kantovského zámeru vlastného rozpracovania metodológie metafyziky aj na podklade Kantovej korešpondencie s Johannom Heinrichom Lambertom. **Jan Zouhar** analyzuje problém času v Patočkových Máchovských štúdiách, čo znamená vnímať Patočkovu percepciu času u K. H. Máchu prostredníctvom, resp. v paralelách filozofického riešenia času Kantom, Husserlom a Heideggerom. **Pavol Tholt** naznačuje zhodu medzi Kantom a Husserlom v otázke prírodných vied v presvedčení, že vedy od chvíle, keď sa počiatkom novoveku v 17. storočí, vo vzťahu k filozofii osamostatnili, potrebovali od filozofie oživenie platónsko-aristotelovského ideálu, vďaka ktorému veda v pravom zmysle slova – najprv v podobe matematiky (geometrie) a neskôr ako prírodoveda – vznikla. Tholtova štúdia ukazuje, ako Kant interpretuje podstatu matematickej prírodovedy v kritickom porovnaní s interpretáciou Husserla. **Peter Nezník** sa vo svojom príspevku venuje problému metafyziky v koreláciách Kantovej a Leibnizovej filozofie s (kritickými) poznámkami zvlášť k Heideggerovej interpretácii Kanta. Dejinným rozmerom Kantovej a Husserlovej filozofie sa vo svojej štúdií zaoberá **Milovan Ješič**. Analyzuje a porovnáva Kantove úvahy o dejinách (v duchu hľadania *apriori*) a Husserlove úvahy o dejinách (problém času a časovosti; problém *prírodného sveta* a *intersubjektivitu*). Na rozdiel od Kantovej koncepcie *filozofie dejín*, ktorá je integrálnou a neodmysliteľnou súčasťou jeho filozofovania ako celku, v ranej etape svojej tvorby Husserl odmieta chápať dejiny ako podstatný moment filozofického záujmu, aby v neskoršej etape otázka dejín vystúpila výrazne do popredia jeho uvažovania. Konzekvenciám psychologizmu a formalizmu v logike u Kanta a Husserla sa vo svojom príspevku venuje **Eugen Andreanský**. Aj v poslednej štúdií zborníka sa **Štefan Jusko** venuje frekventovanej Heideggerovej interpretácii Kantovej filozofie, tento krát ale z pozície *transcendentálnej estetiky*. Zaujíma ho zvlášť problém času, ktorý vymedzuje najskôr v Kantovskom pochopení, aby sa v ďalšom texte zameril na postup a vyústenie Heideggerovej interpretácie Kantovho vymedzenia času.

V druhej časti zborníka môže čitateľ nájsť slávnostné príhovory dvoch výnimočných osobností pôsobiacich v oblasti *dejín filozofie* v Čechách a na Slovensku prof. Milana Sobotku a Dr. Teodora Münza. Je viac ako symbolické, že slovenský preklad Kantovej *Kritiky čistého rozumu* urobil T. Münz a pre sloven-

ského čitateľa úvodnú štúdiu napísal M. Sobotka. Aj z týchto dôvodov je pochopiteľné, že príhovory zo *slávnostného završenia konferencie* sa jej zostavovatelia rozhodli publikovať.

Za milú a neoddeliteľnú súčasť zborníka považujem aj publikovanie fotodokumentácie, v ktorej je zachytený slávnostný akademický akt udeľovania čestného titulu *Doctor honoris causa*.

Predkladaný zborník teda nie je *iba* súborom štúdií. Nakoniec, tak ako spomínajú v úvode jeho editori, Kantov *filozofický odkaz* je neustále živým, provokujúcim filozofickým dedičstvom, ktoré si vyžaduje stálu historicko-filozofickú pozornosť. Kant totiž nebol a nie je filozofom *minulosti*. Všetko podstatné, čo sa zrealizovalo vo filozofii 19. a 20. storočia, uskutočnilo sa vo viac či menej kriticko-pozitívnej reakcii na jeho filozofické výkony. Myslím si, že filozofický zborník *Kant v kontexte Husserlovej a Heideggerovej filozofie* je toho dobrým dôkazom.

Sprawozdania
Reports

Inocent-Mária V. Szaniszló OP, Ivana Plockicková

Nové formy solidarity, nová spoločnosť kongres 84. ročníka Sociálnych týždňov Francúzska

Paríž sa v dňoch 20. – 22. novembra 2009 stal miestom formácie, debát a návrhov pre napredovanie spoločnosti. „Nové formy solidarity, nová spoločnosť“ je názov medzinárodnej konferencie pod záštitou 84. ročníka Sociálnych týždňov Francúzska.

Po rannej registrácii takmer 3000 účastníkov, o. i. aj zo Slovenska, a následnom oficiálnom otvorení prezidentom organizácie „Sociálne týždne Francúzska“ Jérôme Vignonom vystúpil Julien Damon so sociologickými faktami. Jedným z nich je i ten, že Francúzsko vydáva najviac prostriedkov na sociálnu ochranu, drží si teda 1. miesto v Európe. Pritom však Damon tvrdí, že paradoxne takýto systém nebojuje proti chudobe.

Solidarita nie je čímsi „neskutočným“, nie je tu len pre „pohľadkanie svedomia“. Solidarita má byť politickou voľbou. Hlboko sa jej dotýka myšlienka rodičovskej zodpovednosti. Ako teda re-definovať solidaritu?, pýta sa Claude Bartolone. Pri solidarite ide o práva indivíduí; je treba nastaviť objektíva tak, aby k nim mal každý človek prístup. Finančná kríza nesmie prejavíť svoj deficit v otázkach bezpečnosti, denných potrieb, v ľudských a sociálnych otázkach.

Páter Pascal Dellanoy sa zmienil o kultúrnej rôznorodosti. Je treba umožniť každej jednej osobe nájsť si svoje miesto na tomto svete. My všetci sa preto máme otvoriť solidarite na medzinárodnej úrovni a predovšetkým hovoriť o nej v konkrétnych termínoch – to značí, nielen snívať, ale konať; a preto i mladí ľudia majú mať príležitosť vytvárať a zúčastňovať sa na nových projektoch. Je nutné, aby sa solidarita stála výrazom každodenných potrieb. Aj veriaci občania tu nepochybne nachádzajú svoje miesto.

Etickým otázkam v solidarite sa venoval Pierre Calame. Opäť zdôraznil konanie nad samotným premýšľaním o stratégiách. To, čo nás má všetkých spojiť, sú spoločné záujmy „navzájom závislého sveta“, morálne hodnoty – ja trpím, pret-

ože ty trpíš! Nemôžeme si myslieť, že nezávislosť je upnutá na akúsi komunitu. Dnes už žiadna komunita nejestvuje navždy....máme tu prirodzené komunity. Ďalej Calame podčiarkol, že to čo udržiava našu spoločnosť v tom, že nepadá, je ohromujúce sebaobetovanie sa v rodine. Čo sa týka reflexívneho systému pri solidarite, tak stratégia a plánovanie nie je tá istá vec. Tragédiou nášho solidárneho konania je práve plánovanie. Z tohto sa nám zrkadlí mrazivá potreba využívať presne každý cent, a neuveriteľná absencia flexibility a spoločnej práce. Nová forma solidarity vychádza z globálneho hľadiska, a z konania toho, čo je momentálne nevyhnutné.

V nasledujúci deň vystúpil okrem iných aj Vincent Peillon – profesor a doktor filozofie so svojou otázkou: „Je Európa ešte utópiou?“ Zároveň na ňu odpovedá: Európa bola krok za krokom budovaná v demokratickom svetle, ktoré má byť náprotivnou stranou utópie. Utópia je opakom EÚ:

1) EÚ bola budovaná na základe kritických myšlienok voči každej utópie. Utópia má za cieľ perfekcionalizmus vo všetkom, ale my chceme Európu postavenú na hodnotách, kultúre.

2) Európu sme obnovili práve vďaka pamäti na utópie a pamätným sláveniam.

3) Kríza projektu EÚ: zabudli sme, republika nie je republikou bez „res publica“.

Za zmienku stoja i napomínajúce slová „nedelnej“ prednášajúcej politologičky a európskej poslankyne Sylvie Goulard, ktorá zdôraznila, že: „Každý chce čerpať len výhody z EÚ, nik nechce niešť zodpovednosť, len kritizovať, čo môže byť veľmi nebezpečné pre ostatných ľudí. Ak sme kresťania, máme sa už konečne zobudiť. Nacionalizmus sa nesmie stať komplexom, inak budeme ako Napoleon. My Európania musíme presvedčiť najmä mladých, že má zmysel budovať Európu.“

Ekonom Emanuel Faber sa dotkol intímnejšieho rozmeru slova „ekonómia“ - *oikos* (toto je miesto kde žijem) a *nomia* (umenie spravovať veci). Totiž aj samotný priestor, v ktorom žijeme je poprepletaný mikroekonomickými činmi. Zamýšľa sa i nad termínom zmluva (kontrakt), a spojenectvo (zmluva v biblickom význame, spriaznenosť, aliancia). Pri kontrakte sa zaväzujeme, chceme sa vyhnúť nepríjemnostiam. No pri aliancii už ide o zdieľanie, priam o uvítanie neurčitosti, ktorá nás čaká: o nepodmienenosť. Aliancia nám hovorí, že vzťah je rovnakej kvality ako materiálny svet. A práve tento aspekt má mať svoje miesto v ekonómii. Solidarita v ekonómii má byť myslená v termínoch reciprocity, a nie len „jednoduchej pomoci“. Ide nám o účasť, o vzájomnú výmenu; a nie

len o bezduchý transfer. A veď nakoniec, absolútne nemôžeme hovoriť o ekonomickom pokroku, ak nemáme ľudské napredovanie.

Záverom kongres stanovil tri okruhy otázok pre ich budúce riešenie:

I – Aká je dnes najväčšia naliehavosť pre budúcnosť solidarít ?

II – Prečo nové formy solidarity sú skutočné odpovede na tieto znamenia časov ?

III- Čo môžeme urobiť, aby nové solidarity mali úspech ?

Inocent-Mária Szaniszló/ Bc. Gabriela Takáčová

***Zranenie, zatrpknutie a následné odpustenie
ako dôležité fenomény na ceste duchovného ra-
stu človeka***

Inštitút aplikovanej etiky Alexandra Spesza pri TF KU Ružomberok v Košiciach

Dňa 10. októbra 2009 sa vo Viedni (v Audi Max TU Wien) uskutočnil odborný seminár na tému *Zranenie - Zatrpknutie - Odpustenie* (Verletzung - Verbitterung - Vergebung). Organizátorom seminára bol Inštitút pre religiozitu v psychológii a psychoterapii v spolupráci so Súkromnou univerzitou Sigmunda Freuda a Katolíckou vysokoškolskou obcou. Otázky ako spracovať rôzne zranenia, z toho plynúce zatrpknutie, zamestnávajú nielen odbornú, ale aj širokú laickú verejnosť. Oveľa náročnejšia je však otázka liečenia, a význam samotného odpustenia. Ako odpustiť niekomu, kto mi ublížil, a treba vôbec odpustiť? A kedy a do akej miery odpustiť? Takéto a podobné otázky sa podujali zodpovedať odborníci z lekárskejších aj filozofických kruhov, ktorí sa zišli v metropole Rakúska.

Ako prvý vystúpil prof. Dr. med. Nossrat Peseschkian (Wiesbaden) z Medzinárodnej akadémie pre pozitívnu a transkultúrnú psychoterapiu - Nadácia Peseschkian. Prof. Peseschkian sa vo svojom príspevku venoval otázke liečenia tzv. maličností, drobných drám a zranení z transkultúrneho pohľadu. „Úzkosť spôsobuje chorobu, a choroba spôsobuje úzkosť“ je mottom pozitívnej psychoterapie. Ku každému problému sa on sám v praxi snaží pristupovať s humorom, využívaním orientálnych ľudových múdrostí, prísloví a porekadiel, odporúča poukázať na možné prekvapivé zvraty v živote. Jedným slovom - pri liečení je podľa neho potrebné mať na zreteli pozitívny prístup k životu. Profesor upozornil na fakt, že zdravý človek nie je ten, ktorý nemá žiaden problém, ale práve ten, ktorý sa vie popasovať aj s nečakanými životnými situáciami. Pretože ako tvrdí, hodnotu človeka (a diamantov) možno spoznať práve vtedy, ak ich vyvedieme z

tu človeka (a diamantov) možno spoznať práve vtedy, ak ich vyvedieme z miery. Terapeut dosiahne v liečebnom procese úspech vtedy, ak prijme pacienta k tímovej práci. Toto však vôbec neznamená to, že by pacient už doma nemusel na seba pracovať, a len by čakal na ďalšie dohodnuté stretnutie s odborníkom. Profesor poukázal na dôležitosť spolupráce nielen zo strany pacienta, ale nepriamo aj tých, ktorým na pacientovi záleží. Popri množstve príkladov uviedol tiež porovnanie postoja samotnej rodiny, priateľov a známych pacienta na Západe a na Východe. Kým v Európe sa pacient počas svojej nemoci dištancuje od prijímania návštev, lebo tie by sa skôr či neskôr mohli poňať ako kontrola, na Východe si návštevy u pacienta doslova podávajú kľučku. Zaujímavý je aj postoj v súvislosti so spracovaním otázky smrti rodinného príslušníka. Na rozdiel od európskych pomerov, sa pozostali na Východe navzájom navštevujú po dobu 8 až 40 dní po smutnej udalosti, pretože sa tam vo všeobecnosti traduje, že žiaľ, o ktorý sa smútiaci podeli s inými, je len polovičným žiaľom. Ako tvrdí prof. Peseschian, pozitívna psychiatria má tri základné princípy. Prvým je princíp nádeje, za ním nasleduje princíp vyrovnanie (sa), a nakoniec princíp poradenstva. Dôležitú úlohu pri zdolávaní tráum zohráva aj výchova a jednotlivé životné skúsenosti a zážitky. Na tomto mieste sa nesmie zabudnúť ani na sociálny faktor, schopnosti pacienta samotného, ale aj jeho partnera, je potrebné sledovanie ich spontánnych reakcií. Profesor na záver svojej prednášky poukázal aj na súvislosť medzi náboženstvom a psychoterapiou, na to ako výchova, aj náboženská, ovplyvňuje život jednotlivca. Jednotlivec sa na základe skúseností a vedomostí snaží pristupovať k jednotlivým problémom, spracováva ich, zdoláva rôzne výzvy, hľadá riešenia. Sám s úsmevom dodal, že mal matku katolíčku, otca moslima, v priebehu niekoľkých rokov naňho vplývalo osem rôznych náboženstiev, a napriek všetkému žije.

Otázke zatrpknutia sa vo svojom príspevku venoval Univ.-Doz. Dr. med. Dr. scient. Raphael M. Bonelli. Na úvod poukázal Dr. Bonelli na spôsob spracovania otázky zatrpknutia Martinom Lutherom, a aj Aristotelom v jeho Etike Nikomachovej. V bežnej praxi je zatrpknutie priamym dôsledkom traumatického zážitku. Pôvodne zdravý pacient má negatívny zážitok, ktorého výsledkom je psychická porucha. Tento negatívny zážitok pacient pojme ako „neprávosť“, a následne reaguje zatrpknutím. Sprievodnými znakmi sú aj tie, že samotný pacient sa považuje za obeť, cíti sa bezbrane a trpí, má výčitky svedomia, opakovane si pripomína predmetné udalosti a zážitky, sčasti práve preto, aby na ne nezabudol. Pacient sa dostáva do stavu, že mu je všetko jedno, trpí agresívnymi stavmi, depresiami, fóbiami, nespavosťou, má tendenciu spáchať samovraždu. Popri tabletkovej liečbe a psychoterapii je potrebné dosiahnuť u pacienta zmenu perspek-

tívy, odstup od seba samého, uplatňovať pri tom humor, brať do úvahy emocionálnu. Pri otázke syntézy zranenia - zatripknutia - odpustenia upozornil na moment zraniteľnosti, pretože všetko to, čo robí človeka v istej oblasti obzvlášť úspešným, ho robí potenciálne aj zraniteľným.

V následnej diskusii uviedol Dr. Bonelli ako príklad spracovania neprávosti 22. žalm. Prof. Peseschkian upozornil aj na fakt, že niektorí ľudia sú natoľko zatripknutí, že sa skrývajú za masku, a takýmto spôsobom si zabezpečia celoročné fašiangy. Život je však príliš krátky na to, aby sme chodili s dlhým nosom, dodal na záver.

Program pokračoval príspevkom Prof. Dr. rer. nat. Dipl.-Psych. Sebastiana Murkena z pracovnej skupiny Náboženská psychológia Trevírskej Univerzity pri Kláštore sv. Františky v Bad Kreuznachu. Vo svojej prednáške na tému *Religioses Coping und Resilienz* poukázal na prepojenosť náboženstva a zdravia. V 80-tych rokoch minulého storočia bol rozšírený názor, že náboženstvo škodí. (Keď viera spôsobuje chorobu; Deštruktívne kultúry; Tilmann Moser: Otrava Bohom;). Naopak v polovici 90-tych rokov nastáva zmena, a už sa upozorňuje na fakt, že náboženstvo pomáha. V priebehu posledných 20 rokov nastal doslova rozmach v tejto oblasti, rozšírili sa aj rôzne alternatívne formy viery, ako je terapia draho-kamami, jóga, ezoterika, a iné. Náboženstvo sa zamieňa za religiozitu (*Religion wird zu Religiosität*). Coping je koncept, ktorý bol vyvinutý v 50-tych rokoch v rámci výskumu stresu. Podľa neho stres nie je to, čo prijímame alebo nás postretne, ale to, čo sa dostáva na povrch. Reziliencia naopak je vnútorná sila, je to schopnosť človeka. Vo svojom výskume sa prof. Murken zameril na pozitívny a negatívny vplyv náboženstva v liečebnom procese. Ako príklad pre pozitívny vplyv uviedol prípad pacientky so zhubným nádorom prsníka. Táto žena prijala správu z úst lekára so slovami: „hlbšie ako do Božích rúk nemôžem padnúť“. V bežnom živote sa však stretávame aj s negatívnym postojom, a tým je prípad, keď si pacient namýšľa, že ho choroba postretla preto, alebo sa mu nešťastie stalo preto, že ho Boh trestá za nejaké prehrešky z minulosti. Reziliencii je však možné sa priučiť, je to tzv. stratégia *vstaň-a-chod!* V poslednej dobe sa ale rozšírila funkcionalistická úloha náboženstva ako pomoci pre život. Už sa nekladie dôraz na *staň sa Tvoja vôľa*, ale *MOJA vôľa* nech sa stane. A v tomto kontexte sa do popredia dostáva perfekcionizmus, myšlienky typu „nič nie je nemožné“, spirituálne ponuky rôzneho druhu, dôležitosť sebarealizácie, a mnohé iné. V zornom poli človeka už nie je to, aby bol sám *vyvoleným*, ale aby on bol tým, kto volí. Človek popri tom individualizuje svoje očakávania aj v oblasti liečenia, všetko by sa malo udiať najlepšie *tu a teraz*. Dôležité je v tomto smere upozorniť aj na fakt, že sa v

dôsledku funkcionalizovania transcencie sa na trhu objavilo množstvo obchodníkov, ktorí vedú z novej situácie patrične vyťažiť.

S príspevkom Psychoterapeutický význam odpustenia vystúpil Univ.-Prof. Dr. med. Walter Pieringer z Grazu. Ako klasický príklad psychoterapie uvádza v úvode príklad Platonovho Sympózia, Hostiny lásky. Už starovekí Gréci kládli dôraz na to, aby človek poznal sám seba. Na zdôraznenie dôležitosti odpustenia uvádza príklad s fotkou usmievaného bábätka a obraz Ukrižovaného. Príklad dvoch nevinných, z ktorých Kristus na rozdiel od bábätka, si plne uvedomoval dianie okolo seba, a dokázal odpustiť. Sigmund Freud rozvíja koncept emancipovaného sebazpoznávania, a zdôrazňuje úlohu poznávania namiesto potláčania. P. Janet vo svojej Teórii traumy (1889) vyčlenil tri momenty: stabilizáciu, expozíciu a integráciu. Trauma je podľa neho proces horizontálnej a vertikálnej disociácie. Dôsledkom traumy je hraničná situácia (bezmocnosť, nedostatok sebadôvery, pocit viny, zraniteľnosť). V súvislosti s tým uviedol prof. Pieringer príklad Vyhnaní Adama a Evy z raja (prepojenie zranenia, viny, hriechu, smrti). Otázkou zranenia bytia sa zaoberal aj Martin Heidegger vo svojom diele Bytie a čas. Na konečnosť života, tvoriteľské úsilie človeka a jeho cieľavedomé konanie poukázal aj Alfred Adler a nakoniec ak C. G. Jung, o ktorom je známe, že svojich pacientov, ak boli veriaci, posielal v prvom kroku liečebného procesu za svojim kňazom v zmysle sentencie, (či je človek) *povoláný alebo nepovoláný, Boh pomáha*. Prof. Pieringer upozornil na fakt, že trauma je zranenie osobného bytia, keď „zlý skutok“ zasiahol priamo konkrétneho človeka, jeho svet, človek sa cíti ukrižovaný. Zároveň sa dostáva do popredia moment odpustenia. Toto sa uskutočňuje vo chvíli osobnej skúsenosti, pri prijímaní „Kristovho tela“. Odpustenie samotné je proces, ktorý sa uzatvára v momente vedomého rozhodnutia: *odpúšťam*. Odpustenie otvára priestor pre nápravu, pre budúcnosť. Tiež dodal, že vzhľadom k tomu, že existuje veľké množstvo rôznych zranení, je potrebné pristupovať ku každému pacientovi individuálne. Profesor zároveň pripomenul, že faktu odpustenia - prijímania - agapé sa podrobne venuje aj Sv. Otec Benedikt XVI.

Ako posledná vystúpila Univ.-Prof. Dr. phil. Dr. theol. hc. Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz z Technickej univerzity v Drážďanoch. Otázkou zranenia - zatrpknutia - odpustenia priblížila účastníkom seminára z pohľadu známych filozofov. Zranenie samotné je stimul, vyskytuje sa len tam, kde prichádza do úvahy zraniteľnosť. F. Nietzsche poukazuje na ľudskú zraniteľnosť, keď tvrdí, že (ľudia) sme ovce, nie orly alebo tigre, ktorými by sme mohli byť... Predpokladom je tu strach, pocit ohrozenia, atď. S. Kierkegaard (ktorého vraj Nietzsche nikdy nečítal) si kladie otázku, z čoho sú vyrobené putá, ktoré človeku znemožňujú pohyb?

Pochádzajú z nejasného strachu, je to niečo neroztrhnutelné. M. Heidegger sa venuje otázke bytia a strachu pred smrťou, obavy (= zraniteľnosť). Prof. Falkovitz poukazuje na moment, že ľudia vytvárajú medzi sebou vzťahy, sú zraniteľní, odkázaní na druhých. Zvieratá v porovnaní s ľuďmi sú tiež zraniteľné, na rozdiel od ľudí však zvieratá nikdy nezatrpnú ani nevyužívajú iné zviera na dosiahnutie svojho cieľa. Goethe vystihol moment vzťahovosti medzi ľuďmi slovami, *Ty si môj, a teraz je toto moje mojím oveľa viac ako kedykoľvek predtým*. Bodo Strauss poukázal na problém komunikácie a budovania vzťahov v 21. st., keď sa vyjadril, že *v dnešnej dobe je oveľa ľahšie s niekym praktizovať nemanželský sex ako sa spýtať na jeho meno*. V antike bola promiskuita na jednej strane zatracovaná, v skutočnosti sa však praktizovala. Zranenia sa miestami produkujú aj cielene. Čo týka otázky zatrpnutia, prof. Falkovitz poukázala na lingvistickú analýzu slova zatrpnutie. Toto slovo obsahuje slovo horkosť, trpkosť. Možno si nie každý uvedomí v prvej chvíli, že existuje trpkosť, ktorá má liečivé účinky. Sú to liečivé bylinky. Hildegard von Bingen, stredoveká mystička, skúmala práve liečivé účinky bylín. Tu nastáva dôležitá zmena. Smerodajným je rozhodnutie jednotlivca, ktorý sa chce liečiť. Už sa nekladie dôraz na *ako* liečim, ale *čo* lieči. Prof. Falkovitz upozornila na moment pripravenosti človeka odpustiť. Na celkový obrat, na zmierenie. Na tomto mieste pripomenula príklad odpustenia spred dvetisíc rokov. Na ilustráciu sily odpustenia uviedla príklad, ktorý sa pred pár rokmi odohral v Nemecku. Žena, ktorú spolu s jej dvojčkou (zomrela ešte v koncentračnom tábore) používal Dr. Mengele ako pokusného králik, odpustila zločincom skrze jedného neznámeho kňaza, ktorý ju požiadal o odpustenie v ich mene. Žena, ktorá si 60 rokov myslela, že je slobodným človekom, sa oslobodila až vo chvíli, keď skutočne vyriekla slová odpustenia. A vtedy si uvedomila akú moc má odpustenie, a tiež to, že ona sama bola vlastne 60 rokov obeťou. Prof. Falkovitz poukázala aj na jazykové rozlíšenie slova odpustenie. Odpustenie je vlastne "vrátenie" (*remissio* pre rozhrešení). V momente odpustenia hriech už nie je skutočný, už viac nepôsobí. J. Derrida svojho času poznamenal, že nie my odpúšťame, ale nám je (už) odpustené. Aj Kierkegaard upozornil na fakt, že máme zabudnúť, pretože máme veriť, že nám bolo odpustené, a aby sme viac nemysleli na svoje hriechy.

V diskusiách odznela aj zo strany laikov viackrát výzva o potrebe učiť sa odpúšťať. Je to celoživotný proces, na konci ktorého nás čaká *láska a vykročenie do slobody*.

Aj táto už klasicky organizovaná rakúska konferencia je veľmi dobrým vkladom do medziodborového dialógu vedy a viery. Hlavne morálna teológia môže

a má čerpať z takýchto stretnutí, aby dokázala vyučovať skutočne kvalitným spôsobom svoju látku, čerpajúc z dôležitých sekundárnych prameňov. Preto sme radi, že sme mohli priblížiť niektoré poznatky tejto konferencie aj pre širokú kresťanskú verejnosť.

fr. P. Doc. ThDr. Ing. Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP, PhD. (1962) je docentom katolíckej teológie na Katedre systematickej teológie Teologickej fakulty Katolíckej univerzity Ružomberok v Košiciach a členom rehoľe bratov kazateľov-dominikánov. Prednáša Všeobecnú aj špeciálnu morálnu teológiu a politickú filozofiu. Okrem toho je vedúci pracovník projektu Inštitútu etiky prof. Alexandra Spesza pri Teologickej fakulte v Košiciach. Teológiu vyštudoval na CMBF Univerzity Palacký v Olomouci a doktorát z Morálnej filozofie získal po štúdiu na Univerzite vo Fribourgu vo Švajčiarsku u prof. Eberharda Schockenhoffa na Univerzite Ludwiga Alberta vo Freiburgu v Nemecku s prácou *Les réflexions theologiques sur les pensées d'Hannah Arendt*, ktorá vyšla vo vydavateľstve LIT Verlag vo Viedni v roku 2007. Prednášal Morálnu teológiu aj na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity a pracuje ako stály člen subkomisie pre Bioetiku KBS a člen stálej konferencie pre Bioetiku strednej a východnej Európy so sídlom vo Viedni. Je autorom monografie *Úvod do základnej katolíckej morálnej teológie I. a II.* a takisto habilitačnej práce *Úvod do špeciálnej morálnej teológie I.- Božské čnosti* ako aj *Úvodu do špeciálnej morálnej teológie II.- Vybrané prikázania* ako aj autor mnohých vedeckých odborných článkov doma aj v zahraničí. Adresa: Teologická fakulta Katolíckej Univerzity Ružomberok v Košiciach, Hlavná 89, 041 21 Košice, inocent@bluwin.ch; tel. kontakt: +421/55/68 36 111.

Bc. Gabriela Takáčová je študentkou TF KU Ružomberok v Košiciach a členka prípravného tímu Inštitútu etiky.

Inocent-Mária V. Szaniszló OP

***Bratskosť v pravde a ekonomická zodpovednosť
v modernej dobe.***

***Zhrnutie sociálnej encykliky Benedikta XVI.
Caritas in veritate.***

Práve na konci školského roku 2008/2009 na sviatok sv. apoštolov Petra a Pavla vyšla dlho očakávaná prvá sociálna (celkove tretia) encyklika sv. otca Benedikta XVI. *Caritas in Veritate* (CiV).¹ Jej podtitul znie: *o celostnom rozvoji človeka v láske a v pravde*. Táto encyklika bola očakávaná už v roku 2007 z dôvodu 40. výročia encykliky Pavla VI. *Populorum progressio*, ktorá sa pokúšala riešiť sociálne otázky so zreteľom na pojem „rozvoj“ (ako novým pomenovaním mieru).² Do dejín vojde táto encyklika označením najprepracovávanejšia.³

¹ Názov encykliky je odvodený z listu sv. Pavla Efezanom (porov. Ef 4, 15).

² „Zahájenie života je centrom skutočného rozvoja“, Tlačová správa TK KBS z 25.07.2009 09:10, ZAH, Mons. Fisichella o encyklike Benedikta XVI. „*Caritas in Veritate*“. Fisichella dodáva, že encyklika PoP si kládla za cieľ vyviešť ľudí predovšetkým z hladu, chudoby, oblastnej choroby a negramotnosti. Tento cieľ nachádzame aj v CiV len v širších súvislostiach. Tieto pochopiť je dôležitý krok pre harmonický rozvoj osobnosti (v poznávaní seba samého, medziludských a sociálnych vzťahov a sveta okolo nás).

³ Prvé koncepty tejto encykliky sa objavili v pápežskej rade pre spravodlivosť a mier, keďže jedným zo zostavovateľov bol aj jej dlhoročný prezident kardinál Renato Raffaele Martino. Benedikt sa snažil túto encykliku vydať ešte pred stretnutím G-8 najmocnejších štátov sveta na zemetrasení ťažko postihnutom mieste L'Aquila v taliansku 6. a 7. júla 2009. Takisto stratégia sv. Stolice bola nová. Ešte pred vydaním bola encyklika poslaná vybraným novinárom dôležitých talianskych novín, porov. HORST G., *Wirtschaft ohne Ethik zerstört die Welt*. In: www.kath.net/detail.php?id=23345.

V šiestich kapitolách rozoberá pápež mnohé aspekty dnešných výziev vo svetle SNC. Obsahom sa jedná sa o príspevok k vede, politike a hospodárstvu.⁴ Benedikt si kladie otázky o zmysle hospodárstva jeho cieľoch a trpezlivo reviduje rozvojové modely. Takisto ukazuje aj na teologické základy kultúry. Aj keď encyklika hovorí o etických štruktúrach hospodárstva, jej ťažisko sa dotýka osobnej zodpovednosti jednotlivca: skutočný pokrok nie je možný bez čestných ľudí, manažérov ako aj politikov, ktorí sa vo svojom svedomí úzko zaväzujú slúžiť spoločnému dobru.⁵

Sledujúc Pavla VI. a Jána Pavla II. (SRS) odsudzuje aj Benedikt utopistické a ideologické vízie či už radikálneho slobodného trhu, ako aj socialistické predstavy. Napriek tomu má výraz rozvoj (pokrok) u neho pozitívny zmysel, pretože pomáha človeku v postoji dôvery voči jeho vlastným schopnostiam a schopnostiam iných. Pomocou týchto schopnosti je možné v slobode a zodpovednosti hľadať dobro a krok za krokom ho aj dosahovať. Globalizácia sa tak nestáva jednoduchým osudom, ale konkrétnou úlohou. Túto myšlienku je možné sledovať v celej encyklike.⁶

Stručný obsah encykliky

Predseda biskupskej konferencie Švajčiarska, bazilejský biskup Kurt Koch, ktorého analýzu encykliky tu budeme sledovať, pripomína, že encyklika CiV veľmi diferencovaným spôsobom analyzuje znamenia času. Tieto označuje za nevyhnutné pre etické posúdenie dnešnej hlbkej krízy pomocou kritérií vybraných z kresťanskej tradície pre poukázanie na možné spravodlivé a na spoločné dobro zamerané východiská pre budúcnosť ľudstva.⁷ Pápež opakuje, že dnešná finančná kríza je aj etickou krízou a Benedikt poukazuje na etický deficit ekonomických štruktúr.⁸

⁴ Komentár arcibiskupa Marxa porov. MARX R., *Wir dürfen dem Papst für dieses moralische Ausrufezeichen dankbar sein.*, in: www.kath.net/detail.php?id=23378.

⁵ Takto komentoval novú encykliku taliansky žurnalista z *Corriere della sera* a jeden z kandidátov na miesto hovorca sv. Stolice Gian Guido Vecchi, porov. HORST G., *Wirtschaft ohne Ethik zerstört die Welt*. In: www.kath.net/detail.php?id=23345.

⁶ Porov. MARX R., *Wir dürfen dem Papst für dieses moralische Ausrufezeichen dankbar sein.*, in: www.kath.net/detail.php?id=23378.

⁷ Porov. KOCH K., *Ohne Wahrheit droht die Liebe in Sentimentalität abzugleiten*, www.kath.net/detail.php?id=23381.

⁸ Hospodársky systém bol napadnutý žiadostivosťou. Tento systém však potrebuje etiku (etický kódex), aby nezničil samotného človeka založený na pravde viery ako aj na rozume. Na tomto mieste, hovorí Horst, argumentuje encyklika základnými piliermi prirodzeného práva (mravne

Encyklika podáva prehľad kresťanského presvedčenia o možnosti celostného rozvoja a dôstojnosti človeka od jeho počatia až po jeho prirodzenú smrť.

Tak ako celú spoločnosť aj pápeža zamestnávajú otázky možných východísk z krízy. Biskup Koch poznamenáva, že SNC sa pokúša vždy nanovo vynárajúce sa problémy sveta osvetliť kresťanským evanjeliom a poukázať na riešenia. Takto sa sama SNC chápe ako služba kresťanskej viery spoločenskej verejnosti pre humanizáciu ľudského života a spoločný život a na rozvoji „kresťanského humanizmu, ktorý oživuje lásku a necháva sa viesť pravdou“ (porov. CiV 78). Pravda a láska totiž patria neoddeliteľne spolu. Bez orientácie na pravdu hrozí láske skĺznutie do sentimentality alebo fideizmu (CiV 3). Naopak pravda sa dá uviesť do konkrétneho jednanie len vtedy, ak je poháňaná láskou. Arcibiskup Marx definuje lásku podľa Benedikta takto: nejedná sa tu len o cit a skúsenosť, ale základnú pripravenosť stretnúť sa s druhým človekom až po spoznanie, že všetci patríme k jednej ľudskej rodine.⁹

Už v úvode Benedikt píše: „Ako sa musí hľadať a nachádzať pravda v ekonómii lásky, tak len vo svetle pravdy sa musí láska rozumieť a uskutočňovať. Pre celostný rozvoj spoločnosti, ktorá sa neodvratne nachádza na ceste globalizácie (ktorá sama o sebe nie je žiadnym zlom), znamená táto služba pre pravdu v láske predovšetkým to, že etické jednanie sa musí orientovať na spravodlivosť (ako minimálnu mieru lásky) a spoločné dobro“ (CiV 2).

V prvej kapitole o poslanstve PoP (ktorú Koch nazýva pravda ako celostnosť) pripomína Benedikt túto dôležitú pokoncilovú encykliku (ktorú dokonca nazýva *Rerum novarum* súčasnej epochy, porov. CiV 8), ktorá jasne ukázala, že rozvoj ľudstva je možný len vtedy, ak sa zohľadní ľudská osoba vo všetkých jej rozmeroch. Pravda v rozvoji totiž pochádza len z jej celistvosti: „ak rozvoj sa netýka celého človeka a všetkých ľudí, tak to nie je skutočný rozvoj“ (CiV 18). Tento rozvoj sa však v praxi uskutoční len vtedy ak sa bude vychádzať zo zodpovednej

prirodzeného zákona bez ktorého sa ľudské práva nedajú ani predstaviť) a dotýka sa veľmi silne pojmu pravdy: len ak sa ľudská inteligencia nechá preniknúť prirodzenou a nadprirodzenou pravdou lásky bude možné dosiahnuť spravodlivosť a spoločné dobro, porov. HORST G., *Wirtschaft ohne Ethik zerstört die Welt*. In: www.kath.net/detail.php?id=23345.

⁹ Toto sa však dá dosiahnuť len vtedy, ak budeme vychádzať pri posudzovaní obrazu človeka z jeho stvorenia na obraz Boží. Svet, ktorý je v zajatí záujmov, názorov, výhod a kalkulácii moci nemá silu globálne vytvoriť spoločnosť, v ktorej strede je človek, porov. MARX R., *Wir dürfen dem Papst für dieses moralische Ausrufezeichen dankbar sein.*, in: www.kath.net/detail.php?id=23378.

slobody osoby a národov: „žiadna štruktúra nemôže garantovať tento rozvoj vtedy ak nechá stranou ľudskú zodpovednosť“ (CiV 17).

V druhej kapitole o globalizácii a bratskosti sa nachádza analýza rozhodujúcich moderných zmien na ekonomickom, kultúrnom a bioetickom poli spoločenského života od PoP. Dnešný svet je na sebe vzájomne široko závislý (CiV 33). Toto prinieslo pozitívny rozvoj zaostalým regiónom. Lenže ak nebude tento rozvoj ďalej riadený vo svetle lásky v pravde, bude to viesť k fatálnym škodám a rozdeleniu ľudstva. Bohatstvo sa vo svete zvýšilo, ale súčasne sa zväčšila aj nerovnosť. Hľadanie výhod konkurencie sa deje často na úkor sociálnej siete istôt. Škodlivé dôsledky zle vedenej špekulatívnej finančnej aktivity na skutočné hospodárstvo ukázali, že exkluzívne zameranie na zisk zvyšuje nebezpečenstvo zničenia majetku a vyprodukovania chudoby. Ak sa k tomu zoberie ešte miznúca bázeň pred ľudským životom a odopretie práv na náboženskú slobodu budeme vidieť pokrok len hospodársky a technologický. Preto je nutná „nová humanistická syntéza“ (porov. CiV 21) ktorá sa musí uskutočniť v skutočnej bratskosti. Dnešná globalizovaná spoločnosť nás síce urobila „susedmi“, ale nie „bratmi“ (porov. CiV 19) kam patrí najprv uvedenie transcendentného povolania človeka Bohom.¹⁰

V tretej kapitole sa pojednáva o tom, ako musí hospodársky rast pomôcť civilnej spoločnosti dosiahnuť cieľ, ktorý spočíva vo vzájomných vzťahoch, spoločensťve a zdieľaní (porov. CiV 42). Pravda procesu globalizácie a jeho základné etické kritérium spočívajú v jednote ľudskej rodiny a jej sklone k dobru. Tuto nám však nestačí čisto produktivistický a utilitaristický pohľad na ľudský život a spolužitie. Skôr budeme potrebovať vynaložiť úsilie personalistického, spoločenského a na transcenciu otvoreného kultúrneho usporiadania procesu globálnej integrácie. Toto všetko však predpokladá, že na jednej strane hospodárska oblasť nebude hodnotená ako morálne neutrálna a ani nesociálna, teda, že trh môže fungovať skôr na základe solidárnej a vzájomnou dôverou ovplyvneného spôsobu jednania. Na druhej strane sa ukazuje exkluzívna kombinácia medzi trhom a štátom ako rozklad zmyslu pre spoločensťvo. Táto kombinácia sa môže vyžadovať skôr skrze rozmanité úsilie v civilnej spoločnosti. K tomu je však

¹⁰ Arcibiskup Marx poznamenáva, že Benedikt jasne ukazuje, že aj dnešná finančná kríza musí byť chápaná ako škola a úloha, dokonca šanca. SNC a viera tu pomáhajú rozumu spoznať a chápať znamenia času, porov. MARX R., *Wir dürfen dem Papst für dieses moralische Ausrufezeichen dankbar sein.*, in: www.kath.net/detail.php?id=23378.

potrebne „scivilizovanie hospodárstva“, ktoré pri zisku zohľadňuje oveľa viac ako len cieľ sám v sebe (porov. CiV 35).

Benedikt odoláva obvineniu, že ekonómia je zodpovedná za všetky zla na svete. Hovorí, že je iste pravda, že trh môže byť orientovaný negatívnym spôsobom, ale to nie je jeho prirodzenosť. Takto ho môžu zmanipulovať isté ideológie. Trh totiž preberá svoju formu z kultúrnych konfigurácií, ktoré ho charakterizujú a orientujú. Ekonómia a financie tým, že sú nástroje sa môžu zle použiť ak ten, kto ich používa má špatnú stupnicu hodnôt.

Štvrtá kapitola sa dotýka práv a povinností pri rozvoji národov so zvláštnym zreteľom na problematiku životného prostredia. Pápež zdôrazňuje, že individuálne práva človeka, ktoré sa oslobodia od svojich korešpondujúcich povinností sa môžu „zbláznit“ a vytvoriť „špirálu podmienok, ktoré strácajú hranice a vzdávajú sa všetkým kritériám“ (CiV 43). Na tomto mieste vyžaduje Benedikt morálne plne zodpovednú otvorenosť pre život ako *sociálne a hospodárske bohatstvo*. Aby sa mohol trh humanizovať, obhajuje pápež rôznosť oproti na zisk ako aj neziskovo orientovaným inštitučným formám podnikania.¹¹ Nakoniec sa Benedikt vyslovuje za zodpovedné zaobchádzanie s prírodou, ktoré je však možné len na základe celostného pohľadu na prírodu, ktorý chráni ľudí pred samodeštrukciou: „Príroda nám nie je k dispozícii (Ján Pavol II.), ale je darom Stvoriteľa, ktorý ju obdaroval vnútorným poriadkom (Civ 48). Svetový mier má teda aj ekologickú dimenziu. Ekológia životného prostredia a humánna ekológia sa takto ukazujú ako dve strany tej istej medaily. „Ak príroda a predovšetkým človek budú videní ako plody náhody, alebo evolucionistického determinizmu, stane sa vedomie zodpovednosti vo svedomí stále slabšie. Veriaci človek naopak rozpozná v prírode zázračné dielo stvoriteľského zásahu Boha, ktoré smie človek zodpovedne používať“ (CiV 48).

V piatej kapitole, ktorá je nazvaná spolupráca celej rodiny ľudstva sa pápež zaoberá otázkou vytvorenia skutočnou politickej svetovej autority (po ktorej volal už pápež Ján XXIII. vo svojej encyklike *Pacem in Terris*).¹² Musí však všeobecne

¹¹ Marx dodáva, že dôležitá je aj pápežova výzva k nedeliteľnosti inštitúcii a etiky čností. Toto je umelé a rozvracia človeka ako takého. Trh nie je miestom bez morálnych princípov. Naopak potrebuje pravidlá a rámcový poriadok. Trh, štát a civilná spoločnosť sú úzko prepojené, porov. MARX R., *Wir dürfen dem Papst für dieses moralische Ausrufezeichen dankbar sein.*, in: www.kath.net/detail.php?id=23378.

¹² Marx dodáva, že aj u Benedikta (ako už u Jána XXXIII.) hrá štát aj v procese integrácie EU veľmi dôležitú úlohu. Takisto obhajuje pápež aj silné postavenie odborov na medzinárodnej úrovni (!)

vládnúť presvedčenie, že pokrok národov závisí predovšetkým na tom, že sa ľudstvo vníma ako jedna jediná rodina a spolupracuje v jednom skutočnom spoločenstve (súčasne musí ľudstvo uznať aj zodpovednosť voči Stvoriteľovi a povinnosť chápať planétu Zem ako dar a Božiu úlohu s myšlienkou aj na nasledujúce generácie). Pápež tu prehľbuje kresťanský pohľad na človeka ako podstatu vzťahu pre požiadavku povýšenia ľudského pokroku. Vzdialený od politického laicizmu a náboženského fundamentalizmu obhajuje Benedikt plodný dialóg medzi rozumom a náboženskou vierou. Tým, že pápež vyzdvihuje už tradičné kritéria SNC solidaritu a subsidiaritu, angažuje sa sám nielen pre účasť všetkých ľudí na medzinárodnom hospodárskom živote, ale aj pre zintenzívnenie kultúrneho stretnutia medzi ľuďmi a národmi. Tieto kritéria budú konkretizované v problematike vzdelávania človeka, medzinárodného turizmu, ťažkého problému migrácie, vzájomnej súvislosti medzi chudobou a nezamestnanosťou, odborových organizácií a finančnej existencie.¹³ Aby sa tieto problémy mohli účinne riešiť považuje pápež za nevyhnutné vytvorenie „nadriadeného stupňa medzinárodného poriadku subsidiárneho spôsobu pre vedenie globalizácie“ (CiV 67). Takisto Benedikt požaduje reformu nielen medzinárodnej hospodárskej a finančnej oblasti, ale aj OSN. V pápežových očiach potrebuje svet „skutočnú politickú svetovú autoritu“, ktorá by sa orientovala na princípy subsidiarity a solidarity, na uskutočnenie spoločného dobra a by bola inšpirovaná hodnotami *lásky v pravde*.

V poslednej šiestej kapitole zameranej na pokrok a techniku sa pápež zameriava na techniku ako zvlášť významnú oblasť ľudského rozvoja národov. Popritom rozlišuje sv. Otec medzi technikou ako objektívnym aspektom ľudskej práce, ktorý je pozitívne hodnotený a technizujúcou mentalitou, ktorá považuje všetko

a pripomína, že medzinárodné podnikanie môže rozlične konať na rozličných úrovniach. Avšak samostatné orientovanie na Shareholder Value odmieta a zdôrazňuje, že aj podnikanie musí spravodlivé záujmy iných zohľadňovať, dokonca aj ponad len právne povinnosti (napr. prístup všetkých ľudí k práci a poznanie, že človek je najdôležitejší zdroj rozvoja vôbec (CiV 32), porov. MARX R., *Wir dürfen dem Papst für dieses moralische Ausrufezeichen dankbar sein.*, in: www.kath.net/detail.php?id=23378.

¹³ Ďalší taliansky žurnalista z denníka *Il Riformista* Paolo Rodari hovorí, jadrom tejto encykliky je, že: pravda je svetlom, ktoré prepožičiava láske zmysel a hodnotu. Tieto slová nastavujú mocným tohoto sveta zrkadlo, aby sa konečne zbavili cynizmu, pomocou ktorého sa politické a hospodárske špičky tohoto sveta sami oslavovali bez toho, aby vážne a s plnou zodpovednosťou bojovali proti útlaku, nespravodlivosti a hladu vo svete, porov. HORST G., *Wirtschaft ohne Ethik zerstört die Welt*. In: www.kath.net/detail.php?id=23345.

vykonateľné za pravdivé a vedie k tomu, aby sa človek prispôbil faktu „byť svoj vlastný a jediný zostrojovateľ“ (CiV 68). Ambivalencia techniky sa ukazuje zvlášť v oblastiach budovania mieru a prostriedkoch sociálnej komunikácie. Medzi najdôležitejšie oblasti potrebného kultúrneho vysporiadania medzi absolútnym nárokom techniky a etickou zodpovednosťou človeka považuje Benedikt oblasť bioetiky, „kde sa radikálnym spôsobom hrá o samotnú možnosť celostného ľudského vývoja“ (CiV 74). Popri *tragickej pliage umelého prerušenia tehotenstva* považuje za zvlášť nebezpečný vývoj aj systematické eugenické plánovanie počatia a silne vzrastajúcu mentalitu eutanázie. Tieto vedú k tomu, že sa sociálne otázky stále viac a viac vyhrocujú k antropologickej otázke. Nakoniec sa pápež obracia aj proti „neurologickému redukcionizmu“ a zdôrazňuje, že rozvoj okrem materiálneho zahrňuje vždy aj duchovno-duševný rast a z toho vyplývajúci pohľad „zvnútra von, ktorý technika nemôže poskytnúť“ (CiV 77).

Ohlasy na sociálnu encykliku Benedikta XVI.

Koch poznamenáva, že táto encyklika poukazuje na krásny príklad continuity a obnovy SNC a takto aj na živú tradíciu Cirkvi. Vzhľadom na aktuálnu debatu v katolíckej Cirkvi poukazuje tento okružný pápežský list na to, že pápež Benedikt XVI. odmieta „hermenautiku prerušenia“ v interpretácii II. VK a vyžaduje a praktizuje „hermenautiku obnovy“.¹⁴

Biskup z Limburgu Franz-Peter Tebatz-van Elst dodáva, že sv. Otec nás touto encyklikou povzbudil rozvinúť z ducha evanjelia spravodlivý hospodársky a finančný poriadok.¹⁵

Arcibiskup Marx zdôrazňuje, že celostný rozvoj u Benedikta jasne ukazuje, že len tam, kde je pozitívny postoj voči životu ako takému je možné mobilizovať sily, ktoré budú konať to, čo naozaj slúži človeku a jeho životu.¹⁶

Páter Williams, profesor kresťanského sociálneho učenia zdôrazňuje, že Benediktovi sa podarilo podrobnejšie vysvetliť ťažké pasáže z encykliky Pavla VI. PoP. Napríklad zdôrazňuje, ako dôsledne Pavol VI. pripomína, že bez evanjelia sa ne-

¹⁴ Koch charakterizuje pápežove myslenie v nasledujúcich kategóriách: pravda a láska; sloboda a viera; sociálna etika a etika života; logos a dia-logos, porov. KOCH K., *Ohne Wahrheit droht die Liebe in Sentimentalität abzugleiten*, www.kath.net/detail.php?id=23381.

¹⁵ Porov. TEBATZ-VAN ELST F.-P., *Nicht zur Tagesordnung übergehen!* in: www.kath.net/detail.php?id=23379.

¹⁶ Porov. MARX R., *Wir dürfen dem Papst für dieses moralische Ausrufezeichen dankbar sein.*, in: www.kath.net/detail.php?id=23378.

môžeme zaobísť pri budovaní spoločnosti, ktorá stavia na slobode a spravodlivosti ako aj globálnu dimenziu sociálnej spravodlivosti pre kresťanský ideál jedinej rodiny národov.¹⁷ Páter Thomas pripomína, že *Rerum novarum* bola napísaná s ohľadom na hospodárske problémy poindustriálnej revolúcie a protestovala proti socialistickým modelom riešenia týchto problémov. Lev XIII. reagoval zdôraznením prirodzeného práva súkromného vlastníctva. Ukázal radikálnu chybu socialistických teórií a upozornil na nutnosť založenia zamestnaneckých spolkov ako protisily voči ťažkopádne kapitalistickému systému. PoP Pavla VI. sa zase zamerala na centrálnu myšlienku celostného pokroku ľudstva, ktorú Benedikt ďalej rozvinul. Benedikt protestuje voči náboženskému fundamentalizmu a každej forme nábožensky motivovaného násillia a teroru, ktoré blokujú rozvoj. Súčasne však hovorí, že aj cielené vyžadovanie náboženskej rovnosti ako aj praktický ateizmus prispievajú k brzdeniu ľudského pokroku, pretože skrze materialistický výsmech sa dostávame k ľudskému pokroku, ktorý sa zrieka akejkolvek transcencie.¹⁸ Celá encyklika je pápežským výkrikom srdca pre silnú humanizáciu hospodárskeho trhu, politických režimov a sociálno-kultúrnych spoločností a inštitúcií. Vyžaduje zrieknutie sa na osobnej úrovni pragmatického pohľadu na svet v prospech dobre vyformovaného kresťanského mravného svedomia.

Takisto zemský evanjelicko-luteránsky nemecký biskup Fridrich Weber z Wolfenbüttelu vysoko oceňuje sociálnu encykliku Benedikta XVI. sám nadobúda dojem, akoby luteránska a rímsko-katolícka cirkev boli viac jednotné ako rozdelené.¹⁹

Freiburgský arcibiskup Robert Zolitsch k uverejneniu sociálnej encykliky Benedikta XVI. v predvečer summitu v L'Aquile píše, že pápež vyzýva všetkých mocných tohoto sveta k odvážnemu boju proti kríze a použitiu potrebných etic-

¹⁷ Porov. P. WILLIAMS T. LC, *Wesentliche Verbindung zwischen Bioethik und Sozialethik*. In: www.kath.net/detail.php?id=23390.

¹⁸ Páter Thomas dodáva, že materiálny pokrok nie je jedinou silou autentického ľudského rozvoja. Cituje Benedikta, ktorý hovorí, že egoizmus je vždy hlavným nepriateľom ľudského pokroku a pôsobí ako zárodok mnohých sociálnych a hospodárskych problémov moderného sveta, porov. P. WILLIAMS T. LC, *Wesentliche Verbindung zwischen Bioethik und Sozialethik*. In: www.kath.net/detail.php?id=23390.

¹⁹ Porov. čl.: *Lutheraner würdigen Sozialenzyklika des papstes*. In: www.kath.net/detail.php?id=23392

kých princípov, aby všetci ľudia dobrej vôle sa videli ako tvorcovia a nie ako obeť dnešného pokroku. K tomu však musíme všetci zmeniť spôsob myslenia.²⁰

Viedenský kardinál Schönborn hovorí o CiV ako o „slove v pravý čas“. Encyklika poukazuje na dnešné fenomény materializmu a egoizmu, ktoré v hospodárstve chceli vidieť len čistý zisk a vo svete práce znamenali nebezpečenstvo vidieť človeka „zúžitkovaného“ a dokonca pri bioetických otázkach degradovali človeka na materiál. Jasná kresťanská antropológia ukazuje na ľudské bytie ako presahujúce jeho konečnosť. Encyklika kritizuje aj špeciálne oblasti ľudskej práce: prehnané rozdelenie vedy do špecifických oblastí, uzatvorenie sa humánnej vedy voči metafyzike, ťažkosti v dialógu vedcov a teológov, ktoré škodia rozvoju vedy a pokroku národov, ktoré sú takto zbavené pohľadu na celé dobro človeka v rozličných rozmeroch. Takisto sa tu kritizuje úloha manažérov, ktorý sú jednostranne závislí od akcionárov a povzbudzuje sa k hľadaniu nových modelov trhového hospodárstva na podnikania. Ľudia však vždy budú túžiť po niečom „viac“ ako svet ponúka. Toto „viac“ je centrálnou otázkou: čo to je, kam to smeruje, ako sa to dá usmerniť, čo je skutočný pokrok a naozajstný rozvoj? Tieto otázky potrebujú orientáciu, cieľ, eticko-morálne zapracovanie a jednanie, ktoré sa vyvlečie z egoizmu jednotlivcov k druhému „Ty“, ktorý potrebuje pomoc. Jedná sa aj o „viac“ v zodpovednosti za spoločné dobro. Toto sa podarí len v horizonte bratrstvi, ktorá je viac ako len partnerstvo. Táto encyklika je výborným diskusným partnerom pre tých, ktorí nesú zodpovednosť za tento svet. Takáto dobrá encyklika môže pomôcť pri spolubudovaní tohoto sveta.²¹

Christof T. Zellenberg pripomína, že, ten kto si prečítal CiV vie, že pokrok je naším povolaním (porov. CiV 18), trh nie je ani dobrý, ani zlý (stane sa tým, čo z neho ľudia urobia) a že globalizácia pomôže človeku z chudoby (porov. CiV 33).²² Zároveň komentátor dodáva, že dnes sa svária niektorí experti, či majú byť z tejto encykliky nadšení, alebo nahnevaní (pretože ten dokument ani skutočne nečítali, ani neporozumeli) a dosť veľká časť z nich dokonca mlčí.²³ Zellenberg

²⁰ Porov. Komentár arcibiskupa Zollitscha na www.kath.net/detail.php?id=23375.

²¹ Tlačové vyjadrenie kardinála Schönborna k vydaniu encykliky CiV, poz. www.kath.net/detail.php?id=23375.

²² Porov. komentár ZELLENBERG T. CH., *Mehr als ein Hohenlied der Wirtschaft-eine Enzyklika des Lebens!*, in: www.kath.net/detail.php?id=23514.

²³ Jedna z kritik z radov univerzitných profesorov z pera Kurta Remeleho, profesora pre Etiku a kresťanskú náuku o spoločnosti v Grazi a podpredsedu katolíckeho mierového hnutia Pax Christi v Rakúsku sa objavila na stránkach novín *Die Presse*. Tato kritika upozorňuje na ťažkopádnosť čítania tohto dokumentu, kde sa argumentácia často krúti dookola a je difúzna.

poznamenáva jeden z dôležitých aspektov encykliky a to často zabúdaný vzťah medzi právom a povinnosťami („práva predpokladajú povinnosti, inak zdivočia... Povinnosti posilňujú práva a ponúkajú im obranu a povýšenie ako úlohu v službe dobru“, CiV 43). Takisto je podľa neho krásna pasáž o etickom súlade vo všetkých kultúrach, ktoré poukazujú na charakter človeka, ktorého Stvoriteľ sám chcel a nazývajú sa etickou múdrosťou ľudstva, mravným prirodzeným zákonom. Tento je pevným základom každého kultúrneho, politického a náboženského dialógu a umožňuje mnohostrannému pluralizmu rôznych kultúr neprestávať spoločne hľadať pravdu a dobro a Boha. Súhlas s týmto v srdci vpísaným zákonom je predpokladom pre každú konštruktívnu sociálnu spoluprácu (porov. CiV 59). Nakoniec pápež ešte raz varuje hovoriť o humanizme a pritom pestovať chorý ateizmus „humanizmus, ktorý vylučuje Boha je neľudský humanizmu“ (porov. CiV 78).

Otec Sirico, prezident a spoluzakladateľ Action Institut hovorí, že táto encyklika je teologickou stránkou filozofického prístupu Jána Pavla II. začleniť slobodnú ekonomiku do etickej základne. Ohľadne demografického rastu pápež pripomína, že vysvetľovať nárast obyvateľstva ako hlavnú príčinu nedostatku pokroku je chybné dokonca aj z ekonomického hľadiska. Čo sa prerozdeľovania bohatstva týka, Benedikt nie je proti, ale trvá na dobrovoľnosti a vzájomnej výmene. Sirico vidí Benedikta ako žiadateľa klasickej liberálnej tradície, sústredenej na morálnom základe ekonómie (cez sv. Tomáša Akvinského, Frédérica Bastaita, Wilhelma Röpkeho a F.A. Hayeka). Ide o ozvenu demokratického myslenia kresťanskej Európy.

Láska k pravde pripomína, že nemôžeme pochopiť ľudské spoločenstvo ak neuznáme, že je niečím viac ako súhrnom jeho materiálnych častí, ak nepochopíme schopnosť človeka zhrieť a zakotvenie celého tohoto spoločenstva v dare milosti Boha. Teda niet morálky a spravodlivosti bez morálnych a spravodlivých ľudí.²⁴

Hlavne sociálno-etické výrazy nahradiť teologickými vytvára podľa autora namáhavú pápežskú rétoriku, ktorú porozumie len absolvent aspoň základného teologického kurzu (cituje sa dokonca kritika jedného z najväčších nemeckých sociálnych etikov jezuitu Friedhelma Hengsbacha, ktorý tvrdí, že práca množstva ľudí na tomto dokumente ho znehodnocuje). Remele vyčíta pápežovi jeho vlastný výrok, že odvolávanie sa v SNC na mravný prirodzený zákon je niečo ako ideologický moment a zároveň mu chýba sebareflexia Cirkvi ohľadne nakladania s majetkom a životom jej hodnostárov, porov. REMELE K, *Gemeinwohl und fehlende Konsequenz*, Die Presse, 14. júla 2009, s. 26.

²⁴ SIRICO R., „*Caritas in veritate*“ *vue d'Amérique*, Vie de l'Église, 17. júla 2009.

Zároveň Benedikt ukazuje, že ekonomická veda má veľký prínos pre dobro človeka.

Benedikt nám teda jasne ukazuje, že charita bez pravdy zahŕňa (ľavicový extrémizmus), ale aj že pravda bez charity tvrdne (pravícový extrémizmus), porov. CiV 5-6.

fr. P. Doc. ThDr. Ing. Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP, PhD. (1962) je docentom katolíckej teológie na Katedre systematickej teológie Teologickej fakulty Katolíckej univerzity Ružomberok v Košiciach a členom rehole bratov kazateľov-dominikánov. Prednáša Všeobecnú aj špeciálnu morálnu teológiu a politickú filozófiu. Okrem toho je vedúci pracovník projektu Inštitútu etiky prof. Alexandra Spesza pri Teologickej fakulte v Košiciach. Teológiu vyštudoval na CMBF Univerzity Palacký v Olomouci a doktorát z Morálnej filozofie získal po štúdiu na Univerzite vo Fribourgu vo Švajčiarsku u prof. Eberharda Schockenhoffa na Univerzite Ludwiga Alberta vo Freiburgu v Nemecku s prácou *Les réflexions theologiques sur les pensées d'Hannah Arendt*, ktorá vyšla vo vydavateľstve LIT Verlag vo Viedni v roku 2007. Prednášal Morálnu teológiu aj na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity a pracuje ako stály člen subkomisie pre Bioetiku KBS a člen stálej konferencie pre Bioetiku strednej a východnej Európy so sídlom vo Viedni. Je autorom monografie *Úvod do základnej katolíckej morálnej teológie I. a II.* a takisto habilitačnej práce *Úvod do špeciálnej morálnej teológie I.- Božské čnosti* ako aj *Úvodu do špeciálnej morálnej teológie II.- Vybrané prikázania* ako aj autor mnohých vedeckých odborných článkov doma aj v zahraničí. Adresa: Teologická fakulta Katolíckej Univerzity Ružomberok v Košiciach, Hlavná 89, 041 21 Košice, inocent@bluewin.ch; tel. kontakt: +421/55/68 36 111.

Inocent-Mária V. Szaniszló

Sú alternatívne spôsoby liečby vhodné pre zdravie človeka?

Správa z uzavretého seminára na vatikánskej pôde

*Inštitút aplikovanej etiky prof. Alexandra Spesza pri Teologickej fakulte
Katolíckej univerzity Ružomberok v Košiciach*

20.-21. októbra 2009 sa na pôde štátu Vatikán v Palazzo della Cancelleria v Ríme uskutočnil zaujímavý vyhradený seminár „Etika a spiritualita zdravia. Tradičná a komplementárna medicína. Skúmanie a nové orientácie.“ Seminár bol organizovaný pod vysokým patronátom Pontifikálnej rady pre pastoráciu (a službu) zdravia sv. Stolice (a jeho prezidenta emeritného arcibiskupa z Radoma Zygmunta Zimowského, ktorý sa seminára síce nezúčastnil pre prácu na Synode o Afrike, ale napísal úvodnú zdravicu) pod predsedníctvom Paula kardinála Pouparda, emeritného prezidenta Pontifikálnej rady pre kultúru, ktorý celý seminár aj sám moderoval.

Kedže v našej slovenskej odbornej ako aj náboženskej verejnosti dlhodobo prevláda široká skepsa nad mnohými alternatívnymi formami liečenia, zvlášť čo sa týka homeopatie (odborná verejnosť touto formou často pohŕda, a ako sa ukázalo na konferencii, toto je reakcia skoro všetkých štátov bývalého východného bloku, zatiaľčo náboženská verejnosť ekumenicky zjednotená túto oblasť často jemne povedané diabolizuje), dovolili sme si pripraviť krátku správu o tejto výnimočnej konferencii.

Už v úvodnom otváracom prejave zdôraznil kardinál Poupard, že hovoriť o etike a spiritualite zdravia znamená hovoriť o ľudskej podmienke osôb a spoločností. Zdravie sa nám javí ako schopné postarať sa samé o seba, ale

súčasne je považované za krehké, ohrozované a vyžaduje použitie plánov a prostriedkov, ktoré sú čoraz významnejšie a pri ich vykonávaní sa začína viac do popredia dostávať aj etická dimenzia.

V prečítanej zdravotnici predsedu Pontifikálnej rady pre pastoraáciu zdravia arcibiskupa Zimowského bolo zvlášť zvýraznené, že etika a spiritualita sú vlastné človeku. Tieto ukazujú súčasne rozdielnosť medzi svetom ľudí a zvyškom okolitého vesmíru. V tomto zmysle nám nič nebráni potvrdiť, že obe patria k tým prvým univerzáliám o ktorých hovoril pápež Pavol VI. v svojej encyklike *Ecclesiam Suam*. Jedná sa tu o univerzálie, ktoré spájajú do jedinej a rovnej rodiny celý ľudský rod (ES 101). Zimowski zdôraznil, že oficiálna medicína, nazývaná aj vedecká, z dôvodu svojich vlastných hraníc, ktoré nie sú len metodologické a hranicami perspektívy, ale aj štrukturálne, necháva otvorené mnohé voľné oblasti, do ktorých nutne patria iné ponuky, často kvalifikované ako komplementárne alebo alternatívne.

V imponantnom prostredí vatikánskeho paláca sa potom 2 dni striedali prejavy mnohých odborníkov z viacerých oblastí vedy a výskumu. Najprv filozof prof. J. Burgos hľadal odpovede na vzťah etiky a spirituality v oblasti imaginárnosti a po ňom člen maltézskeho rádu z Francúzska a prodekan fakulty medicíny v Lille prof. De Broucker sa zamýšľal nad zdravím ako etickým imperatívom. Dospel pritom k záveru, že ak je zdravie istým stavom blahobytu a šťastia, ako to definuje Svetová zdravotnícka organizácia, tak tento stav je už z prirodzeného hľadiska nestabilný a krehký a činí človeka zraniteľným. Preto zdravie nie je len vyhradenou vecou medicíny. Ak má byť zdravie aj záležitosťou etiky, tak už tu začínajú ťažkosti z toho dôvodu, že tento stav je z väčšej časti stavom subjektívnym. Ak teda považujeme zdravie za etický imperatív, musíme si podľa prof. de Brouckera uvedomiť štyri výzvy spoločnosti v oblasti zdravia:

1. nevyhnutnosť pokory a opatrnosti ba dokonca prezieravosť pred hranicami medicíny
2. námietky utrpenia v ich zložkách fyzických, psychických, morálnych a spirituálnych
3. snaha, aby všetky ľudské bytosti boli rešpektované
4. pozornosť, ktorú musíme mať pred blížnym a schopnosť stávať sa jeho pomocou sebou samým

Ďalším prednášajúcim bol ženevský detský lekár dr. Paul Bouvier, ktorý je medicínsky poradca Červeného kríža so sídlom v Ženeve. Bouvier sledoval myšlienky zakladateľa Červeného kríža Henryho Dunanta a hľadal odpoveď na otázky humanitárnej povinnosti a hlavne lekárskeho humanitárneho jednanja. Kedy sa

musí lekár naozaj zastaviť pri pacientovi v núdzi aj keď s ním nemá nič spoločné? Bouvier v reflexii milosrdného samaritána sa pokúša nájsť odpovede pre trpiacich v konfliktoch tohoto sveta. Kto je našim blížnym v rôznych konfliktoch sveta, a na americkej základni Guantanamo? Je vôbec povinnosťou starať sa o nepriateľov, alebo ich dokonca v mene národných záujmov aj mučiť? Nemali by sme sa skôr bezvýhradne starať o ľudskú dôstojnosť zajatcov, ktorá zakazuje ponižovanie a mučenie kohokoľvek (M. Terestchenko)? Rozvojom nezávislej pomoci Červeného kríža môže konkrétne pomôcť v reálnom konflikte v Afganistane, na Haiti alebo kdekoľvek, kde pracuje dobrovoľne viac ako 12000 spolupracovníkov v 80 krajinách sveta.

Profesor bakteriológie, virológie a mykológie na lekárskej fakulte Semailia v Marakéši, major marockej armády dr. Jana Moha sa pokúšal hľadať odpovede na bohatstvo a nejasnosti tradičnej medicíny v Afrike, Ázii a Oceánii. Jeho prednáška sa pokúšala spojiť modernú (molekulárnu) medicínu s medicínou budúcnosti, kam podľa neho patrí lekárska veda elektrického tela ako prvá etapa holistickej medicíny, ktorú používali už naši predkovia. Práve homeopatia sa podľa neho obracia na toto elektrické telo. Profesorka Manjari Dwivedi z Fakulty Ayurvedy Banaras Hindu Univerzity vo Varanasi v Indii sa pokúšala predstaviť Ayurvedu ako jednu z najstarších lekárskejších metód, ktorá už vyše 6000 rokov spája jednotu tela a duše. Pre sociálny mier vo svete bude potrebné znovaoživenie spirituality, ktorá je integrálnou časťou Ayurvedy. Jednota v rôznosti je prirodzeným zákonom, ktorej jadrom nie je sociálna, kultúrna, humanitárna, ale spirituálna jednota.

Po týchto siedmych príhovoroch sa prvý deň seminára zakončil koncertom komorného orchestra v priestoroch Palazzo della Cancelleria.

Celý druhý deň bola na programe dňa téma homeopatie v jej histórii, vývoji a dynamike. Veľký počet odborníkov z celého sveta sa pokúšalo vedecky ukázať na výsledky tejto terapeuticko-liečebnej metódy, ako aj na vedecké základy homeopatie.

Najprv Dr. Corine Mure z laboratória Boiron z Lyonu poukázala pomocou historického exkurzu na lepšie pochopenie homeopatickej terapeuticko-liečebnej metódy medzi lekárskejšími vedami v úsilí o zdravie človeka. Už viac ako 200 rokov sa v mnohých krajinách úspešne používa homeopatická liečba ako terapia komplementárna a tradičná v zmysle komplementarity biomedicíny, teda medicíny akademickojej. Tak ako sa súčasné vedy pýtajú po účinnosti homeopatie, tak aj homeopatia kladie otázky súčasným medicínskym vedám.

Hahnemann, ktorý sa považuje za otca homeopatie si kládol dve základné otázky, ktoré trápili všetkých vedcov v oblasti medicíny na konci 18. storočia:

1. ako identifikovať chorobu?
2. aké sú vlastnosti lekárenských drog, ktoré používame pre liečenie?

Mure zdôraznila v svojom príspevku, že história homeopatie je pochopiteľná v kontexte kultúry lekárskeho vied strednej Európy a nie západnej Európy.

Hahnemann experimentuje s drogami, sledujúc podobnosť medzi experimentálnymi údajmi drôg u zdravých osôb a symptómami pacientov. Táto metodológia sa vyučovala na dvore rakúskych monarchov. Avšak Hahnemann definuje dôležitosť kvality drôg a nakoniec dôležitosť dávkovania. Táto metóda obohatila terapeutiku indikovania lieku podľa hypokratovho princípu podobnosti. Takto obe metódy ako homeopatická, tak aj alopatická spája hypokratova koncepcia. Jeho metóda, podľa dr. Mure, znova postavila človeka do stredu výskumu.

Belgický lekár Dr. M. Van Wassenhoven a predseda homeopatickej spoločnosti Belgicka sa zameral na nový holistický koncept, teda celostný prístup pri skúmaní. Jedná sa o prístup, ktorý posudzuje človeka v jeho celistvosti a nie ako súhrn častí. Pristupuje sa tu teda v prvom rade k človekovi s jeho pocitmi, emóciami (jeho vzťahmi v rodine a širšom okolí, práci, jeho túžbach a prokejtach) a nielen k chorobe ako takej. Wassenhoven tu pripojil myšlienky sv. Tomáša Akvinského, ktorý hovoril o bytí človeka zloženom z duše a tela ako jednoty. Duša je u neho formou človeka (aristotelovská terminológia hylemorfnej logiky) a telo jeho látkou. Človek takto nemá telo, ale je telom. Forma tela, duša, je životný princíp človeka. Človek je takto jednotou substanciálnou alebo ontologickou. Morálna veda má za cieľ doviesť celého človeka na cestu dobrého života: nemá teda potláčať vášne, ale ich integrovať do aktov vôle a používať. Len používanie vášní z nich totiž robí vášne dobré alebo zlé. Samy osebe sú teda vášne morálne neutrálne. Dôležitým je teda prítomnosť, alebo neprítomnosť a stupeň vzdialenia sa od hľadaného dobra, ktoré vysoko ovplyvňujú celkovú senzibilitu ľudského bytia a takto majú dôležitú reflexiu v pláne fyziologickom ako aj psychologickom. Zdravie, dodáva Wassenhoven, je teda dôležité z dôvodu dobrého sociálneho života, ktorý sám umožní rozvoj človeka a umožní mu byť šťastným. Wassenhoven poukázal na homeopatickej terapii alergických ochorení ako sa tento holistický koncept uplatňuje v praxi. Nakoniec obhajuje ďalšie experimentovanie, ktoré by jasne malo ukázať dôležitosť tohto prístupu v medicínskej vede.

Po malej prestávke pokračoval seminár poukázaním na vedecké základy homeopatie. Najprv prof. L. Rey, francúzsky biológ, ktorý pracoval dlhé roky pre

švajčiarsku korporáciu Nestle a neskôr vytvoril vlastné výskumné laboratórium pre štúdium Freeze-Drying (sušenie mrazením, lyofilizácia) a vlastností vody a vysoko rozpustných riedení pomocou základných fyzikálnych metód, prezentoval svoje výskumy homeopatických riedení pomocou fyzikálnych prostriedkov. Jeho závery ukázali, že mnoho koherentných fyzikálnych meraní môže poukázať na to, že vysoké riedenie je selektívne a poskytuje pozitívny vedecký podklad pre homeopatiu. Vzápätí na jeho prednášku nadviazal aj prof. G. Resch, špecialista na homeopatiu z Viedne, vedeckým skúmaním vody, ktorého výsledky potvrdzovali predpoklady prof. Reya. Na tieto príspevky odpovedal aj prof. P. Bellavite, hematológ z Veronskej univerzity, ktorý poukázal na biologickú evidenciu homeopatie. Pomocou svojho tímu sa prof. Bellavita pokúša zaradiť homeopatiu ako komplementárnu terapiu k školskej medicíne. Jeho tím sa venuje práci v oblasti voľných radikálov, leukocytovej biológie a bunkovej farmakológie.

Popoludní druhého rokovacieho dňa sa pozornosť prednášajúcich odborníkov sústreďovala na výsledky a klinickú preukázateľnosť homeopatie. Pred očami poslucháčov defilovali praktickí odborníci ako riaditeľ Kráľovskej londýnskej homeopatickej nemocnice dr. P. Fischer s veľkou záplavou grafov a výsledkov pozitívnych ohľadne homeopatie. Ako reumatológ poukázal na výborné výsledky pri liečení mnohých aj chronických ochorení pomocou homeopatie a zdôraznil, že sa dlhodobo pokúša túto liečebnú metódu začleniť do celkovej lekárskej terapeutickojej liečby. Po ňom nasledovala prof. S. Bernardini zo Sienny, ktorá je prezidentkou talianskej spoločnosti pre homeopatiu a integrovanú medicínu, a ktorá referovala o hormesis ako o najdôležitejšom koncepte pre rozvoj modernej homeopatie. Táto energická profesorka poukázala na samotnú charakteristiku homeopatického lieku, ktorý na rozdiel od chemického prípravku je zbavený toxických a často aj sekundárnych efektov. Tieto lieky sa dajú rozdeliť do dvoch kategórii: liekov molekulárnej koncentrácie a liekov, ktoré majú tak silnú rozriedenosť, že v nich nie je možné určiť molekuly.

„Klasické“, alebo konvenčné lieky, podľa Bernardiniovej, ktoré sa používajú pri terapeutickom liečení chorôb, sú len vtedy účinné, ak ich dávkovanie je prispôbené terapeutickojej koncentrácii, ktorá sa nachádza veľmi blízko toxického prahu. Konvenčná farmakológia teda používa lieky podľa chápania lieku ako „antisymptómového“, ktoré prispelo k objaveniu antibiotických, protizápalových, protipyretických (paracetamol, ibuprofen) molekúl a molekúl proti kašlu. Výhodou týchto metód je aspoň čiastočné štúdium biochemických mechanizmov akcie u liekov. Ich hranicou však je fakt, že nepoznajú schopnosti reakcie, ktoré má každý chorý organizmus zoči-voči chorobe, a takto sú len jednoduchou voľ-

bou paradigmy, teda perspektívy z vizuálneho uhla pohľadu. Oproti homeopatickej metóde sa u nich požívajú substancie, ktoré sú organizmu cudzie (tzv. xénobiotické) v malých množstvách za účelom vyvolania vzájomného pôsobenia týchto biologických systémov - subtílnych, ale dostatočných pre vyvolanie uzdravujúcej reakcie.

Naopak homeopatia si volí inú paradigmu, ktorá predvída, že chorý organizmus môže spustiť svoju vlastnú reakciu uzdravenia, ktorá sa môže nazývať aj samouzdravovací proces, alebo uzdravenie biologické. Bernardiniová pri definovaní hormesis ako stimulačného efektu pod-inhibitrickej koncentrácie rastu skrze slabú hladinu inhibitorov (blokátorov) samotného rastu sa pokúsila ukázať veľké možnosti homeopatických metód pri liečení chrôb moderného veku ako diabetes a kardiovaskulárne choroby, rakovinových tumorov a dokonca Alzheimerovej choroby.

Veľmi pekne definoval konvenčnú a homeopatickú terapeutickú metódu dr. Menachem Oberbaum z centra pre integratívnu komplementárnu medicínu Share Zedek Medical v Jeruzaleme. Podľa neho je homeopatia formou holistickej medicíny, ktorá je založená na zákone o podobnosti a na princípe minimálnej dávky. Oberbaum poukázal na vývoj homeopatickej praxe od tzv. klasickej cez klinickú až po komplexnú homeopatiu. Klasická homeopatia sa zakladá na emocionálnych, mentálnych, všeobecných a lokálnych symptómoch pacienta. Konvenčná lekárska diagnóza má tu vedľajšiu dôležitosť. Jednotlivá dávka precízneho individuálneho lieku sa tu veľmi vysoko riedi a podáva sa nie veľmi často. Klinická, teda moderná homeopatia by sa dala vidieť ako tak odvodená z klasickej homeopatie, aby dávala prednosť konvenčnej lekárskej diagnóze, ktorá sa celkovo prispôsobuje základným princípom homeopatie. Dôraz je tu kladený na symptómy vzťahujúce sa na patológiu, pri spoluuvážovaní mentálnych a všeobecných symptómov, zvlášť tých, ktoré sa vzťahujú na hlavnú chorobu. Jednotlivé lieky sú používané v aranžovanej sekvencii. Tieto lieky sú veľmi vysoko rozriedené a podávajú sa v častých intervaloch. Komplexná homeopatia sa vyvíja ako ďalší pokus o adaptovanie homeopatie ku konvenčnej medicínskej paradigme. Niektoré lieky, ktoré často zahrňujú rozličné aspekty konvenčnej diagnózy, sa zmiešajú a podávajú v nízkom riedení s očakávaním, že v konečnom dôsledku tieto lieky pomôžu homeopatickým spôsobom. Predpokladá sa, že tento typ homeopatických aktov pôsobí na oveľa zriedkavejšej úrovni ako klasická klinická homeopatia.

Oberbaum jednoznačne obhajuje komplementárne používanie oboch foriem medicíny - ako konvenčnej, tak aj homeopatickej. Vedecký svet je síce dnes ovlá-

daný oveľa viac racionálnymi prvkami ako prvkami empirickými a takto núti aj vedcov pracujúcich v homeopatii, aby sa pokúšali racionálne vysvetliť svoje empirické výskumy. Homeopatia je však podľa neho nekarteziánska forma medicíny a ako taká je veľmi ťažko posúditelná vedeckými metódami, ktoré sa vyvinuli a používajú pomocou newtonsko-karteziánskej modernej vedeckej medicíny. Avšak aj konvenčná medicína sa musí naučiť akceptovať potrebu individualizácie a uznať, že choroba môže byť videná ako jednotná sada symptómov vyjadrených jednotlivými pacientmi. Homeopatia zasa na druhej strane musí akceptovať potrebu reprodukčného svedectva klinických testov, ktoré je jedným z uholných kameňov konvenčnej medicíny. Homeopatia bude musieť zaplatiť svoju cenu pri uvedení náhodných kontrolných testov do svojich výskumných programov. Len takto sa bude dať skúmať odpoveď na otázku, či homeopatia ako metóda (a nie ako liek) je použiteľná pri liečení určitých patologických stavov. Takto redukciou axióm bude vedieť medicína pre zlepšenie starostlivosti o zdravie zaviesť aj faktor mentálneho a emocionálneho stavu pacienta, teda parametre, ktoré sa len veľmi zriedkavo berú do úvahy v klinickom výskume.

Lekár, bývalý dekan Fakulty homeopatie v Londýne a neskôr aj vysvätený kňaz anglikánskej Cirkvi Jeremy Swayne, je známy svojou prácou pri riešení problémov medicíny a uzdravovania a zvlášť aj v problematike vedy a teológie. Vo svojej prednáške o koncepte uzdravovania sa pokúsil ukázať aj na povolanie človeka pre zdravie. A v konečnom dôsledku nielen človeka, ale celého stvorenia. Swayne zdôraznil, že zdravie a proces uzdravovania je prvkom mužov a žien ako duchovných stvorení. Proces uzdravovania nie je totiž len medicínskym procesom redukcionistických a mechanistických paradigiem modernej vedy, ktorá nám položila pred oči obraz biomedicínskeho modelu s jeho nádhernou silou pre kontrolu procesov choroby a fungovania tela. Ale pre stimulovanie tohoto procesu vlastného uzdravenia je nevyhnutné počítať s telom, duchom a dušou.

Swayne znovu upozorňuje na tézy svojho kolegu fyzika a anglikánskeho duchovného Johna Polkinghorna, ktorý hovorí o nešťastnom oddelení vedy a teológie. Toto rozdelenie je nielen umelé, ale aj zbytočné. Práve proces uzdravovania sa nachádza na rozhraní medzi vedou a teológiou. Dokonca ochrana zdravia u neho by sa dala nazvať evolučným imperatívom. Swayne veľmi dôkladne analyzoval uzdravovací proces, kam neodkladne patrí aj bolesť a zmierenie ako šanca. A nakoniec pripomenul aj povolanie človeka a jeho cestu k celostnej dokonalosti.

Prvým princípom uzdravovania je podľa Swayna skutočnosť, že práve pomocou homeopatickej konzultácie sa dostáva pacient k celostnej skúsenosti. Prvýkrát býva povzbudený premyslieť seba ako celok.

Druhým princípom je takisto fakt, že homeopatia poskytuje empatickú demonštráciu schopnosti tela a duše pre samoreguláciu a samouzdravovací proces. Lieky nemajú vlastnosti, pomocou ktorých konvenčné drogy môžu kontrolovať, alebo manipulovať funkciami tela. Teda správne povedané, nemôžeme vytvoriť telo ani správanie sa ducha. Nemôžeme manipulovať uzdravovací proces. Homeopatia tu môže len asistovať tak, že pomocou vzťahov vytvárame, vo vnútri povzbudzujeme a veríme „liekom“ v nás.

Posledným tretím princípom, ktorý homeopatický prístup umožňuje, je zmierenie. Samozrejme, že tento proces vyžaduje odpúšťanie iných, alebo nás samých. Súčasne spôsob, pomocou ktorého pacientov príbeh sa niekedy zjavuje, má spovednú kvalitu. Na tomto mieste má homeopatický prístup často účinnejší prístup ako formálna psychoterapia. Konvenčná terapia môže zablokovať takúto otvorenosť, pretože táto je pre-empatívna (nemožnosť zaujatia pozície druhým) celého procesu.

Predposledným prednášajúcim bol prof. M. Frass, homeopat a špecialista na internú medicínu a súčasne riaditeľ onkologického oddelenia Lekárskej univerzity vo Viedni a viceprezident lekárskej spoločnosti pre klasickú homeopatiu a prezident vrcholnej organizácie rakúskych lekárov pre celostnú medicínu. Jeho príspevok bol obhajobou pre potrebnú integráciu komplementárnej terapie.

Frass upozornil na fakt, že Svetová zdravotnícka organizácia definuje zdravie ako stav úplnej telesnej, duševnej a sociálnej pohody, a nie iba neprítomnosť choroby alebo poškodenia. Táto definícia, ktorá prehliada finalitu a funkcionálnu humanitu človeka, sa nezmenila od roku 1948. Úlohou medicíny je zabezpečenie ľudskej dôstojnosti, rešpekt pred sebaurčením, priorita blaha pacienta, úkon jedinečný a solidárny umožňujúci viesť pacienta k uzdraveniu a uspokojujúcemu životu. Keďže konvenčná medicína zaobchádza s pacientom podporou, zámenou a/alebo odstránením, tak tento si želá viac ako len boj proti chorobe.

Na nekonečné vedecké dišputy medzi racionalistami, ktorí popierajú akýkoľvek efekt vysokej riediteľnosti, zatiaľ čo mnoho homeopatov argumentuje „veľkou silou“ oproti „malej sile“, odpovedá Frass jednoducho: „...homeopatia môže fungovať s „materskou tinktúrou“ (liekom nerozpusteným a/alebo nezmiešaným) rovnako dobre s „malými silami“, čo sa podobá na „aplikovanú toxikológiu“. Odvtedy ne jeden vedec je nútený používať veľké sily, pričom racionalisti ostávajú stáť pri malých silách. Napriek tomu mnoho homeopatov vrátane mňa, experimentovalo s javom vysokej sily. S týmto jednoduchým priblížením by mohla táto vášnivá debata byť okamžite ukončená.“

Podľa Frassa homeopatia slúži k obnoveniu fyzického (nie psychického) zdravia. Je to ako u reštaurátora umeleckého diela, ktorý reštauruje sochu do jej originálnej podoby. Rovnako homeopat obnovuje pôvodné podmienky pacienta. Najväčšia výhoda homeopatie je jej bezpečnosť vtedy, ak sa použije profesionálne. Zvlášť vysoké riedenia nesmú interferovať s metabolizmom a konvenčnou terapiou.

Záverom svojej prednášky imponoval prof. Frass praktickými výsledkami použitia homeopatie u veľmi ťažkých prípadov pacientov na jednotke intenzívnej starostlivosti, pacientov, ktorí často ležiac v kóme vôbec túto terapiu neovplyvňovali. Frass jednoznačne žiada, aby dialóg medzi konvenčnou a alternatívnou medicínou bol predmetom štúdia medicíny na vysokých školách. Homeopatia totiž nie je alternatívou, ale skutočným doplnkom konvenčnej medicíny.

Na konci dvojdnového seminára si zobral slovo jeden z členov rodiny priekopníkov homeopatickej liečby vo Francúzsku Ch. Boiron, ktorý je aj členom správnej rady lekárskej fakulty v Lyone a Etickej komisie podnikateľov MEDEF, ktorý si vo svojom príspevku položil provokatívnu otázku: „A keby sme prestali viesť boj s chorobou?“. Boiron tu poukazoval na večný boj človeka. Tento boj ho oberá o pokoj a mier v duši. Boj proti chorobám totiž vytvára nové choroby. Ani náš boj proti vírusom a mikróbom nepotláča choroby. Často zasahujeme proti chorobám bez toho, aby sme ich skutočne poznali, hlavne ich príčiny. Používame lieky s mnohými nežiadúcimi účinkami a nepýtame sa, či existujú iné prostriedky s účinkami lepšie pôsobiacimi a netoxickými. Často považujeme ľudský organizmus za miesto, kde zvädzajú nemilosrdné boje stále silnejšie lieky (takto bojujeme s prasačou chrípkou zabúdajúc, že „obyčajná“ chrípka kosí ročne vo svete viac ako 100 000 obetí; kupujeme tony očkovacích látok bez toho, aby sme túto chorobu vedeli definovať). Takisto neberieme do úvahy fantastický potenciál zdravia, ktorý vlastní každý človek. Zabudli sme, že človek je stvorenie Božie a nie iného človeka. Slávny chirurg A. Paré hovorí: „ja som ošetroval a Boh uzdravil!“. Hypokrat zase dodáva: príroda je medicína. Často dnes chceme poraziť horúčku miesto toho, aby sme ju rešpektovali a len kontrolovali. Takto považujeme už symptómy za chorobu. Mali by sme sa pokúsiť pomôcť chorobe, aby prirodzene prekonala svoju krízu potom, ako by sme zastavili jej príčiny. Každý lekár, ktorý študoval homeopatiu, už nie je len „normálnym“ lekárom, ale získava nové kompetencie, ktoré ho skutočne transformujú pomocou tohoto rozdielneho prístupu k chorobe a terapeutike. Po ukončení štúdia by sa mal každý „skutočný“ lekár všetko znova naučiť: život, smrť, psychológia, humanizmus, utrpenie, výživnú dietetiku, oste-

opatii, homeopatii. Liečebný spôsob totiž presne korešponduje so schopnosťou prispôbiť sa každému človeku, prispôbiť terapeutickú stratégiu, ktorá mu vyhovuje a vyžaduje poznať rozličné terapeutické spôsoby, aby sme mohli chorému ponúknuť najlepšiu voľbu.

Uzavretý seminár sa nakoniec skončil recepciou na francúzskom veľvyslancetve pri Sv. stolici.

Organizovanie takéhoto podujatia bolo nesporným prínosom. Napriek tomu, že vzhľadom na veľký počet prednášajúcich bola diskusiám venovaná len nepatrná časť seminára, musíme jednoznačne kladne hodnotiť záplavu informácií, ktoré by si však určite zaslúžili, každá zvlášť, kvalitnú odbornú debatu. Inak sa nemôžeme ubrániť dojmu prezentácie a nie konferencie na takú závažnú spoločenskú tému.

Samozrejme, že ostáva mnoho otvorených pochybností, ktoré ani tieto kvalitné prednášky nevedeli odstrániť. Nie je tajomstvom, že ani viacerí prednášajúci prvého dňa seminára neboli zaničení stúpenci homeopatie (jeden z prednášajúcich dokonca v kuloári pri téme úhrady homeopatie zdravotnými poisťovňami zažartoval, aby potom aj náboženské púte boli preplácané, keďže takisto vplývajú na duchovné blaho človeka - zaujímavé však bolo, že v prednáškovej miestnosti sa tieto diskusie nevedli). Na druhej strane však veľká väčšina účastníkov jednoznačne prízvukovala zahrnutie tejto alternatívnej liečebnej metódy medzi všeobecnú lekársku starostlivosť (aj keď zase niektorí poznamenali, že nie na všetkých pacientoch účinkujú tieto metódy tak, ako sú popísané).

Možno práve aj náš príspevok bude impulzom pre takto potrebný vedecký a spoločenský dialóg aj v našom slovenskom prostredí. Človek totiž musí nájsť svoje miesto aj v rámci vedeckého skúmania. Len celostný človek, pre teológov Božie stvorenie, môže skutočne úspešne čerpať z vedecko-technických poznatkov, a takto liečiť všetko potrebné, čo jeho bytie obsahuje.

